

54489

54489

A JO.
Könyvtár
Kisföldi eseregéből

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN TIMIȘOARA

1975 MAJ 29

SERIA
ȘTIINȚE FILOLOGICE

XI
1973

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil:

Prof. dr. VICTOR IANCU

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN TIMIȘOARA

SERIA
ȘTIINȚE FILOLOGICE

XI
1973

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

Prof. dr. VICTOR IANCU

Redactori responsabili adjuncți :

Prof. dr. ȘT. MUNTEANU și Prof. dr. E. TODORAN

MEMBRI :

Prof. Dr. N. APOSTOLESCU, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice ; Prof. Dr. ȘTEFAN BINDER ; Conf. Dr. MARIN BUCĂ ; Prof. Dr. ALFRED HEINRICH ; Lector LUCIA JUCU-ATANASIU ; Conf. Dr. SIMION MIOC ; Lector IONEL STAN ; Prof. Dr. Doc. EUGEN TĂNASE ; Prof. Dr. G. I. TOHĂNEANU

Secretari de redacție :

Lector IOSIF CHEIE, Lector D. CRAȘOVEANU și Lector CORNELIU NISTOR

*

Pentru a vă asigura primirea la timp a revistei reînnoiți-vă abonamentul în fiecare an. Abonamentele în țară se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Abonamentele pentru străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al *Analelor Universității din Timișoara*.

Universitatea din Timișoara

Facultatea de filologie

Bulevardul Vasile Pârvan 4

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN TIMIȘOARA

SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE

XI, 1973

CUPRINS

LINGVISTICĂ

VASILE FRĂȚILĂ, Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei	9
PETER KOTTLER, Die Deklination des Adjektivs in den Banater Mundarten mit vorwiegend westmitteldeutschen Gepräge	31
DOINA DAVID, Problemele limbii literare în cultura Transilvaniei (1880—1918)	51
FELICIA GIURGIU, „Selenarul“ în poezia lui I. Pillat (perspectivă stilistică)	67
MARIA KIRÁLY, Observații privitoare la structura seriilor sinonimice substantive în limbile rusă și română	79
RICHARD SÎRBU, Antonimia cuvintelor care denumesc trăsături de caracter în limba rusă contemporană	95
BUJOREL ISPAS, Considerații asupra polisemiei lexicale	115

ISTORIE LITERARĂ

LUCIA JUCU-ATANASIU, Personalitatea lui Gh. Lazăr	125
IOSIF CHEIE-PANTEA, Condiția genului în opera lui Eminescu și Leopardi	147
ION NEAȚĂ, Aspecte din literatura universală în revista „Luceafărul“ (1902—1914)	161
LORING TAYLOR, The Humanism of William Blake's „A Vision of the Daughters of Albion“	175
MARIA TODORAN, Ironie și sentiment la Byron	181
VICTOR IANCU, Petőfi Sándor — cîntăreț și luptător pentru libertate	189
GALINA CERNICOVA, Человек и история в романе Михаила Булгакова «Белая гвардия»	203
MARGARETA GYURCSIK, La dramaturgie sartrienne — démonstration et dialogue	215

INSEMĂRI ȘI DISCUȚII

SILVIA ROGOBETE, Elemente populare în sintaxa propoziției la N. Bălcescu	229
RODICA POPESCU, Structura diatezei pronominale în limba română	232
FRANCISC KIRÁLY, Reflexele magh. a (=ă) în limba română	236
VASILE SIMIONESE, Studiu comparativ privind exprimarea raportului atributiv în limbile rusă și română	243
YVONNE LUCUȚA, Rolul cuvintelor modale în câmpul modalității din limba germană	249

MARIA ȚENCHEA, Un microsistem al limbii franceze: prepozițiile care exprimă „interioritatea”	254
MARIANA POPA, Despre sensul conotativ al cuvintelor (cu referire specială la limba engleză)	262
GABRIELA HAIVAS, Observații asupra relațiilor paradigmatiche în câmpul lexical al cuvintelor care denumesc părți ale corpului omenesc	267
V. MOLDOVAN, B. ISPAS, Polisemie sau omonimie ?	272
ILEANA OANCEA, M. Riffaterre și problemele cercetării stilului	277
DORINA DINCĂ, Receptivitate și inovație în opera lui Ferdinand de Saussure	282
CRISTINA STANCIU, Probleme ale implicației și explicației semantice	288
Cărți și reviste primite în schimb cu <i>Analele Universității din Timișoara</i> , Seria științe filologice	294

AUT, Anul XI p. 1—299, Timișoara, 1973

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ВАСИЛЕ ФРЭЦИЛЭ, Некоторые соображения относительно времени появления диалектных дифференциаций дакорумынского языка	9
ПЕТЕР КОТТЛЕР, Склонение прилагательных в немецких говорах центрально—западного типа (ренано—франконских и мозело—франконских) в Банате	31
ДОЙНА ДАВИД, Проблемы литературного языка в культуре Трансильвании (1880—1918 гг.)	51
ФЕЛИЦИЯ ДЖУРДЖУ, «Звездное» в поэзии Иоана Пилата	67
МАРИЯ КИРАЙ, О структуре синонимических рядов имен существительных в русском и румынском языках	79
РИХАРД СЫРБУ, Антонимия слов, обозначающих черты характера в современном русском языке	95
БУЖОРЕЛ ИСПАС, Некоторые вопросы лексической полисемии ..	115

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

ЛУЧИЯ ЖУКУ-АТАНАСИУ, Личность Г. Лазара	125
ИОСИФ КЕЙЕ—ПАНТЯ, Гений в творчестве Эминеску и Леопарди	147
ИОН НЯЦЭ, Проблемы мировой литературы в журнале <i>Luceafărul</i> ..	161
ЛОРИНГ ТЭЙЛОР, Гуманизм Вильяма Блэйка в „ <i>A vision of the Daughters of Albion</i> “	175
МАРИЯ ТОДОРАН, Ирония и чувство в творчестве Байрона	181
ВИКТОР ЯНКУ, Ш. Петефи—певец и борец за свободу	189
ГАЛИНА ЧЕРНИКОВА, Человек и история в романе Михаила Булгакова «Белая гвардия»	203
МАРГАРЕТА ДЬЮРЧИК, Драматургия Сартра — доказательство и диалог	215

ЗАМЕТКИ И ДИСКУССИИ

СИЛЬВИЯ РОГОБЕТЕ, Народные элементы в синтаксисе простого предложения в произведениях Н. Балческу	229
РОДИКА ПОПЕСКУ, Структура местоименного залого в румынском языке	232
ФРАНЧИСК КИРАЙ, Рефлексы венгерского а (=a) в румынском языке	236

ВАСИЛЕ СИМИОНЕСЕ, Сопоставительное исследование выражения определения в русском и румынском языках	243
ИВОН ЛУКУЦА, Роль модальных слов в поле модальности в немецком языке	249
МАРИЯ ЦЕНКЯ, Об одной микросистеме в французском языке : предлоги, обозначающие внутренние отношения	254
МАРИАНА ПОПА, О конотативном значении слов (на материале немецкого языка)	262
ГАБРИЭЛА ХАЙВАС, Заметки о парадигматических отношениях в лексическом поле слов, обозначающих части человеческого тела	267
В МОЛДОВАН и Б. ИСПАС, Полисемия или омонимия?	272
ИЛЕАНА ОАНЧА, М. Рифатер, и проблемы исследования стиля	277
ДОРИНА ДИНКЭ, Восприимчивость и иновация в творчестве Фердинанда де Сосюра	282
КРИСТИНА СТАНЧУ, Проблемы семантической импликации и экспликации	288

Книги и журналы, полученные обменным фондом *Ученых записок Тимишоарского университета. Серия филологических наук* 249

SOMMAIRE

LINGUISTIQUE

VASILE FRĂȚILĂ, Considérations sur l'ancienneté des différenciations dialectales du daco-roumain	9
PETER KOTTLER, Die Deklination des Adjektivs in den Banater Mundarten mit vorwiegend westmitteldeutschem Gepräge	31
DOINA DAVID, Les problèmes de la langue littéraire dans la culture de la Transylvanie (1880-1918)	51
FELICIA GIURGIU, Le „sélénair“ dans la poésie de I. Pillat (perspective stylistique)	67
MARIA KIRALY, Remarques concernant la structure des séries synonymiques nominales en russe et en roumain	79
RICHARD SÎRBU, L'antonymie des mots qui désignent des traits de caractère dans la langue russe contemporaine	95
BUJOREL ISPAS, Considérations sur la polysémie lexicale	115

HISTOIRE LITTÉRAIRE

LUCIA JUCU-ATANASIU, La personnalité de Gh. Lazăr	125
IOSIF CHEIE-PANTEA, La condition du génie dans l'oeuvre d'Eminesco et de Leopardi	147
ION NEATĂ, Aspects de la littérature universelle dans la revue „Luceafărul“ (1902—1914)	161
LORING TAYLOR, The Humanism of William Blake's „A Vision of the Daughters of Albion“	175
MARIA TODORAN, Ironie et sentiment chez Byron	181
VICTOR IANCU, Petőfi Sándor, chanteur et lutteur pour la liberté	181
GALINA CERNICOVA, Человек и история в романе Михаила Булгакова „Белая гвардия“	203
MARGARETA GYURCSIK, La dramaturgie sartrienne- démonstration et dialogue	215

NOTES ET COMMENTAIRES

SILVIA ROGOBETE, Eléments populaires dans la syntaxe de la proposition chez N. Bălcescu	229
RODICA POPESCU, La structure de la voix pronominale en roumain ..	232
FRANCISC KIRÁLY, Les réflexes hongrois a (=á) en roumain ..	236
VASILE SIMIONESE, L'expression des rapports du complément de nom en russe et en roumain	243
YVONNE LUCUȚA, Le rôle des mots modaux dans le champ de la modalité en allemand	249

MARIA TENCHEA, Un microsystème du français : les prépositions qui expriment „l'interiorité“	254
MARIANA POPA, Sur le sens conotatif des mots (concernant surtout l'anglais)	262
GABRIELA HAIVAS, Remarques sur les relations paradigmatiques dans le champ lexical des mots désignant des parties du corps humain	266
V. MOLDOVAN-B. ISPAS, Polysemie ou homonymie ?	272
ILEANA OANCEA, M. Riffaterre et les problèmes de la recherche du style	
DORINA DINCĂ, Réceptivité et innovation dans l'oeuvre de Ferdinand de Saussure	282
CRISTINA STANCIU, Problèmes de l'implication et de l'explication sémantiques	288
Livres et revues recus en échange des <i>Annales de l' Université de Timișoara</i> , Série Sciences philologiques	294

AUT Anul XI, p. 1—299, Timișoara, 1973

CONSIDERAȚII ASUPRA VECHIMII DIFERENȚIERILOR DIALECTALE ALE DACOROMÂNEI

DE

V. FRĂȚILĂ

§1. Majoritatea lingviștilor care s-au ocupat de problema formării dialectelor și subdialectelor limbii române, au crezut că cea mai veche și totodată cea mai importantă diferențiere din cadrul limbii române este cea dintre dialectul aromân și dacoromân și că, după această primă scindare în cadrul trunchiului român primitiv, a avut loc aceea, de asemenea străveche, a dialectelor sud-dunărene meglenoromân și istroromân. Părerile referitoare la locul, timpul, modul și cauzele acestui proces de diferențiere a așa-numitei române primitive comune se deosebesc de la cercetător la cercetător.

§2. Oarecum izolată a rămas opinia lui A. Philippide, care consideră că unele diferențieri în cadrul dacoromânei ar data de la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, epocă în care după savantul ieșean, ar fi avut loc și diferențierea dintre aromână și dacoromână.¹ Constatînd² că fenomene ca : *-r-* intervocalic > *n* (de fapt *r-n* > *n-n*) în cuvinte ca : *farina* > *fanină*, *corona* > *cunună*, *serenus* > *senin* etc ; *mn* > *un* : *scamnum* > *scaun* ; *-n-* intervocalic în elemente de origine latină > *r* (de fapt *n-n* > *r-n*) în cuvinte ca : *cănunt* > *cărunt*, *mănunt* > *mărunt* etc ; dispariția lui *n* intervocalic în : *granum* > *grînu* > *grîu* etc., se petrec numai în elementele băstinașe el conclusea : „apariția lor cade înainte de secolul VII. Ele se pot considera ca apariții *dialectale* ale limbii latine³ de pe teritoriul românesc și ca aparținînd la *limba romană primitivă* (Urrumänisch)”. Iar mai departe Philippide spunea : „Faptul că aceste fenomene, măcar că aparținînd la limba română primitivă, nu au loc în toate dialectele, nu se poate explica decît dacă vom admite că încă de pe acele vremuri străvechi o sciziune, provocată de împrejurări fizice ori politice, s-a petrecut în masa poporului român. O asemenea sciziune am văzut-o probată pentru secolul VI, și anume între dacoromâni și istroromâni pe de o parte și

¹ Vezi A. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 239.

² *Ibidem*, p. 238.

³ Explicarea este echivocă. A. Philippide voia să spună că fenomenele enumerate mai sus sînt românești, petrecute numai în elementele de origine latină sau, mai exact, sînt fenomene dialectale apărute în perioada românei primitive comune, specifice doar elementelor pre-slave.

macedoromâni⁴ de altă parte, prin chipul cum apare în limba română africatizarea lui *ce, ci, ge, gi*" (p. 238).

În cadrul dialectului dacoromân, la începutul secolului al VII-lea, Philippide distinge trei arii: 1) Banatul și regiunea transilvăneană limitrofă la sud de Mureș (Hațegul); 2) vestul și nordul Transilvaniei, Maramureșul și Bucovina; 3) restul teritoriului lingvistic dacoromân. Dar, printr-o inconsecvență și, de fapt, printr-o contradicție cu cele susținute anterior, A. Philippide mută diferențierea dialectală dintre munteni și moldoveni între secolele al VI-lea al XIII-lea. El admitea că aria banato-transcarpatică (cuprinzând Banatul, Transilvania — fără Țara Birsei și Țara Oltului — Maramureșul și Moldova) forma ramura graiurilor de tip moldovenesc, deosebită de cea a graiurilor de tip muntenesc, care cuprindea Muntenia propriu-zisă, Oltenia (fără partea nord-vestică ce intra în prima grupă), Dobrogea și sudul Transilvaniei (Țara Oltului și Țara Birsei). De fapt, cum vom arăta mai jos, în consonanță și cu opiniile altor cercetători, va trebui să presupunem că după secolele al VIII-lea al IX-lea (după ce influența slavă va deveni ceva mai intensă⁵), dacoromâna s-a regrupat altfel decât pînă în acest secol, cînd ea dobîndise unele deosebiri dialectale. Am văzut că învățatul ieșean considera unele diferențieri dialectale apărute în dacoromână atît de vechi pe baza cronologiei relative a unor fenomene fonetice anterioare influenței slave. Diferențierea dintre graiurile de tip muntean și cele de tip moldovean o proiecta A. Philippide în secolul al XIII-lea pe baza altor fenomene fonetice ca: transformarea lui *ġ* (<*d+i+ó*, *ú*; *i+ó*, *ú*)>*j*: *ġoc* (<*iocum*)>*joc*, *ġos* (<*deorsum*)>*jos*, *ġudec* (<*iudico*)>*judec* etc., a africatei fonice *ġ*>*z*: *ġic*>*zic*, *ġac*>*zac*, *ġece*>*zece* etc.

§3. Romanistul german Ernst Gamillscheg a formulat o teorie nouă în privința repartiției dialectale și a vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei în studiul: *Über die Herkunft der Rumänen*, apărut în „Jahrbuch der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin”, 1940⁶. El susține că diferențierea dialectală dintre graiul muntean și celelalte graiuri dacoromâne este foarte veche și că ea urcă pînă la latina populară; cu alte cuvinte, în cadrul latinei populare care a stat la baza dacoromânei au existat diferențieri dialectale reflectate în deosebirile dintre graiul muntean și celelalte graiuri dacoromâne. Din acest punct de vedere și dialectele din sudul Dunării se clasifică tot în două grupuri, care merg cu cele două ramuri dacoromâne. Faptele pe care le invocă învățatul german sînt de ordin lexical.

⁴ După A. Philippide idiomul vorbit de meglenoromâni nu este un dialect, ci o subdiviziune a dialectului macedoromân (aromân).

⁵ După unii cercetători, I. Pătruț, *Despre vechimea relațiilor slavo-române*, CL, XIV (1969) nr. 1, p. 23—30; I. Dem, *Cu privire la limba română comună*, CL XIV, (1969), nr. 2, p. 209—211, autorii *Tratatului de istorie a limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 16 influența slavă nu e mai veche decât secolul al IX-lea. După alții, influența slavă începe să se exercite în secolele al VI-lea al VII-lea (Densușianu, HLR, Philippide, OR, autorii *Tratatului de istorie a României*, vol. I, București, 1961, etc.).

⁶ Am folosit versiunea românească *Despre originea românilor*, apărută în „Revista Fundațiilor”, an. VII (1940), nr. 8, p. 251—271.

Pornind de la studierea hărților *Atlasului lingvistic român*, Gamillscheg observă că în distribuția dialectului dacoromân se disting două arii: o arie de sud-vest și una de nord-vest⁷.

Gamillscheg arată că în aria de sud (Muntenia) „locul denumirii latine *ren* a fost luat de derivatul cu funcție deminutivă (sic!) *reniculus*, care a devenit azi *rinichi*, pe când în restul teritoriului lingvistic dacoromân, persistă o altă derivare din aceeași rădăcină, *renunculus*, azi *rărunchi*. Această coexistență a lui *reniculus* și *renunculus* datează încă din epoca latină⁸. Derivatul lat. *reniculus*, spune Gamillscheg, păstrat în partea de sud a Imperiului roman de răsărit, a fost reținut și de romanii din Gasconia și Sardinia, pe când celălalt, *renunculus*, păstrat în restul teritoriului Imperiului roman de răsărit, se găsește și în Franța de nord, în Rhetia și Noricum. Pornind de la aceste fapte, Gamillscheg concludă că: „populația românească trebuie să fi provenit din cel puțin două ținuturi matcă: dintr-unul care se găsea la miazăzi și stăbilea legătura cu românii din sudul Dunării, și dintr-altul care se găsea la miază-noapte înăuntrul teritoriului *renunculus* sau care a fost cel puțin separat în spațiu de întiul ținut matcă, dacă populația care folosește pe *renunculus* ar proveni dintr-o imigrație”⁹.

În sprijinul teoriei sale, Gamillscheg aduce și alte fapte din domeniul derivației. Astfel el arată că acolo unde se rostea *renunculus* au apărut și alte derivate cu sufixul *-unculum*: *manunculus* (pentru *manunculus*) > *mănunchi*,¹⁰ *genunculus* > *genunchi*, *gerunchi*, alături de *genuchi* din Muntenia care presupune o formă *genuculus* fără *n* propagat¹¹. De asemenea, în Muntenia, zice el, se păstrează lat. *naevus* > *neg*, în timp ce în restul teritoriului lingvistic dacoromân apare un derivat de la *naevus* cu sufixul *-ellus*: *nigel*. Alte dublete lexicale ar fi după Gamillscheg, *spinare/spate*, *timplă/ochiul cel orb*.

Pe baza acestor fapte și a altora, Gamillscheg socotește că în evul mediu timpuriu poate stabili trei regiuni-matcă ale românismului nord-dunărean: 1) „regiunea Munților Apuseni, a dealurilor din apusul Transilvaniei, ținutul accidentat de pe coastele apusene ale căruia izvorăsc cele trei Crișuri și ale cărui ramificații răsăritene sînt udate de Arieș și de Ampoi”. 2) „Un alt ținut matcă pur românesc se găsea în veacul al VII-lea, adică în timpul imigrării bulgare în Balcani, pe ambele maluri ale Dunării de jos. Anume între Giurgiu și Cernavodă, apoi la nord în șesul dintre Dîmbovița și Argeș”. 3) „Un al treilea ținut matcă românesc ... este regiunea ce se găsește între sîrbi și bulgari, la sud de Dunăre în prelungirea Banatului și a Olteniei”.

Însă Gamillscheg nu indică fenomenele care caracterizează cel de al treilea ținut matcă, așa încît el întărește prin fapte de ordin lexical, teza lui A. Philippide despre cele două ramuri ale dacoromănei — ramura graiurilor de tip moldovean și ramura graiurilor de tip muntean.

⁷ Art. cit., p. 254.

⁸ Loc. cit., p. 254.

⁹ Art. cit., p. 256.

¹⁰ Pentru aria lui *mănuș* vezi ALR s.n., vol. I, h. 55.

¹¹ Pentru aria lui *genuș* vezi ALRM, I, h. 86.

§4. În două studii: *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*“, „Zeitschrift für slavische Philologie“, 1940, vol. XVII, fasc. 1, p. 143—168 și *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie*“, „Ungarische Jahrbücher“, 1940, vol. XX, fasc. 1—2, p. 7—34, G. Reichenkron pare să admită întru totul teoria profesorului său Ernst Gamillscheg despre vetrele romanice de la sud și nord de Dunăre¹². Se pare însă că Reichenkron stabilește pe baza răspîndirii pe teritoriul lingvistic dacoromân a elementelor slave de nuanță bulgărească, ucraineană, sîrbă și dacoslavă, precum și a elementelor maghiare de nuanță nordică și sudică, patru arii, care ar fi identice cu cele stabilite de Karl Jaberg în studiul *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebietes* publicat în „Vox Romanica“, V (1940), p. 49—86¹³. În studiul citat, Jaberg constată (p. 55, nota 1) că regiunea din vestul Transilvaniei (actualul teritoriu al subdialectului crișean) merge pe căi independente de restul teritoriului lingvistic dacoromân. Jaberg pare a recunoaște (p. 80, 83) în afara Munteniei și Moldovei, existența în partea de apus a teritoriului lingvistic dacoromân a încă două arii deosebite: pe de o parte, Banatul și pe de alta, Crișana, Maramureșul și nordul Transilvaniei. El observă însă că diferitele arii se întretaie adesea în aceste regiuni vestice unde doar Mureșul formează o graniță dialectală mai pronunțată¹⁴.

§5. Vechimea diferențierilor dialectale ale dacoromânei a stat în atenția lingviștilor români și străini, mai ales după apariția volumelor din ALR. Emil Petrovici ocupă din acest punct de vedere un loc deosebit. Autor al părții a doua a *Atlasului*, bun cunoscător al principiilor geografiei lingvistice, E. Petrovici se ocupă de repartitia dialectală a dacoromânei, de vechimea ariilor dialectale și de cauzele care l-au determinat, într-o suită de studii publicate începînd din 1941: *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*¹⁵, *Românii veniți recent în Transilvania? ce spune lingvistica*¹⁶, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*¹⁷, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*¹⁸, *Dovezile filologice ale continuității*¹⁹, *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*²⁰, *Repartitia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*²¹ etc. Referințe la aceleași probleme, face E. Petrovici și într-o serie de alte studii (*Daco-slava*²², *Continuitatea dacoromână și slavii*²³ și în recenzii²⁴. În articolele și recenziile pomenite mai sus

¹² Vezi recenzia lui E. Petrovici asupra celor două studii în DR, X₁, p. 124—125.

¹³ Vezi *ibidem*, p. 124.

¹⁴ Vezi și recenzia lui E. Petrovici în DR, X₁, p. 120—123.

¹⁵ „Transilvania“, an. 72 (1941), nr. 2, p. 102—106.

¹⁶ *Ibidem*, an. 72 (1941), nr. 7, p. 467—470.

¹⁷ *Ibidem*, an. 72 (1941), nr. 8, p. 551—558.

¹⁸ *Ibidem*, an. 73 (1942), nr. 2—3, p. 149—156.

¹⁹ *Ibidem*, an. 74 (1943), nr. 1, p. 7—13.

²⁰ *Siebenbürgen*, erster Band, București, 1943, p. 309—317.

²¹ LR, an. III (1954), nr. 5, p. 5—17.

²² DR X₂, p. 233—277.

²³ „Transilvania“, an. 73 (1942), nr. 11, p. 864—878.

²⁴ Vezi mai sus notele 12—14.

E. Petrovici a susținut pe baza unor fenomene fonetice și lexicale, existența a patru (sau cinci) subdialecte dacoromâne. Alături de cele trei arii distinse de G. Weigand: bănățeană, munteană și moldovenească el conferă ariei de pe Crișuri și Someș (și eventual celei din Maramureș) statut de subdialect. Cele patru (sau cinci) arii vor fi numite de E. Petrovici subdialectice: subdialectul bănățean sau de sud-vest, muntean sau de sud, moldovean sau de est, crișean sau de nord-vest (și maramureșean sau de nord). În linii mari, iată explicația apariției celor patru (sau cinci) subdialecte și epoca apariției lor așa cum se află ele în concepția lui Emil Petrovici.

Observînd că cele patru subdialecte cuprind fiecare în parte regiuni din Ardeal, el conchide că acestea s-au format după epoca de simbioză româno-slavă, care s-ar fi întîmplat între secolele al XI-lea — al XII-lea, pe văile apelor și în cîmpie, din cauza retragerii românilor în cununa de munți a Transilvaniei ca urmare a ocupării văilor largi ale Mureșului și Someșului de către maghiari.

În articolul *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean* E. Petrovici, pornind de la S. Mehedinți, care numește Transilvania „sîmburele statului român”, susține că și „lingviștii ar putea zice că, în Transilvania se găsește „sîmburele” din care a crescut copacul bogat în ramuri al graiurilor românești, vorbite pe toată întinderea pămîntului nostru²⁵”. În sprijinul tezei că Transilvania e „leagănul”, „vatra” poporului și a limbii române, E. Petrovici invocă o serie de termeni de origine latină păstrați doar în părțile apusene ale Transilvaniei (Banat și Crișana) cum ar fi: *nea* (< *nix*), *pedestru* (< *pedester*), *june*, *ai* „usturoi”, care în celelalte regiuni au fost înlocuite de *zăpadă* sau de *omăt*, *olog* etc. de origine slavă. El conchide: „Nu e o simplă coincidență că, tocmai în aceste părți apusene ale țării, e mai bine păstrată moștenirea latină a graiului nostru, se știe doar că aici a fost mai intensă colonizarea romană în Dacia Traiană”²⁶.

Constatînd că subdialectele moldovean și muntean sînt mai unitare și că se vorbesc pe teritorii mai vaste, față de graiurile din Transilvania, care sînt mult mai fărîmițate, E. Petrovici crede, după K. Jaberg (*Aspects géographiques du langage* Paris, 1936, p. 31), că primele două trebuie considerate ca „fiind relativ recent colonizate” și că „fărîmițarea dialectală a Transilvaniei dovedește, deci, că aici n-a avut loc o colonizare mai nouă, ci că populația e așezată din timpuri străvechi, în aceleași locuri, astfel încît limba a avut timp să se diferențieze după unități geografice, determinate de sol, în nenumărate celule dialectale”²⁷.

Din cauza năvălirilor dese, românii au fost nevoiți să se retragă în munți iar „după ce furtuna năvălirilor s-a mai potolit (...) de la periferia cetății transilvănene, formată de o coroană de munți (...) limba românească se răs-pîndește, din patru celule dialectale lingvistice transilvănene periferice, în afara zidurilor cetății, pe cîmpiile de la poalele munților — unde vor fi existat

²⁵ „Transilvania”, an. 72 (1941), nr. 2, p. 102.

²⁶ *Ibidem*, p. 102.

²⁷ *Ibidem*, p. 103.

și mai înainte români, dar în așezări foarte rare”²⁸. „Revărsarea” aceasta din cele patru „vetre” s-a făcut atât în direcție centripetală, spre interiorul Transilvaniei, cât și în direcție centrifugală, în afara coroanei de munți transilvăneni. De aceea cele două dialecte întinse din est și sud „s-au constituit prin colonizarea din două vetre de la munte a surplusului de populație românească în șesurile Moldovei și Munteniei, care aveau o populație rară românească”²⁹, pe cînd „cele două arii dialectale dinspre vest (sud-vest și nord-vest) sînt mult mai mici, fiindcă aici, limba maghiară a opus rezistență răspîndirii spre Tisa și Dunăre a graiurilor românești. Aici deplasarea populației românești din vetrele cele vechi de la munte — din munții Banatului pe de o parte și din Munții Apuseni, munții Sălajului și Sătmărulei pe de alta — a fost mai mică. Aceasta este adevărat mai cu seamă în ce privește subdialectul de nord-vest care are întinderea cea mai mică. Prin urmare, pe teritoriul subdialectului de nord-vest, populația românească s-a deplasat cel mai puțin din vatra ei străveche, fiind așezată și astăzi pe locurile unde au trăit strămoșii, de veacuri și veacuri. În văile mai retrase ale Munților Apuseni, ale munților Sălajului și Sătmărulei, populația românească stă neclintită în vechea ei vatră, cu siguranță de pe timpurile cînd strămoșii ei au fost nevoiți întîia dată să cedeze văile largi ale dacilor, întîilor năvălitori și să se retragă în locuri mai ferite”³⁰.

O descriere mai detaliată a celor patru sau (cinci) vetre lingvistice o face Emil Petrovici în studiul *Siebenbürgen als Kennland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*³¹ și în recenzia asupra lucrării lui István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938, (*Ost-mittleuropäische Bibliothek*, nr. 16)³². Aici ca și în studiile: *Simbioza româno-slavă în Transilvania*³³, *Dovezile filologice ale continuității*³⁴, și *Daco-slava*³⁵. Emil Petrovici susține că fenomenul palatalizării dentalelor, care cuprinde Banatul și Transilvania de la nord de Mureș, este de origine slavă veche și că dacă admitem că slavii au fost asimilați, cei mai mulți pînă în sec. al XIII-lea „cînd nu se mai poate vorbi de slavi în Transilvania”³⁶, înseamnă că cele patru subdialecte se formaseră pînă în secolul al XII-lea.

El admite, după cîte se pare, o diferențiere între diversele ramuri dacoromâne chiar mai devreme. În recenzia asupra studiului lui Ernst Gamillscheg, *Über der Herkunft der Rumänen*, „Jahrbuch der Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin”, 1940³⁷, el admite pentru secolul al VII-lea structura teritoriului lingvistic dacoromân, așa cum o fixase romanistul german, afirmînd că acestea au existat la începutul evului mediu („frühmittelalterliche romanische

²⁸ *Ibidem*, p. 104—105.

²⁹ *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, „Transilvania”, an. 72 (1941), nr. 8, p. 555.

³⁰ *Ibidem*, p. 556.

³¹ *Siebenbürgen*, I, p. 309—317.

³² DR X₂, p. 517—546.

³³ „Transilvania”, an. 73 (1942), nr. 2—3, p. 149—156.

³⁴ *Ibidem*, an. 74 (1943), nr. 1, p. 7—13.

³⁵ DR X₂, p. 233—277.

³⁶ DR X₁, p. 123.

³⁷ *Ibidem*, p. 123—124.

Sprachgebiete“, cum le-a numit E. Gamillscheg). Mai târziu s-au format cele patru vetre lingvistice, pe care „le-aș numi prin urmare — spune E. Petrovici — spätmittelalterliche dacorumänische Kerngebiete“³⁸. Același lucru îl susține E. Petrovici și în *Siebenbürgen* ... : „Der berliner Romanist nennt die drei romanischen Muttergebiete „frühmittelalterliche romanische Kerngebiete“. Die vier oder fünf dacorumänischen Kerngebiete würde ich „spätmittelalterliche dacorumänische Kerngebiete“ nennen. Die erste Ausbreitung der rumänischen Mundarten in südlicher und nördlicher Richtung, nachdem sich zwischen 700 und 1 000 die grossen Wellen der Völkerwanderung gelegt hatten, geschah von den frühmittelalterlichen romanischen Kerngebieten aus, wo sich Romanen im Schutz vor Einfällen der Wandervölker erhalten konnten“³⁹. Cealaltă expansiune s-a produs între secolele al XI-lea al XII-lea, întâi spre centrul Transilvaniei și apoi în afara Transilvaniei : „Die rumänische Ausdehnung aus den Austrahlungsgebiet muss im XI und XII Jahrhundert begonnen haben und zwar zuerst zentripetaler Richtung, nach der mitte von Siebenbürgen zu. So erklet es sich warum ungarische Urkunden aus dem XIII. Jahrhundert immer häufiger Rumänen erwähnene“⁴⁰.

Pe baza toponimicelor românești de origine veche slavă, E. Petrovici stabilește, în recenzie la lucrarea lui Kniesz, amintită mai sus, următoarele zone ale simbiozei slavo-române între secolele al X-lea — al XI-lea.

1) Zona din munții și văile de la sud de Caransebeș pînă la Orșova, valea Bistrei, la nord-est de Caransebeș, regiunea muntoasă la apus de Hațeg și Hunedoara. Această regiune se prelungește pe valea Begheului pînă la Făget. Prin urmare, această zonă ar cuprinde „regiunea muntoasă și deluroasă care separă Ardealul de Banat, sau cîmpia Banatului de bazinul Streiului. Pe acest teritoriu pare a fi existat și o înjghebare de stat slavo-română înaintea venirii ungurilor. Partea mai muntoasă a acestei regiuni a format una din cele patru (sau cinci) vetre dialectale dacoromâne, din care s-a revărsat așa-zisul grai bănățean, spre valea Mureșului, seșul Banatului, colțul de răsărit al Serbiei, partea de sub munte a județului Mehedinți și bazinul Streiului“⁴¹.

2) Zona din sudul Transilvaniei, care cuprindea „întinutul de pe râurile *Tirnava, Sibiu și Olt*“. După Petrovici populația slavo-română a fost împinsă din această regiune mai întâi de unguri și apoi de sași spre vest și sud, la poalele munților Sibiului și Făgărașului, unde a fost „terra Blachorum“ menționată într-un document din 1222. Populația românească din această zonă „așezată la poalele nordice ale munților Sibiului și ale Alpilor transilvăneni, fiind în contact permanent, prin pășunile alpine, cu populația de la poalele sudice ale aceluiași munți a format nucleul subdialectului muntean (sau sudic) dacoromân, coborînd spre nord, în interiorul Transilvaniei, și, spre sud, în cîmpia Munteniei“⁴².

³⁸ *Ibidem*, p. 123.

³⁹ *Siebenbürgen*, I, p. 314.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 314.

⁴¹ DR X₂, p. 528.

⁴² *Ibidem*, p. 530.

3) O altă zonă de simbioză româno-slavă au constituit-o „povîrnișurile sudice și răsăritene ale Munților Apuseni, de la *Bălgrad* (Alba Iulia) spre răsărit, pînă la revărsarea Tîrnavei în Mureș, apoi spre nord, prin județele Turda și Cluj, pînă în Sălaj”⁴³.

„Jur împrejurul Munților Apuseni și al munților Sălajului, precum și în interiorul masivelor muntoase, era deci așezată o populație slavo-română, mai tîrziu, după asimilarea slavilor, numai românească. Aceasta s-a revărsat începînd cu secolul al XII-lea, în toate direcțiile, și spre interiorul Transilvaniei, precum și spre cîmpia Crișurilor. Hărțile *Atlasului lingvistic român* arată cum aceste regiuni de la nord de Mureș pînă în Munții Maramureșului, prezintă caractere dialectale deosebite de ale celorlalte ținuturi dacoromâne. E subdialectul crișean sau de nord-vest”⁴⁴.

4) Regiunea muntoasă care desparte Ardealul de Moldova și care „a format vatra subdialectului al patrulea dacoromân, cel moldovean”, nu prezintă „toponimice care să servească drept indicație cronologică”. Pentru că în această regiune au fost semnalati românii la mijlocul secolului al XII-lea, în apropierea granițelor Galiției „e firesc să presupunem că, și aici, românii trăiau ca păstori la munte. Dacă numele de localități apar mai tîrziu (secolul al XIV-lea) în documente, aceasta însemnează că abia atunci au început să intereseze aceste regiuni pe stăpînitori”⁴⁵.

5) A cincea regiune o formează „văile închise ale Izei și Marei în Maramureș, Țara Oașului și povîrnișurile sudice ale Gutinului, munților Lăpușului și Țibleșului. Populația e curat românească; la munte toponimicele sînt numai românești sau slavo-române, pe cînd mai la vale întîlnim același fenomen ca în Sălaj: satele au două nume, românesc și unguresc”. Am deduce deci, că Emil Petrovici vedea aici a cincea „vatră”, cea a subdialectului maramureșean.

E. Petrovici mai schițează o altă zonă de simbioză slavo-română anterioară venirii maghiarilor în Transilvania, anume aceea unde se află astăzi secuii.

Acestea ar fi, prin urmare, „vetrele” din care au roit cele patru (sau cinci) subdialecte dacoromâne între secolele al XI-lea – al XII-lea.

În studiul *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*⁴⁶, Emil Petrovici nu mai crede în vechimea atît de mare a subdialectelor dacoromâne, considerînd că fenomenele lexicale și chiar fonetice pe care le aduce în susținerea actualei repartiții dialectale a dacoromânei, sînt recente. „E, prin urmare, probabil că înainte de secolul al XV-lea nu existau subdialectele de astăzi”⁴⁷.

§ 5. În *Problemele capitale ale vechii române literare*⁴⁸, G. Ivănescu preia clasificarea dialectală a dacoromânei făcută de Emil Petrovici aducîndu-i unele corecturi. Bazînduse atît pe textele noastre vechi cît și pe faptele actuale ale graiurilor românești din diferite provincii, G. Ivănescu vorbește de un dialect

⁴³ *Ibidem*, p. 530.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 531.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 541.

⁴⁶ Vezi nota 21.

⁴⁷ LR, an. III (1954), nr. 5, p. 16.

⁴⁸ Iași. 1947, p. 88.

(subdialect) crișean-maramureșan, deoarece, de cele mai multe ori, faptele lexicale, uneori și cele fonetice, sînt identice în această arie. G. Ivănescu crede însă că se poate stabili un alt subdialect dacoromân, cel ardelenesc propriu-zis, care se întinde pe teritoriul cuprins între Munții Rodnei, linia Dej—Alba-Iulia—Miercurea-Ciucului și Carpații moldovenești⁴⁹. Într-un studiu mai recent *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine*⁵⁰ admite unele diferențieri ale dacoromănei în secolele X—XI-

§6. Vom admite împreună cu A. Philippide, E. Gamillscheg, E. Petrovici⁵¹ și G. Ivănescu că și înainte de influența slavă⁵², existau unele diferențieri dialectale între munteni și ceilalți dacoromâni, cele mai multe dintre ele urcînd pînă în latina populară.

Printre fenomenele lingvistice care împart dacoromâna în două arii⁵³ înainte de influența slavă se numără următoarele: munt. *rinik* (<lat. *riniculus*); olt., băn., mold., ard. *rărunk* (<lat. *renunculus*); munt. *genük* (<lat. *genuculum*); olt., băn., mold., ard. *genünk* (*jărünk*, *jărunt* etc.) (<lat. *genunculum*); munt. *mănuک* (<lat. *manuculum*); olt., băn., mold., ard. *mănünk* (*mărünk*)

⁴⁹ D. Șandru, *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté de Lettres de Bucarest, VI, District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, BL, VI 1938, p. 173—230 (vezi mai ales p. 179—181) consideră că graiul din această regiune nu se încadrează în aria graiurilor moldovenești, fiind deosebit și de cele din regiunile învecinate (Maramureș, Mureș, Dej), avînd unele particularități proprii *k > č*, *g < ġ*, palatalizarea labialelor sub formele: *pč*, *bġ*, *j*, *ś*, *mġ*; *qa > q* etc.

⁵⁰ *Romanoslavica*, XVI, p. 31—42.

⁵¹ Vezi recenzia la lucrarea lui E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen* în DR X₁, p. 123—124.

⁵² Influența slavă veche asupra limbii române se exercitase după acești învățați deja în secolul al VII-lea. Așa după cum arată însă I. Pătruț, *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române* (în legătură cu sl. *o* și *q*), CL XII, 1, 1967, p. 21—27 (vezi și articolele citate la nota 5) influența slavă nu este mai veche decît secolul al IX-lea. Ne raliem acestei păreri, care a fost acceptată și de G. h. Bolocan, *Contactul românei cu slava* (capitol din *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei R. S. România, București, 1969, p. 372—374, vezi mai ales p. 373—374).

⁵³ O teorie asemănătoare a formulat Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Editura Academiei R. S. România, București, 1968. După cercetătorul bucureștean, româna comună evoluează în două direcții: a) un grup dialectal de vest și nord-vest: b) un grup dialectal de sud și sud-est. „Grupul (a) include dialectele vorbite în Moldova, Ardealul de nord, de vest, Banatul și dialectele istroromâne. Grupul (b) include dialectele vorbite în Muntenia, Oltenia și Ardealul de sud” (*op. cit.*, p. 123). E. Vasiliu consideră că „nu se poate vorbi, deci, nici de o perioadă de unitate istro-dacoromână, și nici de o perioadă de unitate dacoromână. Nu putem vorbi deci, de o „română de nord” (din care ar deriva dialectele dacoromâne pe de o parte, dialectele istroromâne, pe de alta) și nici de o „dacoromână comună” din care ar deriva dialectele actuale ale dacoromănei” (*op. cit.*, p. 123).

Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurilor dialectale a unei limbi*, SCL, XV, nr. 3, p. 317—347 ajunge la concluzia lui A. Philippide și I. Iordăan „după care graiurile din nordul țării se reunesc într-un singur subdialect opus celui sudic, muntenesc” (*art. cit.*, p. 345). Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 582, vedea pentru secolul al XVI-lea două grupuri dialectale mai importante: unul nordic (cuprinzînd Transilvania de nord, Maramureșul și Moldova) și altul sudic (cuprinzînd Muntenia, Oltenia și Transilvania de sud). Banatul aparținea, din punct de vedere lingvistic, cînd de primul grup, cînd de al doilea.

(<lat. *manunculum*); munt., mold., *drept, dreptate, drege*; ard., băn. *dirept, dreptate, direge*⁵⁴. În cazul acesta formele cu sincopa lui *i* (<*e* neaccentuat) merg cu fr. *droit*, v. ven. *dreto*, eng., friul. *dret*, iar cele din Transilvania și Banat cu dialectele românești de la sudul Dunării și cu cele din Romania mediteraneană: sic. *dirittu*, log. *deretu* sp. *derecho*. Latinești populare sînt și dubletele: *acu(m)*, care se găsește în graiurile dacoromâne de sud și *a(c)mu*, care se întinde în Transilvania la nord de Mureș și în Moldova.

După G. Ivănescu⁵⁵, latinești populare sînt și formele diferite pentru pronumele demonstrative de apropiere și de depărtare. Dialectele suddunărene cunosc formele corespunzătoare lui *(a)cest(a)* și *(a)cel(a)* precum și lui *(a)ist(a)* și *(a)cel(a)*. Doar dialectul rotacizant (crișean-maramureșean) a avut de la început formele *(a)cest(a)* și *(a)cel(a)* și niciodată *ăst(a)*, *ist(a)*, *ăl(a)*. Numai subdialectele bănățean muntean și ardelean au formele *ăst*, *ăl* fără compusele cu *ecce*-sau *eccu*-. Dialectul aromân și subdialectul moldovean se găsesc, din acest punct de vedere, într-o situație intermediară, avînd *ist(a)*, dar *(a)cel(a)*.

În *Istoria limbii române* (manuscris), G. Ivănescu arată că dialectele suddunărene și cele rotacizante (crișean-maramureșene) prezintă forme care se găsesc în dalmată, italiana de nord, în retoromană, franceză, provensală și în arii din Peninsula Iberică (vegliot. *kost*, retor. *quaist, quel*, it. *este, questo, quello*, v. fr. *ist, (i)cest(t), (i)cil*, fr. modern *ceț, celui-ci*) și că subdialectele bănățean și muntean prezintă formele fără *ecce*- sau *eccu*-, dintre care *ille* nu se găsește nicăieri în romanitatea apuseană cu această funcție. Aceasta dovedește că latinitatea orientală din care vor lua naștere dialectele româneșit suddunărene și cele de la nordul Dunării rotacizante, avea legături mai strînse cu latinitatea continentală din apus, pe cînd strămoșii muntenilor și bănățenilor se aflau într-o arie marginală izolată.

În aceeași lucrare, G. Ivănescu invocă și alte fapte dialectale dacoromâne care urcă pînă în latina populară.

Astfel, în dialectul meglenoromân, subdialectele bănățean și crișean există mai mult ca perfectul de tipul *eram văzut* „văzusem”, *eram cîntat* „cîntasem”⁵⁶. Acest mai mult ca perfect a existat pînă în secolul al XVI-lea și în Maramureș dar a dispărut. E posibil, după părerea noastră, ca acest mod de formare a mai mult ca perfectului să fi existat și în Transilvania, unde a fost apoi înlocuit imperfectul *eram* cu perfectul compus al aceluiaș verb: deci *am fost văzut* „văzusem”, *am fost cîntat* „cîntasem”. Important e, după părerea noastră, că nici în sudul Ardealului mai mult ca perfectul de tipul *cîntasem* nu există, după cum nu mai există nici perfectul simplu care a fost înlocuit de perfectul

⁵⁴ După cum se vede, de data aceasta, Moldova nu mai merge cu Transilvania și Banatul, ci cu Muntenia.

⁵⁵ *Problemele capitale* . . . , p. 303–320.

⁵⁶ Mai mult ca perfectul de tipul *eram cîntat* se mai întâlnește și azi în sudul Banatului. Forma aceasta a fost notată de Marin Petrișor la Ciudanovița, jud. Caraș-Severin (vezi Marin Petrișor, *Graiul din Ciudanovița (valea Carașului)* „Philologica”, I, Craiova, 1970, p. 95).

compus. Formele de tipul *eram văzut* „văzusem”, *eram cîntat* „cîntasem” sînt identice cu unele forme de mai mult ca perfect din apusul României. Tot de tip latin popular sînt formele de mai mult ca perfect formate din imperfectul verbului *a avea* și participiul verbului de conjugat : *aveam cîntată*, *aveam vădută* care se găsesc în aromână și meglenoromână. Ele se prezintă ca în limbile romanice apusene și au înlocuit pe cele de tipul *cîntasem* care se găsesc în Muntenia și Moldova.

Latinești populare sînt și formele derivate din lat. *vespis* care prezintă un *r* epentetic. **Vespra*, **vespera* stau la baza actualelor forme italiene de nord, engadine, din Franche—Comté, bearneză, bască, asturiană, galciană etc. (vezi REW, nr. 9272). Prin urmare, dialectele aromân, meglenoromân, graiurile din Transilvania și Muntenia indică în acest caz legături mai strînse cu romanitatea occidentală în epoca latinei populare decît graiurile din Moldova.

După G. Ivănescu, *op. cit.* (manuscris) de asemenea, pînă în latina populară urcă și forme ca *a fulgera* (<lat. *fulgerare*) alături de bănățeanul *sfulgera*, arom. *sfuldirari* (<**exfulgerare*). CDDE citează și v. fr. *esfoldrer*. Un alt dublet îl constituie formele *îngreca* „a însărcina” (vezi T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, glosar), ar. (a)*ngricari*, megl. *angricari* (<**ingrevicare*) (>v. fr. *engraigier*) față de *îngreuna* (<**ingrevinare*) din Muntenia și Moldova. Tot în domeniul formării cuvintelor G. Ivănescu notează sufixul bănățean, oltenesc de vest *-amă*, ar. *-ame* cu sens colectiv, față de *-ime*, care se găsește în restul teritoriului lingvistic românesc. Sufixul a trecut la genul feminin numai în română și în dialectele italiene de sud.

Alte fapte din dacoromână, chiar dacă nu urcă pînă în epoca latinei populare, trebuie să fie foarte vechi, poate din epoca de formare a limbii române. Acestea sînt și cele care deosebesc dialectul dacoromân (de multe ori numai o parte din graiurile dacoromâne) și istoromân, pe de o parte, și dialectele aromân, meglenoromân pe de alta. Printre acestea amintim :

Pentru Crișana și Maramureș, în general pentru regiunea transilvăneană de la nord de Mureș : — rotacismul lui *-n-* simplu intervocalic ; păstrarea lui *r* în *sărin* (<*serenus*), *fărină* (<*farina*), *curură* (<*corona*) ; în lexic (unele arii depășesc limita acestui subdialect) : *ariră* „nisip”, *a cusla* „a trăi”, *lemn* „copac”, *io*, *iuă* „unde”, *pedestru* „olog”, *pasăre* „vrabie”, *curek* „varză”, *pîntece* (*pîncete*) „burtă” etc.

Pentru subdialectul bănățean : păstrarea grupului consonantic *mn* în *scamn* și derivate ; nedesimilarea lui *n-n* în *r-n* : *mănunt*, *păninc*⁵⁷ ; probabil accentul pe *û* în *măgură* ; păstrarea formei *fănină* (<*fărină*) „făină” ; în lexic (unele cuvinte au putut avea o arie mai largă, altele trec chiar și azi limitele subdialectului bănățean) : *a cure* „a alerga”, *nat* (în expr. *tot natu*), *cet*, *foale* „burtă”, *fiulare* (<**fib(u)laria*), *june* „tînăr”, *pișcura*, *nea* „zăpadă” etc. ; *ajumi* (var. *a ajomi*) în Banat și Hațeg „a miji”, *a* „ațipi” <alb. *gumë* „somm” (Densusianu, ILR, 296 și DA) ; derivatul *ajumit* s. n. păstrat în Banat, Olt.

⁵⁷ Forma *cărunt* pentru *cănunt* a pătruns în Banat din graiurile limitrofe.

și Transilvania denumind jocul de copii *de-a mija* (DA); *urnă* „cerce“ (c.f. *urna păharului*) păstrat și în ar. însemnând „găleată“ (DDA);⁵⁸ *urița* „a vorbi“, „a chioti“ (<*ura*+*-ița* (cf. și ar. *urețu* (DDA); *călcață* numele unei flori (cf. alb. *këlkaxë*) ascur păstrat ca toponim *Ascura* (com. Armeniș, jud. Caraș-Severin), cf. ar. *ascur*, -ă, „aspru“ pentru a cărui etimologie cf. gr. **ασκουρος* (DDA); *nămaie* (<*animalia*) păstrat în toponimul *Nămaia* (cf. ar. *nămaļu*, pl. *nămaļe* „menu bêtail, bêtes à laine (brebis, chevre)“ <lat. **animalium*-(DDA).

Pentru subdialectul muntean: pe lângă formele *genuk* (<*genuculus*), *riniķ* (<*reniculus*) amintim: *varză* „curechi“, *gresie* „cute“, *zeamă de varză* „moare“, *burtă* „pîntece“.

Începînd cu secolul al XI-lea al XII-lea, după încheierea simbiozei slavo-române, încep să apară alte deosebiri dialectale.

În aria subdialectului bănățean, care în afara regiunii muntoase a Banatului cuprinde spre est și Hațegul pînă la Strei, aproximativ aria pe care se găsesc localitățile numite *Ohaba*, iar spre sud-est și munții Mehedinților, înainte de apariția palatalizării dentalelor *d*, *t*, urmate de *e*, *i*, *ea* se va produce valerizarea vocalelor anterioare precedate de grupul consonantic *st*: *e*>*ă*: *stărp*, (*o*) *coastă*-(*două*) *coastă*, *cînstăsc*; *i*>*i* (*cînstîm*, *postîm*); *ea*>*a*: *stauă* „stea“, *crestață* „crestează“. Dacă palatalizarea dentalelor este de origine slavă veche, cum a susținut E. Petrovici și dacă admitem că fenomenul a fost introdus „în graiurile apusene dacoromâne cel mai tîrziu în secolul al XII-lea⁵⁹, urmează că fenomenul velarizării lui *e*, *i*, *ea* după grupul consonantic *st* este foarte vechi, în orice caz mai vechi decît palatalizarea dentalelor. În subdialectul bănățean vor apare în această perioadă o serie de elemente lexicale vechi slave, specifice acelor dacoslavi, care au fost asimilați de populația românească din partea de sud-vest a țării. Pentru că e sigur că și dacoslavii vor fi avut variațiuni dialectale în graiul lor.

După G. Ivănescu⁶¹, acești termeni ar fi: *a se crîmpi* „a se așeza pe vine, a se încorda pentru a ridica ceva“ (<v. sl. *krq̃piti*) atestat o singură dată în compusul său *săkrq̃piti*; *cloambă*, literar *creangă*, *cloacă* „cloșcă“ (<v. sl. *kloka*)⁶²;

⁵⁸ Vezi V. Frățilă. *Note etimologice și lexicale*, LR, XIX, 1970, nr. 6, p. 547—548.

⁵⁹ E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, p. 155. Vezi și Pandele Olteanu, *Numiri slave în Transilvania de nord*, LL, III, 1957, p. 185—214, în special p. 201—205.

Mai tîrziu E. Petrovici (*Repartiția* ..., p. 16, „Depalatalizarea“ consoanelor înainte de *e* în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, CL, V, nr. 1—2, p. 9—22) se îndoieste că palatalizarea dentalelor în ariile de vest ale dacoromânei ar fi atît de veche. În *Repartiția* ..., E. Petrovici scrie: „palatalizarea dentalelor la faza *t'* (chi), *d'* (ghi) *ci*, *gi* nu se reflectă în textele noastre vechi. Doar notarea toponimicelor românești în documentele latinești din Ungaria lasă să se bănuiască că palatalizarea dentalelor era destul de înaintantă în unele regiuni, începînd cu secolul al XV-lea (p. 16). În „Depalatalizarea“, ..., E. Petrovici acceptă părerea acad. Al. Rosetti și a prof. I. Pătruț care presupun că palatalizarea dentalelor în Ardeal, Maramureș, Crișana și Banat se datorește influenței maghiare

⁶⁰ Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I ș.u., E. Petrovici, *Simbiza* ..., *Dacoslava etc.*, G. Ivănescu, *Variations régionales* ..., etc.

⁶¹ *Variations régionales* ..., p. 36—37.

⁶² În Banat apare mai ales termenul *cloță* (<srb. *kloka*).

golumb, golimb „porumbel“ (<*golqbü*); *gomăn* „zgomot“ (<v. sl. *gomonŭ*); în Hațeg derivatele *a gomăni* „a vorbi în șoaptă“ și *a gomoti* „idem“; *mișlotă* „lipsă de bucate, de legume“ (<v. sl. *ništeta*); *năstăv* „tare, strașnic“ (<v. sl. *nastavŭ* „sfat“); *nedeie* (<v. sl. *nedelja* sau srb.-cr. *nedelja*); *a jăgui* „a arde, a ustura“ (<v. bg. *žegovati*); *oglavii* „curelele de la îmblăci“ (<v. sl. *oglavije* „cap, coroană“); *a oborî* „a doborî“ (<v. sl. *oborŭti*) (forma literară *a doborî* caracteristică Moldovei și Munteniei <v. sl. *doboriti*) (cf. bg. *oborja* „j'abats“); *răscol* „strunga în care se face măsuratul oilor, când pornesc oile la munte“ (<v. sl. *raskolŭ*); *seci*, (pl. *seciuri*) „fînaț pe un loc unde s-a tăiat pădurea“ (<v. sl. *sěči*); *stîrmină* „loc stîncos“ (<v. sl. *strŭmina*); *a udi* (pron. *uđi*) (v. <sl. *udq, udii*); *vlastă* „putere, forță“ (<v. bg. *vlasi*); *vrăbete* (<v. sl. *vrabec*).

Aici trebuie adăugat și *vread* cunoscut în Hațeg (vezi R. Todoran, *Mic glosar dialectal alcătuit după două manuscrise din Biblioteca centrală de la Blaj din 1887*, Cluj, 1949, p. 23), ș.a., în expresia *a umbla în vreadu lui* „a-i face voia, a-i fi pe plac“. Termenul e cunoscut și în sudul Banatului cu sensul „uz, nărav, datină“ și chiar în jurul Lugojului. I. Pătruț, CL, 11 (1957)p. 269–297 îl explică din bg. *врад* s. m. sau *вредѧ* s.f. „daună, stricăciune, pagubă, vătămare“⁶³.

La răsărit de aria velarizării vocalelor *e, i*, și a diftongului *ea* după grupul consonantic *st* apare un alt fenomen: transformarea lui *st* (urmat de *e, i, ea*) în *șt*: *ștele* (<*stcle*), *puștiu* (<*pustiu*), *șteag* (<*steag*). Fenomenul acesta este cunoscut în jurul Sibiului, fiind înregistrat de G. Weigand⁶⁴ la Rășinari, Apoldu de Sus și Miercurea Sibiului, de D. Șandru și F. Brînzeu⁶⁵ la Jina, de V. Păcală⁶⁶ la Rășinari, de E. Petrovici⁶⁷ la Poiana Sibiului. Transformarea lui *st* în *șt* în condițiile arătate mai sus se întâlnește și pe valea inferioară a Tîrnavelor⁶⁸, pe valea Secașelor⁶⁹ și pe valea Sebeșului⁷⁰. *S>ș* în și alte grupuri consonantice: *șk>šk* (*șkine* „spine“, *șkic* „spic“), *str>ștr* (*ștreșină*), etc. Corespondența sonoră *z* în același condiții devine *j*: *gajde* (<*gazde*), *brajde* (<*brazde*), *jğer* (<*zğer* „zbier“) etc. Fenomenul este asemănător cu cel petrecut în slava veche (acel dialect care stă la baza limbii bulgare)⁷¹. În graiurile românești de la sudul Mureșului, avînd ca limită de vest riul Strei, ca limită de sud

⁶³ Pentru evoluția sensului vezi I. Pătruț, *art. cit.*, p. 297.

⁶⁴ G. Weigand, *Körösch und Marosch Dialekte*, Jb. IV, p. 270.

⁶⁵ D. Șandru – F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina*, GS, V (1931), p. 331, 341, 343 etc.

⁶⁶ V. Păcală, *Monografia satului Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 128.

⁶⁷ E. Petrovici, *Texte dialectale* (ALRT II), Sibiu – Leipzig, 1943, p. 71, 72, 73.

⁶⁸ E. Petrovici, *ibidem*, p. 74, 78, îl notează de la Micăsasa, lângă Blaj, iar noi l-am înregistrat și la Sîncel, Bucerdea Grînoasă, Crăciunelul de Jos, Cergău Mare, Cergău Mic etc.

⁶⁹ Vezi V. Frățilă, *Toponimia văii Secașului-Tîrnavei*, AUT, X, 1972, p. 141.

⁷⁰ Vezi Mircea Zdrenghea, *Analogii în conjugarea verbului a fi DR*, XI, p. 194–196: Lidia Sfirlea, *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (valea Sebeșului)*, CL, II, 1957, p. 153.

⁷¹ Vezi Al. Rosetti, ILR, p. 297: vezi mai ales Franz Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, erster Band, *Lautlehre*, zweite Ausgabe, Wien, 1897, p. 283–284; A. Meillet, *Le Slave commun*, ed. II, Paris, 1965, p. 132 și André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, tome I, *Phonétique*, Paris, 1950, p. 62–65.

munții din jurul Sibiului și ca limită de est valea inferioară a Tîrnavei Mari și a Tîrnavei Mici, el provine din graiul dacoslovailor asimilați aici, sau din cel al bulgarilor așezați în jurul Blajului (la Cergăul Mare, Cergăul Mic) și în jurul Sibiului (la Rusciori și Bungard) între secolele al XI-lea – al XIII-lea⁷².

Aria de la est la Strei, care se întinde de la sud de Mureș peste cele două Tîrnave pînă la Olt, nu cunoaște palatalizarea dentalelor. În schimb, aici apare fenomenul palatalizării labialelor în fazele : *g*, *k*, *n*, *h*, *y*. Este aria toponimicului *Kicui* a lui *gestri*, *giști* (<lat. *ges'ire*)⁷³, a lui *flamă* „mulțime” (<lat. *flamma*), a lui *plut*, *pluti* (<lat. *plotus*)⁷⁴, a lui *gingel* „gingie”, a lui *care* (vocativ „dragă”) (<lat. *carus*)⁷⁵, etc. Aici se cunoaște mai mult ca perfectul de tipul *am fost cîntat* „cîntasem”, iar perfectul simplu e înlocuit de perfectul compus.

Printre elementele slave vechi în această arie se găsesc : *progade* „cimitir” (<*podŭgradije* „suburbie”⁷⁶; *zăpadă* „nea”, *rariță*, *raliță* „butoir”, „buteur”, *scoc* „canal”, *paliță* „bâton”, „verge”, *gînj*, *pojar*, *gădin*, *godin* etc. „purcel” *clocă*⁷⁷. La acestea s-ar mai putea adăuga : *a* (s) *războli* „a-și face loc”, „a răzbate”, „a se face comod”, „a se tolăni” (cf. v. sl. *развалуму* „disolvere”, „evertere”, rus. *развалиться* „a se lungi, a se tolăni pe pat, pe scaun”, bg. *валям* cu sensurile rusescului *развалиться*⁷⁸, slavă „herghelie” (<cf. bg. *stava*, alb. *stavë* DM) etc.

O altă arie în care apar particularități noi este cea a subdialectului crișean. În această perioadă se produce palatalizarea dentalelor în regiunea Crișurilor și a Someșului, ca urmare a influenței slave vechi. Fenomenul e comun cu cel din Banat. Desigur că în Banat, în perioada aceasta dentalele palatalizate nu evolueaseră la africcate.

G. Ivănescu⁷⁹ indică următoarele cuvinte din Crișana ca fiind de origine slavă veche : *ciup* „cîlți” (ar. *čipu* „idem”) (<v. sl. *čubŭ*, *čupŭ*), *gadină* „bête sauvage”, *a se guri* „a urca” (< v. sl. *goriti*, eventual **gorovati*); *lotru* „hoț”; *mezdreală*, *mezdri* (< v. sl. *mezd'iti* cf. bg. mod. *mezdrija*); *nazdravin* „urias”; *neclad* (<v. sl. *nekladŭ*), *turiște* (< v. sl. *torište*); *bibolă*, *cîrpă* „broboadă, basma”, *cloci* „a se odihni”, *copile* „un soi de bureți comestibili”, *gilci* „amigdale”, *grinzauă* „grindă la casă” care presupune o bază v. sl. **grędā*.

Printre altele G. Ivănescu citează unele elemente lexicale de origine slavă veche care se găsesc în Crișana, Banat și Maramureș, și eventual în Transil-

⁷² Despre originea acestor bulgari vezi I. Mușlea, *Șcheii de la Cergău și folclorul lor*, DR, V, p. 1–50.

⁷³ Vezi V. Frățilă, *Note etimologice și lexicale*, LR, XVIII (1968), nr. 1, p. 64.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 62–63.

⁷⁵ Vezi V. Frățilă, *Note etimologice și lexicale*, LR XIX, (1970), nr. 6, p. 541–542.

⁷⁶ După I. Pătruț, CL, II (1957), p. 296 e posibil ca „*podŭgradije*” să fi primit acest sens de „cimitir” chiar în fostul Bălgard (Alba Iulia) centru al slavilor din Transilvania și care se găsește în aria de astăzi a lui *progadie*.

⁷⁷ Vezi G. Ivănescu, *Variations régionales* ..., p. 32–33.

⁷⁸ Vezi V. Frățilă, *Note etimologice și lexicale*, AUT, V, p. 234.

⁷⁹ *Variations régionales* ..., p. 37–39.

vania: *bică* „taur“, *delniță mezdreauă* „cuțitoaie“, *păstravi*, *pîstravi* (pl.) „pistru pe față“, *pricază* „necaz“, *rudă și rudiță* „par cu care se strînge finul pe car“ etc. Aici trebuie introdus și *misărniță* „măcelărie“ care se găsește numai în Transilvania, fără Banat. Cuvîntul trebuie să fie vechi slav, nu srb. *meser-nica* (DLRM).

Maramureșul, față de Crișana, nu prezintă particularități fonetice deosebite, în această epocă. Însă așa după cum arată G. Ivănescu (*Variations*, p. 39–41), înaintea influenței ucrainiene, pînă în secolul al XI-lea și aici s-a exercitat o influență slavă veche. Pe baza *Glosarului* lucrării lui Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, G. Ivănescu identifică următoarele cuvinte de origine slavă veche care apar în aria subdialectului maramureșan: *a să cunti* sau *a să cumți* „a se obișnui“ (<sl. *kŕtati*), *bică* „taur“ (ca în Crișana și Banat), *maștehă* „mamă vitregă“, *mejdă*, *mladă* „nuia subțire și mică“, *năclad* „scorbura de foc“ *„a oborî*„, *doborî*„, *rudă* „prăjină“, „lemn lung și subțire pe care se așează țealele“, „oiște“; *staniște* (pl. *stăniști*) „meriză“ (cf. *a sta staniște* la leud); *turiște* „loc păscut“; *vlast* „umed“ (leud); *vlăstoasă* „(despre oi) care dă mult lapte“ etc.

Prin urmare, putem presupune că, prin secolele al XI-lea – al XII-lea, graiul vorbit în Transilvania s-a diferențiat în mai multe arii: o primă arie, aceea a Banatului, în care vocalele anterioare precedate de grupul consonantic *st* se velarizează. Idiomul vorbit în Banat, Hațeg și nord-vestul Olteniei va cunoaște apoi și fenomenul palatalizării dentalelor în stadiile *t'*, *d'*, *n'*, sub influența slavilor românizați în această parte de sud-vest a țării. O altă arie o formează aceea care va cuprinde regiunea de la nordul Mureșului pînă în Maramureș, care cunoaște rotacismul lui *n* simplu intervocalic în elementele de origine latină. Și aici a fost asimilată o populație slavă veche, care rostea dentalele urmate de vocalele anterioare, palatal. Aria transilvăneană a palatalizării dentalelor era mai puțin întinsă decît cea actuală. În orice caz, regiunea Bistrița-Năsăud nu cunoștea fenomenul în această epocă. O a treia arie se găsea la vest de riul Strei, la sud de Mureș, pînă la Olt spre sud și pînă în Carpați orientali spre răsărit. Este aria în care dentalele au rămas intacte cînd erau urmate de *e*, *i*, *ea* și în care grupurile consonantice *st*, *str*, *zd*, *zn* etc. urmate de *e*, *i*, *ea* > *șt*, *ștr*, *jd*, *jn* (*meștec* „mestec“, *mănăștire*, *șteag*, *ștreșină*, *gajde*, *lejne*, *trăjni*) etc. Regiunea dintre Someș și Mureș forma o zonă de tranziție între graiurile rotacizante, care dobîndiseră și maniera slavă de înmuiere a dentalelor și graiurile de la sud de Mureș, unde dentalele s-au menținut nealterate.

Considerăm împreună cu G. Ivănescu, *Problemele capitale*, p. 173, și cu alți lingviști, că palatalizarea labialelor se produsese în unele regiuni daco-române pînă în secolul al XI-lea. Primele două arii, Banatul și Crișana-Maramureșul aveau în această epocă labialele intacte. Deci, aria cu dentalele palatalizate păstrează labialele. Aria transilvăneană a palatalizării labialelor era cea în care dentalele se păstrau. E posibil, ca în această perioadă, în aria bănățeană, printr-un fenomen de reacție la fenomenul palatalizării labialelor, care înainta dinspre răsărit de Strei, să se fi întîmplat dispariția după labiale a lui *i* consonant din diftongul *ie*: *fier* > *fer*, *fiere* > *fere* *pierd* > *perd*, *miere* > *mere*, *mio-fost* > *m-o fost* etc.

Prin urmare, unele fenomene lingvistice divergente au apărut prin dezvoltarea internă a limbii, (palatalizarea labialelor, velarizarea lui *e*, *i*, *ea* după *st* etc.), altele s-au datorat diferențelor existente în graiul slavilor românizați (palatalizarea dentalelor).

Dar o bună parte a acestor divergențe lingvistice trebuie căutate în stările sociale ale Transilvaniei din perioada feudalismului timpuriu, care ține din sec. al X-lea pînă în sec. al XII-lea „cînd în sînul obștiilor sătești apare o diferențiere a membrilor ei, și cînd, prin uzurparea pămînturilor obștești se formează domeniile feudale și cele două clase fundamentale ale societății: țărănimea dependentă și nobilimea feudală; formarea claselor antagoniste a impus organizarea politică a societății, sub forma voievodatelor pomenite (în unele izvoare istorice) încă la începutul sec. X”⁸⁰.

Cele trei arii dialectale presupuse de noi pentru Transilvania în secolele X – XII, e posibil să fi luat naștere între granițele celor trei voievodate pomenite de Anonymus „unul din Crișana, condus de ducele Menumorut, care cuprindea teritoriul dintre riurile Someș și Mureș, avîndu-și centrul în cetatea Biharria; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, condus de „ducele“ Glad, care-și avea centrul probabil în cetatea Cuvin (Keve) dintre Timiș și Dunăre, și al treilea în Transilvania propriu-zisă, care se întindea de la Porțile Mezeșului pînă la izvoarele Someșurilor, condus de „ducele“ Gelu, care-și avea centrul în apropierea Clujului”⁸¹.

E posibil, ca înaintea venirii maghiarilor în Transilvania, să fi existat și alte organizații de stat slavo-române. Un asemenea voievodat pare a fi fost pe valea Mureșului, unde se aflau cetățile Teligrad (lîngă Alba-Iulia) și Bălgrad „cu urme de locuire intensă din sec. IX – X”⁸², voievodat deosebit de al lui Gelu. „Asemenea voievodate au existat în regiunile unde pînă tîrziu se păstrează puternice urme de autonomie românească, acele „țări“ pomenite în documentele secolelor al XIII-lea – al XIV-lea; Țara Bîrsei, Țara Făgărașului (*terra Blachorum*), Țara Amlașului în părțile Sibiului, unde era pădurea românilor și pecenegilor (*silva Blachorum et Bissenorum*), Țara Hațegului, Țara Maramureșului”⁸³.

Nu împărtășim, prin urmare, teza după care în evul mediu populația băștinașă ar fi părăsit văile și regiunile de deal pentru a se retrage în vîrfurile munților, de unde a coborît mai tîrziu din patru sau cinci „vetre“ spre interiorul Transilvaniei și spre exterior în cîmpia Moldovei și a Munteniei. Din văile largi care constituiau drumul de scurgere al năvălitorilor se vor fi retras românii, dar numai pînă în pădurile de la poalele dealurilor care le ofereau singure posibilitate de apărare. O dovadă că românii au fost întotdeauna pe văile mari ale riurilor o constituie și faptul că numirile de riuri *Olt*, *Mureș*, *Someș*, *Criș*, *Timiș*, etc. s-au păstrat din antichitate pînă azi⁸⁴.

⁸⁰ *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960, p. 59.

⁸¹ *Idem*, p. 64.

⁸² *Ibidem*, p. 66.

⁸³ *Ibidem*, p. 66.

⁸⁴ Pentru explicarea etimologiei acestora vezi TILR., II, p. 356–362 (capitolul *Numele proprii autohtone păstrate în română*, redactat de C. P o g h i r c).

Considerăm deci, că dacă vorbirea din Transilvania e mai fărîmîțată decît cea din Muntenia și Moldova, aceasta se explică prin faptul că deja în secolele al X-lea — al XII-lea în Transilvania se formaseră mai multe organizații statale de tip feudal, „voievodatele” și „țările” pomenite. Relativa unitate de grai a Munteniei și Moldovei față de fărîmîțarea dialectală din Transilvania, se datorește faptului că cele două provincii, începînd din secolul al XIV-lea, au reușit să-și consolideze organizații statale. Relativa lor unitate e asigurată apoi și de condițiile de sol, de căile de comunicații mult mai prielnice în cîmpie, față de solul accidentat al Transilvaniei. Să ne amintim și de faptul că în unele regiuni ale Transilvaniei populația românească a fost dislocată de populațiile aloglote: unguri, secui, sași.

Mai tîrziu, vechile voievodate din Transilvania, organizațiile de stat româno-slave vor cădea rînd de rînd în stăpînirea regatului maghiar. Se vor păstra, cu toate acestea, așa cum dovedesc documentele epocii, obștii sătești în Transilvania, unele chiar pînă în secolul al XV-lea. În sudul Transilvaniei în Țara Făgărașului” și „Țara Amlașului”, țărănimea liberă și-a păstrat obștiile pînă în secolul al XV-lea și pentru că acestea au fost stăpînite în mai multe rînduri de domnii Țării Românești⁸⁵.

Obștiile românești au rezistat în Maramureș pînă la mijlocul secolului al XIV-lea. „După anul 1300, obștiile maramureșene, organizate în voievodate și cnezate pe văile riurilor Vișeu, Iza și Mara, au continuat să-și apere libertățile împotriva organizării comitatului nobiliar”⁸⁶. În aceste condiții începe, probabil, să se diferențieze Maramureșul de graiurile din Crișana și de cele din nord-estul Transilvaniei, pentru a deveni mai tîrziu un subdialect aparte.

Spre deosebire de Muntenia și Moldova, Transilvania nu a avut niciodată un centru politic, cultural și economic care să ducă la unificarea lingvistică. Dacă graiurile din Transilvania de sud au unele fenomene comune cu Muntenia, aceasta se datorește drumurilor care uneau Transilvania cu Muntenia, și apoi faptului că Țara Făgărașului și a Amlașului au fost multă vreme încorporate Munteniei.

Graiurile din Transilvania de sud erau despărțite de cele din Muntenia în secolele al VII-lea — al XII-lea. O dovedesc fenomene ca: *genunk*, *mănunk*, *rărunk* care sînt deosebite de cele din Muntenia, precum și elementele lexicale ca: *foale*, *moare* „zeamă de varză”, *cute* „gresie”, *curechi* „varză” etc. Formele lexicale corespunzătoare muntenesti nu trec granița de nord a fostei provincii Țara Românească. Nici mai mult ca perfectul de tipul *cîntasem* nu trece spre nord culmile Carpaților meridionali.

Subdialectul muntean s-a format între Dunăre și Carpați. Existența unei populații în această regiune pînă în secolul al X-lea e demonstrată de descoperirile arheologice. La Dridu, pe Ialomița, s-a descoperit o așezare datînd din secolul al X-lea. Elemente de cultură materială: bordeiul cu vatra deschisă, ceramica lucrată la roată, dezvoltată din olăria romană provincială, al cărei

⁸⁵ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 77.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 77.

tip nu se găsește la slavi, i-a determinat pe unii arheologi români, bulgari și sovietici să o atribuie unei populații românești⁸⁷.

După autorii *Tratatului de istorie a României* (vol. 11, p. 49), numele de *Vlașca*, dat unui ținut întreg, și probabili și numele *codrul Vlăsiei* dovedesc și ele că aceste regiuni erau locuite intens de o populație românească. În această regiune, unde s-a descoperit așa-numita cultură Dridu, au existat și cele mai multe sate moșneșești din Cîmpia română⁸⁸.

Descoperirile arheologice din Moldova, de la Șendreni, Răducăneni și Dănești, dovedesc că în secolele al X-lea — al XI-lea exista și aici o populație românească cu o cultură asemănătoare celei din Dobrogea și Cîmpia Dunării⁸⁹.

În *Problemele capitale*, p. 170—173 și 397—399, G. Ivănescu consideră că graiurile din Moldova n-au covorât din Ardeal într-o singură etapă, cum admitea Philippide, ci în două: unele considerate de G. Ivănescu drept tipic moldovenești, au venit cu câteva veacuri înainte de întemeierea Moldovei, iar altele, care prezintă alături de particularitățile moldovenești, și altele specific ardelenesti, s-au stabilit aici mai târziu, după întemeierea Principatelor. Primele, care se întind în sudul Moldovei, se caracterizează prin palatalizarea labiodentalelor *f, v* urmate de *i* în stadiul *h, y*, prin formele *acu, tot* etc, față de celelalte din nord care au *ș, ž, amu, tăt* etc.

În *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic și istoric*, Iași, 1950, p. 32—32, G. Ivănescu preciza că inițial, graiurile moldovenești și muntenesti (inclusiv cele oltenesti) erau vorbite doar de moșneni și răzeși (țărani proprietari de pământ), nu și de viitorii rumâni și vecini. Prin secolele XIV—XV, în Muntenia și Moldova au avut loc colonizări de ardeleni pe moșiile boierești și bisericești. Au fost astfel înființate sate întregi de ardeleni pe domeniile boierești și mînăstirești (vezi *Problemele capitale* p. 170—173 și 203—307). Graiurile din Moldova și Muntenia, unde răzeși au fost în majoritate, nu au primit influențe din partea ardelenilor stabiliți în Moldova și Muntenia. Așezările de ardeleni s-au stabilit în nordul Moldovei și în Bărăgan, unde răzeșii și moșnenii au fost mai puțini. De aceea, graiurile tipic moldovenești se află în sudul Moldovei, iar cele tipic muntenesti (cele cu labilitate intacte) în regiunea de munte și dealuri.

Concluzii :

1) Unele diferențieri în cadrul dacoromânei sînt mai vechi decît secolele al XV-lea — al XVI-lea, cînd, de obicei, sînt plasate de majoritatea cercetătorilor, cele mai vechi diferențieri regionale ale dacoromânei. Nu trebuie să proiectăm într-un trecut mai îndepărtat aceleași grupări de graiuri ca cele de azi. Trebuie să presupunem că într-o epocă mai îndepărtată dialectele se grupau altfel.

⁸⁷ *Istoria României*, vol. II, p. 49.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 50.

2) Unele dintre diferențieri dialectale ale dacoromânei urcă pînă în epoca latinei populare. De cele mai multe ori graiurile dacoromâne de vest merg cu cele din sudul Dunării și se opun graiurilor muntenești și moldovenești.

3) Alte particularități dialectale apar în perioada de formare a limbii române, ba mai mult, chiar mai înainte de influența slavă (*r-n, n-n: serin-senin; verin-venin; scamn>scaun*; rotacismul lui *n* simplu intervocalic) etc.

4) Dacoromâna dobîndește alte deosebiri dialectale în timpul contactului cu slavii, care apoi au fost asimilați (palatalizarea dentalelor în graiurile de vest: crișene—maranureșene—bănățene), deci între secolele al IX-lea—al XII-lea.

5) Tot în această epocă se produce și palatalizarea labialelor, specifică ariilor din care au luat naștere graiurile din Moldova și din estul și sudul Transilvaniei.

6) Înainte de palatalizarea dentalelor în Banat, Hațeg, Oltenia de nord-vest apare velarizarea vocalelor anterioare precedate de grupul consonantic *st*; în această epocă, în graiurile din Transilvania de la sud de Mureș, *s* și *z* în unele grupuri consonantice urmate de *e, i, ea>ș, j: ștele, șleag, brajde, gajde* etc.

7) Dinspre răsărit spre apus se întinde palatalizarea labialelor. Probabil, printr-un fenomen de reacție, în aria graiurilor bănățene (Banat, Hațeg, Oltenia de nord-vest) are loc „depalatalizarea“, dispariția lui *i* consonant din diftongul *ie* după labiale: *fier>fer, vier>ver* etc.

8) Fenomenul palatalizării dentalelor, care se răspîndește dinspre vest spre est, în regiunea Bistrița-Năsăud, ajunge după ce *k* și *g* au devenit *č* și *g*: *ok>oč (p)kept>(p)čept, gață>gačă, obgală>obgălă*; altfel am fi avut și *munče, geparče*. În jurul orașului Turda, în această epocă, dentalele erau palatalizate. Numai astfel ne putem explica formele: *frače, frunče, lapče, baģe* „bade“, *ģimin'aģă, verģe* „verde“ etc. alături de *pcațră, pcele, čept, albģină, alģ, zģera* etc. cunoscute, de pildă, în localitatea Vilcele (vezi exemplele la Romulus Todoran, *Graiul din Vilcele*, MCD, 1, București, 1960, p. 36).

Prin urmare, în secolele al X-lea al XII-lea, graiurile din Bistrița-Năsăud aveau unele particularități comune cu cele crișene-maramureșene (rotacismul lui *n* intervocalic) și altele cu cele de la sud de Mureș (lipsa palatalizării dentalelor, labialele palatalizate). Mai târziu și acest grai va dobîndi unele fenomene specifice: *č>ș, g>ž (čer>șer ģer>žer), k>č, g>ģ* (după ce *č>ș, g>ž*; altfel am fi avut și *oč>oș, gačă>začă), f+i,>ș (trandașir), v+i>ž (vier>žer)* etc., care îl diferențiază de celelalte graiuri din Transilvania.

Cele mai multe dintre fenomenele fonetice dialectale ale graiurilor dacoromâne vor apare între secolele al XIV-lea—XVI-lea —al XVIII-lea ,

10) Cauzele diferențelor dialectale se datoresc de cele mai multe ori factorilor sociali, politici, dar și altora, cum ar fi configurația solului și influențelor populațiilor care vorbeau alte limbi.

11) În evul mediu timpuriu, în Transilvania a existat tot timpul o populație românească și în regiunile de dealuri, chiar și pe văile râurilor.

Graiurile din Muntenia nu au coborît la început numai din Carpații meridionali (din Transilvania). O populație românească trebuie să fi existat chiar în Cîmpia Română.

Nu toate graiurile din Moldova sînt la origine ardelenesti. Graiurile tipice moldovenești sînt cele din sudul Moldovei, după cum graiurile tipice muntenesti sînt cele din zona muntoasă și deluroasă a Munteniei.

12) În general, unitatea relativ mai mare a graiurilor din Muntenia și Moldova, față de cele din Transilvania, se explică prin înființarea celor două organizații statale. În Transilvania nu a existat un centru cultural - economic care să determine și o unificare lingvistică⁹⁰.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ВРЕМЕНИ ПОЯВЛЕНИЯ ДИАЛЕКТНЫХ ДИФФЕ- РЕНЦИАЦИЙ ДАКОРУМЫНСКОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор опровергает мнения исследователей, которые считают, что диалектные дифференциации дакорумынского языка относятся к XV или XVI веку. Он доказывает, что эти дифференциации предшествуют упомянутому веку. В более древнюю эпоху диалекты дакорумынского языка группировались иначе, чем сегодня.

Некоторые диалектные дифференциации относятся к эпохе народной латыни, другие — к периоду формирования румынского языка, но до ассимиляции славян (то — есть до IX века), а остальные — к периоду славянского влияния (то — есть к IX — XII веку).

Разные диалекты и поддиалекты дакорумынского языка формировались на территории древних румынского—славянских воеводств, превратившихся во время средневековья в принципаты.

⁹⁰ Referindu-se la această problemă, S. Pușcariu, (*Limba română*, I, p. 216—217) arată că nu există „nici o inovație importantă de limbă care să fie răspîdită în toată Transilvania și numai în această provincie” [deși o astfel de inovație este cu siguranță pronunțarea diftongului *oa* ca *o* deschis]. În Muntenia și Moldova s-au putut forma două graiuri deosebite deoarece: „în cele două state, capitalele locuite de români erau centre politice, culturale, bisericesti și economice”. „Numai Oltenia, cu puternicii ei bani la Craiova, cu numeroase infiltrații din Ardeal, mai prezintă particularități proprii de grai, care de cele mai multe ori fac puntea de trecere spre Banat.

Banatul însuși, cu cîteva centre românești, și izolat politicește, un timp oarecare de celelalte provincii ardelen, a putut dezvolta și el un tip particular de grai românesc”.

CONSIDERATION SUR L'ANCIENNETÉ DES DISTINCTIONS
DES DIALECTES DU DACOROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur démontre que quelques distinctions dialectales du dacoroumain sont antérieures aux XV-e et XVI-e siècles quand elles sont en général placées par la majeure partie des chercheurs. Dans une époque plus ancienne les patois dacoroumains se groupaient autrement qu'aujourd'hui.

Quelques distinctions dialectales du dacoroumain remontent jusqu'à l'époque du latin populaire, d'autres apparaissent dans la période de la formation de la langue roumaine, avant l'assimilation des slaves (donc jusqu'au IX-e siècle), et d'autres à la suite de l'influence slave (au IX-e siècle jusqu'au XII-e siècle).

Les divers patois et sousdialects dacoroumains se sont formés entre les frontières des anciens voïvodats roumaino-slaves et principautés qui se sont constitués pendant le moyen-âge.

DIE DEKLINATION DES ADJEKTIVS IN DEN BANATER MUNDARTEN MIT VORWIEGEND WESTMITTELDEUSCHEM GEPRÄGE

VON

PETER KOTTLER

1. Auf die Eigenheiten der Flexion des Adjektivs in den deutschen Mundarten des rumänischen Banats wurde in den bisherigen Veröffentlichungen nur in geringem Maße eingegangen. Hans Hagel charakterisiert die Adjektivdeklinations in seinem Aufsatz *Das Saarpfälzische als Mundart des Banats*^{1/} nur in einem längeren Satz, Peter Goschi widmet dem Adjektiv in seiner ungarisch verfaßten Formenlehre der Mundart von Uihel (Uihei)^{2/} zwei Seiten, während Josef R o o s in seinem Versuch der Einordnung einiger Banater Mundarten^{3/} auch die Flexionsendungen des Adjektivs als aufschlußreich betrachtet und heranzieht (s. S. 62 u. 66). Eine genaue Bestandsaufnahme fast aller in den rheinfränkischen Mundarten auftauchenden Formen des attributiv gebrauchten Adjektivs wird erstmalig in der im Kriterion-Verlag im Erscheinen begriffenen *Kleinen Banater Mundartenkunde* von Johann W o l f veröffentlicht werden. Eine eingehende Untersuchung des Adjektivs in allen oberdeutschen Mundarttypen des Banats liegt von Maria P e c h t o l vor, ist aber noch unveröffentlicht. Auch eine Reihe von Absolventen der Abteilung für deutsche Sprache und Literatur der Philologischen Fakultät unserer Temeswarer Universität haben in ihren Diplomarbeiten u. a. einen Beitrag zur Beschreibung

¹ H. Hagel, *Die Banater Schwaben. Gesammelte Arbeiten zur Volkskunde und Mundartforschung*, hrsg. von A. P. Petri, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München, S. 142—150.

² P. Goschi, *A Torontál-Ujhelyi nyelvjárás alaktana különös tekintettel az ujfelnémeti irodalmi nyelvre*, Kolozsvár, 1908, S. 14—15.

³ J. R o o s, *Beiträge zur Erforschung der Banater deutschen Mundarten*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 2 (1959), Verlag der Akademie der Rumänischen Volksrepublik, S. 45—74.

der Formen des Adjektivs in einzelnen Ortsmundarten geleistet.^{4/} Aber gerade die Deklination der Adjektive ist ein wunder Punkt in mancher dieser Diplomarbeiten, da nicht jeder Verfasser von Sätzen ausgeht, die er der Mundart abgelautet hat, sondern von einem Deklinationsschema der Hochsprache, das er auf die Mundart zu übertragen versucht, ohne immer auf die Wahl des richtigen Substantivs zu achten. Mancher gelangt dann zum Teil zu nicht ganz zutreffenden Schlußfolgerungen, wie etwa, daß die starke Deklination ohne Artikel in der Mundart nur im Plural vorkommen könnte,^{5/} oder aber, daß sie im Singular nur im Nominativ möglich wäre.^{6/} Es ist übrigens merkwürdig, daß selbst M. Schuster und H. Schikola in ihrer *Sprachlehre der Wiener Mundart*^{7/} für die starke Deklination Formen wie *guter Mann, gutes Mannes, gutem Mann, guten Mann* u. ä. wählen, die im Sprachgebrauch in den obliquen Kasus wohl kaum ohne Artikel vorkommen. Denn in derselben Arbeit wird zwei Seiten später erklärt, wann ein Adjektiv ohne Artikel vor einem Substantiv anzutreffen ist.^{8/} Deshalb hat sich der Verfasser vorliegender Studie für manche Mundart mehr auf die aufgenommenen Wenker-Sätze und auf jene Mundartaufnahmen gestützt, die auf Grund eines von Maria Pechtol und Unteferftigtem aufgestellten Fragebogens zur Deklination des Adjektivs gemacht wurden. Desgleichen konnte er auf Grund von Beispielen, die den Mundarttexten im Anhang mancher der erwähnten Diplomarbeiten entnommen wurden, des öfters zu genaueren Feststellungen gelangen als auf Grund des Kapitels über

⁴ Diese Arbeiten liegen handschriftlich in der Zentralbibliothek der Temeswarer Universität vor: R. Adam, *Das Moselfränkische im Siebenbürgisch-Sächsischen und im Banater Schwäbischen*, 1972; M. Erhardt, *Die synchronische Darstellung der Mundart von Gisella*, 1971; E. Frick, *Die Morphologie der Billeder Mundart*, 1965; H. Heinz, *Probleme der Mischung der Banater deutschen Mundarten, behandelt am Beispiel Kleinsanktpeter*, 1963; A. Holz, *Die synchronische Darstellung der rheinfränkischen Mundart von Kleinjetscha*, 1972; E. A. Jakob, *Die synchronische Darstellung der Mundart des Dorfes Wiesenheid*, 1971; H. Klam-Loth, *Die rheinfränkische fescht- und fest-Mundart aus Semlak*, 1969; E. Köfferkopf, *Die synchronische Darstellung der deutschen Mundart von Neudorf*, 1972; M. Kokron, *Monographie der rheinfränkischen Mundart aus Pesak*, 1972; H. Krachtus, *Die synchronische Darstellung der deutschen Mundart von Albrechtsflor*, 1971; A. Krebs, *Die morphologische Struktur der deutschen Mundarten von Kleinsanktnikolaus, Neuarad und Engelsbrunn*, 1972; H. Lindenmayer, *Die synchronische Darstellung der Mundart des Dorfes Vizejdia*, 1972; F. Lux, *Merkmale der Mundart aus Großsanktpeter*, 1972; H. Oberten, *Monographie der deutschen Mundart von Triebswetter*, 1971; A. Pavel-Jost, *Die synchronische Darstellung der deutschen Mundart von Freidorf*, 1972; M. Probst, *Vergleich zwischen den Mundarten von Jahrmarkt und Bruckenaui*, 1972; M. Rujişca-Wolf, *Synchronische Darstellung der nordbairischen Mundart von Altsadowa*, 1972; M. Schmal, *Morphologie der deutschen Mundart von Großjetscha*, 1964; H. Steiner, *Die Mundart von Tschanad. Monographie*, 1971; K. Stütz-Aubermann, *Das Adjektiv in den drei rheinfränkischen Mundarten von Lowrin, Bogarosch und Triebswetter*, 1970; M. Suck, *Monographie der rheinfränkischen Mundart von Schöndorf*, 1972; W. Tötzt, *Monographie der rheinfränkischen Mundart von Alexanderhausen*, 1972; D. Unterweger-Palade, *Die synchronische Darstellung der Mundart von Blumenthal*, 1971; F. Vuchetich, *Die Mundart von Tschene. Monographie*, 1971; E. Zippel, *Monographie der moselfränkischen Mundart von Dudeştii Noi*, 1972.

⁵ Vgl. z.B. H. Steiner, a.a.O., S. 131.

⁶ Vgl. z.B. E. Zippel, a.a.O., S. 72.

⁷ Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1956, S. 121.

⁸ Vgl. Schuster-Schikola, *Sprachlehre der Wiener Mundart*, S. 123.

das Adjektiv in den betreffenden Arbeiten. Ein Teil dieser Feststellungen wurde auch durch eigene Aufnahmen und Erkundungen überprüft.

Was bei der Untersuchung des Adjektivs in den Banater Mundarten größtenteils noch aussteht, ist: a) ein Vergleich von dessen Formenbestand mit jenem aus den Herkunftsgebieten der Siedler, b) die Feststellung des Grades der Vermischung von Formen verschiedener Herkunft, da bei der Ansiedlung jeder Ortschaft Leute aus sehr verschiedenen deutschen Mundartlandschaften zugewiesen wurden, und c) zu ermitteln, inwieweit ein Ausgleich zwischen einzelnen Banater Ortsmundarten eingetreten ist und welches Stadium dieser erreicht hat. Zu diesem Zweck hat der Verfasser in Zusammenarbeit mit Studenten einige vorläufige Karten ausgearbeitet, die als Ausgangspunkt für einen Teil der Feststellungen vorliegender Arbeit dienen.

Es handelt sich in dieser Untersuchung vor allem um die Mundarten mit vorwiegend rheinfränkischem Gepräge, die die Mehrheit unter den Banater deutschen Mundarten darstellen und in erster Linie zwischen dem Fluß Marosch (Mureş) und der Südgrenze des Kreises Temesch (Timiş) vorherrschen. Außerdem werden noch, als ebenfalls westmitteldeutsch, die südmoselfränkische Mundart von Dudeştii Noi und die moselfränkisch-rheinfränkischen Mischmundarten von Tschanad (Cenad), Neupetsch (Peciu Nou) und Billed (Biled) in unsere Betrachtungen miteinbezogen, also alle *Appel*-Mundarten.^{9/}

Eine erste Feststellung hinsichtlich des Adjektivs ist die, daß diese Wortart in der Mehrheit der Banater Mundarten eine bedeutend reichere Flexion bewahrt hat als das Substantiv und das Verb, die sich durch eine starke Reduzierung der Endungen und deren Ersetzung durch analytische Mittel und Konstruktionen auszeichnen.

Vor allem der Abfall des *-e* ist beim Adjektiv nicht in dem Maße eingetreten wie bei den anderen Wortarten. Das Endungs *-n* ist aber (außer in den Grußformeln *kun ta: x* „guten Tag“, *kudn o: vəd* „guten Abend“) abgefallen, wobei *-ə* geblieben ist. Somit erfüllt das Adjektiv als Begleiter des Substantivs neben dem Artikel und dem Pronomen in diesen Mundarten ebenfalls die Aufgabe, die Funktionen der Kasus, wenn auch nur zum Teil, kenntlich zu machen. So läßt sich auch die Bewahrung der Unterschiede zwischen den beiden Deklinationen, der starken und der schwachen, erklären. Vor allem die starke hat genus-, numerus- und kasusdifferenzierende Funktion, da sie auch in der Mehrheit dieser Mundarten dort auftritt, wo das Substantiv keinen anderen Begleiter hat, bzw. wo der andere Begleiter (der unbestimmte Artikel oder das Possessivpronomen) keine Endungen hat.

2. Die starke Deklination. Beim Femininum dieser Deklination haben fast alle rheinfränkischen Mundarten des Banats die ältere, vollere Endung *i-* (aus mhd. *-iu*) bewahrt, was der Situation im deutschen Süden, und

⁹ Zur Einteilung der Banater deutschen Mundarten vergleiche man E. Lammert, *Wieder zur Frage der Banater Mundartforschung*, in *Neuer Weg* vom 28. VI. 1957; J. Wolf, *Die Erforschung der Banater deutschen Mundarten im Lichte des Aufsatzes „Der fränkische Dialekt“ von Friedrich Engels*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, H. 3 (1960), S. 149–159 (vor allem S. 151f.); St. Binder, *Aus der Arbeit am Wörterbuch der deutschen Mundarten des Banats*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Band 11/1 (1968), S. 114–122.

zwar „im Südhessischen, Pfälzischen, Oberfränkischen, im Alemannischen und im nördlichen Teil des Bairischen“,¹⁰ entspricht. Es heißt also *ku:di* bzw. *ku:ti sup* (gute Suppe, mhd. *guotiu*) und *vaizi* bzw. *vaisi se:f* oder *sa:f* (weiße Seife). *vaisi sa:f* sagt man auch in der moselfränkisch-rheinfränkischen Mischmundart von Neupetsch.

2.1. **Der Nominativ Singular** der starken Deklination weist also beim Femininum die Endung *-i* auf, beim Maskulinum *-ə(r)* (*ku:dər vain* „guter Wein“) und beim Neutrum *-əs* (*še:nəs vetər* „schönes Wetter“).

In den Mundarten mit überwiegend oder teilweise moselfränkischem Charakter von Dudeştii Noi, Billed und Tschanad und in den rheinfränkischen fest-Mundarten von Deutschsanktpeter (Sînpetru German), Großsanktpeter (Sînpetru Mare), Perjamosch (Periam) und Kleinsanktpeter (Sînpetru Mic) hat das feminine Adjektiv keine Endung. Man sagt in Dudeştii Noi *veis sa:f*, in Billed *vais sä:f* und in den anderen genannten Mundarten *vais se:f*. Das entspricht im deutschen Sprachraum dem Nordwestpfälzischen, dem Lothringischen und dem größten Teil des Moselfränkischen und des Hessischen.¹¹

Beim Neutrum gibt es in einigen dieser Mundarten ein Schwanken zwischen Endungslosigkeit und der Endung *-əs*. In Großsanktpeter, z. B., wird in der Anrede (*še:inəs me:itçə* „schönes Mädchen“ oder *mai li:vəs khint* „mein liebes Kind“) die Form mit der Endung vorgezogen, während nach dem unbestimmten Artikel die endungslose vorherrscht (z. B. *ə še:in me:itçə* „ein schönes Mädchen“). Auch in Kleinsanktpeter gebraucht man neben *mai li:vəs khint* *-ə kro:s knint* (ein großes Kind). In Dudeştii Noi kommt auch in der Anrede Endungslosigkeit vor, z. B. *mi li:f khent* (mein liebes Kind). Daneben stehen auch Formen mit Endung, z. B. *ə še:nəs štek arvait* (ein schönes Stück Arbeit) oder *pra:vəs khént* (braves Kind), vor allem in affektgeladener Rede.¹² Im westmitteldeutschen Herkunftsgebiet ist dagegen die Endungslosigkeit des Neutrums weiter verbreitet als die des Femininums.¹³ Das entspricht der älteren, sogenann-

ten flexionslosen Form, die eigentlich die ursprüngliche starke Flexion mit *nominaler* (und nicht *pronominaler*) Endung im Nominativ aller drei Geschlechter und im Akkusativ des Neutrums darstellte. Im Süden wurde sie allmählich durch die pronominale Flexion ersetzt, während die Endungslosigkeit im Norden in größerem Maße bewahrt wurde. Die erwähnten Banater Mundarten weisen in vielen Zügen eine nördlichere Herkunft auf als die Mehrheit derselben. In Teilen des Westmitteldeutschen spielte außerdem die Akkusativform eine entscheidende Rolle bei der Durchsetzung einer der Formen, was ebenfalls die stärkere Bewahrung der Endungslosigkeit beim Neutrum erklären kann.

In Neupetsch hat das Neutrum die nördliche Endung *-et* (*li:vət* „liebes“), die in Analogie zu südlichem, mhd. *-ez* (>-es) entstanden war.

¹⁰ V. M. Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde*, Akademie-Verlag, Berlin, 1962, S. 466 (Übers. aus d. Russ. von W. Fleischer).

¹¹ Vgl. V. M. Schirmunski, *a.a.O.*, S. 468.

¹² Vgl. E. Zippel, *a.a.O.*, S. 70f.

¹³ Vgl. V. M. Schirmunski, *a.a.O.*, S. 468.

In Dudeştii Noi und in Billed hat diese Endung Reliktcharakter, denn sie tritt nur noch bei den substantivierten Adjektiven auf, hier aber sogar nach dem Demonstrativpronomen und dem bestimmten Artikel, z. B. *tas ku:döt* (das Gute), *tas kla:nöt* (die Kleine) in Dudeştii Noi, *öt klä:nöt* in Billed. Sonst hat das Neutrum -əs oder keine Endung, wie schon gezeigt wurde.

Diese Beispiele illustrieren den Mischcharakter dieser Mundarten, da in ihnen nördliche und südliche Formen nebeneinander bestehen. Andererseits bewahren sie auch Spuren des älteren, gelegentlichen Ineinandergreifens von starker und schwacher Deklination.¹⁴ Die starke Endung -(e)t nach dem Demonstrativpronomen und dem bestimmten Artikel ist z. B. im westlichen Moselfränkischen, vor allem im Luxemburgischen, aber auch im Siebenbürgisch-Sächsischen anzutreffen: „Vgl. das luxemburgische *d'arnt* (das arme) *Mädchen*, *dat kleengt schwarz Maree* (die kleine, schwarze Marie)“¹⁵/neben „*en eidelt Fas* (ein eitles, leeres Faß), *e kleengt Kand* (ein kleines Kind)“ und dem siebenbürgischen „*iennigt Harzke meing* (inniges Herzchen mein)“¹⁶/. In Altbeba (Beba-Veche) kommt gelegentlich beim Maskulinum beim letzten von mehreren Adjektiven die starke Endung nach dem bestimmten Artikel vor, z. B. *tō (r) kudi altōr man* (der gute alte Mann).

In den Mundarten von Großsanktpeter, Deutschsanktpeter und Kleinsanktpeter, bei denen weiter oben von einem Schwanken des Neutrums zwischen -əs und Endungslosigkeit die Rede war, ist die Endung -(ə)s immer bei jenen substantivierten Adjektiven vorhanden, die nach unbestimmten Pronomen stehen, z. B. *alōrhant kšpasiçəs* (allerlei Komisches, Lustiges – in Großsanktpeter), *tes vo:r vas še:n(ə)s* (Das war etwas Schönes), *tes is mol vas nai(ə)s* (Das ist einmal etwas Neues) – in Deutsch- und Kleinsanktpeter. Dieses -əs kommt vom alten Genitiv -es, der in der älteren Sprache nach solchen Pronomen folgte, uns heute aber nach dem Zusammenfall von mhd. -ez und -es als Nonnativ anmutet, da ja der Genitiv in den meisten Mundarten – auch in denen des Banats – außer Gebrauch gekommen ist.

2.2. Der Akkusativ Singular. Ein auffallendes Kennzeichen der moselfränkischen Mundart von Dudeştii Noi ist die Vereinheitlichung des Nominativs und des Akkusativs beim Maskulinum auf Grund des Akkusativs mit teilweiser Bewahrung des -n, z. B. *ō ro:dn apl* („ein roter Apfel“ und „einen roten Apfel“). Das -n kann aber – nach der Eifler Regel – vor den meisten Konsonanten (im Anlaut des folgenden Wortes) auch fehlen, z. B. *ō ku:dō man* („ein guter Mann“ und „einen guten Mann“). Diese Verdrängung des Nominativs durch den Akkusativ gibt es im deutschen Sprachraum vor allem in einer Reihe von niederdeutschen Dialekten. Im Westmitteldeutschen (außer dem Pfälzischen)

¹⁴ Vgl. dazu H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, 14. Auflage, bearb. von E. Gierach und O. Behaghel, Max Niemeyer Verlag, Halle(Saale), 1944, S. 165 (§226a); W. Henzen, *Schriftsprache und Mundarten*, 2. Aufl., Francke Verlag, Bern, 1954, S. 265.

¹⁵ H. Reis, *Die deutschen Mundarten*, 2. Aufl., Walter de Gruyter u. Co., Berlin und Leipzig, 1920, S. 94f.

¹⁶ H. Reis, *ebenda*.

kreuzen sich südliche und nördliche Einflüsse, so daß im Nominativ bald *-er*, „bald *-e*, das auf *-en* zurückgeht“, anzutreffen ist.^{17/} In den meisten Banater Mundarten begegnen wir einer Vereinheitlichung der beiden Kasus auf Grund des Noninativs auf *-er*, wie sie im deutschen Südwesten vorherrscht. In Maschlok (Maşloc) heißt es z. B. im Nominativ *uf am tiš šte:t ku:dər vain* (Auf dem Tisch steht guter Wein) und im Akkusativ *am lipštə trink ič aldər vain* (Am liebsten trinke ich alten Wein). Selbst in den in mancher Hinsicht mehr mit dem Norden übereinstimmenden Mundarten von Klein- und Deutschsanktpeter stimmt diese Erscheinung mit dem Südwesten überein, also mit der Durchsetzung der Nominativformen für beide Kasus.

In einem Teil der Banater Mundarten wird aber heute das Endungs *-r* nicht mehr gesprochen. In diesen ist es schwer festzustellen, ob das *-ə* der beiden Kasus vom Nominativ oder vom Akkusativ kommt. In Ştiuca heißt es z. B. *ku:də most* „guter“ und „guten Most“, so wie es *tə fatə* für „der“ und „den Vater“ heißt.

Es gibt nur wenige Mundarten, die den Unterschied zwischen Nominativ und Akkusativ bewahrt haben. In Jahrmarkt (Giarmata), Pişchia (Pişchia), Großjetscha (Iacea Mare) z. B. sagt man im Nominativ *ku:dər* bzw. *ku:tər vain* und im Akkusativ *ku:də* bzw. *ku:tə vain*^{18/}, wobei aber auch in diesen Schwankungen festgestellt werden können. Die Vereinheitlichung der beiden Kasus beim Maskulinum breitet sich immer mehr aus.

Ihre Gleichheit beim Femininum entspricht einer älteren Entwicklung und besteht in allen untersuchten Mundarten. Beim Neutrum hat es sie schon im Ahd. gegeben. Bei der Mehrheit der Mundarten, die im Femininum *-i* haben, handelt es sich um eine Verdrängung des Akkusativs durch den Nominativ, wie im Süden des deutschen Sprachraums. Bei den wenigen, die keine Endung aufweisen, wie „im mittleren Gürtel“ des Westmitteldeutschen, also in der Nordwestpfalz, Lothringen, dem größten Teil des Hessischen und des Moselfränkischen^{19/}, kann es sich entweder um die Ausbreitung des Akkusativ *-e* auf den Nominativ handeln, wie das schon in älteren mitteldeutschen Texten aus mhd. Zeit, festgestellt werden kann,^{20/} oder um Zusammenfall dieses später apokopierten Akkusativ *-e* mit dem älteren endungslosen Nominativ.

2.3. Der Dativ Singular. Der Großteil der Banater Mundarten weist also eigentlich zwei Kasusformen auf: eine für den Nominativ-Akkusativ und eine zweite für den Dativ. Die Dativform entspricht der Endung des Artikels und des Pronomens und lautet entweder *-əm* oder *-am* oder *-um* für das Maskulinum und das Neutrum (z. B. *mit ku:dəm vain* in Jimbolia, *pai še:nam vetər* „bei schönem Wetter“ in Remetea Mică oder *mit ma:grum flaiš* „mit magerem Fleisch“ in Ştiuca) und *-ə* (*r*) für das Femininum (z. B. *mit ku:dər sup* in Maschlok).

¹⁷ Vgl. H. Re is, *a.a.O.*, S. 95–96.

¹⁸ Vgl. M. Probst, *a. Anm. 4 a.O.*, S. 50 und M. Schmal, *a. Anm. 4 a.O.*, S. 40.

¹⁹ Vgl. V. M. Schirmunski, *a. a.O.*, S. 468.

²⁰ Vgl. H. Paul, *Deutsche Grammatik*, Band II, 5. Aufl., VEB Max Niemeyer Verlag, Halle(Saale), 1958, S. 167 (§121).

Es muß von Anfang an präzisiert werden, daß die starke Deklination im Dativ ziemlich selten vorkommt, da in diesem Fall sowohl der unbestimmte Artikel als auch das Possessivpronomen die starken Endungen $-m(\partial)$, bzw. $-\partial r$ haben, nach denen das Adjektiv schwach dekliniert wird. Ein Beispiel aus Klein-termin (Teremia Mică) *si fa:rt in ti štat mit am ∂ nai ∂ khoptiçl* (Sie fährt mit einem neuen Kopftuch in die Stadt) kann das Fehlen der starken Endung $-m$ beim Adjektiv *nai* veranschaulichen. Die starke Deklination erscheint hier gewöhnlich nur bei Adjektiven, die Stoffnamen, Sammelnamen oder abstrakte Begriffe begleiten, die ohne jedwelchen Artikel gebraucht werden können. Am häufigsten geht diesen Adjektiven eine Präposition voran, die den Dativ regiert, z. B. *pai še:nam vet ∂r* .

In einigen Mundarten kann man aber auch beim Dativ die Tendenz der Angleichung der Endung an die des Nominativ-Akkusativs beobachten, was dann zu einer Einheitsendung für alle Fälle führt. In Neudorf sagt man z. B. *ea vešt siç mit khalt ∂s vas ∂ ²¹* (Er wäscht sich mit kaltem Wasser). Diese Tendenz ist aber nur bei der Adjektivflexion festzustellen, nicht auch beim Artikel und Pronomen. In derselben Mundart heißt es z. B. ebenfalls nach einer Präposition mit dem Dativ *iç va: pai tem vaip un hep's ∂m ksa:t* (Ich bin bei der Frau gewesen und habe es ihr gesagt), wobei sich der Dativ des neutralen Pronomens von den andern Kasus unterscheidet. Auch beim Adjektiv ist diese Tendenz nicht bei allen Genera gleich stark. Am ausgeprägtesten ist sie beim Neutrum. Beim Femininum und beim Maskulinum hat auch in Neudorf der Dativ noch seine spezifische Endung, z. B. *t ∂ tsau is mit ke:l ∂ farp o:kštriç* (Der Zaun ist mit gelber Farbe gestrichen) oder *ea maxt esiç aus ro:r ∂m voi* (Er macht Essig aus rotem Wein). In Zăbrani ist der Ausgleich ebenfalls auf das Neutrum beschränkt, z. B. *mit ha:s ∂s vas ∂r* (mit heißem Wasser), *fun alt ∂s pleç* (von altem Blech), während das Femininum seine spezifische Dativendung auf $-\partial r$ bewahrt hat, z. B. *fun friš ∂r miliç* (von frischer Milch). In Jimbolia kann auch beim Femininum der Dativ dem Nominativ-Akkusativ angeglichen werden: *mit kudi sup khan m ∂r siç am pešt ∂ sat es ∂* (Von guter Suppe kann man sich am besten satt essen). In Fibisch schwankt die Deklination sowohl beim Neutrum als auch beim Femininum. Für die hochsprachliche Fügung „mit heißem Wasser“ gibt es drei Varianten: eine ohne Endung (*mit hais vas ∂r*), eine zweite mit Einheitsendung für alle Kasus (*mit haiz ∂s vas ∂r*) und (seltener) eine dritte mit der spezifischen Dativendung (*mit haizam vas ∂r*). Im Femininum steht *fun friši miliç* neben *fun friš ∂r miliç*. Am beständigsten scheint die Dativendung $-\partial m$ beim Maskulinum zu sein, wahrscheinlich weil die Übernahme der Nominativ-Akkusativ-Endung $-\partial(r)$ zu einer Verwechslung mit dem weiblichen Dativ auf $-\partial(r)$ führen könnte. Solche Verwechslungen werden gewöhnlich vermieden; die Genusunterscheidung ist in den rheinfränkischen Banater Mundarten ziemlich ausgeprägt. In Tomnatic ist aber die Einheitsendung in allen drei Genera durchgeführt und gilt sogar für den unbestimmten Artikel, der sich ebenfalls im Dativ nicht von den anderen Kasus unterscheidet, z. B. *t ∂ pu: sitst uv ∂ ho:x ∂ pa:m* (Der Junge sitzt auf einem

²¹ Vgl. E. Köfferkopf, a. Anm. 4 a.O., S. 64.

hohen Baum) oder *es fa:rt mit ə volənəs khopti:çl in ti štat* (Sie fährt mit einem wollenen Koptfuch in die Stadt).

Dagegen erweist sich die starke Dativendung sogar als beständiger denn in der Hochsprache in Wendungen mit substantiviertem (oder allenfalls ohne Substantiv stehendem) Adjektiv, wie z. B. in Fibisch in der Wendung *in ku:-dam* (im Guten) oder *fun kla:nam*, in Zăbrani *fun kla:nəm uf* (von klein auf).

Und schließlich kann in einigen Mundarten, die beim Femininum und Neutrum im Nominativ-Akkusativ Endungslosigkeit aufweisen, die Endung auch im Dativ fehlen, z. B. in Tschanad: *fun friš miliç, fun alt pleç*.

2.4. Im **Plural** hätte im **Nominativ** und im **Akkusativ** des Maskulinums und des Femininums die Endung *-e* nach den phonetischen Gesetzen abfallen müssen. Sie fehlt aber nur in Dudeştii Noi, z. B. *ət vo:rə šleçt tsaedn* (es waren schlechte Zeiten). In dieser Mundart erscheint auch die Endung des Neutrums (die zu *-i* hätte werden müssen) apokopiert: *tsva: š::n nae haerər* (zwei schöne neue Häuser). Hier wird die bis in ahd. Zeit zurückgehende Sonderentwicklung des Mitteldeutschen (Fränkischen) in derselben Richtung weitergeführt wie in der nhd. Schriftsprache. „Im Md. geht...der N. A. Pl. Neutr. wie im Nhd. auf *-e* aus (weil schon ahd. *-iu* im Frk. zu *-u* geworden war und dieses lautgerecht zu *-e* geschwächt wurde)“^{22/}

In allen anderen hier untersuchten Mundarten hat der starke Plural für alle drei Geschlechter entweder die Endung *-ə* oder *-i*. Die erste wird von V. M. Schirmunski als Übernahme aus der schwachen Deklination (*<-en*) betrachtet,^{23/} die zweite von H. Reis als eine Ausbreitung der alten Endung des Neutrums (mhd. *-iu*) auf alle drei Geschlechter,^{24/} wie man im Elsässischen und teilweise im Bairischen feststellen kann. Im Rheinfränkischen herrscht nach Karte 50 des *Deutschen Sprachatlases*^{25/} die Endung *-e* [*-ə*]. Im Banat halten sich die beiden Endungen (*-ə* und *-i*) so ziemlich die Waage. Die Mundarten nördlicherer Herkunft, also die moselfränkisch-rheinfränkischen Mundarten von Billed, Neupetsch und Tschanad sowie die rheinfränkischen *fest*-Mundarten von Pischkia, Jahrmarkt, Giarmata-Vii, Sendlak, Deutsch-, Groß- und Kleinsankpeter, Prejamosch, Warjasch (Variaş) haben *-ə*, z. B. *šleçtə tsaedə* (schlechte Zeiten). Die *fest*-Mundarten mit dem bairischen Element *enk* (für „euch“) weisen aber *-i* auf, z. B. *kšikti lait* (geschickte Leute) in Deutschstamora (Stamora Germană) und Schöndorf (Frumușeni). Auch die Mundart von Rekasch hat *-i*. Auch in den rheinfränkischen *fescht*-Mundarten herrscht das *-i* vor allem dort vor, wo auch das bair. *enk* vorhanden ist, z. B. in Altbeta, Teremia Mare, Nero (Nerău), Großkomlosch (Comloșul Mare), Grabatz (Grabaț), Morawitza (Moravița), Bakowa (Bacova), Darowa (Darova), Pietroasa Mare, Josefsdorf (Iosifălău), Giselladorf (Ghizela), Bethausen, Engelsbrunn (Fîntînele). In Giselladorf kann man ein gewisses Schwanken zwischen *-i* und *-ə* feststellen (*šleçti* neben *šleçə*

²² H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, S. 101 (§ 138, Anm. 1).

²³ V. M. Schirmunski, *a. a. O.*, S. 467.

²⁴ H. Reis, *a. a. O.*, S. 96.

²⁵ F. Wrede, W. Mitzka, B. Martin, *Deutscher Sprachatlas*, N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, Marburg (Lahn), 1927–1956, S. 23 u. Karte 50.

tsaidə). Die Endung *-i* erscheint auch in den rheinfränkischen Mundarten von Horia und Paulisch (Păuliș), die — im Norden der Marosch gelegen — einen starken Einfluß von seiten der umgebenden Mundarten erkennen lassen, die zwar überwiegend südfränkischen Charakter haben, aber im Plural auch vorherrschendes *-i* aufweisen, und zwar auch hier vor allem die, die auch das bair. *enk* kennen (z. B. Vladimirescu). Dagegen kennt die *fescht* -Mundart von Saravale, die auch *enk* gebraucht, die Pluralendung *-i* nicht, sondern nur *-ə*. Das kann uns sowohl zu dem Schluß führen, daß die eine Form keinesfalls die andere unbedingt voraussetzt, selbst wenn sie in den meisten Mundarten zusammen auftreten, als auch zu der Annahme, daß sich hier ein späterer lokaler Ausgleich zwischen den Ortsmundarten ergeben haben könnte, da Saravale nur Nachbarmundarten mit der Pluralendung *-ə* hat, wie z. B. Großsanktnikolaus (Sinnicolaul Mare), Tschanad, Goßsanktpeter, Perjamosch.

Ein lokaler Ausgleich könnte auch vorausgesetzt werden im Falle der Mundarten von Kleintermin, Lunga und Kleinkomlosch (Comloșul Mic). Diese haben im Plural *-i*, ohne daneben *enk* zu gebrauchen. Sie sind aber von einer Reihe von Mundarten mit *enk* und *-i* umgeben, wie z. B. Nero, Teremia Mare, Großkomlosch, Grabatz. Das Schwanken zwischen *-ə* und *-i* in Lunga könnte diese Annahme in dem Sinne erhärten, daß das *-i* hier unter dem Einfluß der Nachbarmundarten eingedrungen ist, ohne das *-ə* schon ganz beseitigt zu haben.

Auch in der Südecke des Kreises Temesch kann man Ausgleichstendenzen feststellen. Hier gibt es eine kompaktere Gruppe von Mundarten mit *-i* im Plural der Adjektive, wie z. B. die von Grănicerii, Dolatz (Dolați), Livezile, Hopsenitz (Oisenița), Denta, Rovinița Mică, Großscham (Jamul Mare), neben den schon genannten von Deutschstamora und Morawitz. Sie haben das Städtchen Deta zum Mittelpunkt, in dem ebenfalls *-i* herrscht. Schwankungen gibt es in Großscham, das am Rande dieser Zone liegt und in dessen Nachbarschaft auch *-ə* im Gebrauch ist (in Clopodia, z. B.). Eine andere Gruppe von Mundarten mit der Pluralendung *-i* gibt es in unmittelbarer Nähe der Stadt Arad. Außer den schon erwähnten Mundarten von Schönford, Engelsbrunn, Horia seien hier die rheinfränkischen Mundarten von Schag, Kreuzstätten (Cruceni) und Tisa Nouă dazugezählt, wobei gleichzeitig hervorgehoben werden muß, daß auch die rheinfränkisch-bairische Mischmundart von Neuarad (Aradul Nou), die bairische von Kleinsanktnikolaus (Sinnicolaul Mic) und die südfränkische von Vladimirescu (die als *Apfel*-Mundarten in vorliegende Untersuchung nicht miteinbezogen wurden) im Plural des Adjektivs ebenfalls *-i* gebrauchen. Denn gerade diese zuletzt erwähnten könnten einen Einfluß auf die anderen ausgestrahlt haben (besonders Neuarad).

Aber nicht überall hat es einen Ausgleich gegeben. Die Mundart von Știuca z. B., die dazu noch *enk* aufweist, hat den Plural auf *-ə*, während die benachbarten Mundarten von Pietroasa Mare, Darowa, Sălbăgelul Nou *-i* gebrauchen. Hier haben wir ein Beispiel dafür, daß sich bei der Mischung mehrerer Dialekte in jeder Ortschaft in den einzelnen Bereichen der Sprache Kennzeichen verschiedener Herkunft durchsetzen können. Die Mundart von Știuca weist auch manche andere Besonderheit auf, die sie von den benachbarten abhebt. So wird hier z. B. intervokalisch und nach *l*, *r* *-b-* gesprochen (*tribə* „drüben“) und nicht *-v-*, wie in allen anderen rheinfränkischen Mundarten des Banats, (wobei nur

noch Pietroasa Mare und Tomnatic eine Ausnahme bilden). Manche durch Mischung in die Mundart eingedrungenen konkurrierenden Formen und Merkmale wurden andererseits hier weniger ausgeglichen als in den meisten anderen Mundarten. Sie bestehen weiter nebeneinander. Das ist z. B. der Fall bei der Aussprache von in- und auslautenden *st*, *sp* teils als [st], [sp] und teils als [št], [šp]. Neben *maištns* (meistens), *phišprə* (flüstern) u. ä. heißt es *lustig* (lustig), *fest*, *most* (Most), *ti:nspt* (Dienstbote) usw.

Irgendwie ähnlich wie -ə in Ştiuca erhält sich andererseits die Endung -i in der Mundart von Remetea Mică, in deren Umgebung -ə vorherrscht (in Fibisch, Maschlok u. a.). Auch hier geht -i nicht mit *enk* Hand in Hand.

Das Nebeneinanderbestehen der beiden Endungen in benachbarten Ortschaften, wie z. B. -ə in Cărpiniş und in Großjetscha und -i in Kleinjetscha (Iecea Mică), zeigt, daß die Ausgleichsbestrebungen bisher nicht sehr stark gewirkt haben, aber das Schwanken zwischen -ə und -i im gleichen Ort, wie z. B. in Paratz (Parţa), Obad, Johannsfeld, Uiwar, Kleinbetschkerek (Becicherecu Mic), Bogarosch (Bulgăruş), Schandra (Şandra), Baratzhausen (Bărăteaz), Gelu u. a. lassen ihr Weiterwirken erkennen.

2.5. Der Dativ des Plurals müßte in allen Mundarten -ə (aus -en) aufweisen. Dieses -ə ist auch in all jenen Banater Mundarten anzutreffen, in denen auch der Nominativ und der Akkusativ -ə haben, z. B. *mit ro:də* oder *ro:tə epl(ə)* (mit roten Äpfeln). Somit weist der Plural eine Einheitsendung für alle Kasus auf. In den Mundarten mit -i im Nominativ-Akkusativ wurde der Dativ größtenteils den anderen beiden Fällen angeglichen und nahm auch -i an: *mit ro:di* oder *ro:ti epl(ə)* sagt man in Horia, Paulisch, Lippa (Lipova), Schöndorf, Engelsbrunn, Tisa Nouă, Kreuzstätten, Neuarad, Secusgiu, Altbeba, Nero, Teremia Mare, Kleintermin, Wiseschdia (Vizejdia), Großkomlosch, Kleinkomlosch, Grabatz, Kleinjetscha, Uiwar, Freidorf, Kischoda (Chişoda), Paratz, Giulvăz, Obad, Dolatz, Hopsenitz, Denta, Roviniţa Mică, Deutschstamora, Morawitz, Großscham, Bakowa, Pietroasa Mare, Sălbăgelu Nou und Bethausen. Es ist anzunehmen, daß diese Angleichung des Dativs an die anderen beiden Kasus sich hier im Banat allmählich vollzogen hat, denn im Bairischen – dessen Einfluß wir das Eindringen des -i in einen Teil der Banater rheinfränkischen Mundarten zuschreiben – unterscheidet sich der Dativ Plural vom Nominativ-Akkusativ durch eine aus -en entwickelte Endung,²⁶ am häufigsten -n, z. B. steiermärkisch „in guatn und bösn Togn“.²⁷ Man müßte noch mit dem Elsässischen vergleichen, für das mir keine Belege im Dativ Plural zur Verfügung standen.

In den Mundarten von Lunga, Jimbolia, Johannsfeld und Giselladorf sind die Schwankungen zwischen -ə und -i, die im Nominativ-Akkusativ auftreten, auch im Dativ festzustellen: *mit ro:də* neben *mit ro:di epl(ə)*. Schwankungen

²⁶ Vgl. H. Reis, a. a. O., S. 96.

²⁷ Aus P. K. Rosegger, *Die goldene Hochzeit* (in dem Band *Hoch vom Dachstein*, Wien, Pest, Leipzig, 1891), zitiert nach K. Ernst, *Proben deutscher Mundarten*, Velhagen & Klasing, Bielefeld, S. 17 u. 122.

im Dativ gibt es auch in den Mundarten von Remetea Mică, Josefsdorf, Rekasch, Livezile, wo der Nominativ-Akkusativ *-i* hat. Hier scheint die Vereinheitlichung der Kasus noch nicht abgeschlossen zu sein. Andere Mundarten, in denen der Nominativ-Akkusativ zwischen *-ə* und *-i* schwankt, haben im Dativ nur *-ə*, z. B. die von Bogarosch, Schandra, Baratzhausen, Kalatscha (Calacea), Karan (Carani), Kleinbetschkerek, Schag (bei Temeswar). Schließlich gibt es dann noch ein paar Mundarten, die im Nominativ-Akkusativ *-i* und im Dativ *-ə* aufweisen, also die Vereinheitlichung der Kasusendungen noch nicht durchgeführt haben (wie aus den bisherigen Aufnahmen hervorgeht), und zwar in Schag (bei Arad), Aliosch (Alioş), Darowa. Es könnte aber sein, daß sich bei der Befragung einer größeren Zahl von Mundartsprechern auch hier Schwankungen zeigen würden. Überhaupt müssen manche Ergebnisse noch durch weitere Beispiele und zusätzliche Aufnahmen überprüft werden.

In der südmoselfränkischen Mundart von Dudeştii Noi hat sogar die endungslose Nominativ-Akkusativ-Form die Dativendung verdrängt: *met ro:t epl̥çər* (mit roten Äpfelchen).

3. Die schwache Deklination kennzeichnet sich im Mhd. durch die Endung *-e* im Nom. Singular aller drei Geschlechter und im Akk. Singular des Neutrums und durch *-en* in allen anderen Fällen des Singulars und im ganzen Plural. Das schwach deklinierte Adjektiv ist, vor allem im Singular, in der Rede viel häufiger anzutreffen als das starke. Und „da die Funktion der Kasusdifferenzierung bei der schwachen Deklination vom Artikel oder dem attributiven Pronomen übernommen wird, das die differenzierten starken Endungen bewahrt, kann der Unterschied zwischen dem Nominativ Singularis und den übrigen Kasus ebenfalls durch Analogiewirkungen beseitigt werden.“²⁸

Im Banat bestehen in den rhein- und moselfränkischen Mundarten bei der schwachen Deklination drei Typen von Endungen nebeneinander, die von Mundart zu Mundart verschieden kombiniert auftreten können. Es sind dies die Nullendung, die Endung *-ə* und die Endung *-i*.

Die Nullendung ist durch den Abfall des *-e* des Nom. Sing. entstanden und konnte auch auf die anderen Kasus ausgedehnt werden. Das ist am häufigsten beim Femininum der Fall, während das Maskulinum gewöhnlich und das Neutrum zum Teil in den obliquen Kasus die Endung *-ə* (<*-en*) bewahrt haben. Dieser Tatbestand wurde aus dem Südmoselfränkischen, dem Lothringischen und dem nördlichen Teil des Pfälzischen²⁹ oder aus dem Westen des Oberdeutschen mitgebracht.³⁰ Die Endung *-ə* kommt von den obliquen Kasus (<*-en*) und wurde auch auf den Nominativ übertragen (vor allem beim Maskulinum, zum Teil auch beim Neutrum), so wie das im nördlichen und östlichen Mitteldeutschen der Fall ist, und zwar „im Mittelfränkischen, fast gänzlich im Ober- und Niederhessischen und im Ostmitteldeutschen (mit Ausnahme des südlichen Thüringens)“.³¹ Die Endung *-i* muß von der starken femininen Dekli-

²⁸ V.M. Schirmunski, a. a. O., S. 469.

²⁹ Vgl. ebenda.

³⁰ Vgl. *Deutscher Sprachatlas*, Karte 66 (der [gute] alte Mann).

³¹ Vgl. ebenda und V.M. Schirmunski, a. a. O., S. 469.

nation übernommen worden sein, denn im Mhd. kommt gelegentlich – wie schon weiter oben gezeigt wurde – nach dem bestimmten Artikel auch die starke Deklination vor, z. B. *diu jâmerbaeriu magt*, in Wolframs „Parzival“ (255,3³²). Das *-i* erscheint in bairischen Mundarten (neben *-e* und *-ö*³³) auf den Nominativ aller drei Geschlechter und auf den Akkusativ des Femininums und des Neutrus ausgelehnt. Bei P. K. Rosegger³⁴ heißt es z. B. „*da heundigi Tog*“ oder „...*deudt uns on die longi Pilgaroas durchs irdischi Jomatol*“. Der Akkusativ des Maskulinums hat aber – wie der Dativ aller drei Geschlechter – *-n*: „*In rechtn Weg seids gongan*“³⁵.

3.1. In den Banater rheinfränkischen Mundarten herrscht im **Singular** wie im Bairischen die Endung *-i* in allen drei Geschlechtern vor, z. B. in Tisa Nouă *tə kro:si aplpa:m* (der große Apfelbaum), *ti frišmelkiçi khu:* (die Kuh in der Zeitspanne nach dem Kalben), *əs vaisi šo:f* (das weiße Schaf). Diese Formen gelten in den meisten Mundarten auch für den Akkusativ. Eine Ausnahme kann hier und da das Maskulinum darstellen, z. B. in Lunga: Nom. *tər kro:si aplpa:m*, Akk. *tə juŋə aplpa:m hamr kštutst* (Den jungen Apfelbaum haben wir gestutzt). Ein Teil der Mundarten hat dieses *-i* im Zuge der Kasusvereinheitlichung auch auf den Dativ übertragen, z. B. *uf am kro:si aplpa:m sin raupə* (Auf dem großen Apfelbaum sind Raupen – in Tisa Nouă), *mi:r han fum vaizi šo:f a lambl gəlso* (Wir haben von dem weißen Schaf ein Lamm aufgezogen – in Remetea Mică). Am häufigsten erscheint die Einheitsendung in allen Kasus beim Femininum: z. B. *fun dər juŋi khu: trink iç am lipštə miliç* (Von der jungen Kuh trinke ich die Milch am liebsten – in Maschlok). Das Maskulinum und das Neutrum haben in einer größeren Zahl von Mundarten die Dativendung *-ə* bewahrt, z. B. in Kleintermin *ufm altə ho:xə aplpa:m is ə nešt* (Auf dem alten, hohen Apfelbaum ist ein Nest), oder in Teremia Mare *fun švartsə šo:f hamr a še:fl* (Von dem schwarzen Schaf haben wir ein Lamm).

Die beiden letztgenannten Mundarten gebrauchen nur für das Maskulinum und das Neutrum die Nominativ-Akkusativ-Endung *-i*, während das Femininum in allen Kasus durch die Endung *null* gekennzeichnet ist: N.A. *ti juŋ khu:*, D. *fun (fon) tr juŋ khu:*. So verhalten sich diese Endungen auch in der fest-Mundart von Schöndorf: Mask. *tər ku:ti alti man*, Neutrum *əs kro:usi haus* (das große Haus), aber Fem. *ti kro:us pop* (die große Puppe), *ti naiç kšiçt* (die neue Geschichte). In der Mundart von Jimbolia haben Femininum und Neutrum die Endung *-i* (und zwar in allen Kasus), während das Maskulinum in allen Fällen *-ə* aufweist: Fem. *ti aldi khu:*, *fon tər aldi khu:*, Neutrum *əs vaisi šo:f*, *fon tem vaisi šo:f*, aber Mask. *tə aldə eplpa:m*, *uvum kro:sə eplpa:m*. Ähnlich verhält es sich in der Mundart von Tomnatic, wo aber das Femininum auch endungslos gebraucht werden kann, also neben *ti kudi sup* auch *ti kut sup*.³⁶ In letzterem Falle weist dann jedes Geschlecht eine andere Endung auf, und zwar das Maskuli-

³² Zitiert nach H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*, S. 165 (§ 226 a).

³³ Vgl. *Deutscher Sprachatlas*, ebenda.

³⁴ A. a. O., zitiert nach K. Ernst, a. a. O., S. 16–18.

³⁵ Ebenda

³⁶ Vgl. H. Oberten, a. Anm. 4. a. O., S. 57 f.

num -ə (*te kro:sə eplpa:m*), das Femininum null (*ti juŋ khu:*) und das Neutrum -i (*tes vaisi šo:f*), was wieder den Mischcharakter der Banater Mundarten veranschaulicht, da diese Endungen verschiedener landschaftlicher Herkunft sind. Und da die Kombinationen von Mundart zu Mundart verschieden sind, ergibt die schwache Deklination ein relativ kompliziertes Gesamtbild, zum Unterschied von den Dialekten des geschlossenen deutschen Sprachraums, in denen die schwache Deklination gewöhnlich nur zwei (und nicht drei) verschiedene Endungen aufweist. Außerdem sind, wie obiges Beispiel gezeigt hat, des öftern Schwankungen festzustellen von einem Sprecher zum anderen, aber auch von einem Satz zum anderen bei demselben Sprecher. Solche Schwankungen lassen sich aber auch in ein und demselben Mundarttext aus dem deutschen Sprachraum entdecken. In der weiter oben zitierten Schilderung einer goldenen Hochzeit von P.K. R o s e g g e r ³⁷ sind neben den erwähnten femininen und maskulinen Formen auf -i auch endungslos für die schwache Deklination anzutreffen, z.B. „*da grean Kronz*“ (Der grüne Kranz) oder „*die gonz Pfor*“ und „*fi di gonz Pfor*“ ([für] die ganze Pfarre). Im folgenden seien noch einige Banater Mundarten mit häufigeren Schwankungen in der schwachen Deklination angeführt. In Lunga schwankt der Nominativ des Maskulinums zwischen -i und Endungslosigkeit: *tə praun* oder *prauni hunt* (der braune Hund), *tər ku:t alt man* neben *tər kro:si aplpa:m*. Dativ und Akkusativ haben aber -ə: *umf altə aplpa:m* und *tə juŋə aplpa: m hamr kšprist* (Den jungen Apfelbaum haben wir gespritzt). Der feminine Nominativ weist -i auf (*ti frišmelkiçi khu:*), der Dativ und der Akkusativ die Endung null (*fun tər alt khu:* und *ti alt khu:*). Beim Neutrum schwankt der Akkusativ zwischen -ə und -i (*ins khaltə* neben *ins khalti vasər* „in das kalte Wasser“), während der Nominativ -i und der Dativ -ə aufweisen.

Schwankungen zwischen Endungslosigkeit und -i im maskulinen Nominativ gibt es auch in Giarmata-Vii (*tər ku:t alt man* neben *tər prauni hunt*) und in Horia (*tə ku:di aldi man* neben *tə prau hunt*).

Die südmoselfränkische Mundart von Dudeştii Noi hat in allen Kasus des Maskulinums entweder -ə oder -n oder -ən (nach der Eifler Regel), z.B. *tə fleisijə man* (der fleißige Mann), *tə ro:dn apl* (der rote Apfel), *tə praunən hunt* (der braune Hund), *tə kudn altə man* (der gute alte Mann). Das entspricht der Südwestecke des Moselfränkischen, ^{38/} woher diese Formen mitgebracht worden sein dürften. Das Femininum ist in allen Fällen endungslos, das Neutrum im Nominativ und im Akkusativ: *tə fleisic fra:* (Die fleißige Frau), *ət pra:f khent* (das brave Kind). Der Dativ des Neutrums hat -ə: *əm pra:və khent*. Ähnlich verhält sich die schwache Deklination auch in den moselfränkisch-rheinfränkischen Mundarten von Tschand und Billed, in denen ebenfalls nur das Maskulinum eine Endung für alle Kasus hat, und zwar -ə. In Billed ist das Neutrum aber auch im Dativ endungslos: *fom vais šo:f hamer ə lemçə kətsə*. In Neupetsch dagegen hat das Neutrum auch im Akkusativ -ə: *int khaldə vasr*.

Ebenfalls -ə, in erster Linie in allen Fällen des Maskulinums (N.A. *tə[r] ku:də aldi man* oder *tə [r] ku:tə altə man*, D. *əm ku:də aldi man*), aber auch

³⁷ A. Anm. 27 a. O., S. 17 f.

³⁸ Vgl. V. M. Schirmunski, a. a. O., S. 469 und *Deutscher Sprachatlas*, Karte 66.

beim Neutrum (manchmal nur in den obliquen Kasus), herrscht in den Mundarten folgender Ortschaften vor: Großsanktnikolaus, Saravale, Gottlob, Lenauheim, Lowrin (Lovrin), Sackelhausen (Săcălaz), Tschakova (Ciacova), Știuca u.a. Das Femininum hat in diesen teils die Endung *null*, teils *-i* (z.B. in Știuca *ti plo:ui tində* „die blaue Tinte“). Hier ist somit das *-i* auf das Geschlecht beschränkt, von dem die Übernahme dieser Endung in die schwache Deklination ausgegangen ist.

Für eine andere Gruppe von Mundarten ist Endungslosigkeit im Nominativ aller drei Geschlechter kennzeichnend. Die obliquen Kasus des Maskulinums und der Dativ des Neutrums weisen *-ə* auf, in einigen von ihnen sogar der Akkusativ des Neutrums, z.B. *ins khaltə vasər* in Jahramarkt, Pischkia, Perjamosch. Das ist die einzige Situation, in der der Nominativ und der Akkusativ des Neutrums nicht gleich sind.

Die zu dieser Gruppe gehörenden Mundarten sind: die von Zăbrani (*tə ku:t alt man, ti nae kšičt, s khalt vasər*), Neudorf, Sendlak, Perjamosch, Winga (Vinga), Großsanktpeter, Kleinsanktpeter, Pischkia, Jahrmarkt, Liebling, Birda u.a. Es läßt sich in dieser Gruppe eine relative Vorherrschaft der *fest*-Mundarten feststellen, wobei aber auch hier wieder die mit *enk* ausgenommen werden müssen, also die von Schöndorf, Freidorf, Deutschstamora, die wie ein Teil der bairischen Mundarten *-i* haben. *-i* befindet sich überhaupt hier im Banat im Vordringen, und man kann Schwankungen zwischen Endungslosigkeit und *-i* oder zwischen *-ə* und *-i* in Lunga, Pischkia u.a. beobachten. Andererseits ist ein Vordringen des *-ə* in den endungslosen Nominativ als Tendenz festzustellen. In Großsanktpeter bestehen z. B. *tər ku:t alt man* und *tə praund hunt* nebeneinander. Im Superlativ ist das *-ə* noch verbreiteter, z.B. *tə klenstə pu:* (der kleinste Junge). Auch in Jahrmarkt steht die endungslose neutrale Form *s ku:t khint* (das gute Kind) neben der Superlativform mit Endung: *s vicičstə* (das Wichtigste). Auch Helga Heinz bemerkt zum Nominativ der schwachen Deklination in der Mundart von Kleinsanktpeter: „Es treten aber schon Formen auf, die das *-e* enthalten“.³⁹

Andererseits haben die Mundarten mit der Endung *-i* in allen drei Geschlechtern die Endung *null* relikthhaft bei einigen substantivierten Adjektiven bewahrt, z.B. in Fibisch (Fibiș) *tə:r alt* (der Alte), *ti alt* (die Alte), *tes kla:n* (die Kleine) oder auch in einigen Wortverbindungen wie *ti alt šaxtl* (die alte Schachtel – im übertragenen Sinne). Wenn es um die konkrete ursprüngliche Bedeutung (z.B. gebrauchte Schachtel aus Karton) geht, kann die Endung nicht fehlen: *ti aldi šaxtl*.

Solch relikthhafte Bewahrung der älteren, durch Apokope des *-e* in Nominativ entstandenen Endungslosigkeit ist auch in mehreren Dialekten Deutschlands anzutreffen⁴⁰ und konnte eventuell schon von den Siedlern mitgebracht worden sein. Bezeichnend erscheint uns, daß solche Wörter und Wortverbindungen auch hier das *-i* nicht übernommen haben, von dem wir annehmen,

³⁹ H. Heinz, *a. Anm.* 4. a. O., S. 59 f.

⁴⁰ Vgl. Schirmunski, *a. a. O.*, S. 469.

daß es sich erst in der neuen Heimat unter österreichischem Einfluß durchgesetzt und verbreitet hat, da es für die westlichen Herkunftsgebiete der Mehrheit der Siedler nicht kennzeichnend ist. Die Endungslosigkeit erscheint bei solchen Reliktformen sogar auf die obliquen Kasus übertragen, z.B., ebenfalls in Fibisch, *iç han's te:rð alt ksâ:t* (Ich habe es der Alten gesagt), *ε:r hat tem klâ:n tsukðr kin* (Er hat dem oder der Kleinen Bonbons gegeben).

Man kann ferner beobachten, daß vor solchen endungslosen Restformen der Artikel nicht reduziert, sondern voll ausgesprochen wird, ohne aber—wie das Demonstrativpronomen—betont zu werden. Es werden dadurch lediglich die Kasus ausdrücklicher durch den Artikel kenntlich gemacht.

3.2. Im **Plural** weist der größere Teil der hier zur Debatte stehenden Mundarten in allen drei Genera in allen Kasus die Endung *-ð* auf (z.B. *ti trukðnð pledr* „die trockenen Blätter“), die sich lautgesetzlich aus *-en* entwickelt hat, das schon im Mhd. für alle Kasus aller drei Geschlechter im schwachen Plural galt. Nur in der Mundart von Dudeştii Noi erscheint die Endung *null* in allen Fällen verallgemeinert (*ti pe:s kens* „die bösen Gänse“), was einer Analogie zum Plural der starken Deklination zuzuschreiben ist und aus der südmoselfränkischen Heimat mitgebracht wurde. In Ottweiler heißt es z.B. „*die grös menp, dð grös fräuð, dð grös kennp*“⁴¹ (Die großen Männer, die großen Frauen, die großen Kinder). Die Gleichheit des schwachen Plurals mit dem starken in Dudeştii Noi sei im folgenden noch durch zwei Sätze aus einem Mundarttext im Anhang der Diplomarbeit von E. Zippel⁴² (in leicht vereinfachter Umschrift) veranschaulicht: *tð fedr hans hot mol tsuâ: še: phe:r khot* (st. Dekl., Akk.), ... *avðr di še: phe:r* (schw. Dekl., Nom.) *hodn ox hε:r šleçt noupð khot* (schw. Dekl., Akk.) (Onkel Hans hatte einmal zwei schöne Pferde,... aber die schönen Pferde hatten auch ihre schlechten Gewohnheiten).

Eine etwas geringere Anzahl von Mundarten weist im schwachen Plural *-i* auf. Es sind dies größtenteils die gleichen, die auch im starken Plural *-i* haben, und zwar die rheinfränkisch-bairische Mischmundart von Neuрад, die rheinfränkischen Mundarten von Paulisch, Schöndrof Secusigiu, Altbeba, Nero, Teremia Mare, Wiseschdia, Großkomlosch, Kleinkomlosch, Grabatz, Giulvăz, Dolatz, Livezile, Hopsenitz, Denta, Rovinița Mică, Deutschstamora, Morawitz, Bakowa, Pietroasa Mare, Sălbăgelu Nou, Bethausen. Auch hier handelt es sich um eine Vereinheitlichung von starker und schwacher Deklination im Plural auf Grund der starken Formen. Aber zum Unterschied von den endungslosen Formen der Mundart von Dudeştii Noi, die schon aus der Urheimat mitgebracht worden sein dürften, und zum Unterschied von den Mundarten mit der Einheitspluralendung *-ð*, wo die schwache Deklination die starke verdrängt hat,⁴³ was aber auch schon in den fränkischen Mundarten der Herkunftsgebiete der

⁴¹ Ebenda

⁴² E. Zippel, a. Anm. 4. a. O., S. 235.

⁴³ Vgl. V.M. Schirmunski, a. a. O., S. 467.

Fall ist, muß die Übertragung des *-i* auf die schwache Flexion sich erst hier im Banat vollzogen haben, denn die bairischen Mundarten mit *-i* im starken Plural weisen im schwachen *-(e)n* oder *-a* auf (z.B. „*Mir alten Leut*“... oder *d'junga Weibsbilder*“⁴⁴).

Es gibt aber auch noch ein paar Mundarten mit *-i* im starken Plural, bei denen der schwache zwischen *-ð* und *-i* schwankt, z.B. in Engelsbrunn, Aliosch, Kischoda, Kleintermin. Hier ist also die Beseitigung der Unterschiede zwischen beiden Deklinationen noch nicht völlig durchgeführt. In Kleinjetscha ist bis heute der Unterschied zwischen starkem und schwachem Plural erhalten geblieben, d.h. der schwache ist bei *-ð* geblieben. Man unterscheidet klar zwischen *šleḱti tsaetð*, *trai šc:ini eplpe:im*, *tsvâ:i šc:ini naei haes̃r* einerseits und *ti pe:isð kents*, *ti ku:tð læt*, *ti krukðnð pletðr* andererseits.

Hingegen ist in den Mundarten von Lunga, Schag (bei Temeswar), Johannisfeld, Großscham, Giselladorf das Schwanken zwischen *-ð* und *-i* (*ti truk[ð]-nð* oder *ti truk[ð]ni pletðr*) nicht nur im schwachen, sondern (wie schon gezeigt wurde) auch im starken Plural vorhanden.

4. Als eine Besonderheit der *attributiv gebrauchten* starken *Perfektpartizipien*, die auf die gleiche Art dekliniert werden wie alle anderen Adjektive, sei hervorgehoben, daß das durch eine weitere Endung gestützte *-en* hier nicht wie in der unflektierten Form abfällt, sondern in beiden Deklinationen erhalten bleibt: z.B. in Fibisch *kðpro:t* (gebraten, unflektiert, mit Abfall des *-en*), dagegen *kðpro:dðnðs flaiš* (gebratenes Fleisch, stark dekliniert) und *s kðpro:dðni flaiš* (das gebratene Fleisch, schwach dekliniert, mit erhaltenem *-en*).

*

5. Zum Abschluß sei hier nun versucht, die wichtigsten **Schlußfolgerungen**, die sich vorliegender Studie entnehmen lassen, kurz zusammenzufassen.

Man kann aus dieser Untersuchung erkennen, daß auch der grammatische Bau bei der Erforschung von Mundartmischung und -ausgleich in Sprachinseln aufschlußreich sein kann und stärkere Beachtung verdient als das in der bisherigen Sprachinselforschung der Fall ist.⁴⁵ Die u.a. von Hugo Moser angenommene geringe „Beeinflußbarkeit des Formenbestandes“⁴⁶ wird bei eingehender Untersuchung nicht für alle Wortarten in gleichem Maße bestätigt.

Beim Zusammentreffen von so vielen Formen verschiedenster Herkunft wurden diese in den meisten Banater Mundarten auf originelle Art vermischt, wobei beim Adjektiv in größerem Maße als bei anderen Wortarten Kennzeichen festgestellt werden können, die nicht mit dem Rheinfränkischen übereinstimmen,

⁴⁴ Aus J.G. Frimbergers „*Landsleut', Geschichten, Gestalten und Bilder aus dem niederösterreichischen Weinland*“, Österreichische Verlagsanstalt Linz, Wien und Leipzig, zitiert nach K. Ernst, *Proben deutscher Mundarten*, S. 20 f. u. 122.

⁴⁵ Vgl. dazu A. Sch wob, *Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südostdeutschen Sprachinseln*, Verlag R. Oldenbourg, München, 1971, S. 55 f.

⁴⁶ H. Moser, *Umsiedlung und Sprachwandel*, in *Bildungsfragen der Gegenwart. Festschrift für Theodor Bäuerle*, 2. Aufl. 1957, S. 128, zitiert nach A. Sch wob, a. a. O., S. 56.

dessen Merkmale sonst, vor allem im Lautbestand, aber auch bei anderen Wortarten, vorherrschen. Auf fällt die Tendenz zur Vermeidung der durch Apokope des *-e* entstandenen endungslosen Formen des Adjektivs. Fast überall, wo nach den Lautgesetzen dieser Mundarten eine endungslose Form zu erwarten wäre, so z.B. im Plural der starken und im Nominativ (teils auch im Akkusativ) Singular der schwachen Deklination, ist in einem beträchtlichen Teil dieser Mundarten die nicherheinfränkische Endung *-i* anzutreffen. Diese Erscheinung ist der Tendenz zur Reduktion der Endung *-e* beim Substantiv, Verb und Adverb geradezu entgegengesetzt und kann als ein Ausbauen der genus-, numerus- und kasusunterscheidenden Funktion des Adjektivs gedeutet werden. Dabei ist die genus- und numerusunterscheidende Funktion stärker ausgeprägt als die kasusunterscheidende. Vor allem bei der schwachen Deklination läßt sich in einigen Mundarten eine gewisse Spezialisierung der verschiedenen Endungen verschiedener Herkunft nach den drei Genera beobachten, während die Kasus fast überall dort vereinheitlicht werden, wo noch ein anderes Hilfswort oder der Kontext die Beziehung verdeutlichen. Das ist zum Teil selbst nach Präpositionen im Dariv der starken Deklination (in erster Linie beim Neutrum und Femininum) der Fall. Die Betonung der grammatischen Funktion des Adjektivs läßt sich andererseits an den volltönenden Vokalen einiger Endungen wie z.B. *-am*, *-um* im starken Dativ (neben dem schon erwähnten *-i*) ablesen.

Die Endung *-i* hat im Singular eine Umfunktionierung erfahren. Sie stammt vom starken Femininum, ist aber in der Mehrheit der Banater Mundarten vor allem beim Maskulinum und Neutrum zu einem Kennzeichen der schwachen Deklination geworden, das dem starken *-ôr*, *-ôs* gegenübersteht: z.B. *te:r prâ:fi pu:* (dieser brave Junge), *tes prâ:fi khint* (dieses brave Kind) zum Unterschied von *a prâ:fôr pu:* (ein braver Junge) und *a prâ:fôs khint* (ein braves Kind).

Da im starken Plural die Endung *-i* in fast all jenen Banater Mundarten vorkommt, die die bairische Pronominalform *enk* gebrauchen, wird in dieser Arbeit der Standpunkt vertreten, den auch Josef R o o s äußert,⁴⁷ daß das *-i* dem vom Bairisch-Österreichischen nach der Ansiedlung auf diese Mundarten ausgeübten Einfluß zuzuschreiben ist. Somit wäre *enk* nicht mehr als isoliertes bairisches Element zu betrachten. Und daß dieses *-i* auch über die *enk*-Mundarten hinaus im Banat verbreitet ist (vor allem im Singular der schwachen Deklination), könnte für einen bairisch-österreichischen Einfluß auf die Mehrheit der Banater rheinfränkischen Mundarten sprechen, der sich in einem beachtlichen Teil auch auf den grammatischen Bau ausgewirkt hat und nicht nur auf den Wortschatz.

Die Ausdehnung des *-i* auf den schwachen Plural werten wir als eine Neuerung der betreffenden Banater Mundarten, in denen sie anzutreffen ist.

Was den zwischenmundartlichen Ausgleich betrifft, ist ein solcher nur auf kleinen Flächen festzustellen, aber die zahlreichen Schwankungen in einzelnen Mundarten sprechen für dessen Weiterwirken. Andererseits können auch

⁴⁷ Vgl. *a. Anm. 3. a. O.*, S. 66.

die zahlreichen Kombinationsmöglichkeiten der als Ergebnis der Mischung in ein und derselben Mundart nebeneinanderbestehenden Formen verschiedener Herkunft zu Schwankungen und Doppelformen führen.

So erklärt sich das hier entworfene bunte Bild der Adjektivdeklinations, die ja trotz mancher allmählicher Vereinfachungen die komplizierteste Deklination im Deutschen darstellt.

Da noch kein völliger Ausgleich stattgefunden hat, sind auch die hier versuchten Schlußfolgerungen immer nur für einen Teil der Mundarten gültig. Tendenzen, die für alle gültig wären, lassen sich vorläufig nur in geringem Maße feststellen. Im großen und ganzen stehen sich zwei Typen der Adjektivflexion im Banat gegenüber: 1. der nördlichere Typ mit mehr endungslosen Formen und 2. der südlichere, in diesem Falle kompliziertere Typ, dem die Mehrheit der Banater deutschen Mundarten angehört.

Da uns nicht für alle Formen des Adjektivs ausreichende Quellen aus allen westmitteldeutschen und oberdeutschen Mundartlandschaften zugänglich waren, konnten einige Ergebnisse vorliegender Studie nur als Hypothesen formuliert werden, die noch weitere Untersuchungen erfordern.

СКЛОНЕНИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ГОВОРАХ ЗАПАДНО-СРЕДНЕНЕМЕЦКОГО (РЕЙНСКОФРАНКСКОГО И МОЗЕЛЬКОГО) ТИПА В БАНАТЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Прилагательное в большинстве немецких говоров в Банате характеризуется более богатой системой флексий, чем существительное или глагол, для которых характерно сокращение числа флексий и замена их аналитическими конструкциями. Прилагательное в этих говорах является наряду с артиклем и местоимением одним из способов определения рода, числа и падежа существительного. Работа ставит перед собой цель сравнения окончаний двух склонений, сильного и слабого, с окончаниями этих склонений на территориях происхождения колонистов, чтобы установить степень смешения и степень нивелировки, достигнутые в немецких говорах в Банате. До сих пор грамматическая структура лингвистических островков со смешанными говорами была менее изучена в этом направлении, чем в области фонетики или словаря. Сосуществование окончаний различного происхождения — более всего в слабом склонении — и их различные объединения в разных говорах, — дает нам довольно сложную картину склонения прилагательных в этих говорах. Все-таки, можно отметить два типа говоров, в которых эти склонения проявляются по-разному: один, сформированный из говоров, обладающих мозельскими чертами и рейнскофранкскими чертами типа *fest*, где встретим больше падежей без окончаний; и другой тип, имеющий больше общих черт с югом и охватывающий в Банате большинство рейнскофранкских говоров, где нулевое окон-

чение, результат из апокопы «е», заменяется окончаниями других падежей или окончаниями другого происхождения. На основе констатации, что окончание «i» во множественном числе сильного склонения появляется, прежде всего, в говорах, где употребляется баваро-австрийская форма дательного-винительного падежа личного местоимения 2-го лица мн. ч. (*enk*), автор предполагает австро-баварское влияние на эти говоры после колонизации Баната. Это же влияние чувствуется и в грамматической структуре, а не только в лексике. В некоторых говорах тенденция к различению родов более сильна, чем тенденция к различению падежей. Падежи слабого склонения в большей части были унифицированы. В сильном склонении в первую очередь совпали винительный и именительный падежи, но наблюдается и тенденция нивелировки дательного падежа среднего и женского рода с вышеназванными двумя падежами. Родительный падеж не имеет собственных форм и передается перифрастическим путем. Во мн. числе в большинстве говоров стерлись различия между двумя склонениями. Перенесение окончания «-i» на мн. ч. слабого склонения считается инновацией немецких говоров в Банате, как и нивелировка дат. п. с имен.-винительным.

Нивелировки территориального характера среди говоров могут быть установлены лишь в небольших радиусах, но многочисленные колебания двух форм конкурирующих между собой в одном и том же говоре, могут служить доказательством того, что процесс нивелировки продолжается.

DECLINAREA ADJECTIVULUI ÎN GRAIURILE GERMANE DE TIP CENTRAL-VESTIC (RENANO-FRANCON ȘI MOZELO-FRANCON) DIN BANAT

(REZUMAT)

Adjectivul se caracterizează în majoritatea graiurilor germane din Banat printr-o flexiune mai bogată decât substantivul și verbul, care se disting printr-o mai pronunțată reducere a dezinențelor și înlocuirea acestora prin mijloace analitice. Adjectivul constituie în aceste graiuri — pe lângă articol și pronume — unul din mijloacele pentru marcarea genului, numărului și cazului substantivului. Lucrarea își propune să compare dezinențele celor două declinări, a celei tari și a celei slabe, cu cele din ținuturile de origine ale coloniștilor, pentru a constata gradul de amestec și gradul de nivelare atins în graiurile din Banat. Până acum structura gramaticală a insulelor lingvistice cu graiuri mixte a fost mai puțin cercetată în această direcție decât aspectul fonetic și vocabularul. Coexistența unor dezinențe de origine diferită — mai ales la declinarea slabă — și îmbinarea lor diferită de la un grai la altul ne oferă un tablou destul de complicat

al declinării adjectivelor în aceste graiuri. Totuși se pot distinge în mare două tipuri de graiuri în care această declinare se comportă diferit: unul, format din graiurile cu trăsături mozelo-francone și din cele renano-francone de tipul *fest*, în care întâlnim mai multe cazuri fără dezinență, și celălalt cu mai multe trăsături comune cu sudul — care cuprinde majoritatea graiurilor renano-francone din Banat — și în care dezinența zero, rezultată din apocopa lui *-e*, este înlocuită prin dezinențe de la alte cazuri sau de altă origine. Pe baza constatării că dezinența *-i* la pluralul declinării tari apare în primul rînd în graiuri în care se folosește și forma bavaro-austriacă a dativului și acuzativului pronumelui personal de persoana a II-a plural (*enk*), autorul presupune o influență austro-bavareză asupra acestor graiuri după așezarea coloniștilor în Banat. Această influență s-a răsfrînt și asupra structurii gramaticale, nu numai asupra lexicului.

În unele graiuri se constată o tendință mai pronunțată de diferențiere a genurilor decît a cazurilor. Cazurile declinării slabe au fost în cea mai mare parte uniformizate. La declinarea tare a fost uniformizat în primul rînd acuzativul cu nominativul, dar există și tendințe de nivelare a dativului neutru și feminin cu celelalte două cazuri. Genitivul nu are forme proprii, ci se redă perifrastic.

La plural s-a șters în cele mai multe graiuri deosebirea dintre cele două declinări. Extinderea dezinenței *-i* asupra pluralului slab este apreciată drept o inovație a graiurilor germane din Banat, de asemenea nivelarea dativului cu nominativ-acuzativul.

Nivelări teritoriale între graiuri pot fi constatate numai pe arii mici, dar numeroasele oscilații între două forme care concurează între ele în același grai pot fi un indiciu că procesul de nivelare continuă.

PROBLEMELE LIMBII LITERARE ÎN CULTURA TRANSILVANIEI (1880—1918)

DE

DOINA DAVID

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în Transilvania s-a scris destul de mult despre limba literară, de fapt, despre cultivarea ei¹. Lectura acestui material bogat—până în prezent destul de puțin semnalat și cercetat²—dezamăgește însă oarecum sub aspectul varietății ideilor teore-

¹ Am consultat pentru lucrarea de față un număr însemnat de articole, broșuri, rubrici permanente de cultivare a limbii, din care cităm pe cele mai importante, menționînd în paranteză abrevierile utilizate pentru lucrările care revin în discuție: Axente Branciu, *Cum vorbim și cum ar trebui să vorbim românește?* (Ardelenisme și alte-isme), Brașov, 1913 (Banciu, CV); A. Suluț Carpenișeanu, *Graiul ardelenesc în raport cu limba literară de peste Carpați*, Tiparul Tipogr. arhidieceșane, Sibiu, 1890 (Carpenișeanu, GA); Ilarie Chendi, *Zece ani de mișcare literară în Transilvania. 1890—1900. Material critic*, Oradea Mare, 1901 (Chendi, ML); George Coșbuc, *Provincialismele scriitorilor noștri*, „Viața literară”, I (1906), nr. 8, p. 1 (Coșbuc, Prov.); George Coșbuc *Pentru limba românească*, „Viața literară”, I (1906), nr. 12, p. 1; Onisifor Ghibu, *Limba nouălor cărți bisericești* Tiparul Tipogr. arhidieceșane, Sibiu, 1905 (Ghibu, LCB); C. Negulescu și E. Todoran, *Cîteva îndrumări în dialectul ardelenesc pentru a vorbi și scrie mai corect românește*, Brașov, f. a., scrisă probabil, cum rezultă din conținut, imediat după înfăptuirea Unirii (C. Negulescu, E. Todoran, CI); Virgil Onițiu, *Pentru unificarea limbii noastre literare*, „Transilvania”, XXXIV (1903), nr. 1, p. 1 și urm. (Onițiu, PU); Iosif Popovici, *Pronunție, fonetică și scriere*, „Transilvania”, XXXIV (1903), nr. 3 (Popovici, PS); Sextil Pușcariu, *O scrisoare*, „Luceafărul”, Budapesta, II (1903), nr. 7, p. 122 și urm. (Pușcariu, Scis.) și *Scrisoarea a III-a*, „Luceafărul” II (1903), nr. 16—18, p. 270—277; *Raport către comisiunea dicționarului în Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, București, Libr. Socec, 1913, p. IX—XLI (Raport); rubrici permanente de cultivare a limbii: *Să ne îndreptăm limba*, „Transilvania”, XXIV, 1903, nr. 1, 2, 3, 5—6... (Transilvania, IL) și *Să ne curățim limba*, în „Familia”, XXXIX (1903), nr. 1, 2, 3...; Ion Slavici, *Amințiri*, EPL, București, 1967; Al. Tălășescu, *Cum s-a stricat limba românească*, Tipogr. Concordia, Arad, 1912 (Tălășescu, LR).

² Din alte perspective, s-au ocupat de această problemă: G. Istrate, *Părerile lui Coșbuc despre limba literară, în Limba română literară. Studii și articole*, Edit. Minerva, 1970, p. 237—243; D. Macrea, *Contribuția publicațiilor periodice la dezvoltarea lingvisticii românești*, în *Studii de istoria limbii și a lingvisticii române*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1965, mai ales p. 96—98; Șt. Munteanu, *Preocupări privitoare la unificarea și cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, AUT, Seria științe filologice, III (1965), p. 123—137; Stela Petcu, *Preocupări de limbă la revista „Familia”*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, Series Philologia, fasciculus 1, 1966, p. 141—145; M. Popa, *Ilarie Chendi și problemele limbii literare*, CL, XIII (1968), nr. 2 p. 281—295; Radu Sp. Popescu, *Contribuția revistei „Familia” la cultivarea limbii române literare*, LR, XV (1966) nr. 2, p. (185—195); G. Scridon, *Coșbuc despre limba literară*, LR, XV (1966), nr. 1, p. 43—52; T. Teaha, *Slavici și problemele limbii noastre*, LR, III (1954), nr. 3, p. 49—59.

tice, precum și al formulării lor, trădând uneori chiar o reproducere mecanică a unor principii—clișeu, redată fără nuanțările de rigoare.

În această perioadă, și mai ales după 1900, se poate vorbi, fără rezerve, despre o unitate de opinii a ardelenilor preocupați de cultivarea limbii literare; ei continuă într-o anumită măsură tradiția secolului al XIX-lea, pe care o depășesc însă, printr-o mai puternică afirmare a concepției populare și a unei poziții realiste. În secolul al XIX-lea, etimologismul constituia o orientare cel puțin la fel de importantă ca cea populară³; el devenise chiar triumfător între 1860—1880. Izbînda etimologiștilor a fost înlesnită, așa cum arată I. Breazu, și de evenimentele politice din Imperiul austro-ungar în „eră constituțională”, cînd, întrevăzînd unele perspective de emancipare națională, românii ardeleni, preocupați de stabilirea unei ortografii unitare (indispensabilă în momentul în care româna ar fi fost recunoscută ca limbă oficială), renunță la vederile lor personale în dorința realizării acestui deziderat. Astfel, chiar și „Telegraful român”, care publicase odinioară *Cugetările* lui Al. Russo, adoptă acum ortografia latinistă ce se impusese în urma dezbaterilor din 1860 ale „Comisiunilor filologice” din Sibiu, Timișoara și Cernăuți⁴.

În 1890 etimologismul mai era încă subiect de controversă: revista „Familia” publica alături de numeroase articole nelatiniste, și unele în care se argumenta pentru direcția latinistă, sub semnătura, de pildă, a lui Gr. Silași⁵. Spre sfîrșitul secolului, și mai ales după 1900, asemenea puncte de vedere se afirmă, însă, din ce în ce mai rar. Atît în probleme de limbă, cît și de ortografie, etimologismul este acum înfrînt, în deosebi ca pledoarie teoretică, și mai puțin în limba literară, care continuă să mențină latinisme, mai cu seamă în stilul administrativ. Astfel în lucrările de cultivare a limbii sînt citate, pînă după 1920, exemple de latinisme, cel mai adesea provenite prin germană⁶, recomandîndu-se eliminarea lor. O caracteristică a direcției filologice din Transilvania constă în faptul că înfrîngerea latinismului a venit imediat după o perioadă de mare succes a acestui curent, fără a fi pregătită continuu, ca în Muntenia și Moldova, prin prestigiul de decenii al curentului popular, manifestat aici cu deosebită intensitate. Așa cum I. Breazu vorbea de un „succes al sistemului etimologic” în Transilvania între 1860—1880, credem că s-ar putea vorbi după 1880, și mai ales după 1900, de un succes al curentului popular, afirmat ca *reacție*, ceea ce explică amploarea discuțiilor despre problemele limbii literare. Puținele nostalgii latiniste care se mai regăsesc după 1900 sînt formulate cu timiditate, din unghiul unor principii de altă natură; așa procedează, de pildă, un cărturar cu incidentale preocupări lingvistice, Al. Tălășescu, cînd pledează pentru eliminarea unor slavonisme

³ Vezi V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971.

⁴ Vezi I. Breazu, *Succesul sistemului etimologic în Transilvania*, în *Studii de literatură română și comparată*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj, 1970, p. 73—87, 88 și urm.

⁵ De exemplu, articolul *Să latinizăm ori ba?*, „Familia”, XVIII (1882), nr. 3, p. 23—30 și nr. 4, p. 44—46.

⁶ Menționăm articolele lui S. Pușcariu: *Ardelenisme în limba noastră și Germanisme în limba română din Ardeal*, din „Drumul nou”, I (1931), nr. 35 și 37, p. 1.

din limba literară, în numele ideii de apărare a neologismului sau a eufoniei limbii (Tălășescu, *LR*, p. 27, 38, 39). Succesul deplin al curentului popular constituie de fapt elementul nou, original, în comentariile despre limba literară din jurul anului 1900.

Ideile teoretice din materialul cercetat se pot rezuma cu destulă ușurință, fără riscul de a denatura, renunțând la nuanțe și la unele excepții, semnificația lor. În primul rînd, toate recomandările privind norma literară se fac pentru a pune în evidență și chiar a desăvîrși „geniul” limbii, prin care Iosif Popovici (*PS*, p. 94), de pildă, înțelege legile inerente spiritului ei național. Definit, sau, cel mai adesea nu, „geniul” limbii este invocat oricînd se discută problema „străinismelor” din limba literară, adică a germanismelor și maghiarismelor (Carpenișeanu, *GA*, p. 16—19) sau a neologismului; uneori el este înțeles psihologist (Carpenișeanu, *GA*, p. 12—13), dar întotdeauna, mai ales după 1900, implică ideea de național și totodată de popular, în timp ce latinistii vedeau în natura limbii, în geniul ei, originea latină a acesteia⁷. Preocuparea pentru unificarea limbii literare, tradițională în Transilvania prin Școala ardeleană și latinisti, care au întrevăzut, însă, o rezolvare dictată de concepția lor raționalistă⁸, rămîne, de fapt, ideea centrală în toate lucrările de cultivare a limbii din perioada de care ne ocupăm. Dar, aproape întotdeauna, cu perseverența dictată de caracterul ei de reacție la principiul fundamental al latinismului, este invocată acum (de exemplu, Banciu, *CV*, p. 83 și Carpenișeanu, *GA* p. 18), ca adevăr de necontestat, imposibilitatea legiferării în materie de limbă. Această idee, este formulată foarte categoric; în același timp, mai ales în chestiuni de ortografie, ardelenii acordă adesea mult credit Academiei⁹ și scriitorilor clasici. În schimb, ei admit (Coșbuc, *Prov.*, p. 1; Banciu, *CV*, p. 23 și 81; Chendi, *ML*, p. 73—75) că limba populară este cea mai importantă sursă a normei literare și în același timp un corectiv al acesteia, fapt care constituie o particularitate esențială a limbii române literare. Influența limbii populare asupra celei literare este considerată deschisă, în sensul că oricărui element al limbii populare i se conferă capacitatea virtuală de a deveni cu timpul literar: „ceea ce azi e dialectal, mîne poate fi literar”, afirmă autorii *DA* (*Raport*, p. XVII). O asemenea normă literară asigură „economia atențiunii”, la care se referă A. Banciu (*CV*, p. 7), invocîndu-l pe H. Spencer, adică o limbă „înțeleasă de toți”, ideală în condițiile vieții cultural-politice din Transilvania. De aici, chiar o anumită indulgență —care nu este de fapt proprie în această perioadă numai Ardealului—față de regionalismul popular: Coșbuc (*Prov.*) invocă în sprijinul unei asemenea opinii, ideea de contribuție a tuturor graiurilor la formarea limbii literare¹⁰. În schimb, regionalismele „culte” sînt respinse în repetate rînduri (de exemplu, Banciu,

⁷ Vezi Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, *LR*, XV, (1966), nr. 5, p. 511.

⁸ Vezi I. Gheție, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, *LR*, XV (1966) nr. 5, p. 519—530.

⁹ Cum rezultă și din *Ortografia limbii române. Cercetare bibliografică*, Biblioteca Centrului Universitar, București, 1970, p. 232 și urm.

¹⁰ Vezi și G. Istrate, *lucr. cit.*, p. 239.

CV, Transilvania, *IL*); se continuă astfel în perioada de care ne ocupăm tradiția inaugurată în 1868 de T. Maiorescu, prin cunoscutul său studiu, *Limba română în jurnalele din Austria*. Până la Unire, dar și după acest eveniment chiar ¹¹, ardelenii se ocupă de împrumuturi mai degrabă ca oameni de cultură decât ca filologi, dovedindu-se în același timp fideli concepției logiciste, destul de răspândită în secolul al XIX-lea ¹². În realitate, se manifestă în felul acesta rezerva față de neologism, atitudine specifică perioadelor de puternică afirmare a conștiinței naționale. Observînd că norma limbii scrise este condiționată de cauze externe, și că cerința înțelegerii acționează constant în limba literară, un reprezentant al Școlii lingvistice de la Praga, B. Havránek, afirmă că teama de deznaționalizare explică în anumite etape istorice, promovarea purismului ¹³. Scriitorii clasici sînt după părerea tuturor celor care scriu acum despre limba literară (ideea apare, de pildă, la Carpenișeanu, *GA*, p. 6; Coșbuc, *PLR*; Pușcariu, *Scris.*, p. 122) mai ales cei care selectează norma (datorită simțului lor deosebit pentru limba populară) și o impun prin talentul lor. Ideea derivă din concepția despre rolul limbii populare în formarea normei, și se datorează în același timp faptului că, în secolul al XIX-lea, foarte adesea, cei care se ocupau de cultivarea limbii literare erau scriitorii. Părerea aceasta s-a bucurat, de altfel, de un credit deosebit în cultura românească; o formulează—desigur cu deosebiri de la un autor la altul—în legătură cu secolul al XIX-lea, în primul rînd iluminiștii, apoi T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, iar în vremea noastră, G. Ivănescu, G. Istrati etc. ¹⁴.

Toate aceste opinii se unesc între ele prin faptul că sînt expresia a două preocupări fundamentale: de cultivare, pe de o parte, a caracterului *național* al limbii literare, pe de altă parte, a caracterului ei *popular*. Ele dobîndesc o altă semnificație dacă încercăm să le explicăm luînd în considerare și alți factori decât cei lingvistici: situația culturală din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, tradiția, schimbul cultural cu Principatele și eventual, anumite influențe externe. Numai o asemenea perspectivă poate dezvălui sensul adînc, mărturisit și de circulația impresionantă a ideilor expuse într-o perioadă amplă de timp și în provincii cu organizare politică diferită.

Considerînd că, într-o etapă dată, toate valorile gîndirii social-politice, filozofice, estetice etc. sînt unite prin cîteva note definitorii, comune, am putea vorbi chiar de un „tipar” al epocii, care impune unitate în varietatea de forme

¹¹ Este ilustrativă, în acest sens, seria de articole publicate de Axente Banciu sub numele *Răsfoind zierele și revistele noastre*, în „Țara Bârsei”, I (1929) și anii următori.

¹² Cum rezultă și din studiul lui A. Marino, *Iluminismul românesc și problema cultivării limbii*, II, LR, XIII (1964), nr. 6, p. 578 și urm.

¹³ Bohuslav Havránek, *Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur*, în vol. *A Prague School Reader in Linguistics*. Compiled by Josef Vachek, Indiana University Press, 1967, p. 419.

¹⁴ Vezi: *Tratat de lingvistică generală*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 316; A. Marino, *loc. cit.*, p. 579 și urm.; G. Ibrăileanu, *Problema limbii literare*, în *Studii literare*. Ediție îngrijită de S. Bratu, Edit. tineretului, 1957, p. 61; G. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași 1948, p. 28; G. Istrati, *Limba română literară*, în vol. cit., p. 11.

ale culturii. Ideile referitoare la limba literară și preocupările pentru cultivarea ei se înscriu în mod firesc în acest tipar. Limba literară este fenomen de cultură, cum s-a observat în repetate rânduri, iar cultivarea ei este determinată de ceea ce e definitoriu în cultura respectivă. Dintr-o perspectivă, totuși, în parte idealistă, K. Vossler privește astfel lucrurile în cartea sa *Langue et culture de la France*¹⁵, iar ideea de unificare a limbii literare italiene, precum și procesul însuși al acestei unificări sînt explicate de N. Façon¹⁶ în legătură cu viața culturală și politică a a Italiei (din secolul al XIII-lea, pînă în secolul al XIX-lea).

În studiul referitor la problemele cultivării limbii literare în concepția iluminiștilor români, Adrian Marino observă că felul în care aceștia pun problema cultivării limbii nu poate fi înțeles „decît în contextul ideologic al epocii, întrucît este, în primul rînd, o problemă de ideologie”¹⁷: „Cu toții nu apărau în fond, decît un principiu, o teză de cel mai larg interes general, față de care știința filologică propriu-zisă trecea pe plan cu totul secundar”. „Ceea ce caracterizează — spune Adrian Marino — acest foarte viu interes pentru limbă este deci conținutul său eminent ideologic. Punctul de plecare nu este lingvistic, ci *patriotic și cultural* [s. n. — D.D.]...”¹⁸. Problema cultivării limbii române era un punct fundamental al programului iluminist de „regenerare” națională. Credem că — de fapt — preocupările românilor pentru limba literară au avut în mare măsură, pînă la unirea Transilvaniei cu România, acest caracter. Cultivarea limbii literare rămîne, așadar, pînă la Unirea din 1918, mai ales în Transilvania, un aspect esențial al programului de luptă pe calea culturii, el integrîndu-se prin natura ideilor susținute în structura generală a mișcării culturale, naționale și populare. Reafirmînd în 1911, cu ocazia adunării jubiliare de la Blaj a *Astrei* vechiul program de luptă pentru drepturi naționale al acestei societăți, Andrei Bărseanu are în vedere cultivarea istoriei naționale, „luminarea poporului” sub toate aspectele, dar, în primul rînd, limba. Apropierea limbii literare de cea populară este formulată în programul Asociațiunii ca o datorie patriotică¹⁹. Și alți ardeleni (de pildă Banciu, CV, p. 9) acordă cultivării limbii semnificația unui act național de mare importanță. Pe de altă parte, nu toți cei care scriu acum despre limba literară au pregătirea filologică necesară. Se socotesc datori să-și spună cuvîntul oameni de cultură mai competenți sau mai puțin competenți, „chemați” și „nechemați”, cum îi caracterizează S. Pușcariu în 1903 (*Scris.*, p. 122). Că problemele limbii literare sînt de interes general și că rezolvarea lor are o semnificație patriotică și culturală o dovedește foarte intensă circulație a ideilor amintite. De aceea, Iosif Popovici se crede îndreptățit să atragă atenția asupra faptului că această nouă „febră filologică” nu mai corespunde

¹⁵ K. Vossler, *Langue et culture de la France. Histoire du français littéraire*, Paris, 1953.

¹⁶ Nina Façon, *Problemele limbii literare în cultura italiană*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1962.

¹⁷ *Lucr. cit.*, I, LR, XIII (1964), nr. 5, p. 468.

¹⁸ *Ibidem*, p. 467.

¹⁹ Cuvîntul de deschidere rostit de vicepreședintele Societății Andrei Bărseanu, la adunarea jubiliară din Blaj la 15/28 august, 1911, în vol. *Serbările de la Blaj, 1911. O pagină din istoria noastră culturală*, Tipogr. Seminarului teologic, Blaj, f. a, p. 173—174.

punde, în 1912, progreselor lingvisticii românești ca știință: „Azi nu mai putem să pierdem o sută de ani pentru organizarea ortografiei române, ca-n suta trecută [...] Noi recunoaștem meritele antecesorilor noștri, ei au împlinit mare lucru, ne-au format și ne-au păstrat limba, comoara noastră. [...] Datoria noastră e să continuăm cultul lor, dar să nu devenim sclavii credinței lor, ci să fim profeții zilelor noastre de viitor”²⁰.

Citatul ni se pare o confirmare a felului în care interpretăm noi preocupările pentru cultivarea limbii literare din Transilvania după 1900. De fapt, în lucrările cercetate nu se citează nici surse de informație lingvistică, chiar atunci când semnează S. Pușcariu, sau A. Banciu, aproape singurele trimiteri fiind la opiniile lui T. Maiorescu, deci la contribuțiile unui om de cultură și filolog în același timp. Unii dintre cei ce scriu despre limba literară nu au nici cea mai mică pregătire filologică (C. Negulescu este militar, Al. Tălășescu, medic). Explicația lingvistică a faptelor lipsește foarte adesea, este eronată sau lacunară. Listele cuprinzând deosebiri față de limba cultă din Principate apar neclasificate riguros, preocuparea celui ce le semnează fiind doar de a avertiza în legătură cu caracterul neromănesc, sau diferit de al limbii „literare” (care în concepția celor mai mulți se identifică cu cea de peste munți), adică de a îndeplini mai ales un act patriotic. De pildă, listele de deosebiri lingvistice între Transilvania și România alcătuite de S. Carpenișeanu sînt rodul unor considerații subiective. E. Todoran și C. Negulescu sînt criticați peste aproximativ treizeci de ani într-o recenzie din „Dacoromania”, semnată de S. Pușcariu²¹ pentru numeroasele greșeli din lucrarea lor de cultivare a limbii, apărută probabil, imediat după Unire. Lectura, chiar superficială, a acestei lucrări confirmă aprecierile lui S. Pușcariu: autorii nu fac deosebire între regionalismele culte și cele populare, fac greșeli de clasificare, incluzînd la lexic forme care interesau din punct de vedere morfologic sau sintactic, împart cuvintele în rubrici în mod arbitrar și subiectiv. Interesul nefilologilor pentru limba literară din Transilvania, determinînd o semnificație mai degrabă ideologică decît lingvistică a teoretizărilor din lucrările de cultivare a limbii, și trădînd aspirația spre desăvîrșirea idealului național, este încă o dovadă că, în perioada de care ne ocupăm, cultivarea limbii literare este, prin caracterul ei național și popular, un aspect al mișcării culturale pentru Unire. Pentru a ne convinge, sînt necesare cîteva considerații în legătură cu viața politico-socială și culturală a Transilvaniei din această perioadă²².

În 1867, după puținii ani de speranțe iluzorii pentru români în legătură cu sistemul constituțional, se încheie pactul dualist austro-ungar care acoperă aproape în întregime epoca de care ne ocupăm. Pînă la Unire, politica de îngrădire națională se va intensifica din ce în ce mai mult. Ca limbă oficială, româna va avea o întrebuințare cu totul restrînsă. Legea naționalităților, votată în

²⁰ Iosif Popovici, *Leviticul*, „Cosinzeana”, II (1912), nr. 3, p. 51—52.

²¹ La rubrica *Recensiuni*, DR, I (1920—1921), p. 441.

²² Faptele la care ne referim în continuare sînt consemnate în lucrarea *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p. 234, 243—253, 287 și urm.

1868, înscria unele concesii în această privință, dar în același timp ea era formulată cu rezerve care au împiedecat înfăptuirea lor. Guvernul Tisza (1875–1890) a interzis treptat românilor folosirea limbii naționale în justiție și administrație, iar prin legea școlară a lui Trefort (1879) se limitează chiar și utilizarea ei în școlile neîntreținute de stat, situație agravată prin legea lui Apponyi, din 1907. De această condiție specială a românei ca limbă oficială trebuie să ținem seamă când ne referim la cultivarea ei, preocuparea deosebită pentru caracterul național și popular al limbii literare fiind obligatorie în asemenea împrejurări.

Paralel cu intensificarea îngrădirii naționale, se amplifică și lupta politică a românilor, după apariția „Tribunei”, în preajma procesului Memorandumului, și, în mod deosebit, după 1900, când apar semnele crizei sistemului dualist. Cultura devine acum de fapt, în mare măsură, mișcare culturală pentru Unire, avînd un caracter „*ofensiv național*” și, în același timp, *popular și unitar*, cum constată V. Curticăpeanu²³. Românii fac eforturi pentru a-și menține presa în limba națională și vechile lor societăți culturale, precum și pentru a crea altele noi; de asemenea, se străduiesc să asigure circulația valorilor culturale provenite de peste munți. Intelectualitatea, întotdeauna mult mai apropiată de popor în Ardeal decît în Principate, își concentrează, îndeosebi în preajma războiului, toată energia pentru a-l atrage pe acesta în lupta sa, renunțînd uneori chiar la știință, în avantajul popularizării²⁴. O gîndire filozofică (îndeosebi, social-politică) cu numeroase elemente raționaliste, iluministe (mai ales pînă pe la 1890, prin G. Barițiu), materialiste și chiar marxiste²⁵, a stat la baza acestei mișcări culturale, naționale și populare, indiferent de forma în care ea ni se dezvăluie: „Caracteristica presei românești din Ardeal a fost, chiar de la modestele ei începuturi, de pe la mijlocul secolului trecut, nota națională. În politică domina ideea națională cu tendința vădită și destul de curajos mărturistiă pentru pregătirea unității naționale. Și cum primele publicații românești aveau mai mult un caracter politic, nota aceasta s-a transmis apoi în mod firesc și asupra publicațiilor care au urmat, chiar și cînd acestea erau culturale sau economice. Ideea națională domina scrisul românesc în orice formă se manifesta aceasta”²⁶. Autorul acestor rînduri remarcă în același timp caracterul popular al presei ardelenesti dinaintea Unirii, ilustrat mai ales prin „foile săptămînale pentru popor”, foarte numeroase după 1893, cînd Ioan Rusu Șirianu scoate prima publicație de acest fel. Programul *societăților culturale* atestă aceleași aspirații naționale și populare. Chiar la întemeierea ei, *Astra*, nucleul vieții culturale din Transilvania, „oricît ar fi putut părea de regionalistă prin atributul de „transilvană”, care i se impusese—constată O. Ghibu—voia, de fapt să fie a tuturor românilor, atît prin problemele pe cari și le luase asupra sa, cît și prin

²³ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Edit. științifică, București, 1968, p. 249.

²⁴ *Ibidem*, p. 92–93. Revista „Transilvania” își reformulează în acest sens, în preajma războiului, programul.

²⁵ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. cit., p. 292–400.

²⁶ I. Băilă, *Presa românească ardeleană*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918–1928*, II, Cultura națională, București, 1929, p. 1 283 și urm.

oamenii pe cari și-i grupase în jurul său”²⁷. Obiectivele pe care și le propusese Asociațiunea la întemeierea ei, erau de fapt „chestiuni ale culturii generale românești”, dovadă că o parte dintre ele s-au impus mai târziu în atenția Academiei Române, mai cu seamă, cele referitoare la limba literară. După 1900, orientarea Astei rămâne aceeași. Se pare că în 1902, inițiativa „unificării” ortografiei, care va duce la reviziunea ei din 1904, a pornit de aici. De la înființare și până la Unire, Asociațiunea a avut, ca membri de onoare, oameni de cultură din Moldova și Muntenia, după cum Academia Română era reprezentată prin mulți ardeleni. Împiedecată oarecum prin constituirea Societății Academice în realizarea obiectivelor ei propriu-zis științifice, Astra și-a fixat și a continuat până la 1918, și chiar după această dată²⁸, un program de activitate cultural-activă, de popularizare, înființând „despărțăminte” în întreaga Transilvania, organizând cicluri întregi de prelegeri, publicând în „biblioteca sa populară” „cărți înțelese de popor”, cu conținut național, educativ, scrise într-o limbă accesibilă. Programul stabilit în 1880, de fiecare dintre secțiile Astei, reflectă aspirațiile ei naționale și populare, sau mai exact, de popularizare.

Plecând de la ideea că studiul istoriei patriei este pentru români una din condițiile esențiale de viață, secția istorică a Astei este preocupată, între 1880–1918, de adunarea documentelor privitoare la istoria românilor, de alcătuirea, după 1910, a unui lexicon în care să se înregistreze toate toponimele românești populare, însă neoficiale, și mai ales de redactarea unei istorii a românilor din Transilvania și Ungaria, scrisă „anume pentru popor”, lucrare urmînd să inaugureze „biblioteca istorică” din cadrul „bibliotecii populare” a Asociațiunii²⁹. A existat, de asemenea, la Astra și o preocupare pentru popularizarea științei prin mijloace variate: prelegeri populare, „Revista industrială” (1899), „Biblioteca profesiunilor industriale”, înființată în 1900 etc., care se asociază, în mod firesc, cu pledoaria pentru caracterul popular al limbii și evitarea neologismului, neîntîlnindu-se, în general seamă de specificul stilului în lucrările din domeniul științei: „Nisuița noastră trebuie să fie vulgarizarea științei în înțeles popular, nu a sili pe unii și pe alții a căuta înțelesul cuvintelor prin dicționare, de cari cei mai mulți învățători de la sate nu dispun”³⁰. Autorul acestor rînduri reproșează lucrării recenzate utilizarea neologismelor: **abdomen**, **torace**, **falange**, recomandînd, în locul lor, „expresii mai populare”. Între 1898–1904, apare, în trei volume, *Enciclopedia română*, alcătuită prin colaborarea unor intelectuali din Transilvania și vechea Românie, lucrare ce trebuia să fie un

²⁷ Onisifor Ghibu, *Evoluția secțiilor literare și științifice ale „Astei” (La un popas)*, Edit. Asociațiunii, Sibiu, 1925, p. 5.

²⁸ Cum rezultă din *Raportul general al C.C. despre lucrările îndeplinite și despre situația Asociațiunii pe anul 1919*, „Transilvania”, LI (1920), nr. 5–9, p. 645 și 651–652. Vezi și V. Curticăpeanu, *lucr. cit.*, p. 59–91.

²⁹ V. Curticăpeanu, *lucr. cit.*, p. 80 și 82.

³⁰ Simeon Stoica, *Recensiune asupra scrierii „Igiena școlară de dr. I. Beu”*, „Transilvania”, XXV (1904), nr. 5, p. 185.

mijloc „de a reuni izvoarele culturii și conștiinței noastre naționale”³¹. Credincioasă aspirațiilor naționale și populare ale Asociațiunii, secția ei școlară era preocupată în preajma războiului, de unificarea terminologiei administrative, mai exact școlare³², care prezenta deosebiri datorate, pe de o parte, circulației în stilul neutru a termenilor din Principate, de pe altă parte, influenței textelor oficiale (regulamentelor), cu o limbă diferită de cea cu șanse de se a impune, caracterizându-se prin păstrarea unui număr mare de latinisme, germanisme, maghiarisme, specifice Transilvaniei. Secția literară a Astei a avut în vedere în mod deosebit, după 1900, unificarea limbii literare. În 1902, ea a atras atenția din nou asupra acestei probleme, reactualizând astfel o discuție care nu mai reținea atenția de mult timp, și la care va participa și presa din România. Peste un an, V. Onițiu publică în revista „Transilvania” un apel (*PU*, p. 1. și urm.) constituind de fapt și un program al acțiunii de unificare, unde se preconizează, între altele, revizuirea manualelor școlare, mai ales din punctul de vedere al limbii, reorganizarea învățămîntului (astfel încît să nu fie angajați ca profesori și învățători decît cei care au urmat studii peste munți), preocuparea constantă pentru eliminarea erorilor de limbă, precum și a germanismelor și maghiarismelor. Deja în 1901, Astra hătărăse să deschidă în revista „Transilvania” o rubrică de cultivare a limbii (*Să ne îndreptăm limba*), pe care V. Onițiu o inaugurează în 1903, și, fără să semneze întotdeauna, o susține în mare măsură³³. Problema unificării limbii literare rămâne actuală la Astra și în anii din preajma războiului³⁴, cînd i se încredințează lui Enea Hodoș întocmirea unui dicționar de neologisme și provincialisme, care va apare însă abia în 1929. În cuvîntul *Cătră cititor* autorul mărturisește destinația lucrării sale: „Spre a veni în ajutorul doriților d-a înțelege deplin vorbele citite - și spre a contribui după puteri la *înfăptuirea unității naționale culturale și la unificarea limbii* [s.n. — D.D.]”³⁵. De aceea, Enea Hodoș este preocupat în mod special de selectarea regionalismelor întîlnite în cărțile scriitorilor clasici, acordînd o atenție deosebită mai ales moldovenismelor. Dintre sensurile neologismelor, le reține doar pe cele fundamentale, explicîndu-le cu ajutorul sinonimelor populare celor mai cunoscute, uneori chiar vădit aproximative, renunțînd la definirea propriu-zisă, prin fraze, a cuvîntului.

Mai ales după 1900, Astra publică în biblioteca ei poporală o literatură artistică, în mare măsură moralizatoare, scrisă „anume pentru popor”, uneori de către scriitori de talent ca I. Agîrbiceanu, realizînd astfel, și pe această cale acțiunea ei de „luminare”. În literatura artistică, perioada de care ne ocupăm

³¹ Cornel Diaconovici, *Enciclopedia română*. Publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, tomul I, Sibiu, 1898, p. 5.

³² Vezi, de pildă, *Raport cătră sedința Secției școlare a Asociațiunii ținută la Sibiu la 30 iunie, 1914*, „Transilvania”, XLV (1914), nr. 7—9, din 1 sept., p. 425 și urm.

³³ Cum rezultă din *Repertoriu bibliografic al producțiunii literare române din țară pe anul 1903*, „Transilvania”, XXXV (1904), nr. 2, p. 95.

³⁴ Vezi *Raportul general al C.C. al „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român”*, „Transilvania”, XLIV (1913), p. 4—5, p. 373 și urm.

³⁵ Enea Hodoș, *Mic dicționar. Cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte străine, unele provincialisme, arșisme ș.a.* Pentru școale și particulari, Ediția I, Sibiu, Tipogr. arhidiecezană, f.a.

se caracterizează prin trezirea gustului și vocației artistice, pe care latiniștii le avuseseră prea puțin. Pătrunderea junimismului, unele influențe romane, precum și apariția culegerilor de folclor ale lui Ath. Marienescu, au redat Ardealului — cum afirmă I. Breazu — „contactul cu pământul”³⁶, adică interesul *estetic* pentru limba și literatura populară. Afirmat târziu, acest aspect a devenit — și s-a păstrat — mai pregnant decât peste munți, prin Slavici, Agirbiceanu, Goga sau Rebreanu. Tendințele moderniste erau pentru ardeleni, la 1900, „plante exotice care nu se potrivesc în grădinile noastre”, cum mărturisește S. Pușcariu³⁷. S-a conturat, astfel, un concept de proză ardeleană, definit estetic în primul rînd prin structura populară a stilului acestei literaturi. Trebuie să adăugăm că față de această caracterizare „specială” a literaturii din Transilvania unui ardeleni au reacționat negativ, convinși fiind de existența reală a unității culturale cu celelalte provincii românești, sub toate aspectele și în cele mai modeste nuanțe ale ei³⁸.

Preocupările ardelenilor privitoare la limba literară se explică unilateral dacă nu ținem seama și de un alt aspect al culturii Transilvaniei, bine conturat chiar în secolul al XIX-lea: circulația intensă, deși adesea chiar ilegală a cărților din vechea Românie, și astfel, a ideilor de aici³⁹. În adevăr, înainte și mai ales după 1900, în revistele din Transilvania se întîlnesc frecvent numele oamenilor de cultură și scriitorilor de peste munți, bucurîndu-se de mare prețuire mai ales cei ale căror scrieri se distingeau prin conținutul lor național, sau prin forma populară (de pildă, N. Iorga). Revista „Luceafărul” scotea la începutul secolului numere speciale, destinate scriitorilor din „Țara veche”, și a publicat, sub titlul colectiv „Foi răzlețe”, fragmente din proza lui D. Anghel, Sandu Aldea, M. Sadoveanu, Brătescu Vonești etc.

Chiar din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ideile curentului popular erau cunoscute în Transilvania (și cîțiva ardeleni li se alăturaseră: Visarion Roman, Aaron Fabian, Al Papiu-Ilarion etc.) căci revistele de aici reproduceau discuțiile despre limba literară din Țara Românească și Moldova (corespondența dintre Eliade și C. Negruzzi, polemica lor cu Gh. Săulescu, *Cugetările* lui Al. Russo, *Introducția* la Dacia literară etc.⁴⁰). Așadar, în momentul în care pătrund în Ardeal ideile Junimii despre limba literară, ele vin de fapt să confirme și să generalizeze ceea ce exista aici într-o anumită măsură. Totuși, faptul că în lucrările de cultivare a limbii dintre 1880—1918 numele lui T. Maiorescu este foarte frecvent menționat, iar opiniile lui sînt repetate, adesea și ca formulare, ne obligă să admitem rolul deosebit al junimismului în orientarea realistă și populară a discuțiilor despre limba literară — la fel ca și a concepției estetice — din această

³⁶ I. Breazu, *Pătrunderea ideilor junimiste în Transilvania*, în vol. cit., p. 205, 209.

³⁷ S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895—1906)*, București, EPL, 1968, p. 311.

³⁸ L. Rebreanu, *Scrișul românesc ardelean mai nou*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, vol. și ed. cit., p. 1150.

³⁹ Informații interesante în legătură cu această problemă se pot găsi în: V. Curticăpeanu, *lucr. cit.*, p. 111—113, 164—165, 170 și urm.; Elena Stan, *Poezia lui Eminescu în Transilvania*, EPL, București, 1969; I. Breazu, *Alexandru Odobescu și Transilvania în vol. cit.*, p. 269—277 etc.

⁴⁰ Elena Stan, *lucr. cit.*, p. 14—15.

perioadă. De fapt, teoria formelor fără fond, aplicată la problemele limbii literare nu putea fi decît seducătoare, mai cu seamă prin unele aspecte ale ei, pentru ardelenii preocupați de creșterea conștiinței naționale. Deși lucrările lui Maiorescu în legătură cu limba literară din Transilvania (în primul rînd, *Limba română în jurnalele din Austria*, 1868), au întîmpinat la început o adeziune limitată, cum observă în 1913 A. Banciu (CV, p. 12–20), unii ardeleni, de pildă, G. Barițiu, angajîndu-se chiar în polemici, recunoașterea deplină a adevărului lor vine însă curînd⁴¹ și contribuie în mare măsură la orientarea populară și realistă de după 1880.

Toate părerile ardelenilor despre limba literară, care au servit ca pretext pentru comentariul de față, se regăsesc și la T. Maiorescu. De pildă, și la el apare ideea de „geniu“ al limbii, înțeleasă psihologist, ca o factură specială a acesteia, determinată de anumite caracteristici ale poporului respectiv⁴² și amintește pe S. Carpineșeanu. Respectarea geniului (spiritului) limbii implică accentuarea caracterului ei național și popular, „noua direcție“ a culturii române caracterizîndu-se tocmai prin aceasta⁴³; Maiorescu a criticat, ca și V. Onițiu, A. Banciu etc. străinismele din limba literară a ardelenilor considerate forme fără fond, neadevărate⁴⁴. Ținîndu-se cont de evoluție, deci tot în limitele „adevărului“, spiritul limbii implică și ideea de latinitate. Dar, „corupția fonetică este propria viață a limbii și inteligenței unui popor“⁴⁵. Pentru Maiorescu, care susține această idee influențat și de naturalism, „limba, în orice manifestare a ei — în gramatică, ca și în expresiuni și idiotisme — este un product necesar și instinctiv al națiunii și individul nu o poate niciodată modifica după rațiunea sa izolată“. Viața ei „nu este reflexivă, ci instinctivă, și se produce în majoritate cu forța fatală a legilor naturale și nu după arbitriul reflecțiunii individului“⁴⁶. A. Banciu reia, formulînd-o aproape la fel, părerea lui Maiorescu, pe care de altfel îl citează: „limba, în orice manifestare a ei [...] este un product necesar și instinctiv al națiunii, și, individul nu o poate niciodată modifica după rațiunea sa izolată“ (CV, p. 83). Cu douăzeci de ani înaintea lui A. Banciu, Șuluț Carpenișeanu susținea (GA, p. 18) aceeași idee, citîndu-l, de asemenea, pe Maiorescu. Pentru Maiorescu orice modificare a limbii se datorează exclusiv *uzului*, „lege superioară“, „singura rațiune de îngăduit în această materie“⁴⁷. În privința felului în care înțeleg rolul ce revine scriitorilor și filologilor în selecția normei, ardelenii amintesc, de asemenea, pe T. Maiorescu, cum rezultă din compararea următoarelor două texte: „De aceea limbile s-au înavuțit și se înavuțesc totdeauna prin scrierile poezilor geniali, cari, fără a se gîndi la teoriile limbistice, se exprimă după simțimîntul ce-l au despre ceea ce este potrivit cu limba lor, dar nu se înavu-

⁴¹ Cum Maiorescu însuși constată: *În memoria poetului dialectal Victor Vlad [Delamarina]*, Critice. Antologie și prefață de Paul Georgescu; text stabilit de Domnica Stoicescu, București, EPL, 1966, p. 502.

⁴² Vezi *Neologismele* în vol. cit., p. 340.

⁴³ *Direcția nouă în poezia și proza română*, în vol. cit., p. 88.

⁴⁴ *Limba română în jurnale din Austria*, în vol. cit., p. 13.

⁴⁵ *Despre scrierea limbii române*, în vol. cit., p. 301.

⁴⁶ *Limba română în jurnalele din Austria*, în vol. cit., p. 37–38.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 38, 39.

țesc niciodată prin filologi, prin membri de societăți academice etc., al căror studiu reflexiv îi face capabili de a afla legile ascunse ale simțimentului după care poporul cu poezii săi și-a creat și-și mărește limba, dar îi face totdeodată prin chiar faptul acestei reflecțiuni incapabili de a o forma și reforma din nou“ (T. Maiorescu)⁴⁸; „Cu drept cuvânt mă întrebi însă: cui i să cuvine competența de a arăta publicului mare cum să scrie. De bună seamă că în primul rînd competența e a scriitorilor de seamă cari trebuie citați și numai în rîndul al doilea filologilor. [...] Știința dă filologului numai metoda adevărată, secretul de a putea sistematiza, de a scoate reguli din ceea ce artiștii în mod înconștient au scris și au vorbit [...]“ (Pușcariu, *Scris.*, p. 123–124). În rezerva lor față de neologism, ardelenii se referă adesea la T. Maiorescu. Principiile formulate de acesta în legătură cu selectarea neologismelor în limba literară erau cunoscute în Transilvania; O. Ghibu le invocă în 1905, atunci cînd se pronunță în privința modernizării limbii cărților religioase (*LCB*, p. 88), iar A. Banciu (*CV*, p. 117) face aluzii la teoria formelor fără fond, preconizînd o rezolvare utilitaristă, logicistă, a problemei neologismului. „Aceste principii au rămas valabile pînă astăzi“, scrie în 1910 Oct. Tăslăuanu, reproducîndu-le într-un articol⁴⁹, în care T. Maiorescu e revendicat ca ardelean, nu atît prin origine, cît prin concepții și structură intelectuală. Prestigiul lui Maiorescu în probleme de cultivare a limbii literare se menține constant pînă la Unire, și chiar după 1918⁵⁰. În 1903, revista „Transilvania“ publică „îndrumările“ lui în privința unificării limbii literare⁵¹; S. Pușcariu își amintește⁵² că în perioada revizuirii din 1904 a ortografiei era „mare admirator al lui Maiorescu“, iar A. Banciu, în 1913, își dorește cartea „o modestă contribuție la opera pornită de d-l Maiorescu [...]“ (*CV*, p. 21).

Toate acestea ne fac să acordăm lui T. Maiorescu (și Junimii) un rol deosebit în cristalizarea și, mai ales formularea opiniilor cu privire la cultivarea limbii literare din Transilvania. Pe de altă parte însă, ideile lui Maiorescu despre limba literară, care continuă, de fapt, în mare măsură, curentul popular al „Daciei literare“, își găsesc un anumit sprijin la începutul secolului al XX-lea în ideologia semănătoristă și poporanistă. „Căci ce e, mai întîi de toate, «poporanismul» în literatură?—se întrebă G. Ibrăileanu în 1909. „E lucrul acela pe care-l știe oricine a cetit un manual de istoria literaturii: e curentul poporan, e acea naționalizare a literaturii culte născută sub influența mai ales a literaturii franceze prin literatura poporană—*ca spirit și ca limbă* [s. n. — D. D.]“⁵³. Iar N. Iorga recomandă în 1905 ca „cele mai bune cărți“, „acele cari de la început au fost scrise în limba ta, cari au fost scrise în țara ta, în neamul tău, în

⁴⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁹ Octavian Tăslăuanu, *Un învățător al neamului — Titu Maiorescu*, în *Informații literare și culturale 1903—1910* Sibiu, 1910, p. 71.

⁵⁰ Vezi G. Țepelea, *Activitatea lui Camil Petrescu la revista „Limba română“*, în volumul autorului, *Corelația limbă-literatură*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 108.

⁵¹ Vezi *Părerii și propuneri*, „Transilvania“, XXXIV (1903), nr. 1, p. 6.

⁵² *Călare pe două veacuri ...*, ed. cit., p. 346.

⁵³ *Iarăși poporanismul în literatură*, VR, IV (1909), nr. 12, p. 453.

sufletul tău“⁵⁴, și acorda cultivării limbii o semnificație politică⁵⁵. Atît poporanismul cît și semănătorismul preconizau „luminarea poporului“, încercînd să soluționeze conflictul social pe cale culturală. Aceste curente se întîlnesc astfel, deși cauzele diferă, cu programul cultural de luptă al Ardealului. Așa se explică faptul că și în Principate cu toate că nu a existat în această perioadă o preocupare propriu-zisă, constantă, pentru cultivarea limbii literare⁵⁶ ca în Transilvania, întîlnim ideile cunoscute nouă din lucrările cărturarilor ardeleni⁵⁷.

Între 1880—1918, în Transilvania cultivarea limbii a constituit, așadar, mai ales o preocupare culturală și ideologică decît una propriu-zis lingvistică. Înțeleasă astfel, ea apare în mare măsură ca o continuare, determinată de condițiile vieții politico-sociale din Transilvania, a unor aspecte caracteristice discuțiilor despre limba literară în secolul al XIX-lea.

Învederînd aspirația spre popular și național, aceste opinii se înscriu în tiparul cultural al epocii; ele circulau într-o oarecare măsură și în vechea Românie, chiar după 1900, dar în Transilvania sînt formulate cu perseverența care dovedește că abia acum și într-un mod care ne-a permis să vorbim pentru această perioadă de o reacție față de latinism, se afirmă cu adevărat curentul popular.

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ТРАНСИЛВАНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

(1880—1918)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Исходя из убеждения, что в определённую эпоху все ценности социально—политического, философского, эстетического и т. д. мышления объединяются некоторыми общими характерными чертами, и что можно даже говорить о «типических формулах» эпохи, которые придают характер единства различным формам культуры, автор объясняет взгляды в связи с культивацией литературного языка в Трансильвании в 1880—1918 годах (как и саморазвитие под влиянием вышеуказанных факторов литературных норм) в культурном и идеологическом контексте эпохи.

Использование материалы указывают на недостаточность лингвистической информации исследователей и доказывают, что исходной точкой

⁵⁴ *Ce trebuie a se ceti?*, „Luceafărul“, IV (1905), nr. I, p. 4.

⁵⁵ *Vezi Lupta pentru limba românească — acte și lămuriri privitoare la faptele din martie 1906*, București, Minerva, 1906.

⁵⁶ Cum menționează G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 1—2.

⁵⁷ De pildă, G. Ibrăileanu, în *lucr. cit.*, p. 61. Într-un articol din 1916, I. Iordan respinge formele *cîine*, *mîine*, „întrucît atîția mari scriitori se feresc de ele“, pledînd pentru cele etimologice: (Cum știu românii românește. În legătură cu studiul limbii române în școlile noastre, „Școala normală“, I (1916), nr. 5, p. 266).

данных исследований был скорее патриотический и культурный, а не лингвистический подход; развитие языка представило собой один из видов культурного движения за объединение. Автор пытается остановиться в работе на двух фундаментальных чертах: с одной стороны — на культивации национального характера литературного языка, и с другой стороны — на народном его характере.

Автор приходит к выводу, что после 1880-ого года и тем более после 1900-ого года можно говорить (в отличие от предыдущей эпохи) об единстве взглядов на развитие литературного языка в Трансильвании; жители Ардяля преодолевают традиции XIX-ого века путём решительного утверждения народной концепции и реалистической позиции вследствие успеха, достигнутого этимологическим движением в период 1860—1880 годов. В последней части работы, имея в виду и другой аспект культуры в Трансильвании, интенсивного распространения книг, и вследствие этого и идей из Молдовы и Мунтении утверждает влияние «Жуними», в основном Титу Майореску на трансильванцев, которые занимались в это время культивацией литературного языка. Одновременно упоминается, что идеология сэмэнаторизма и попоранизма не могла не укреплять народную и национальную ориентацию людей, занимающихся культивацией литературного языка в Трансильвании.

DIE FRAGEN DER LITERARISCHEN SPRACHE IN DER KULTUR SIEBENBÜRGENS (1880—1918)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Ausgehend von der Auffassung, dass in einer gegebenen Zeitspanne alle Werte des sozial-politischen, filosofischen, esthetischen usw. Denkens durch einige kennzeichnende gemeinsame Merkmale vereint sind, und dass man sogar von einem „Muster“ der Epoche sprechen könnte, welches Einheit in der Mannigfaltigkeit der kulturellen Formen fordert, legt die Autorin ihre Meinung dar, betreffs der Kultivierung der literarischen Sprache Siebenbürgens zwischen 1880 und 1918 im ideologischen und kulturellen Kontext der Sprache; und -unter diesem Einfluss - betreffs der Entwicklung der literarischen Norm.

Die Ideen des verarbeiteten Materials — ziemlich wenig studiert bisher — weisen eine oftmals beschränkte lingvistische Information der jeweiligen Autoren nach; der Ausgangspunkt dieser Arbeiten scheint daher eher patriotischer und kultureller Natur zu sein, als lingvistisch. Die Kultivierung der Sprache stellt einen Aspekt der kulturellen Bewegung für die Vereinigung dar (so sieht es die Autorin der vorliegenden Arbeit), und ist eigentlich der Ausdruck zweier grundlegender Beschäftigungen: einerseits die Kultivierung des nationalen Charakters der literarischen Sprache, andererseits ihres volkstümlichen Charakters.

Die Autorin gelangt zur Schlussfolgerung dass nach 1880 und hauptsächlich nach 1900 - im Gegensatz zur vorhergehenden Zeitspanne - in der Kultivierung der literarischen Sprache Siebenbürgens eine Einheit der Meinungen auftritt. Die Siebenbürger überbrücken die Traditionen des XIX Jahrhunderts durch ein entschlossenes Vördern der volkstümlichen Auffassung und einer realistischen Stellung. Dies vollzieht sich infolge des Erfolges der etimologischen Bewegung der Jahre 1860—1880.

Im letzten Teil der Arbeit kommt man auf den Einfluss der Junimes, eigentlich auf den von Titu Maiorescu auf die Kultivierung der literarischen Sprache in Siebenbürgen zu sprechen. Dies geschieht im Hinblick auf einen anderen Faktor der siebenbürgischen Kultur dieser Zeitspanne: der rege Bücherverkehr, und infolgedessen die Verbreitung der Ideen aus der Moldau und aus Muntenien. Gleichzeitig wird unterstrichen, dass die Ideologien des Semănătorism und Poporonism nur beitragen konnten zur Erstarkung der nationalen und volkstümlichen Orientierung in der Kultivierung der literarischen Sprache Siebenbürgens.

„SELENARUL“ ÎN POEZIA LUI I. PILLAT (PERSPECTIVĂ STILISTICĂ)

DE

FELICIA GIURGIU

Aspect al lumii ce deschide vederii dimensiuni cosmice, nocturnul a fost întotdeauna prețuit de poeți și, în special, de cei romantici, pentru posibilitatea cufundării în întuneric și uitare a preocupărilor vieții diurne și virtualitatea intrării într-o lume a fanteziei și a visării. Nu puține sînt, în literatura universală, meditațiile prilejuite de lumina selenară, atmosfera de liniște și taină a nopții favorizînd contemplația și reflecția.

Poet „solar“, cîntăreț al luminii intense, invadatoare, a astrului zilei, Pillat este însă, în aceeași măsură, și un poet al nopții. Nocturnul constituie o constantă a creației artistice pillatiene, indiferent dacă peisajul iluminat de scîlpirea astrală este autohton, meridional sau exotic, iar timpul este actual, istoric sau legendar-mitologic. Înfiriparea și constituirea universului nocturn are loc prin convergența în plan stilistic a unor multiple elemente și procedee.

„Uvertura“ nopții este intonată de amurg. „Agoniei“ zilei îi urmează nu întunericul, ci arderea nocturnă, nu pustiirea nopții ci înflorirea ei. Ceasul cînd „amurgul s-a stins în heleșteu“ și apa lor rece „se podește cu cleștar“, cînd s-aprinde noaptea „în pîlpîiri de rază“ iar luna „declină printre ramuri spre ultie mul pătrar“ (*Amăgire*, P. I 168)¹, este ceasul mirific al intrării într-o lume ireală de lumină și basm, într-o lume a visării și a fanteziei. Este ceasul supremelor amăgiri. Intrarea în noapte înseamnă posibilitatea „captării“ adevăratului univers, ascuns pînă atunci privirii de lumina orbitoare a zilei. Dacă și pe orizonturi limpezi luceafărul veghează, el „străluce numai cînd noaptea îl atinge“ (*Fresca din Orvietto*, P. I 109). Atingerea nopții este dătătoare de viață, ea învie și înflorește nu numai priveriștile lumii pămîntești ci și pe cele ale cosmosului.

Luna reprezintă pe firmamentul nopții, în universul poetic pillatian, o permanență. Una din trăsăturile fundamentale ale vocabularului este determinată, prin urmare, de frecvența acestui cuvînt care poate fi considerat termen dominant al poeziei. Distingem, în funcție de contextul în care apare, semnificații diferite.

¹ Citatele sînt extrase din I. Pillat, *Poezii*, I, II, III, Buc., 1944, (ediție definitivă îngrijită de autor).

În primul rînd, cuvîntul discutat are sensul de „astru ceresc“ : „Era aceeași lună-n cer“ (*Ecou*, P. I 24), „cînd lună e pe cer“ (*Sarcofagele*, P. I 147), „în nopți cu lună nouă“ (*Rădăcini*, P. II 279), „În umbră stă cruciș cu luna-n vîrf de șură“ (*Gingul*, P. II 405) etc.

În alte contexte, *lună* înseamnă „lumină de lună“. Privirea este îndreptată spre aspecte ale lumii înconjurătoare ale căror contururi sînt scoase în relief de razele selenare. În prim plan stau deci alte elemente : „Pe șesul nins fără ninsoare/Cresc codri desfrunziți *sub lună*“ (*Cîntecele stepei* VIII, P. I 157), „Pe punte tot veghează *sub lună* căpitanii“ (*Depart*, P. — I 206), „Și Argeșul *sub lună* se-nfioră și el“ (*Bătrîni*, P. II 333), „mesteacănul își stoarce părul despletit *la lună*“ (*Copacilor* P. II 535), „*Sub lună* casa albă : o piatră de mormînt“ (*Casa copilăriei*, P. III 697) etc.

În corelație semantică cu alți termeni, *lună* sugerează o atmosferă de liniște, împăcare și vis :

„Pace pe noi, glas de cîmpoi și *lună*“ (*Nocturnă*, P. I 16) ;

„Cînd iar șoptești *la lună* cuvintele nădejdi“

Deși nu porți nădejdea în sufletu-ți tăcut (*Amăgire*, P. I 168) ;

„Și pacea și vecia și *luna* sunt cu el“ (*Bătrîni*, P. I 324).

Des se recurge la verbe care indică răsăritul sau asfințitul lunii. O bogată serie sinonimică comunică apariția astrului pe cer : „Și luna *sue* cerul“ (*Noapte păgînă*, P. I 100), „Pe valuri de verdeață *se-nalță* luna plină“ (*Renaștere* P. I 63), „*Iese* luna, ...“ (*Thebaidă*, P. I 123), [cînd] luna-n nori *răsare*“ (*Joldea contrabandistul*, P. II 356).

Privirea îndreptată spre înălțimi reține și caracteristicile cromatice ale astrului. Nu rareori apar epitetele în același context cu verbe care indică mișcarea. Des este întîlnit determinantul *alb* :

„... străluminînd laguna“

Îi oglindește *albă* luna“ (*Noapte pe lagună*, P. I 107).

Dar nu numai răsfrîngerea imaginii lunii în apă, ci și revărsarea luminii ei colorează totul în alb :

„Cireșul de pe drum a înflorit-

E alb de lună multă ca „de flori“ (*Cozia*, P. II 506) ;

„...luna se revărsă *albă*“ (*Țărm sudic*, P. III 598).

Cu diferite sensuri, în funcție de termenii determinanți, apar atributele *lunar* și *selenar* : „*Lunara* față a cîmpului de var“ (*Artemis*. P. I 68), „stîncă *selenară*“ (*Lais*, P. I 118), „liniște *lunară*“ (*Cîntecele stepei* IX, P. I 158), „*Lunară* amăgire“ (*Dai nippon*, P. I 184).

Deosebit de interesante sînt metaforele a căror menire este redarea *imaginii plastice* a lunii. Poetul a creat aproape 20 de metafore diferite, dintre care doar cîteva se repetă în mai multe contexte (de la 2 pînă la 4 contexte diferite). Finalitatea lor descriptivă determină selectarea echivalențelor figurați ai termenului *lună* din categoria substantivelor ce denumesc obiecte și care sînt, de cele mai multe ori, însoțite de o determinare epitetă.

Prima categorie de imagini sugerează doar forma :

„Pe *cercul lunii* cornul Licornului răsare“ ... (*Noapte păgînă* OP. I 97).

Epitetul metaforic întregeste uneori tabloul printr-o precizare cromatică :

„Și deodată urcă gemeni pe un cer albastru-nchis

Cercul lunii de aramă și-argintatul Fuji-Yama“ (*Dai nippon*, P. I 184).

Remarcăm, în cele două versuri, apariția a trei epitete coloristice, a căror structură este însă diferită: *albastru-nchis*, *de aramă* și *argintat*.

Alteori, epitetul acordat lunii realizează un contrast cromatic cu un alt atribut care apare în același context:

„O, strașini cu aripi *negre* pe *discul alb al lunii*“ (*Unor mori de vînt*, P. I 85).

Metafora *lună-disc* este explicitată și amplificată, în exemplul următor, printr-o comparație:

„...iată se înalță pe valuri lung adaos,

Cu *discul ei* în zare turburător de larg

Lin *luna roditoare rotundă ca o rodie*“ (*Răsărit de lună*, P. I 87).

Comparația *ca o rodie* este declanșată concomitent de cele două determinante ale lunii; *roditoare* și *rotundă*. De remarcat este aliterația *lin-luna*, *roditoare-rotundă-rodie*. Considerăm că în crearea imaginii doar repetarea vocalei *o* este sugestivă.

Metafora *lună-arc* este precedată de o comparație (*a se îndoi* este verbul care mijlocește apariția ei):

„...luna de pe dealuri *ca un arc de vînător*

S-a-ndoit pe cer“ (*Vis și Centauri*, P. I 60).

Interesant este faptul că și metafora, de cîte ori apare, se „sprijină“ pe un alt termen:

„Și *arcuit* pe valuri *al lunei arc apuse*“ (*Cithera*, P. I 68);

„Pe cînd ivit din ramuri ce vîntul despreună,

Fosforescent în noapte se-ndoaie-*un arc de lună*“ (*Artemis*, OP. I 68).

De patru ori poate fi întilnită metafora *lună-corn*:

„Apoi Astarte, zeea visărilor ce mint

Ne-arată *cornul fraged al recelui ei astru*“ (*Noapte păgîină*, P. I 99).

Luna este identificată cu cornul de pe capul Astartei, zeița iubirii la fenicieni.

Astrul este surprins și în momentul dispariției sale de pe cer:

„Iar *cornul lunii* palid se-apleacă în declin (*Glasul sirenei din nou*, 133);

„Pe cînd spre zi apune

Lin *cornul selenar*“ (*Cîntecele stepei*, III, P. I 152).

Într-o poezie scrisă în metru popular din volumul *Umbra timpului*, metafora lunii prilejuiește o personificare a stelelor:

„Vrei să vii puțin

Numai pînă-n cîmp!

Stelele mi-l țin

Cornul lunii strîmb“ (*Cîntec pentru tine*, P. III 769).

Metafora *lună-corn* este însoțită, în aceste exemple, de epitetele *fraged*, *palid*, și *strîmb* (care poate determina și verbul *țin*).

O metaforă neobișnuită, ce se integrează însă firesc în atmosfera exotică a întregii poezii și care din punct de vedere al imaginii se înscrie în aceeași categorie cu *lună-arc* și *lună-corn* fiind însă cu mult mai expresivă, este cea din versurile următoare:

„Înflorit-au oleandrii

La Bagdad ca stropi de sînge,

Crește-n zare luna nouă

Iataganu-i de lumină“ (*Divan din Bagdad*, P. I 47).

Metafora adâncește impresia creată de comparația *ca stropi de sînge*.

O imagine, credem, inedită, este și cea a *lunii-cuib*. Alături de indicarea formei, percepem, de data aceasta, și sugestia înălțimii :

„Vin norii, vulturi negri, pe aripi vii de vînt,

Rotind flămînzi coboară din *cuib înalt de lună*.” (*Farurile*, P. I 207);

„Mai știi în noapte plopul cu *luna, galben cuib* ?” (*Nocturnă*, P. III 696).

În primul exemplu, metafora lunii, precedată de imaginea norilor este însoțită de epitetul *înalt*, ce stă în corelația, la rîndul său, cu verbul *a cobori*. În al doilea exemplu, luna este surprinsă static, într-un spațiu „temporal” foarte restrîns obiectiv, dar nelimitat afectiv. Semnificativ este faptul că poemul constituie o invitație la rememorarea unui anumit moment din trecut.

Metafora *lună-urnă cinerară* se integrează într-un context adecvat (*Trei stele funerare-n amurgul primăverii/Se profilează-n umbre subțiri pe ceruri roze*), fără însă ca rezultatul să fie crearea unei atmosfere sumbre. Impresia generală ține mai mult de sfera vizualității :

„În zări acum e cerul o dungă de argint,

Și *urna cinerară a lunii* urcă-n noapte” (*Rodis*, P. I 122).

Adjectivul neologic *cinerar* înlocuiește determinantul uzual al cuvîntului *urnă* și anume pe *funerar* (probabil pentru că în sonet apăruse deja acest termen).

O metaforă substantivală legată direct de ideea de mișcare este cea din versurile :

„Te duc pe tălpi de soare pînă-n noapte

Și vei păși-n *condurii lunei noi*” (*Lumina*, P. II 344).

Imaginea se sprijină pe cele două elemente figurative care sînt corelate : *tălpi de soare* și *condurii lunei noi*.

Surprinzătoare este exprimarea *patina lunii* :

Crai nou prin zări încearcă

În clipa cînd scînteie teii

Patina lui rătăcitoare“

Pe-al sufletului lunecuș (*Drumul din basme*, P. III 725).

Ea a fost pregătită de două comparații, apărute cu ani înainte în volumul *Amăgiri* :

„O strașină de moară... un iaz întins...și *luna*

Ca un tăiș de fildeș tăind al apei fir ...

Pe cînd pe valuri netezi schimbate în platină,

Spre răsăritul roșu sau asfințitul roz

Alunecînd lin, *luna de-argint ca o patină*,

Se-nclină în penumbra înaltului rogoz” (*Iazul*, P. I 1685).

Forma (ca un tăiș), culoarea (de argint), „alunecarea” pe cer a astrului au prieljuit crearea acestei imagini.

Ecuția *lună=floare* dă naștere unei alte categorii de metafore. Ea este, în primul rînd, rezultatul impresiei estetice trezite de astrul nocturn, și apoi, al identificării apariției și dispariției sale de pe boltă cu *înflorirea* și *veștejirea* unei plante :

„În cîmpul asfințitului răsar

-Potir de crin pe-un lujer nevăzut-
 Și-o stea de aur viu ca un bondar
 Din alba mea petală a căzut.
 Și- acum spre zori cum tainică pălesc
 În chipul unei flori de pădăie,
 De-mi suflă vîntul fulgul meu ceresc,
 Pe iaz privește-l, însorit învie“ (Luna, P. II 388).

Identificarea metaforică este inclusă într-un context figurat, fiind sprijinită de metafora *cîmpul asfințitului* (și, din această cauză, verbul *a răsări* are o dublă semnificație, proprie și metaforică-răsare luna, răsare floarea lunii) și dezvoltă următoarele comparații și metafore: *alba mea petală*, *pălesc*, *suflă vîntul fulgul ceresc*, *steaua ca un bondar a căzut din petală*.

Alteori doar chipul lunii oglindit în ape creează impresia unei flori;

„Cu-apusul luna albă căzu în heleșteu :

Pe floarea-i ca pe un nufăr se-asează brotăceii“ (În luncă, P. II 285).

Imaginea senelară de pe ape devine, în anumite contexte, simbol al amăgirii (fiind privită ca o falsă percepție a realității):

„Nu vezi ce albă-i luna din valuri ?-Pare soră

Cu luna de pe ceruri adînci. E moartă una

Și *nebuloasa roată* ce tremură laguna

E numai *amăgirea* ce-n mare se ogîndă“ (*Noapte pe lagună*, P. I. 107).

În general însă, predomină sugestii ale vizualității:

„*Ulciorul clar al lunii* pe lac s-a răsturnat“ (*Narcis*, P. I 218).

O altă perspectivă este creată de considerarea cerului ca o apă în care sălăș-luiește luna :

„Din tren, în zori, văd cerul ca o apă

Prea limpede cu *scoica lunii*-n fund“ (*Primăvară* P. II 479).

Această viziune determină apariția unor contexte în care termenii figurați sînt selectați din domeniul navigației. Asocierea fundamentală care a dat naștere acestor imagini, bazată pe similitudinea de imensitate („desgrănițare“), culoare, adîncime (înalțime) este *cer-mare*. Din nou comparația precedă metaforele de acest fel :

„Și iată că răsare înfiorînd laguna :

De aur, *arcuită ca o gondolă*, luna“ (*Veneția*, P. I 88) ;

În mai, cînd *luna nouă* își strecura *caicul*“ (*Bătrînii*, P. II 325) ;

„De-argint *caicul lunii* se leagănă pe cer. (*Eyub*, P. II 474) ;

„În geam își desfășoară pînza clar

Pe ape înnoptate *bricul lunii*“ (*Navigatorul*, P. III 832).

Metafora fundamentală din ultimile versuri-*bricul lunii* determină utilizarea, în sens figurat, a altor trei termeni : *pînză*, *funii*, *punte*, care susțin, prin detaliere, imaginea centrală.

Imaginea lunii este întregită de sugerarea mișcării ei. Verbele întrebuintate în sens propriu într-un context figurat sînt *a răsări*, *a urca*, *a se înălța*, *a apune* iar cele cu sens figurat : *a păli*, *a se strecura*, *a desfășura*, *a crește*. În mod dinamic, prin intermediul verbelor, poate fi comunicată doar *forma* și *prezența* astrului pe cer, nu și mișcarea (în asociere cu un substantiv) : *se-ndoaie* (un arc de lună), *se leagănă* (*caicul lunii*). Oglindirea în apă este exprimată prin verbele *a cădea*, *a se răsturna* și *a se ogîndi*.

După cum se vede, metaforele verbale sînt subordonate, în exemplele discutate, celor substantive, care constituie „miezul imaginii“. În contextele în care nu întîlnim nici un verb referitor la lună, ea este doar un element al peisajului dar nu cel principal sau este surprinsă static, „fotografic“.

O altă serie de versuri conține referiri nu la imaginea de pe cer sau la cea răsfrîntă în ape a lunii, ci la *acțiunea de a lumina* a astrului și la *calitatea* luminii sale.

În locul verbului *a lumina* e întrebuințat, în sens figurat, termenul *a înflori*, mult mai expresiv prin sugerarea efectului estetic al acestei acțiuni:

„Și luna înfloarește întregul Helespont...“ (*Noapte păgînă*, P. I 99)

O fază mai înaintată este reprezentată de metafora substantivală:

„Deodată pe livezi în floare

S'așterne înflorirea lunii“ (*Seară pascală*, P. III 578).

Se creează astfel un paralelism între exprimarea nefigurată și cea figurată: (livezi) în floare-înflorirea (lunii).

Luminarea poate lua și forma arderii:

„Și plopilor nemișcarea văpăii selenare

În șiruri nesfîrșite se oglindeau în mare“ (*Sarcofagele*, P. I 147).

Aducătoare de limpezime și claritate, lumina selenară mijlocește oglindirea în ape a elementelor naturii. Alteori, ea este însă difuză:

„Calească, drum de noapte, păduri adînci de fag

Și prin frunzișe lună cernută-n ceață fină

Poieni necosite de mult și miros vag

De flori de fîn în floare, de fragi și de sulină (*Drum de noapte* P. II 315).

Citatul e remarcabil prin senzația mișcării pe care o trezește fără însă ca să apară un singur verb. Conținutul semantic al primelor două elemente ale enumerării - *calească* și *drum de noapte* și succesiunea rapidă a celorlalte constituente ale ei sugerînd schimbarea peisajului, perceput atît vizual cît și olfactiv, sînt îndestulătoare. Substantivul nearticulat *lună* semnifică, în această strofă „lumină de lună“.

Percepută la suprafața obiectelor ale căror contururi le face vizibile, lumina este identificată cu bruma:

„Și noaptea cînd *brumă de lună* se lasă...“ (*Mării păgîne*, P. I 70).

Și suprafața apei este acoperită de *bruma lunii*:

„Stele de-acuma...

Dar pentru cine!

Lacul și *bruma*

Lunii pe el“ (*Clopote sună*, P. I 224).

Propoziția nominală sugerează pustiirea-în natură și suflet.

În altă perspectivă, văzută tot la suprafața lucrurilor, lumina devine *pulbere* sau *colb*:

„O *pulbere de lună* albește pe livezi“ (*Capela*, P. II 294).

Altă serie de metafore care introduc ideea materialității și fragmentării luminii este constituită din termenii *picături*, *stropi*: „picături de lună“ (*Din Rubaiyatul lui Yussuf*, P. I 48), „stropi de lună“ (*Drumul strămoșesc*, P. I 9) etc.

Verbul impersonal (prin conținut) -a *ninge* devine unipersonal (tot prin conținut):

„Acolo-n pacea nopții, pe drumuri de podgorii,

Am mers tăcut alături de carele cu boi

Cînd *neaua lunii ninge* pe sălcii în zăvoaie,

Cînd șopotește valea de cîntecele morii“ (*Cîntorii*, P. II 271);

„Banchizele, diamante șlefuite

Pe cari *zăpada lunii ninge* clar

Își duc solemn spre zarea ce le-nghite

Fantastice corăbii de cleștar“ (*Viziune polară*, P. III 788).

Spre deosebire de primul citat, în care metafora este surprinzătoare, contrastînd cu celelalte elemente ale comunicării, în ultimul exemplu, ea se integrează, alături de cuvîntul *-banchiză*, și de exprimările figurate *diamante șlefuite* și *corăbii de cleștar* într-o „viziune polară“ unitară.

Apar și sensurile figurate ale cuvintelor *var* și *a vărui*, uneori, în același context, cu *a ninge* și *nea* și în interferență semantică cu acestea :

„Mai scîrîie prelung un car

Sub dealuri *date cu lună*

Pe-urcușuri *ninse de var*“ (*Cîntec în noapte*, P. I 24);

„Lumina lunii albe *vărui*

Pereții casei cu plăpîndă *nea*..“ (*Casa cu liliac*, P. II 468).

Reflexul luminii pe apă este redat prin metaforele *sidef de lună* și *solzi de lună* (*Noapte de țarm*, P. II 476). Interesantă este opoziția care se stabilește, în această poezie, între lumina solară, „captată“ pe uscat și cea selenară, recepțată pe mare : „Pe cîmp : *velinți de soare*, pe mări : *sidef de lună*“. „pe cîmp cu *fulgi de soare*, pe mări cu *solzi de lună*“.

Într-un context complet metaforizat este plasată metafora *pînza lunii*. În crearea ei s-a pornit de la expresia *pînza apei*, existentă în limbă. Rezultatul artistic este remarcabil :

„Casele cu prispă scundă, stînd pe labe,

Suri zăvozi legați de drumurile -funii ;

Toate morile-n genunchi ca niște babe

Ce albesc pe prundul gîrlei *pînza lunii*“ (*Acuarelă*, P. II 318).

Dacă oglindirea luminii pe talazurile mării a dat naștere metaforei *solzi de lună* și *sidef de lună*, reflectarea ei în apa gîrlei prilejuiește crearea unui tablou care se integrează firesc în viața satului.

O imagine întîlnită și la alți poeți (A. Maniu -*lumină dulce de miere*, N. Labiș -*mierea lunii*), avînd însă în creația lui Pillat o structură mai complexă și fiind integrată într-un context complet metaforizat este *miere de lumină* :

„Scurt se opri cu ochii holbați la luna plină,

Ce prelingea prin geamuri o *miere de lumină*.,

Și Ursu-n două labe și cu priviri aprinse,

Spre galbena comoară tot botul își întinse“ (*Ursul lui Donici*, P.

II 340).

Verbul *prelingea* „se acordă“ semantic cu metafora *miere de lumină*, iar exprimarea *galbena comoară* constituie o a doua fază a metaforizării în lanțul *lună-fagure de miere-galbena comoară*.

Dar nu numai imaginea astrului pe cer sau răsfrint în ape, nu numai lumina sa surprinsă la suprafața obiectelor ((*brumă, polei* etc.), pe ape (*sidef, solzi* etc) sau saturind întreaga atmosferă (*ceață, ninsoare* etc.) l-a încântat pe poet ci și starea de vrajă pe care o trezește, stare prielnică visului și fanteziei.

Farmecul revărsării selenare învăluie totul într-o lumină de vis. Lucrurile par ireale. Vibrația poetică, atât de sensibilă la tot ceea ce se opune materialității greoaie, găsește în diafanul lunar extazul împăcării, farmecul liniștirii și incantația păcii. Armonia exterioară cuprinde totul, interiorizându-se:

„Prin ramuri de tei ning molcum scînteii

Își cerne vrăjirea văpaie de lună“ (*Cîntec de toamnă*, O. I 14);

„Prin plopi cu frunza rară ne bate *vis de lună*“ (*Aceiași*, P. I 144).

După cum se vede din aceste exemple, natura prin elementele ei (ramurile de tei și plopul cu frunza rară) amplifică vraja.

Dar și într-un decor împietrit de cetate, farmecul lunii este fără împotrivire:

„Orașul îi robește cu *farmece de lună*.

Și turla, care soarta cetăților domină,

Granitul sfînt schimbîndu-și în cruce de lumină,

Își răstignește visul pe neatinse zări” (*Turla* P. I 189).

Dacă în această stofă metafora este explicată contextual, lumina lunii fiind un factor de transfigurare poetică a realității, alte ori, ea apare singură, într-o formă concentrată:

„Acolo unde-a fost popas și cîntec

De lăutari și sfat de cărauși,

Tăcut pătrunde-al *lunii lung descîntec*

În hanul fără geam și fără uși“ (*Răteșul vechi*, P. II 371).

Atmosfera de vrajă creată și întreținută de vraja lunii este prielnică și fanteziei. Întîmîm în poezie, cuvintele *poveste, basm* integrate în contexte semnificative:

„Izvoarele *povești* ne-au spus

Țesute-n mreji de lună“ (*Drumul strămoșesc*, P. I 9).

Verbul *a țese* cumulează aici multiple sensuri: a țese povești=a inventa; a țese mreji-a urzi; a țese mreji de lună=a urzi, în sens figurat; a țese povești în mreji de lună=a urzi, în sens figurat+a inventa.

Mreață pe lîngă rolul de indicator al unei anumite modalități de întretesere a luminii cu umbra, sugerează și ideea de „capcană” pe care orice poveste o întinde unui ascultător prea credul.

Cuvîntul *basm* însoțit, de data aceasta, de determinantul *selenar* e integrat într-un context complex metaforizat:

Pe cer de-opale gerul pironit e

Cu reci sclipiri astrale și arar

Răsfrînge cataracte împietrite

Aprinde bolți din *basmul selenar* (*Viziune polară*, P. III 788).

Invocîndu-l în poemul *Bătrînii* pe A. Pann care singur poate înflori „pe mărăcinii vieții a rîsului răsura”, Pillat condamnă poeții care din „fagurii iubirii”

i-au dăruit durerea, învățându-l, „năîngii“, s-o prețuiască „precum mierea“. În această perspectivă, *basmul selenar* devine *băsmire de lună*:

„Ei mi-au schimbat stejarii în sălcii plîngătoare,

Și cu *băsmiri de lună* și de privighetoare

Mi-au smuls din ceruri pînă și sborul ciocîrliei

Ce-înfipse-n soare săgeata veseliei“ (*Bătrînii*, P. II 328).

Cităm, în continuare, un text poetic în care fuziunea selenar-vrajă-vis este desăvîrșită, ea împlinindu-se în poezie:

„Cum străbăteam în *răsărit de lună*

Lumina vapoasă-a unui vis ...“;

„Cum perindam prin *troeniri de lună*

În ceața străvezie-a unui vis ...“;

„Cum rătăceam sub *curcubeu de lună*

Prin luminoasa pace-a unui vis ...“;

„—Domniță-mi risipesc ca *stropi de lună*

Prin noapte-aceste versuri“ (*Balada viselor*, P. I 176).

Remarcăm, în primul rînd, tripla serie de repetiții, marcată de nuanțe stilistice diferențiatore: *cum străbăteam-cum perindam-cum rătăceam*; *lumina vapoasă -a unui vis-ceața străvezie -a unui vis-luminoasa pace-a unui vis*. Termenii sînt perfect adecvați, citați atît „pe orizontală“ cît și „pe verticală“. Pia-nul verbelor aduce ideea pierderii treptate în vag, în nedeterminat: *a străbate* („a parcurge o distanță de la un capăt la altul“), *a perinda* („a se plimba fără precizarea unei anumite direcții“), *a rătăci* („a greși drumul, a nu ajunge la capăt“). În planul imaginii lunii trebuie subliniată trecerea de la exprimare proprie - *răsărit de lună* la cele metaforice-*troeniri de lună* și *curcubeu de lună*, iar în planul visului, apariția tripticului metaforic-*lumină vapoasă -ceața străvezie-luminoasă pace*.

În plan metaforic, de la strofa întîi la cea de a doua are loc o întărire a caracterului concret, iar de la a doua la a treia o atenuare a caracterului concret însoțită de o abstractizare (1-*răsărit-lumină*; 2- *troeniri-ceață*; 3-*curcubeu-pace*). Epitetele (*lumină vapoasă*, (*ceața*) *străvezie*, *luminoasă* (*pace*) determină ca, în general, nuanțele diferențiale dintre metaforele visului să fie minime.

Vraja lunară și visul generează poezie. În strofa finală, ca element de comparație pentru *versuri* apare expresia *stropi de lună* ce se integrează, firesc și semnificativ, în atmosfera întregii poezii.

Metafora cea mai interesantă din această categorie și deschizînd perspective nelimitate, ni se pare a fi *dorul lunii*. Luna nu mai este acum doar generatoare de vrajă, nu este numai implicată în ea, ci și, la rîndul ei, influențată de ea. Substratul metaforei este foarte adînc:

„Cînd rațele sălbatice cad stol

Și fișîind prin trestii se strecoară,

Se-aprinde *dorul lunii* pe-al meu gol

Și plopilor se sărută lîngă moară“ (*Iazul*, P. II 372).

O primă interpretare a versurilor, descriptiv-vizuală, ne duce cu gîndul la tabloul iazului seara, luminat de lumina lunii; a doua este cea mitică, a iubirii

și îmbrățișării dintre elementele cosmice (apă-lună) și cele ale naturii (plopii se sărută)². Amintim, în treacăt, că am întâlnit în poezia pillatiană o metaforă poate și mai abstractă-*gîndul lunii*, care se referea însă, paradoxal, la imaginea lunii pe cer :

„Din huma mea trupească să crească-albaștrii scaii

Cînd *gîndul lunii* suie pe cercuri sinilii“ (*Cîntecele stepei* XI P. I 162).

Metafora *dorul lunii* (ca echivalent pentru *lumina lunii*, presupune în subtext o personificare. Cităm cîteva versuri, în care alături de această metaforă, apar alte cuvinte subordonate ei :

„Dar peste liniști pururi călătoare

Chemînd talazuri noi la luminiș,

Imensul *dor al lunii* drum pieziș

Întinde scînteind ca o ninsoare.

Pătrunde-n guri de peșteri ,gol de munte,

Aprinde ape-n tănuite chei

Și prin păduri adînci durează punte.

Cu ochi de rază crengile desface

Și lacrimi prind în arzător polei

Tot visul celui adormit în pace“ (*Endimion* P. III 795).

Lumina lunii este atotstăpîitoare. Elementele care îndreptățesc această afirmație sînt :

— epitetul *imens* ;

— frecvența verbelor referitoare la ea : *chemînd, întinde, pătrunde, aprinde, durează, desface* :

— obiectele directe care notează aspectele naturii străbătute de ea (și care dezvoltă sugestia singurătății tainice) : *talazuri noi, drum pieziș, guri de peșteri, gol de munte, tănuite chei , păduri adînci* ;

— prezența, în număr relativ mare, a cuvintelor proprii și figurate care exprimă ideea de lumină : *luminiș, scînteind ca o ninsoare, aprinde, ochi de rază, arzător polei* ;

Atmosfera de taină este întregită prin notele suplimentare aduse de termenii : *liniști, vis, adormit în pace*.

Întîlnim în poezie și o serie de personificări propriu-zise, „însuflețirea“ astrului fiind realizată, de fiecare dată însă, pe căi diferite. Un poem construit în întregime pe invocația adresată lunii este *Bătrînii* (P. II 322). Analogia cu structura *Scrisorii I* de Eminescu este evidentă. În raza lunii, ce luminează, de data aceasta, rafturile unei biblioteci și nu pravele schimbătoare ale lumii, învie, din trecut, cărturarii prețuiți de poet. Revărsarea selenară de frumusețe și splendoare, de liniștire și împăcare, care acționează, precum moartea, ca suprem principiu egalizator, devine la Pillat, curiozitatea „filologică“, „dor de slovă“ și „sete de citire“ :

² Vezi, în această privință, comentariile lui T. Vianu privitoare la o strofă din *Lasă-ți lumea* de M. Eminescu (*Observații asupra metaforei poetice* în „*Studii de stilistică*“, Buc., 1968, p. 372—376) :

„Cercetătoare lună, cu mîna ta de var
 Ștergi, pe furiș, pe rafturi un prăfuit slovar,
 Domneasca întărire, pecetea nu-ți pun stavili;
 Pe zapise aluneci, pe condici și pe pravili,
 Te vîri prin Letopiseț, pătrunzi în Uricari.
 În legături de piele și lemn mîncat de cari,
 Stă vorba ce deschise al cerului hotar:
 Te razimi de-o Cazanîe sau de-un Penticostar.
 De tine dăruite cu argintate muchii
 Străfulgeră din umbră, un univers de buchii“.

La configurarea stilistică a universului nocturn pillatian, *selenarul* contribuie cu următoarele elemente:

- 1) Frecvența termenului *lună* cu sensul de „astru ceresc”;
- 2) Frecvența termenului *lună* cu sensul de „lumină”;
- 3) Integrarea lui *lună*, în sens nefigurat, în contexte creatoare de atmosferă;
- 4) Metaforele pentru imaginea astrului pe cer sau cea oglindită în ape;
- 5) Metaforele pentru lumina lunii;
- 6) *Luna*- ca vrajă;
- 7) Personificările lunii.

Universul nocturn pillatian nu este macabru și sepulcral, ci feeric și senin nu este lugubru și întunecat, ci mirific și luminos, fiindcă „de la Miorița, tre cînd prin Alecsandri, prin Coșbuc, pînă la Sadoveanu, lumina intră ca element fundamental în psihologia națională”³. Ca și la Eminescu, „fizionomia nocturnului este mai mult senină, conturîndu-se pe un fundal optimist”, „poporul pastoral” de la care au plecat cei doi poeți, opunînd „noptilor miniei-noptile înstelate; misticismului-armonia naturii”.

Spre deosebire de Eminescu și Blaga la care noaptea înseamnă, în primul rînd, atmosferă, la Pillat ea înseamnă, în primul rînd, peisaj. Imaginația plastică în fața imensității scăpărilor astrale zugrăvește, în forme neobișnuite și în culori strălucitoare, bolta.

Peisaj astral și torent luminos, nocturn înseamnă însă și atmosferă saturată de vrajă. Depozitară a „sufletului-mărgărit”, fantastica „scoică” a nopții este și rezonatoare, în surdină, a dorului și avînturilor poetului, iluminate de aprinsa văpaie selenară.

³ C. Ciopraga, „Nocturnul” în opera eminesciană în „Portrete și reflecții literare”, Buc., 1967, p. 13:

⁴ *Idem*, *ib.*, p. 25.

«ЗВЕЗДНОЕ» В ПОЭЗИИ ИОАНА ПИЛЛАТА (СТИ- ЛИСТИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В работе анализируются способы построения «звездного» в поэзии И. Пиллата. Как вытекает из изучения поэзии, в конструкции ночного универсума, «звездное» проявляется в следующих смыслах: а) употребление термина «луна» в значении «небесное тело» (светило); б) употребление термина «луна» со значением «свет»; в) введение термина «луна» в не образном значении, в контексты, создающие атмосферу; г) в роли метафоры для создания образа небесного светила или его отражения в воде; д) в роли метафоры, заключающей свет луны; е) «луна» — как волшебство; ж) персонификация луны.

В отличие от других поэтов, у которых ночь, в первую очередь, означает атмосферу, у Пиллата она означает пейзаж. Пластичное воображение, возбужденное необъятностью небесных тел, представляет небосвод в необыкновенных формах и сияющих красках.

Но звездный пейзаж и поток ночного света означает и атмосферу, насыщенную волшебством. Хранящая «жемчужину—душу», фантастическая «раковина» ночи является еле слышимым резонатором печалей и взлетов поэта, осиянных горящим звездным огнём.

LE „SÉLENAIRE” DANS LA POÉSIE DE I. PILLAT (COMMENTAIRE STYLISTIQUE)

Dans cet article on analyse la modalité de structuration du „sélenaire” dans la poésie de I. Pillat. À la constitution de l'univers nocturne, le *sélenaire* participe avec les éléments suivants: a) le mot *lune* „astre”; b) le mot *lune* „lumière”; c) *lune*, terme intégré dans des contextes créateurs d'atmosphère; d) métaphores qui évoquent l'image de l'astre au firmament ou celle reflétée dans l'onde; e) métaphores évoquant la lumière de l'astre; f) la *lune* -comme enchantement; g) les personnifications de la lune;

À la différence d'autres poètes pour lesquels la nuit est tout d'abord atmosphère, pour Pillat elle est sur tout paysage. Devant l'immensité des espaces stellaires, l'imagination du poète peint la voûte céleste sous des formes inaccoutumées et dans des couleurs éclatantes.

Paysage astrale et torrent de lumière, le nocturne est pourtant aussi atmosphère pleine d'enchantement. Dans la nuit, „fantastique coquillage”, résonnent, en sourdine, les élans et les nostalgies du poète, illuminés par l'éclatante lumière de la lune.

OBSERVAȚII PRIVITOARE LA STRUCTURA SERIILOR SINONIMICE SUBSTANTIVALE IN LIMBILE RUSĂ ȘI ROMÂNĂ

DE

MARIA KIRÁLY

Recunoașterea faptului că lexicul unei limbi nu este format din unități izolate, autonome, ci din elemente între care există diferite raporturi de interdependență, de sistem constituie un merit al lingviștilor secolului nostru¹. Sistemul lexical este alcătuit dintr-o serie de micro sisteme², cum ar fi cîmpurile semantice, grupurile tematice, toponimice, etimologice, stilistice, care, la rîndul lor, sînt formate din alte micro sisteme. Astfel, în cadrul cîmpurilor semantice pot fi distinse serii sinonimice, perechi antonimice, serii de derivare etc.

Dorind să contribuim la studierea acestor micro sisteme, ne-am propus în lucrarea de față să cercetăm unele aspecte ale seriilor sinonimice.

Categoria semasiologică a sinonimelor include cuvinte unite prin relații paradigmatică, adică unități lexicale legate prin conținutul lor pe axa verticală. Categoria sinonimelor, ca micro sistem al sistemului lexical, se compune, la rîndul ei, din alte micro sisteme - seriile sinonimice.

Oprindu-ne, în cele ce urmează, la seriile sinonimice, se impune, în prealabil, să stăruim asupra definiției lor.

Literatura de specialitate cunoaște o gamă variată de definiții a seriilor sinonimice³, dintre care socotim că cea mai completă este cea formulată de M. F. Palevskaia: „исторически изменчивая, но более или менее постоянная в своих основных звеньях для данного периода жизни языка группа слов и фразеологических оборотов с предельной близостью значений, обу-

¹ Vezi, de exemplu, J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931; St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, 2 ed., Glasgow, 1957; Idem, *Précis de sémantique française*, Bern, 1959; A. I. Kuznețova, *Понятие семантической системы языка и методы ее исследования*, Moscova, 1963; A. A. Ufimțeva, *Опыт изучения лексики как системы*, Moscova, 1962; Idem, *Слово в лексико-семантической системе языка*, Moscova, 1968.

² Vezi, A. A. Ufimțeva, *К вопросу о лексико-семантической системе языка*, în ВЯ, 1962, nr. 4, p. 36-46.

³ I. D. Apresian susține că seria sinonimică este „исторически сложившаяся группировка слов и выражений, которая носит системный характер” (*Проблема синонима*, p. 85).

словленной названием одного и того же явления объективной действительности"⁴.

După cum reiese și din definiția de mai sus, seriile sinonimice reprezintă un fenomen sincron. Ele necesită, în primul rând, un studiu descriptiv, deoarece fiecare epocă în dezvoltarea limbii se caracterizează printr-un sistem de sinonime bine conturat. Seriile sinonimice, după cum arată J. Filipec⁵, sînt formații deschise care se pot completa cu componenți noi.

Considerăm că trebuie făcută o distincție clară între raporturile tematice și cele sinonimice, respectiv între *grupurile tematice* și *seriile sinonimice*. Grupurile tematice, spre deosebire de cele lexico-semantică, au la baza lor o clasificare noțională și nu lingvistică⁶. În grupurile tematice însă pot exista cuvinte, strîns legate între ele din punct de vedere lingvistic, și acestea formează grupurile lexico-semantică (cîmpurile semantice). În cadrul acestora se pot delimita serii sinonimice, adică micro sisteme, componenții cărora sînt strîns legați între ei prin sensul lor, reflectînd fenomene identice ale lumii reale⁷. Importanța seriilor sinonimice pentru studierea lexicului ca sistem este subliniată de R. A. Budagov⁸ care arată că distribuția cuvintelor dintr-o serie sinonimică reflectă și distribuția lor în lexicul limbii respective într-o epocă dată.

O problemă strîns legată de seriile sinonimice este cea a criteriului după care cuvintele sînt grupate în aceste serii. V. N. Țiganova⁹ subliniază că baza semantică a unei serii sinonimice o constituie *sensul comun, sensul general al tuturor componenților*. Dintre componenții unei serii sinonimice nu toți exprimă în egală măsură sensul de bază al seriei respective. Cuvîntul care exprimă cel mai clar, cel mai pronunțat acest sens este considerat *cuvîntul de bază sau cuvîntul dominant (cuvînt-titlu)* al seriei sinonimice respective. De aceea, el stă la începutul seriei și este urmat de ceilalți componenți care respectă o anumită gradăție semantică (în cazul sinonimelor ideografice) sau stilistică (în cazul sinonimelor stilistice). Problema cuvîntului dominant este foarte controversată în literatura de specialitate, deoarece la unele serii stabilirea lui prezintă multe dificultăți sau este chiar imposibilă¹⁰.

Sinonimia este o categorie semasiologică caracteristică pentru toate limbile, dar în fiecare limbă ea are particularități specifice. Ea se deosebește de la o limbă

⁴ M.F. Palevskaia *Проблема синонимического ряда, его границы и возможности выделения доминанты*, în «Лексическая синонимия», p. 99.

⁵ Cf. J. Filipec, *česka synonyma z h.ediska stylistiky a lexicologie*, Praha, 1961, p. 206.

⁶ D.N. Šmeliov, *Очерки по семасиологии русского языка*, Издат. «Просвещение», Moscova, 1964, p. 133.

⁷ Cf. M.F. Palevskaia, *op. cit.*, p. 96.

⁸ R.A. Budagov, *Сравнительно-семасиологические исследования. Романские языки*, Изд. Московского университета, 1963, p. 186.

⁹ V.N. Țiganova, *Синонимический ряд (на материале глаголов современного русского языка)*, Очерки по синонимике современного русского языка», М.—Л., 1966, p. 167—185.

¹⁰ În lucrarea de față nu ne propunem discutarea justetei uneia sau alteia dintre aceste păreri (vezi lucrările lui M.F. Palevskaia, V. N. Kliueva, V.N. Țiganova, V.A. Sirotina, S.T. Levcenko etc. în volumul «Лексическая синонимия» deoarece ea va constitui tema unei lucrări consacrate studierii trăsăturilor diferențiale ale componenților unei serii sinonimice.

la alta și se află în strînsă interdependență cu alte categorii semasiologice proprii limbilor respective. Specificul sistemului de sinonime al unei limbi apare mai pronunțat dacă el este studiat în comparație cu sistemul corespunzător al unei alte limbi.

Pentru verificarea faptului dacă două sau mai multe cuvinte dintr-o limbă sînt sau nu sinonime absolute, L. A. Bulahovski¹¹ propune ca ele să fie confruntate cu corespondentele lor dintr-o altă limbă. Această încercare poate să ducă la rezultate interesante nu numai referitor la sinonimele absolute, dar și la toate celelalte, datorită specificului național al fiecărui sistem lexical. Pornind de la această ipoteză, ne-am propus ca în lucrarea de față să confruntăm seriile sinonimice din limbile rusă și română, pe baza considerentului că analiza tipologică se desfășoară, de obicei, pornind nu de la fapte lingvistice izolate, ci de la două micro sisteme corespunzătoare în limbile comparate. În lucrarea de față se compară sistemul sinonimic din două limbi cu structuri complet diferite. Asemenea cercetări, după părerea lui V. G. Gak, pot fi utile pentru teoria și practica lexicografică. În urma generalizării concluziilor, cercetătorul poate ajunge la stabilirea unor legi semantice specifice pentru vocabularul uneia sau alteia dintre limbile comparate¹².

În etapa actuală de dezvoltare a cercetărilor lingvistice, comparația este considerată un procedeu universal în studierea fenomenelor limbii. Tipologia contemporană a luat naștere concomitent cu apariția structuralismului și s-a dezvoltat în două direcții: 1. a lărgit sfera faptelor comparate (din domeniul morfologiei s-a extins și în fonetică, lexic și sintaxă); 2. a trecut la aplicarea metodelor structurale în studierea fenomenelor comparate. Trebuie subliniat, de asemenea, că posibilitățile metodei tipologice, după cum afirmă și V. N. Iarșeva,¹³ sînt foarte largi (spre deosebire de metoda comparativ-istorică), deoarece la baza comparației poate sta orice fapt lingvistic sau mai multe fapte lingvistice din diferite limbi. (Metoda comparativ-istorică, în schimb, studiază numai limbi înrudite și fapte lingvistice care sînt identice din punct de vedere genetic).

În domeniul lexicului această metodă se aplică în urma apariției lucrărilor lui St. Ullmann¹⁴, care stabilește șapte criterii de bază ale tipologiei lexicale¹⁵. Între aceste criterii, autorul îl amintește și pe acela al *sinonimiei*, acordînd însă atenția primordială etimologiei cuvintelor (care reclamă o cercetare diacronică) și distribuției lor în dicționare.

¹¹ Cf. L. A. Bulahovski, *Введение в языкознание*, Moscova, 1954.

¹² V. G. Gak, *Некоторые общие семантические особенности французского слова в сравнении с русским и вопросы лексикографии*, «Лексикографический сборник», IV, p. 17—28.

¹³ Cf. V. N. Iarșeva, *Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков*, Проблемы языкознания, Москва, 1967, p. 203.

¹⁴ St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Bern, 1958; Idem, *Semantics*, Oxford, 1963; Idem, *Дескриптивная семантика и лингвистическая типология*, «Новое в лингвистике», вып. 41, Москва.

¹⁵ Înainte de apariția lucrărilor lui St. Ullmann, probleme de tipologie lexicală a studiat și Ch. Bally în *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, 1932, fără să stabilească însă unele criterii ale acestei analize.

Sinonimia, deși este caracteristică tuturor limbilor, în fiecare dintre ele apare în chip diferit. De aceea, ea trebuie studiată diferențiat; cercetarea sinonimiei numai pe plan teoretic, în general, fără să se țină cont de deosebirile care apar între sistemele sinonimice ale diferitelor limbi, de locul ei în sistemul fiecărei limbi în parte nu poate duce la obținerea unui tablou fidel al acestui fenomen.

Din numeroasele probleme legate de studiul seriilor sinonimice, în lucrarea de față ne propunem să investigăm - pe plan comparativ - structura și, implicit, locul și rolul lor în lexicografie. Această analiză, la baza căreia stau datele unor dicționare ruse și române, ne permite o abordare multilaterală a problemei structurii seriilor sinonimice în limbile rusă și română.

Rolul sinonimelor în diferite dicționare este deosebit de important. În dicționarele explicative este frecventă glosarea unui cuvânt numai prin sinonimele sale. De exemplu, în *Dicționarul limbii ruse*, alcătuit de S. I. Ojegov¹⁶, găsim astfel de explicații: *прибыль* — *польза* — *выгода*; *рубеж* — *граница*; *враг* — *противник* — *неприятель*¹⁷.

Mult mai frecvent se întrebuintează sinonimele pentru înserarea unor explicații suplimentare la sensul unui cuvânt, de pildă: *враг* — *тот, кто находится в состоянии вражды с кем — н., противник*; *граница* — *линия раздела между территориями, рубеж*.

Un rol deosebit îl au sinonimele în dicționarele bilingve. Întocmirea acestor dicționare necesită un studiu anterior al seriilor sinonimice în cele două limbi. Autorii dicționarelor bilingve trebuie să aibă în vedere caracterul de sistem al limbii, respectiv al vocabularului, altfel ele ne vor prezenta un tablou eronat, sărăcăcios al lexicului limbilor respective¹⁸. Numai un studiu anticipat al seriilor sinonimice (stabilirea cuvântului dominant și a seriilor în care intră cuvântul polisemantic), cercetarea lor tipologică garantează înregistrarea lor corectă în dicționar. Din indicarea numai a câte unui echivalent pentru cuvintele care în realitate au mai mulți corespondenți în limba în care se traduce nu rezultă decât o fărîmițare a sensului cuvintelor, o înfățișare denaturată a sistemelor limbilor respective. Din acest punct de vedere nu toate dicționarele bilingve pot fi puse pe același plan. Datele dicționarilor bilingve ne sugerează constatări interesante privitoare la structura seriilor sinonimice în limbile comparate. O coincidență perfectă între seriile sinonimice ale două sau mai multe limbi este foarte rară. De obicei, unui cuvânt dintr-o limbă îi pot corespunde mai multe cuvinte în cealaltă limbă, care sînt sinonime sau numai apropiate ca sens. Vom da cîteva exemple. În limba română, cuvîntului rusesc *враг* îi corespund patru cuvinte sinonime: *dușman*, *inamic*, *vrăjmaș*, *adversar*; cuvîntului

¹⁶ S. I. Ojegov, *Словарь русского языка*, Moscova 1963 (în cele ce urmează — DO).

¹⁷ Glosarea unui cuvînt prin sinonimele sale nu coincide în toate dicționarele explicative. De exemplu, seria *враг* — *противник* — *неприятель* din DO în MAS apare în următoarea structură: *враг* — *противник* — *недруг*.

¹⁸ Cf. I. Filipeș, *op. cit.*, p. 257—258; I. Casares, *Введение в современную лексикографию*, Moscova, 1958, p. 167—170.

rusesc граница îi corespund trei cuvinte: *graniță*, *frontieră*, *hotar*. Cuvîntul românesc *venit* are două cuvinte corespunzătoare în limba rusă: доход, прибыль.

Sinonimia se deosebește nu numai de la o limbă la alta, dar și de la o parte de vorbire la alta, în interiorul aceleiași limbi, ceea ce vom căuta să dovedim prin examinarea mai amănunțită a substantivului¹⁹.

Deoarece analiza o efectuăm din punctul de vedere al limbii ruse, în adunarea materialului ne-am bazat, în primul rînd, pe datele dicționarilor explicative și a celor de sinonime ale limbii ruse, precum și pe datele dicționarilor bilingve ruso-române²⁰.

Socotim important să remarcăm că datele celor două dicționare de sinonime ale limbii ruse (DE și DA) sînt departe de a coincide. Aceasta se datorește deosebirilor de criterii care au stat la baza structurării, elaborării celor două dicționare. DA cuprinde multe arhaisme, cuvinte dialectale, care nu sînt caracteristice limbii ruse literare contemporane. În DE intră numai cuvintele „limbii ruse literare contemporane, ale limbii vii”²¹. DE consideră sinonime cuvintele care denumesc *noțiuni identice* și fiecare component nou al seriei se compară cu primul cuvînt (cel dominant) și nu cu componentul imediat anterior. Acest principiu nu se respectă întru totul în DA, de aceea, în acest dicționar de multe ori seriile sinonimice sînt mult prea vagi, confuze, ele incluzînd uneori nu numai

¹⁹ Prin calitatea lor de a denumi obiecte sau fenomene — cum arată Mircea Radu (*Observații în legătură cu sinonimia, sistemul vocabularului și raportul limbii cu gîndirea*, în *Limbă și lit.*, 13, București, 1967 p. 119) — substantivele se deosebesc de adjective, care indică însușiri, și de verbe, care arată acțiuni. Adjectivul este mai abstract decît substantivul, deoarece arată însușiri. De aceea aceste serii pot fi mai numeroase decît cele ale substantivelor. Între adjective și substantive se situează verbul. (Vezi și A. A. Ufimțeva, *Некоторые вопросы синонимии* în *Лексическая синонимия*, Moscova, 1967, p. 31 și urm.)

²⁰ S. I. Ojegov, *Словарь русского языка*, Госуд. изд-во иностранных и национальных словарей, Moscova, 1963

Словарь русского языка (в 4-х томах), Moscova, 1957—1961 (în cele ce urmează MAS)

Дікціонарлїмбїї ромâne (serie veche), București, 1913—1949 (DLRv.)

Дікціонарлїмбїї ромâne (serie nouă) — pentru literele M-O, București, 1965—1971 (DLRn.).

Дікціонарлїмбїї ромâne literare contemporane, vol. I—IV, Edit. Acad. RPR, 1955—1957 (DLRLC)

Дікціонарлїмбїї ромâne moderne, București, 1958 (DLRM); *Словарь синонимов русского языка* (в двух томах), под ред. А. П. Евгеньева, Издательство «Наука», Ленинград, 1970—1971 (DE); Z. E. Alexandrova, *Словарь синонимов русского языка*, изд. Советская энциклопедия, Moscova, 1968 (DA)

V. N. Kliueva, *Краткий словарь синонимов русского языка*, Moscova, 1961

Дікціонар де sinonime rus-român, partea I-a (Sinonimia substantivelor), sub red. M. Bucă, Timișoara, 1968 (DS)

Дікціонар rus-român, vol. I, II, sub conducerea redacțională acad. E. Petrovici, ESPLA, București, 1959 (DP)

Дікціонар rus-român, redactor responsabil Gh. Bolocan, Edit. științifică, București, 1964 (DB)

N. G. Corlăteanu și E. M. Russev, *Русско-румынский словарь*, Госуд. издательство иностранных и национальных словарей, Moscova, 1959 (DK)

N. G. Corlăteanu și E. M. Russev, *Русско-румынский словарь*, изд. II, Изд. Советская энциклопедия, Moscova, 1967 (DRK)

²¹ *Словарь синонимов русского языка* (в двух томах) часть 1, p. 7.

serii sinonimice, dar și grupuri tematice. De asemenea, seriile sinonimice ale cuvintelor polisemantice sînt mult mai clar redată în DE, fiecare sens al cuvîntului fiind tratat într-un alt articol și nu în același articol, cum se procedează în DA. DE nu cuprinde sensurile figurative ale cuvintelor polisemantice, nu înregistrează sinonimele contextuale. DE cuprinde în număr redus seriile sinonimice cu complexe sonore parțial identice. Datele DE sînt atît de complete, încît în unele locuri ele pot fi confundate cu cele ale unui dicționar explicativ²².

Ca o urmare a celor arătate mai sus, trebuie semnalată deosebirea mare existentă și în ceea ce privește numărul seriilor sinonimice cuprinse în cele două dicționare: în DE sînt incluse 1117 serii sinonimice substantivele, iar în DA - 2589. Dacă în DA găsim numai o enumerare a seriilor sinonimice, în DE ele sînt comentate și ilustrate prin exemple.

În lucrarea de față, urmărind în același timp nu numai redarea seriilor sinonimice din limba rusă în limba română, dar și confruntarea unor date din cele două dicționare de sinonime, am pornit de la datele DA și le-am supus unei verificări bilaterale: pe baza materialului oferit de DE și, pe de altă parte, de dicționarele bilingve²³.

În stabilirea seriilor sinonimice vom ține seama de următoarele criterii²⁴:

1. Vor constitui componenți ai unei serii sinonimice acele cuvinte care sînt sinonime și în afară de context.
2. Trebuie stabilit cuvîntul dominant, care este cuvîntul de bază al confruntării componenților.
3. Componenții unei serii sinonimice trebuie să denumească aceeași noțiune, altfel limitele seriei vor deveni foarte vagi, confuze.
4. Substituirea componenților (fără să constituie un criteriu exclusiv)²⁵.

²² Cf. recenzia A. Hmelevski, *Новые словари синонимов русского языка*, în ФН 1971, nr. 6, p. 98.

²³ Considerăm necesar să arătăm în ce măsură ne-am folosit de dicționarele amintite mai sus.

La baza lucrării, cum s-a mai arătat, au stat ambele dicționare de sinonime (DE și DA), deoarece am considerat importantă confruntarea datelor lor, care în unele cazuri prezintă deosebiri foarte mari. Am apelat și la DS, care însă, cuprinde un număr redus de serii sinonimice și datele lui numai parțial ne-au putut fi de folos. Dintre dicționarele bilingve existente ne-am folosit de acelea care cuprind un număr mai mare de cuvinte, implicit și mai multe sinonime. Fiecare component al seriilor studiate a fost verificat în toate cele 4 dicționare bilingve. DO și MAS ne-a servit la verificarea seriilor și la preluarea definițiilor unor componenți ai seriilor studiate. Tot aici dorim să arătăm, că, datorită faptului că pînă în prezent nu a fost publicată nici o lucrare mai vastă de sinonimie românească (vezi Bojan Maria, *Seria sinonimică a cuvîntului flacăra* CL, XII, 1967, nr. 1, p. 89-96; M. Bucă, *Cu privire la sinonime*, LR, 1956, nr. 1, p. 36-42; Gh. Bulgăr, *Sinonimele în viitorul dicționar al limbii române*, LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 34-46; M. Homorodean, *cu privire la sinonimia dintre pisc și grui*, CL, 1959, nr. 1-2, p. 105-125; Radu Mircea, *Observații în legătură cu sinonimia, sistemul vocabularului și raportul limbii cu gîndirea*, în *Limbă și literatură*, 13 București 1967, p. 107-128) am încercat noi să extragem sinonimele din dicționarele explicative ale limbii române.

²⁴ Cf. S. T. Levcenko, *Подбор и разработка компонентов синонимического ряда в полном словаре синонимов*, «Лексическая синонимия» изд. «Наука», Moscova, 1967, p. 81.-93.

²⁵ Cf. St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, 2 ed., Glasgow, 1957.

5. Cuvintele în seria sinonimică sînt așezate nu în ordine alfabetică, ci ținînd seama de anumită gradație semantică și stilistică.

6. Dintre cuvintele arhaice și dialectale se vor include numai acelea care sînt frecvente în limba rusă literară contemporană sau se întrebuintează ca variante stilistice ale componentilor seriei respective.

În continuare vom trece la analiza seriilor sinonimice formate din două cuvinte în limba rusă. Intrucît datele statistice dovedesc că seriile sinonimice cu doi componenți sînt cele mai numeroase și, prin urmare, tipice în sistemul sinonimelor substantive din limba rusă, am considerat că analiza acestora se impune în primul rînd. Astfel, în DE din totalul de 1117 serii sinonimice substantive 490 sînt formate din doi componenți (43,87%), 342 - din trei componenți (30,61%) și 285 (25,52%) - din patru și mai mulți componenți. În DA din 2.589 de serii sinonimice substantive 848 sînt serii cu doi componenți (32,36%), 605 - cu trei componenți (20,27%)²⁶.

Redarea acestor serii în limba română prezintă o foarte mare varietate.

A. *Seriilor formate din două cuvinte în limba rusă în limba română le corespunde un cuvînt*

În acest caz trebuie să deosebim două posibilități :

I. Sinonime absolute și corespondentele lor.

II. Sinonime ideografice și stilistice și corespondentele lor.

I. Alăturîndu-ne păreri a celor lingviști²⁷ care acceptă existența sinonimelor absolute ca fenomen *temporar, provizoriu* (apar inevitabil într-o anumită etapă de dezvoltare a limbii), am delimitat următoarele serii sinonimice într-o categorie separată. Socotim sinonime absolute acele cuvinte care nu prezintă deosebiri de ordin semantic, stilistic sau emoțional-expresiv²⁸. Astfel de serii sinonimice sînt :

азбука — алфавит

alfabet

глазница — орбита

orbită

дата — число

dată

лингвист — языковед

lingvist

осведомитель — информатор

informator

правописание — орфография

ortografie

²⁶ M. Bucă, (în *Sinonimia și bogăția vocabularului*, în AUT, VIII., 1968, p. 222—225) subliniază că bogăția vocabularului privită din punctul de vedere al sinonimiei se exprimă nu în numărul mare de cuvinte din seriile sinonimice, ci „adevărata bogăție a limbii depinde de numărul absolut al seriilor sinonimice, care este cu atât mai mare, cu cît numărul de sinonime din seriile respective este mai mic” (Idem, *lucr. cit.*, p. 224). Și această afirmație ne îndreptățește să analizăm în primul rînd seriile sinonimice formate din 2 componenți, care sînt cele mai caracteristice pentru limba rusă.

²⁷ Vezi R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, Traducere și note de G. Mihăilă, București, Ed. șt., 1961 : O. S. Ahmanova, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва, Учпедгиз, 1957, p. 193.

O. Duhaček, *Different types des synonymes*, „Orbis”, vol XIII, 1964, nr. 1 ; N. M. Șanski, *Лексикология современного русского литературного языка*, Moscova, 1964.

²⁸ Cf. M. Bucă, *op. cit.*, p. 4—5.

Cele patru dicționare bilingve indică pentru seriile sinonimice de mai sus un singur corespondent. Între componenții acestor serii nu există deosebiri semantice, stilistice sau emoțional-expresive, ceea ce ne permite considerarea lor ca sinonime absolute. Dorim să remarcăm că în DE aceste serii sînt incluse într-un număr limitat. Din cele șase serii analizate se semnalează prezența a patru serii: *азбука* — *алфавит*; *глазницы* — *орбита*; *лингвист* — *языковед*; *правописание* — *орфография*.

(Sînt incluse numai acele serii, componenții cărora aparțin domeniului terminologiei).

II. a. Serii sinonimice care prezintă deosebiri semantice:

<i>восклицание</i> — <i>возглас</i>	<i>exclamație</i>
<i>посещение</i> — <i>визит</i>	<i>vizită</i>
<i>правда</i> — <i>истина</i>	<i>adevăr</i>

Faptul că două cuvinte sinonime care prezintă deosebiri semantice în limba rusă au un singur echivalent ne dovedește că în acest caz cuvîntul românesc are sensul mai larg.

b. Sinonime care sînt glosate printr-un singur cuvînt-echivalent, dar între ele există deosebiri stilistice, de exemplu:

архитектура — зодчество	(livresc)	<i>arhitectură</i>
буква — литера	(înv. și spec.)	<i>literă</i>
брассет — заясть	(înv.)	<i>brățară</i>
каникулы — вакации	(înv.)	<i>vacanță</i>
скульптор — ваятель	(înv.)	<i>sculptor</i>
скульптура — ваяние	(înv.)	<i>sculptură</i>
единобрачие — моногамия	(livresc)	<i>monogamie</i>
кожник (stil vorbit.) — дерматолог		<i>dermatolog</i>
малокровие — анемия	(spec.)	<i>anemie</i>
рипез — рефрен	(spec.)	<i>refren</i>
промышленность — индустрия	(livresc)	<i>industrie</i>
маслина — олива	(înv.)	<i>măslină</i>

Caracteristic pentru aceste serii sinonimice este că unul dintre componenții lor se deosebește prin trăsăturile sale stilistice (de obicei, al doilea component, cu excepția seriei *кожник*—*дерматолог*). Conotațiile stilistice sînt foarte diferite în dicționarele studiate. Noi le-am păstrat pe cele indicate în DA și DO. În afară de constatarea că în DE nu apar decît șapte din aceste serii (*архитектура* — *зодчество*, *буква* — *литера*, *маслина* — *олива*, *малокровие* — *анемия*, *рипез* — *рефрен*, *промышленность* — *индустрия*, *скульптор* — *ваятель*) trebuie să subliniem și alte două chestiuni legate de redarea sinonimelor în dicționarele bilingve: 1. nu sînt trecute deosebirile stilistice în DK și DB; neindicînd apartenența stilistică a sinonimelor, dicționarele bilingve lasă falsă impresie că avem a face cu sinonime absolute, fără deosebiri semantice și stilistice între ele; 2. două cuvinte *вакации*, *ваятель* (indicate în DA ca arhaisme) nu sînt incluse în aceste dicționare (*вакации* — în nici unul, *ваятель* lipsește din DB și DKR, deși *ваяние* este inclus).

c. Un singur corespondent au în limba română și seriile formate din sinonime cu complexe sonore parțial identice:²⁹

вышина /stil vorbit./ — высота	<i>înălțime</i>
лисица — лиса	<i>vulpe</i>
наследие — наследство	<i>moștenire</i>
нервность — нервозность	<i>nervozitate</i>
опоздание — запоздание	<i>întârziere</i>
ржавчина — ржа	<i>rugină</i>

Din cele șase serii analizate, două prezintă deosebiri stilistice. La patru serii din datele dicționarilor nu reiese nici o deosebire - nici de ordin stilistic, nici semantic, încât le considerăm sinonime absolute. În DE sînt incluse trei serii din cele analizate: *высота* — *вышина*, *опоздание* — *запоздание*, *нервность* — *нервозность*.

b. Cei doi componenți ai seriei sinonimice sînt redați prin două cuvinte diferite. Adstfel de serii incluse în DA sînt:

{ дилемма	<i>dilemă</i>	{ мимика	<i>mimică</i>
{ альтернатива	<i>alternativă</i>	{ пантомима	<i>pantomimă</i>
{ жанр	<i>gen</i>	{ национализм	<i>naționalism</i>
{ форма	<i>formă</i>	{ шовинизм	<i>șovinism</i>
{ кумир	<i>idol</i>	{ националист	<i>naționalist</i>
{ герой	<i>erou</i>	{ шовинист	<i>șovinist</i>
{ листва	<i>frunziș</i>	{ печатник	<i>tipograf</i>
{ крона	<i>coroană</i>	{ полиграфист	<i>poligrafist</i>
{ меланхолик	<i>melancolic</i>	{ предрасудок	<i>prejudecată</i>
{ ипохондрик	<i>ipohondru</i>	{ суеверие	<i>superstiție</i>

În acest caz însă trebuie să afirmăm că majoritatea acestor cuvinte nu sînt sinonime și includerea lor în dicționarul de sinonime se datorește unei interpretări prea largi de către autori a noțiunii de serie sinonimică. Acest fapt este probat și de DE care nu include nici una dintre aceste serii. Tot în sprijinul acestei afirmații vine și faptul că în toate dicționarele ruso-române lor le corespund cuvinte diferite. În cazul unora din exemplele de mai sus sînt considerate drept sinonime cuvinte ce denumesc noțiuni specifice și generice, de exemplu: *листва* — *крона*, *предрасудок* — *суеверие*, *национализм* — *шовинизм*, *печатник* — *полиграфист*.

²⁹ Problema acestor sinonime este controversată. De exemplu, O. S. Ahmanova, în *op.cit.*, neagă posibilitatea includerii acestor cuvinte în categoria sinonimelor. În delimitarea lor ne-am bazat pe cele afirmate de M. Bucă (vezi *Probleme ...*, p. 11—14) și considerăm sinonime unitățile cu complexe sonore parțial identice (radical comun, dar deosebite prin prezența unor afixe necomune). Părere asemănătoare găsim și la S. G. Berejan, *О синонимичности однокоренных слов ...* și R. P. Rogojnikova, *Соотношение вариантов слов ...* în «Лексическая синонимия», Moscova, 1967, p. 142—151; 151—160.

Pentru demonstrarea celor afirmate vom cita definițiile câtorva cuvinte din seriile amintite, date în dicționarele explicative ale limbilor rusă și română.

- Листья а.* Листья растения, дерева, куста.
Крона а. Верхняя часть дерева, образуемая совокупностью его ветвей.
Предрассудок. Ложный, лишенный разумных оснований, противоречащий рассудку взгляд на что-л., превратившийся в привычку.
Суеверие. Предрассудок, состоящий в том, что некоторые явления и события представляются таинственным предзнаменованием будущего или залогом удачи или неудачи в чем-л.
Фрунзиș. Multime de frunze; frunzele unuiu sau ale mai multor copaci.
Coroană. Totalitatea crengilor unui arbore, ale unui arbust etc.
Prejudecată. Păreră, idee preconcepută asupra unui lucru sau a unei probleme, adoptată uneori fără cunoașterea directă a obiectului sau a problemei respective.
Superstiție. Prejudecată care decurge din credința că tot ce se întâmplă în natură și în societate este o manifestare a unor forțe supranaturale, potrivit căreia anumite întâmplări sînt socotite ca puțin influența sau determina evenimente din viața oamenilor.

În alte cazuri este vorba de o simplă apropiere de sens, fără ca aceste cuvinte să aibă la baza lor o noțiune comună, de pildă: *дилемма* — *альтернатива*, *жанр* — *форма*. Considerăm nesemnificative asemenea serii ca: *мимика* — *пантомима*, *меланхолик* — *ипохондрик*, care sînt cuvinte apropiate prin sensul lor și numai în cazuri extrem de rare pot fi întrebuintate ca sinonime. De aceea, sinonimia lor nici nu este indicată în dicționarele bilingve studiate, iar dintre dicționarele explicative numai unele fac astfel de precizări (vezi DLRLC care indică sinonimia cuvintelor *mimică-pantomimă* cu nota „impropriu“ și DLR (s. v.) — sinonimia cuvintelor *melancolic-ipohondru*).

Este vrednic de remarcat, de asemenea, faptul că unii dintre componenții seriilor sinonimice de mai sus sînt incluși și în DE, dar în alte serii. De pildă din seria *кумир* — *герой* (DA) în DE intră cuvîntul *кумир* în următoarea serie: *кумир* — *идол* — *божество* — *божок*.

B. A doua categorie de sinonime o constituie substantivele care se glosează cînd printr-un cuvînt, cînd prin două în dicționarele bilingve.

După datele dicționarelor bilingve am încercat să delimităm cîteva subgrupe:

I. Componenților seriei sinonimice din limba rusă le corespund cîte două cuvinte așezate în aceeași ordine în toate dicționarele bilingve. (Numărul acestor serii este foarte redus). În această grupă am inclus următoarele serii:

закат-заход	apus, asfințit
пушка-орудие	tun, gură de foc

II. Seriile sinonimice ai căror componenți nu sînt redați absolut identic în toate dicționarele. Deosebirea se concretizează în numărul cuvintelor care corespund componenților din lanțul sinonimic.

Exemple :

{ <i>зрелость</i>	<i>maturitate</i>
{ <i>спелость</i>	<i>maturitate, grad de coacere</i>
{ <i>разгрузка</i>	<i>descărcare</i>
{ <i>выгрузка</i>	<i>descărcat, descărcare (DK, DKR) ; descărcare, debarcare (DP) ; descărcare (DB)</i>
{ <i>культура</i>	<i>cultură, civilizație</i>
{ <i>цивилизация</i>	<i>civilizație</i>
{ <i>почта</i>	<i>poștă, corespondență</i>
{ <i>корреспонденция</i>	<i>corespondență</i>
{ <i>преобразование</i>	<i>transformare, reformă</i>
{ <i>реформа</i>	<i>reformă</i>
{ <i>соперничество</i>	<i>rivalitate, concurență</i>
{ <i>конкуренция</i>	<i>concurență</i>

După părerea noastră, termenii comuni dintre corespondentele românești ale celor doi componenți ai seriei ne vin în ajutor la stabilirea cuvîntului dominant al seriei respective din limba română. De exemplu, în seria *почта* (poștă, corespondență), *корреспонденция* (corespondență) cuvîntul dominant este *corespondență*, care exprimă sensul de bază al seriei respective.

b. Dacă deosebirile existente între componenții seriilor sinonimice discutate pînă aici se înregistrează în toate dicționarele bilingve, în continuare vom arăta alte serii la care aceste deosebiri nu se fac în toate dicționarele. O clasificare exactă a seriilor sinonimice pe baza acestor deosebiri nu se poate face, deoarece nu există o consecvență în redarea lor în dicționare.

1. DP indică două (trei) corespondente pentru primul component al seriei sinonimice din limba rusă. În celelalte dicționare amîndoi componenții sînt glosați printr-un singur cuvînt. De exemplu :

{ <i>демонстрация</i>	<i>manifestație, demonstrație, (publică) (DP) ; manifestație</i>
{ <i>манифестация</i>	<i>manifestație</i>
{ <i>привертник</i>	<i>portar, ușier (DP) ; portar</i>
{ <i>верталь</i>	<i>portar</i>
{ <i>разбор</i>	<i>analiză, critică, dezbateri (DP) ; analiză</i>
{ <i>анализ</i>	<i>analiză</i>

2. Deosebiri prezintă redarea primului component al seriei sinonimice în mai multe dicționare :

2) а { <i>двигатель</i>	<i>motor, propulsor (DP, DB) ; motor (DK, DKR)</i>
{ <i>мотор</i>	<i>motor</i>
{ <i>переключатель</i>	<i>apel, strigare (DP, DB) ; apel (DK, DKR)</i>
{ <i>поверка</i>	<i>apel</i>

2) б	{ тайнопись криптография	criptografie, scriere secretă (DP, DB); <i>criptografie</i> (DK, DKR) <i>criptografie</i>
	{ арест задержание	arestare, arest (DP, DB, DK); <i>arestare</i> (DKR) <i>reținere, arestare</i>
	{ демократия народовластие	democrație, regim democratic (DP, DB); <i>democrație</i> (DK, DKR) <i>suveranitatea poporului, democrație</i>
	{ пригород предместье	suburbie, mahala (DP, DK); <i>suburbie</i> (DB) <i>suburbie, mahala</i>

3. Deosebiri se constată în glosarea celui de-al doilea component al seriei sinonimice :

{	аплодисменты рукоплескания	<i>aplaude</i> <i>aplaude, bătăi (repetate) din palme</i> (DP, DB); <i>aplaude</i> (DK, DKR)
	{ введение вступление	<i>introducere</i> <i>introducere, prefață</i> (DP, DB); <i>introducere</i> (DK, DKR)
{	континент материк	<i>continent</i> <i>continent, uscat</i> (DP, DB) <i>continent</i> (DK, DKR)
	{ эгоизм себялюбие	<i>egoism</i> <i>egoism, iubire de sine</i> (DP, DB); <i>egoism</i> (DK, DKR)

4. Întîlnim și serii sinonimice de substantive care, datorită varietății prin care sînt redați componenții lor, nu pot fi incluse în nici o grupă stabilită de noi. De exemplu :

{	бабушка бабка	<i>bunică, mamă-mare</i> (DP, DK, DKR); <i>bunică</i> (DB) <i>bunică</i> (DP, DB); <i>bunică, mamă-mare</i> (DK, DKR).
	{ прощание расставание	<i>despărțire, rămas bun</i> (DP, DB); <i>rămas bun, despărțire</i> (DK); <i>despărțire</i> (DKR) <i>despărțire, rămas bun</i> (DK); <i>despărțire</i> (DK, DP, DKR)

5. Toate dicționarele dau corespondenți identici pentru amîndoi componenți :

{	гостиная салон	<i>salon, cameră de musafiri</i> (DB, DP); <i>salon</i> (DK, DKR) <i>salon, cameră de musafiri</i> (DB, DP); <i>salon</i> (DK, DKR)
	{ отказ несогласие	<i>refuz, respingere</i> (DP, DB); <i>refuz</i> (DK, DKR) <i>refuz, respingere</i> (DP, DB); <i>refuz</i> (DK, DKR)

6. Există numeroase cazuri cînd componenții seriilor au aceeași echivalenți, dar ordinea lor nu este stabilă. De pildă :

{ век	veac, secol (DP, DB); secol, veac (DK, DKR)
{ столетие	veac, secol (DP, DB, DK); secol, veac (DKR)
{ вещь	lucru, obiect (DP, DB); obiect, lucru (DK, DKR)
{ предмет	obiect, lucru (obs. DKR indică numai lucru)
{ отсутствие	lipsă, absență (DP, DB); absență, lipsă (DK, DKR)
{ отлучка	(stil vorbit) absență, lipsă
{ разбег	avînt, elan (DP, DB); elan, avînt (DK); avînt (DKR)
{ разгон	avînt, elan

Seriile sinonimice din ultima grupă creează mai multe dificultăți în stabilirea cuvintelor dominante, deoarece sensul lor este atît de apropiat în ambele limbi, încît ordinea componenților nu poate contribui la stabilirea sensului de bază al seriei.

Întîlnim cîteva serii în DA care în realitate nu sînt sinonime și sînt redade prin trei-patru cuvinte diferite :

{ доза	doză
{ порция	porție, tain
{ еретик	eretic
{ инакомыслящий	cu altă părere, eretodox
{ параллелизм	paralelism
{ дублирование	dublare, copiere; dublaj (DK)
{ право	drept
{ законодательство	legiferare; legiuire, legislație (DB, DK)
{ практика	practică
{ опыт	experiență; experiență, probă (DK); experiență, experiment (DB)

Din seriile de mai sus *практика* — *опыт* se include și în DE. După părerea noastră, ele nu sînt sinonime, ci prezintă raportul dintre noțiunile generice și specifice. În MAS pentru cuvîntul *практика* se dă explicația „накопленный опыт” „adică, totalitatea, suma experiențelor cîștigate”.

O categorie destul de numeroasă o constituie seriile sinonimice substantive incluse în DA, din ale căror componenți numai unul se regăsește și în dicționarele bilingve. Explicația ar fi aceea că aceste cuvinte, datorită posibilităților lor de întrebuințare limitate, au o frecvență redusă în limba contemporană. (Au devenit arhaisme, în cazuri mai rare sînt terminologii, regionalisme sau cuvinte vulgare). Autorii dicționarelor nu le consideră importante din punctul de vedere al limbii contemporane. Astfel de serii sînt :

{ выпускник	absolvent	{ примадонна	primadonă
{ абитуриент	—	{ дива(inv.)	—

{ грешник	păcătos	{ типография	tipografie
{ нечестивец (înv.)	—	{ печатня(înv.)	—
{ затылок	ceafă	{ бакенбарды	favorite, barbete
{ потылица	—	{ баки	—
{ кухня	bucătărie	{ беспрепятственность	—
{ поварня	—	{ свобода	libertate
{ лестъ	lingușire	{ писательство	—
{ ласкательство(înv.)	—	{ сочинительство (înv.)	îndeletnicire literară

Din cele 10 serii de sinonime nici una nu este trecută în DE pe baza criteriilor enunțate mai sus, iar în dicționarele bilingve se găsește numai câte un corespondent al acestor serii, de obicei, acela care nu posedă vreo conotație stilistică. Excepție constituie DKR, în care se includ cuvintele *печатня* și *баки*. Este vrednic de remarcat și faptul că nici în DO nu sînt trecute aceste cuvinte (cu excepția cuvîntului *два* trecut cu indicația *устар.*).

Formulînd, pe baza criteriilor pe care le-am avut în vedere, o apreciere asupra redării seriilor sinonimice în dicționarele bilingve - pe plan paradigmatic - se poate constata că tabloul cel mai complet ni-l prezintă DP. În DK și DKR sinonimele sînt incluse într-un număr mai redus. Cele mai multe arhaisme se întîlnesc în DKR. Se observă, de asemenea, o mare varietate în posibilitățile de glosare a seriilor sinonimice din limba rusă în limba română. Aceste deosebiri rezultă din faptul că autorii dicționarelor studiate au acordat o atenție diferită studierii anticipate a seriilor sinonimice în cele două limbi comparate. Seriilor sinonimice analizate în această lucrare în limba română le corespund tot serii formate din două cuvinte și, mai rar, un singur cuvînt. (Am întîlnit numai cazuri izolate cînd ele au fost redată prin trei echivalenți). Astfel, la 37 din cele 84 de serii sinonimice substantive formate din două cuvinte le corespund în limba română tot două cuvinte, 29 au un singur corespondent, iar trei serii sînt redată în limba română prin trei cuvinte. Pe baza acestei constatări putem conchide că sistemul celor două limbi se deosebește, în primul rînd, tocmai datorită posibilităților lor de a reda o noțiune: printr-un singur cuvînt sau prin mai multe. Nu am inclus în datele de mai sus cele 5 serii „false” din DA și cele 14 serii sinonimice dintre componentii cărora numai unul se găsește în dicționarele bilingve.

Trebuie subliniat faptul că tabloul seriilor sinonimice din limba română obținut prin confruntarea datelor dicționarelor bilingve este departe de a fi complet. Problema redării seriilor sinonimice este mult mai dificilă decît aceea a unor cuvinte izolate. Chiar dacă unei serii sinonimice îi corespunde tot o serie sinonimică, după cum arată R. Chivescu³⁰, raportul între ele este destul de complex, deoarece deși denumesc aceeași noțiune, numai unul dintre cuvintele indicate în traducere este echivalentul exact al cuvîntului titlu sau al unui component al seriei sinonimice, iar celelalte își au (sau nu) echivalentele

³⁰ Cf. Romeo Chivescu, *Unele probleme ale teoriei și practicii lexicografice*, în AUB, Limbi slave, București, 1971, p. 108.

lor exacte. Explicația acestui fenomen trebuie căutată, după cum am arătat și mai sus, în deosebirile care există între structurile celor două limbi. Nu pot fi stabilite anumite noțiuni pentru redarea cărora în toate limbile să existe mai multe forme sonore, lanțuri fonetice; aceasta înseamnă că sistemul sinonimelor nu este și nu poate fi identic în diferite limbi. El depinde de posibilitățile interne ale limbii, de contactul său cu alte limbi, de caracteristicile unor etape în dezvoltarea limbii, de factori extralingvistici etc.

О СТРУКТУРЕ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ И РУМЫНСКОМ ЯЗЫКАХ;

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

После некоторых замечаний об определении синонимов автор останавливается на вопросе о синонимических рядах. В работе рассматривается типология синонимических рядов в двух языках (русском и румынском,) характеризующихся совершенно разными структурами. На основе данных синонимических, толковых и двуязычных русско—румынских словарей проводится подробный анализ двучленных синонимических рядов имен существительных в русском языке и их эквивалентов в румынском языке. Проведенный анализ позволил сделать некоторые наблюдения над отражением синонимических рядов в лексикографических работах и доказал, что несмотря на свой универсальный характер, синонимия имеет в каждом языке свои особенности, которые определяют разнообразие типов отношений между соотносительными синонимическими средствами различных языков.

OBSERVATIONS CONCERNANT LA STRUCTURE DES SÉRIES SYNONYMIQUES NOMINALES EN RUSSE ET EN ROUMAIN

(à base des dictionnaires bilingues russe-roumains)

(RÉSUMÉ)

Ce travail étudie une catégorie sémassologique de base: la synonymie.

Après quelques observations relatives à la définition des synonymes, l'auteur s'occupe du problème des séries synonymiques. On étudie la structure des séries synonymiques nominales au niveau typologique. On examine les séries synonymiques de deux langues ayant des structures différentes: la russe et la roumain. À partir des dictionnaires des synonymes, explicatifs et bilingues russe-roumains, on fait une analyse minutieuse des séries synonymiques nominales, formées de deux composants en russe et de leurs possibilités de transposition en roumain.

Les résultats mènent à certaines conclusions concernant la transposition lexicographique des séries synonymiques ainsi que la reconnaissance du fait que la synonymie, bien qu'elle soit une catégorie sémassilogique caractéristique à toutes les langues, diffère d'une langue à l'autre. On constate entre autres, qu'on ne peut pas établir certaines notions pour l'expression des quelles il y ait dans toutes les langues plusieurs formes sonores, ce qui indique que la système des synonymes n'est pas, et ne peut pas être, identique dans des langues différentes.

ANTONIMIA CUVINTELOR CARE DENUMESC TRĂSĂTURI DE CARACTER ÎN LIMBA RUSĂ CONTEMPORANĂ

DE

RICHARD SÎRBU

Cercetările de lexicologie de pînă acum nu s-au referit în mod special la relațiile de antonimie în care sînt angajate substantivele care denumesc trăsături de caracter în diferite limbi. Pe de altă parte, mențiunile cu privire la antonimia acestora, întîlnite în dicționarele explicative, sînt extrem de rare, în ciuda varietății tipurilor de lexeme cu sens contrar din grupul lexical-semantic (LS) al termenilor în legătură cu caracterul omului¹.

În limba rusă aceste lexeme formează un grup LS bine conturat, ale cărui elemente constitutive sînt angajate într-o complexă rețea de relații, alcătuiind un microsistem. Dezvăluirea caracterului acestor relații conduce la cunoașterea unora dintre cele mai importante particularități ale antonimiei lexicale.

Antonimele care denumesc trăsături de caracter prezintă, totodată, o bogăție de formații prefixate (mai ales cu prefixele negative *не* —, *без* — (*без* —), oferindu-ne, astfel, un cîmp larg de cercetare în vederea formulării unor constatări în legătură cu antonimia cuvintelor cu prefixe negative, pe care unii lingviști le exclud din categoria antonimelor².

Relațiile de antonimie dintre lexemele ce denumesc trăsături de caracter reflectă fenomenul polarizării reale a trăsăturilor de caracter umane care, prin însăși natura lor contradictorie, impun necesitatea de a fi „denumite” prin cuvinte cu sens contrar.

Psihologii definesc caracterul ca „o totalitate de trăsături esențiale și stabile, derivate din *orientarea și voința* omului”³. Ei arată că „trăsăturile de caracter sînt acele particularități psihice și individuale care fac parte integrantă din

¹ De exemplu, în *Dicționarul limbii ruse în patru volume (Slovar' russkogo jazyka, t. I—IV, Moscova, 1957—1961)* apar cu marca antonimică „противопологается” doar două cupluri din această clasă semantică de cuvinte: *альтруизм — эгоизм, активность — пассивность*, iar în *Dicționarul de antonime ale limbii ruse* de L. A. Vvedenskaja (*Slovar' antonimov russkogo jazyka, Rostov pe Don, 1971*) întîlnim doar 16 cupluri antonimice de acest fel. În lucrarea *Antonimele limbii ruse. Dicționar*, Timișoara, 1973, de M. Bucă și I. Evseev, întîlnim o singură pereche: *сила — слабость*.

² Vezi L. A. Bulachovskij, *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova, 1953, p. 45; Cf. și S. Stati, *Trăsături semantice adjectivale*, SCL, XXIV, 1973, nr. 2, p. 142.

³ *Psihologie generală*, (sub redacția prof. Al. Roșca) București, 1966, p. 455.

structura caracterului"⁴, și că „pot fi considerate trăsături de caracter numai acele însușiri care exprimă o *atitudine stabilizată* față de realitate (pozitivă sau negativă) și care se manifestă constant în *faptele* de conduită ale omului”⁵.

Luînd în discuție acest domeniu al *realității introspective*, pe care o desemnează lexicul limbii ruse, vom pleca de la următoarele premise :

1. Cuvintele care denumesc trăsături de caracter au drept referenți⁶ - *obiecte ale vieții psihice umane* - trăsăturile caracteriale propriu-zise, pozitive sau negative, derivate din *orientarea* omului (față de realitate, față de alți oameni, față de muncă, față de sine însuși) sau din *voința omului* (energie, fermitate, hotărîre, perseverență etc.), ca urmare a integrării individului într-un sistem de relații sociale. În același timp, trăsăturile de caracter vizează unele aprecieri morale *pozitive* ca : sîrguința, onestitatea, modestia, generozitatea etc, sau *negative* ca : lenea, necinstea, înfumurarea, egoismul, lașitatea etc.

2. Întrucît trăsăturile de caracter propriu-zise presupun o oarecare idee, un conținut ce însoțește semnul lingvistic, care nu are o legătură causală cu obiectele extralingvistice, poate fi admisă existența unor „noțiuni lexicale”⁷ care reprezintă nucleul semantic al lexemelor ce vor fi analizate. Aceste „noțiuni lexicale” sînt rezultatul reflectării în conștiința vorbitorilor a sistemului de trăsături organizate ierarhic, care constituie caracterul uman, „privit ca un întreg format din părți, din trăsături ce se află în permanentă relație și interacțiune”⁸.

3. În stabilirea claselor semantice ale cuvintelor analizate, am avut în vedere că sistemul relațiilor dintre lexemele ce denumesc însușiri ale caracterului omului reflectă, totodată, raporturile statornicite între aceste unități lexicale la nivelul sistemului limbii⁹. De aceea, am apelat la definițiile date acestor cuvinte în *dicționarele explicative* ale limbii ruse¹⁰, urmărind, în același timp, locul pe care-l ocupă lexemele studiate în *dicționarul tematic rus-bulgar*¹¹ și în *dicționarele de sinonime și de antonime* ale limbii ruse¹².

⁴ *Ibidem*, p. 456.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi N. G. Komlev, *Komponenty soderžatel'noj struktury slova*, Moscova, 1969, p. 78—80.

⁷ *Ibidem*, p. 60 și urm.

⁸ I. P. Pavlov, *Pavlovskie sredy*, t. II, Moscova, 1949, p. 564.

⁹ Aceste raporturi sînt puse în evidență în planul sintagmatic al limbii de contextele în care cuplurile de antonime apar în opoziție directă, de exemplu :

«Дело не было в *храбрости* одного или *трусости* другого» (R. Simonov).

«В нем изумительным образом перемешивались самые резкие крайности — великодушные с *безжалостностью*, нежность с *грубостью*, щедрость со *скупостью*, застенчивость и скромность с резким *наскоком*» (N.V. Șegulnov).

¹⁰ *Slovar' russkogo jazyka v četyrjoch tomach* (MAS), tomurile I—IV, Moscova, 1957-1961 ; *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (BAS), tomurile I—17, Moscova-Leningrad, 1950—1965 ; *Slovar' russkogo jazyka* (sub redacția lui I. S. Ozegov), Moscova, 1963.

¹¹ K. Babov, A. Vărgulev, *Tematičen rusko-bălgarski rečnik*, Sofia, 1961, p. 112—125.

¹² L. A. Vvedenskaja, *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Rostov pe Don, 1971 ; Z. E. Aleksandrova, *Slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Moscova, 1968 ; *Dicționar de sinonime rus-român*, I (elaborat de un colectiv sub redacția lui M. Bucă), Tipografia Universității din Timișoara, 1968 ; *Slovar' sinonimov russkogo jazyka*, tomurile I, II, (elaborat de un colectiv condus de A. A. Evgenieva), Leningrad, 1970—1971.

4. Am utilizat metoda analizei semice cu scopul stabilirii inventarului de *seme comune*, care stau la baza constituirii cuplurilor antonimice, și a *semelor incompatibile contrarii*, care exprimă contrarietatea semantică dintre termenii cuplului¹³. Cu ajutorul acestor componente semantice se poate explica esența antonimiei, atât în cadrul antonimelor primare, cât și a celor cu prefixe.

În investigarea substanței lexemelor antonime am adoptat concepția potrivit căreia sensul reprezintă o unitate divizibilă, un fascicol de trăsături distinctive semantice (TDS), iar fiecare TDS sau *sem* - un element ireductibil semantic, stabilit pe baza opozițiilor distinctive¹⁴. Descrierea acestor trăsături invariante înseamnă tocmai stabilirea a ceea ce este esențial în sensul cuvîntului și neglijarea elementelor accidentale care apar în diferite împrejurări¹⁵.

Ansamblul de TDS (*seme*) care formează sensul trebuie înțeles ca avînd o existență virtuală, capabilă să se actualizeze în contexte adecvate (într-un context realizîndu-se doar o parte din ansamblul de TDS ale unui cuvînt)¹⁶. Analiza semică presupune raportarea la cuvînt ca la o unitate autonomă din punct de vedere semantic, al cărei sens este impus de propria ei natură, nefiind condiționat de legăturile pe care le are cu alte cuvinte vecine într-un cîmp semantic. După cum se vede, în analiza acestui grup de lexeme am plecat de la concepția *denotativă* din domeniul semanticii¹⁷, avînd în vedere raportarea conținutului semantic al cuvintelor antonime la domeniul realului (cf. corelația *sens—denotat*, respectiv *sens—trăsătură de caracter* din realitatea psihică umană).

În stabilirea listei inițiale a antonimelor ce urmau să fie analizate, ne-am condus la început după criterii intuitive¹⁸, pe baza comparării sinonimelor lexemelor din cîmpul semantic al trăsăturilor de caracter (cu ajutorul dicționarelor

¹³ Vezi lucrarea noastră *Analiza semică a antonimelor* în AUT, X, (1972), în care ne-am expus pe larg concepția în legătură cu aplicabilitatea metodei analizei semice în investigarea substanței semantice a antonimelor. Tot aici vezi și bibliografia utilizată.

¹⁴ E. Coseriu, *Sémantique diachronique structurale*, TLL, II, 1, 1964, p. 159 și urm.

¹⁵ Rodica Mihăilă, *Analiza semantică distribuțională a adjectivului românesc „ușor“*, în SCL, II, 1969, nr. 6, p. 627—636.

¹⁶ B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în TLL, II, 1964, nr. 1, p. 122 și urm.

¹⁷ M. D. Stepanova, *Metody sinchronogo analiza leksiki*, Moscova, 1968, p. 114; Idem, *Voprosy komponentnogo analiza v leksike*, în „Russkij jazyk v škole“, nr. 5, 1966, p. 34—40.

¹⁸ Ju. D. Apresjan, vorbind despre cercetările pe baza componentelor semice, efectuate în laboratorul de traduceri automate, relevă că, în prima etapă de lucru, TDS au fost deduse intuitiv, pe baza comparării sinonimelor, deci admite un oarecare grad de subiectivitate în determinarea informației cuvîntului (Ju. D. Apresjan, *O ponjatijach i metodach strukturnoj leksikologii*, în vol. „Problemy strukturnoj lingvistiki“, Moscova, 1962, p. 141 și urm.).

Pentru evidențierea mai obiectivă a informației cuvîntului este necesar să se procedeze potrivit unei metode din logica de determinare formală a obiectului, prin evidențierea acelor componente de sens care în mod firesc și mai frecvent *frapează la prima vedere*. Cf. S. D. Kacnelson, *Soderžanie slova, značenie i oboznačenie* Moscova-Leningrad, 1965, p. 18; Cf. și Z. M. Volockaja T. M. Moloșnaja, G. M. Nikolaeva, *Opyt opisanija russkogo jazyka v ego pis'mennoj forme*, Moscova, 1969, p. 6, care susțin că apelarea la intuiția cercetătorului este un procedeu absolut corect de analiză lingvistică. De aceeași părere se declară și S. Berežan, în lucrarea sa *Sinonimija v svete semičeskogo analiza leksičeskich mikrostruktur*, în „Limbă și literatură moldovenească“, (Chișinău), 1970, nr. 2, p. 43 și urm.

explicative, de sinonime și al dicționarului tematic). După selecția ulterioară pe care am făcut-o, în urma confruntării definițiilor lexemelor antonime analizate și după excluderea din listă a cuvintelor arhaice, a regionalismelor și a celor din stilul vorbit, am definitivat grupul de antonime care constituie obiectul cercetării propriu-zise și al căror ansamblu de TDS (*seme*) pertinente îl vom prezenta și descrie mai jos.

6. Ca element de plecare în analiza semică am luat *sememul* adică valoarea actualizată într-un context a unui cuvânt, unul din sensurile unui lexem polisemantic (variante lexical-semantică)¹⁹.

De pildă, lexemele polisemantice *твердость* — *слабость* denumesc numai într-unul din sensuri însușiri de caracter și, firește, numai aceste sensuri au stat în atenția noastră:

— *твердость* se definește prin adj. *твердый* în sensul (3) «Такой, который не поддается чему—либо, не уступает перед чем—либо; стойкий, непоколебимый»;

— *слабость* se definește prin sensul adj. *слабый* în sensul (2): «Лишенный твердости, стойкости; не отличающийся стойким, твердым, волевым характером».

7. Din ansamblul de *seme* care alcătuiesc conținutul semantic al unui *semem* fac parte atât *semele lexical-gramaticale și categoriale*, comune întregului grup LS analizat, cât și *semele comune* unor grupuri mai restrânse de cuvinte în legătură cu caracterul (SC), precum și *semnele comune* numai termenilor unui singur cuplu antonimic (*semele comune de referință*—Sc) și *semele incompatibile contrarii* (Si).

Întrucât *semele comune* întregului grup lexical-semantic analizat (*semul* lexical-gramatical „obiect”, *semul* categorial „abstract”, *semul* tematic „trăsătură de caracter” etc.) nu sînt relevante în investigarea substanței semantice a antonimelor, fiindcă ele nu pun în evidență elementele esențiale ale opoziției antonimice, din motive de ordin metodologic nu le voi mai aminti de fiecare dată pe parcursul lucrării cînd discutăm raporturile dintre termenii opozabili. Prin aceasta, însă, nu le diminuăm importanța pe care o au la constituirea temeliei lexical-gramaticale și categoriale a cuplurilor de antonime. În lipsa acestui tip de *seme*, două lexeme, chiar dacă sînt incompatibile din punct de vedere semantic, nu pot fi considerate antonime, deoarece aparțin unor clase neomogene sub aspect lexical-gramatical²⁰.

Pentru a delimita *sememele* cuvintelor polisemantice, în vederea precizării *dimensiunii semantice* în care se „întîlnesc” două cuvinte cu sens contrar, este absolut necesară identificarea *semelor comune* numai celor două antonime (*semele comune de referință*—Sc).

¹⁹ Despre *semem*, în accepțiunea pe care i-o dăm noi, vezi lucrarea noastră *Analiza semică a antonimelor*, în AUT, X, 1972, p. 202.

²⁰ Reținem, în acest sens, ideea enunțată de N. S. Trubetzkoy (*Grundzüge der Phonologie*, Praha, 1939, p. 60) și citată de R. A. Budagov (*O predmete jazykoznanija*, în „Izvestija Akademii nauk SSSR”, seria literatură și limbă, fasc. 5, 1972, p. 402), că în orice opoziție categoriile opozabile trebuie nu numai să se deosebească, ci să și interacționeze. Astfel, nu putem opune de pildă, „călimară” și „libertate de voință” (*trad. ns. S. R.*), pentru că între ele nu există nici un temei de comparație.

În cazul cînd două serii sinonimice se află în raport de antonimie, de asemenea, este foarte greu de apreciat, fără o minuțioasă analiză a substanței semantice a tuturor unităților lexicale angajate în astfel de raporturi, cum sînt dispuse relațiile de antonimie între termenii opuși ai celor două serii de sinonime (Cf. *смелость, храбрость, мужество, отважность, бесстрашие, неустрашимость* — *трусость, трусливость*).

Descompunînd însă în componente minimale sensul acestor cuvinte, vom putea constata existența unor corelații determinate de *semele comune* (Sc), în primul rînd, și de *semele incompatibile* (Si), în al doilea rînd.

Astfel, vom putea stabili că lexemul *трусость*, din seria antonimică de mai sus, are o disponibilitate semantică mai mare (dispune de *seme comune* cu arii mai mari de referință; cf. Sc „raportare la primejdii”, Sc „referitor la puterea de a lupta și învinge greutăți, obstacole”) și, în consecință, poate avea ca antonime mai mulți termeni din seria sinonimică opusă ca sens (*трусость-смелость, трусость — храбрость, трусость — мужество*), care conțin aceleași *seme comune* și care contrastează prin *semele incompatibile* Si- „prezența fricii” / Si+ „absența fricii”, „lipsa cutezanței”; Si+ „fermitate” / Si- „lipsă de fermitate”; Si+ „cutezanță”, „îndrăzneală” / Si- „lipsă de cutezanță, de îndrăzneală”.

În același timp, cuvîntul *трусость* intră în relații de antonimie și cu celelalte sinonime din seria opusă (*бесстрашие, неустрашимость, отважность*). Dar raporturile ce se stabilesc în acest caz sînt de *antonimie aproximativă*, deoarece între unitățile contrarii nu există o perfectă concordanță în ceea ce privește volumul de informație angajat în opoziție. Astfel, aceste sinonime indică trepte superioare de intensitate („intensiv”, „foarte intensiv”) în manifestarea trăsăturii de caracter opuse, ceea ce face ca să nu existe o perfectă echivalență „semică” între termenii opozabili. De aceea, cuplurile *трусость — бесстрашие, трусость — отважность, трусость — неустрашимость* pot fi considerate *antonime aproximative*, spre deosebire de celelalte (*трусость — смелость, трусость — храбрость, трусость — мужество*), care sînt *antonime perfecte*.

Din exemplele de mai sus rezultă importanța pe care o au *semele comune* (SC și Sc) în stabilirea cuplurilor de antonime prin precizarea dimensiunii semantice specifice lor. În plus, *semele comune de referință* (Sc) denumesc o dimensiune semantică în care își circumscriu conținutul un număr foarte restrîns de lexeme, de regulă, numai termenii unei singure perechi antonimice²¹.

De aceea, în descrierea principalelor componente semantice ale antonimelor vom acorda atenție nu numai relevării *semelor incompatibile contrarii*, ci și *semelor comune* (SC și Sc), așa cum rezultă din listele de mai jos.

²¹ Utilizăm termenul de „cupluri”, sinonim cu termenul „perechi”, evitîndu-l pe cel de „serie antonimică”, care presupune mai mult de doi membri și care contravine concepției de *oposiție antonimică binară*, ce stă la baza prezentei lucrări.

Pe baza materialului analizat am stabilit următorul inventar de *seme comune* mai multor perechi de antonime din grupul LS cercetat (SC):

I. Aprecierea trăsăturii de caracter în raport cu obiectul ei de manifestare:

SC₁: „atitudinea față de alți oameni”

SC₂: „atitudinea față de sine”

SC₃: „atitudinea față de muncă, față de activitatea socială sau față de obiectele muncii”

SC₄: „atitudinea față de proprietate”

SC₅: „atitudinea față de credințe, principii, norme morale”

II. Aprecierea trăsăturii de caracter după însușirile constitutive ale caracterului:

SC₆: „privitor la unitatea - integritatea caracterului”

SC₇: „privitor la conținutul caracterului”

SC₈: „privitor la gradul de principialitate în activitate”

SC₉: „privitor la gradul de socializare”

SC₁₀: „privitor la gradul de hotărâre”

SC₁₁: „privitor la stăpânirea de sine”

SC₁₂: „privitor la continuitatea în acțiuni”

III. Legătura trăsăturii caracteriale cu o anumită sferă a psihicului uman:

SC₁₃: „manifestare afectivă”

SC₁₄: „trăsătură etico-morală”

SC₁₅: „trăsătură intelectuală”

În afară de *semele comune* SC, specifice mai multor cupluri de antonime din grupul LS cercetat, deosebim *seme comune* (Sc) specifice numai termenilor opozabili ai fiecărui cuplu antonimic în parte sau unui număr foarte restrâns de perechi antonimice. La *prezența* sau *absența* acestora se referă *semele incompatibile*.

Acest tip de *seme* poate fi întâlnit în substanța semantică a tuturor cuplurilor de antonime din limba rusă, ele constituind temelia corelației antonimice, termenii de referință ai *semelor incompatibile* la cel mai concret nivel al structurii semantice a două lexeme contrarii.

Corelarea acestui tip de *seme*, pe care le numim *seme specifice de referință*, cu *semele incompatibile contrarii* „prezență”/„absență” unei trăsături va exprima în ultimă instanță antonimia celor mai multe lexeme studiate. Nu ne propunem să prezentăm aici inventarul *semelor comune* specifice de referință care pot fi întâlnite în conținutul semantic al antonimelor, deoarece ar însemna să consemnăm aproximativ tot atâtea *seme* de acest fel, câte cupluri de antonime am supus analizei. Reținem doar ideea că fiecare cuplu de antonime are, în mod strict necesar, și câte un *sem* comun specific numai lui, cu ajutorul căruia se realizează corelația antonimică și la care se referă în mod direct *semele incompatibile*.

De exemplu, *semul* (Sc): „comunicabilitate” este specific antonimelor *общительность* (Si⁺; „prezența trăsăturii”) - *необщительность* (Si⁻; „absența trăsăturii”). *Semul* (Sc): „subordonare” este specific antonimelor *самостоятельность* (Si: „absența trăsăturii”) — *несамостоятельность* (Si⁺; „prezența trăsăturii”).

Alături de *semele comune* (Sc și SC), în conținutul semantic al lexemelor analizate se întâlnesc componente de sens care exprimă opoziția diamentrală dintre două antonime și pe care le-am denumit *seme incompatibile contrarii* (Si⁺/Si⁻).

În cadrul substantivelor care denumesc trăsături de caracter se disting următoarele tipuri de *seme incompatibile contrarii*:

a) *Seme* care se referă la aprecierea trăsăturii de caracter din punct de vedere pozitiv sau negativ:

Si⁺: „pozitiv”/Si⁻: „negativ”

În grupul LS analizat fiecare cuplu de antonime conține un termen care se referă la o trăsătură caracterială *pozitivă* și un termen care se referă la o trăsătură *negativă*.

b) *Seme* care vizează aprecierea trăsăturii de caracter după „prezența” sau „absența” unei însușiri (a unui *sem de referință*- Sc- specific pentru termenii unui singur cuplu antonimic):

Si⁺: „prezența trăsăturii”/Si⁻: „absența trăsăturii”

c) *Seme* care vizează aprecierea trăsăturii de caracter din punctul de vedere al puterii de voință:

Si⁺: „volițional-puternic”/ Si⁻: „volițional-slab”
(„prezența voinței”) („absența voinței”)

d) *Seme incompatibile contrarii* specifice (Si_d). Acest tip de *seme* este caracteristic cuplurilor de antonime care se opun pe baza unor trăsături semantice ce pot fi denumite prin termeni contrari: Cf. „concordanță”/„discordanță”; „adevărat”/„fals”; „siguranță”/„șovăială” etc.

În funcție de *semele comune* (SC, Sc) și de *semele incompatibile* (Si) prezente în substanța lor semantică, antonimele rusești studiate aici pot fi împărțite în următoarele clase semantice:

I. Antonime care vizează aprecierea trăsăturii de caracter în raport cu obiectul ei de manifestare;

I. 1. Antonime care exprimă *atitudinea față de alți oameni* (SC₁): *альтруизм* — *эгоизм*, *честность* — *бесчестность*, *учитивость* — *неучитивость*, *гуманность* — *бесчеловечность*, *тактичность* — *нетактичность*, *щедрость* — *скупость*, *застенчивость* — *беззастенчивость* ș. a.

I.2. Antinome care exprimă *atitudinea față de sine* (SC₂): *аккуратность* — *небрежность*, *своекорыстие* — *бескорыстие*, *корыстолюбие* — *бескорыстие*, *сдержанность* — *несдержанность*, *скромность* — *хвастли- вость* ș.a.

I.3. Antonime care exprimă *atitudinea* (a) *față de muncă*, (b) *față de activitatea socială* sau c) *față de obiectele muncii* (SC₃): *активность* — *пассивность* /a, в/, *ответственность* — *безответственность* /a, в, с/, *трудолюбие* — *ленность* /a/, *аккуратность* — *небрежность* /a, в, с/, *добросовестность* — *недобросовестность* /a, в/ ș.a.

I.4. Antonime care indică *atitudinea față de proprietate* (SC₄): *бережливость* — *расточительность*, *щедрость* — *скупость*, *ответственность* — *безответственность*, *страсть* — *бесстрастие* ș.a.

I.5. Antonime care redau *atitudinii față de credințe, principii sau norme morale* (SC₅): *преданность* — *изменчивость*, *порочность* — *непорочность*, *нравственность* — *безнравственность*, *честность* — *бесчестность*, *настойчивость* — *ненастойчивость* ș.a.

II. Antonime care vizează *aprecierea trăsăturii de caracter după însușirile constitutive ale caracterului*:

II.1. Antonime care vizează *unitatea sau integritatea caracterului* (SC₆): *принципиальность* — *беспринципность*, *твердость* — *слабость* (*слабохарактерность*), *серьезность* — *несерьезность*, *решительность* — *нерешительность*, *последовательность* — *непоследовательность*, *устойчивость* — *неустойчивость*, *самостоятельность* — *зависимость* ș.a.

II.2. Antonime care se referă la *conținutul caracterului* (SC₇): *альтруизм* — *эгоизм*, *гуманность* — *бесчеловечность*, *искренность* — *лживость*, *смелость* — *трусость*, *честность* — *бесчестность* ș.a.

II.3. Antonime care redau *gradul de principialitate în activitate* (SC₈): *принципиальность* — *беспринципность*, *последовательность* — *непоследовательность*, *хитрость* — *бесхитростность* ș.a.

II.4. Antonime care exprimă *gradul de sociabilitate* (SC₉): *общительность* — *замкнутость*, *общительность* — *необщительность*, *отзывчивость* — *неотзывчивость* ș.a.

II.5. Antonime care exprimă *gradul de hotărâre* (SC₁₀): *твердость* — *слабость*, *решительность* — *нерешительность*, *настойчивость* — *ненастойчивость* ș.a.

II.6. Antonime care vizează *stăpânirea de sine* (SC₁₁): *самообладание* — *невыдержанность*, *терпеливость* — *нетерпеливость* ș.a.

II.7. Antonime care redau *continuitatea în acțiuni* (SC₁₂): *последовательность* — *непоследовательность*, *настойчивость* — *ненастойчивость*, *целеустремленность* — *бесцельность* ș.a.

III. Antonime care vizează *legătura trăsăturii caracteriale cu o anumită sferă a psihicului uman*:

III.1. Antonime care se referă la o *manifestare afectivă* (SC₁₃): *страсть* — *бесстрастие*, *преданность* — *изменчивость*, *участливость* — *равно-*

душие (безучастность), сердечность — бессердечность, альтруизм — эгоизм, гуманность — бесчеловечность, благодарность — неблагодарность, человеколюбие — человеконенавистничество ș.a.

III.2. Antonime care vizează o trăsătură etico-morală (SC₁₄): *искренность — лицемерность, чистосердечность — лживость, нравственность — безнравственность, честность — бесчестность, добросовестность — недобросовестность, хитрость — бесхитростность* ș.a.

III.3. Antonime care vizează o trăsătură intelectuală (SC₁₅): *рассудительность — нерассудительность, целенаправленность — бесцельность, активность — неактивность, инициативность — безынициативность* ș.a.

IV. Antonime care se referă la aprecierea trăsăturii de caracter din punctul de vedere al puterii de voință (Si₃): *твёрдость — слабость, настойчивость — ненастойчивость, сдержанность — несдержанность, самостоятельность — несамостоятельность* ș.a.

V. Antonime care denumesc și apreciază trăsăturile de caracter din punct de vedere pozitiv sau negativ (Si₁): *деликатность — грубость, смелость — трусость, трудолюбие — ленность; благодарность — неблагодарность, воспитанность — невоспитанность, серьёзность — несерьёзность, непорочность — порочность* ș.a.

VI. Antonime care conțin în substanța lor semantică indicii asupra prezenței sau absenței unei trăsături de caracter (Si₂): *храбрость — трусливость, добросовестность — недобросовестность, принципиальность — беспринципность, застенчивость — беззастенчивость, вежливость — невежливость, инициативность — безынициативность, порочность — непорочность, корыстолюбие — бескорыстие* ș.a.

Pe marginea listei cu *semele* analizate și a clasificărilor făcute, din diferite puncte de vedere (în funcție de *semele comune* sau de *semele incompatibile*), precum și pe baza datelor ce rezultă din analiza semică efectuată, vom formula în continuare câteva constatări privind antonimele limbii ruse care denumesc trăsături de caracter, precum și antonimia lexicală, în general.

1. Cuvintele care denumesc trăsături de caracter în limba rusă pot fi descrise alături în termenii marcării formale (a), cât și în termenii marcării pur semantice (b).

(a)₁ Antonime marcate formal cu ajutorul prefixelor *не —, без —* (без) : *воспитанность — невоспитанность, серьёзность — несерьёзность, скромность — нескромность, своекорыстность — бескорыстие, инициативность — безынициативность, страсть — бесстрашие* ș.a.

În foarte multe cazuri, cuvintele cu prefixele *не —, без —* reprezintă unica modalitate de exprimare a trăsăturilor de caracter contrarii : *добросовестность — недобросовестность, решительность — нерешительность, принципиальность — беспринципность* ș.a.

Antonimele prefixate pot indica două feluri de trăsături de caracter : (i) *trăsături de caracter negative* (cele mai frecvente cazuri) : *неделикатность, нескромность, несерьёзность* ș.a.

(ii) — *trăsături de caracter pozitive*: непорочность, бескорыстие, безастенчивость, бесхитростность ș.a.

(a₂) Antonime nemarcate formal (*primare*): скромность — хвастливость, активность — пассивность, щедрость — скупость ș.a. Aceste antonime sînt determinate doar din punct de vedere semantic.

(b) În funcție de *prezența* sau *absența* trăsăturii semantice de bază (*a semului comun de referință*), în substanța semantică a doua antonime distingem *termenii marcați* și *termenii nemarcați*, din punct de vedere semantic, ai cuplurilor antonimice²². Termenii marcați pot fi atît antonime cu valoare *pozitivă* (cînd se indică prezența unei componente de sens pozitive), de exemplu: твердость — слабость, трудолюбие — ленность, преданность — изменчивость, cît și antonime cu valoare *negativă* (cînd se indică „prezența” unui *sem* cu valoare negativă), de exemplu: храбрость — трусливость („prezența fricii”), смелость — трусость ș.a.

Termenii *nemarcați* din punct de vedere semantic nu conțin informații despre „prezența” unor *seme comune de referință* (trăsături semantice *pozitive* ori *negative*) sau indică „absența” acestora.

Plecînd de la distincția pe care am făcut-o între antonimele marcate sau nemarcate *formal* (a) și antonimele marcate sau nemarcate din punct de vedere *pur semantic* (b), este util să relevăm două situații care scot la iveală particularitățile specifice pe care le au antonimele în sistemul limbii ruse, și anume: (1) Cînd cele două tipuri de marcări coincid în cadrul unui cuplu antonimic, în sensul că același termen al opoziției este marcat atît *formal* (este prefixat), cît și *semantic* (afirmă „prezența” unei trăsături de sens): неискренность („prezența prefăcătoriei”) — искренность, бесцеремонность — церемонность. Aceste situații se întîlnesc foarte rar în limba rusă. (2) Cînd cele două tipuri de marcări nu coincid (cînd un termen al opoziției este marcat *formal*, dar nu este marcat și din punct de vedere semantic): бесхитростность nu afirmă „prezența”, ci „absența” vicleniei, a șiretlicului, a înșelăciunii) — хитрость; бесчестность — честность, бесцельность — целеустремленность, невоспитанность — воспитанность ș.a. Astfel de situații sînt foarte frecvente în limba rusă.

2. În marea lor majoritate, antonimele *primare* prezintă în cadrul unui cuplu o structură morfologică asemănătoare, termenii opozabili avînd, de regulă, aceleași sufixe, mai ales sufixul *-ost'* (formele de *singularia tantum* sînt caracteristice grupului LS cercetat, ceea ce se explică prin natura trăsăturilor caracteriale desemnate). Identitatea de sufixe consolidează din punct de vedere *formal* cuplurile antonimice, evidențiind, în același timp, stabilitatea acestora: — *ost'*: искренность — лживость, щедрость — скупость, твердость — слабость, храбрость — трусливость, замкнутость — общительность,

²² În legătură cu termenii „marcați” și „nemarcați”, care asigură simetria paradigmatică a unităților lexicale, vezi Edward Herman Bendix, *Componential Analysis of General Vocabulary: the Semantic Structure of a set of Verbs in English, Hindi and Japanese*, Indiana University, Bloomington, Mass., 1966, p. 4 și urm.

аккуратность — *небрежность*, *нежность* — *грубость*, *принципиальность* — *беспринципность* ș.a.

— изм : *альтуризм* — *эгоизм* ;

— ие : *приличие* — *неприличие*, *своекорыстие* — *бескорыстие* ș.a.

Sînt însă și cazuri cînd sufixele diferă de la un antonim la altul, de exemplu : *самообладание* — *невыдержанность*, *трудолюбие* — *ленность*, *страсть* — *бесстрастие*, *чистосердие* — *лицемерность* ș.a.

2.1. Antonimele primare din grupul LS analizat mai prezintă în interiorul cuplurilor următoarele particularități morfologice, care nu sînt însă caracteristice pentru întregul grup :

a) Antonimele pot fi cuvinte compuse (*человеколюбие* — *человеконенавистничество*) care au cîte o parte comună (indicele formal și semantic — *semul*—comun) și cîte o parte diferită care exprimă opoziția antonimică ;

b) Numai unul din termenii opoziției este prefixat : *гуманность* — *бесчеловечность* ș.a.

c) Unul din antonime este compus, iar celălalt este prefixat : *самообладание* — *невыдержанность* ș.a.

3. Atît antonimele primare, cît și antonimele prefixate exprimă raporturi de *contrarietate semantică*. Deosebirea dintre antonimele primare și cele prefixate vizează nu atît esența opoziției semantice în sine, cît mijloacele formale de exprimare a opoziției (prin radicali diferiți sau prin radicali comuni și prefixe antonimice).

Contrarietatea semantică prin care se explică antonimia celor două categorii de lexeme cu sens opus poate fi pusă în evidență prin confruntarea *semelor incompatibile contrarii* prezente în substanța semantică a ambelor tipuri de antonime. De aceea, nu poate fi acceptată opinia acelor lingviști care consideră că lexemele formate cu *prefixe negative* nu ar contracta raporturi de antonimie, ci opoziții bazate pe simpla negare a termenului nemarcat formal în întregime²³.

Analiza efectuată a scos la iveală că nu există diferențieri esențiale de ordinul intensității în exprimarea contrarietății semantice între antonimele *primare* și cele *prefixate*. În ambele cazuri antonimia dintre lexemele opozabile se bazează pe *contrarietatea rezultată* din corelația dintre *semele incompatibile* și a celor *comune* din conținutul semantic al termenilor unui cuplu. În substanța semantică a ambelor tipuri de antonime pot fi distinse exact aceleași categorii de *seme comune* (SC și Sc) și aceleași tipuri de *seme incompatibile* („pozitiv”/„negativ” ; „prezență”/„absență” trăsăturii semantice de referință ș.a.).

Așadar, neexistînd deosebiri de ordin „semic” între antonimele *primare* și cele *înrudite formal*, considerăm că în egală măsură se poate vorbi de existența raporturilor de antonimie în cadrul ambelor categorii de lexeme.

Deosebirile neesențiale dintre cele două tipuri de antonime ar putea fi reduse la următoarele :

a) Caracterul formal „frapant” al antonimelor prefixate, ce rezultă din caracterul pronunțat al *afirmării* „absenței” (al *negării* „prezenței”) *semului comun de referință*, cu ajutorul prefixelor *не-*, *без-* (*бес-*), în condițiile unei comuniuni formale a termenilor opozabili.

²³ Vezi L. A. Bulachovskij, *op. cit.*, p. 45; și S. Stati, *op. cit.* p. 142.

b) Nuanța mai atenuată a contrarietății semantice exprimate de antonimele prefixate (care dispun în compensație de indici formali de opoziție).

4. Lexemele opozabile analizate fac parte din categoria *antonimelor negradabile*²⁴. Lipsa de referiri la termenii intermediari în cadrul acestor lexeme este explicată prin însăși natura trăsăturilor caracteriale, care, fiind polarizate, nu admit linii de mijloc.

Această observație este valabilă numai pentru *substantivele antonime*, care, spre deosebire de adjective, fiind termeni ce denumesc *trăsături* (nu simple *însușiri*) de caracter, nu admit intermediari (nu se poate vorbi, de exemplu, de **полуискренность* sau **полуможность*), în timp ce adjectivele care denumesc *însușiri de caracter* pot admite *gradații logice, intermediari logici* (cf. rom. *serios* — mai mult sau mai puțin *serios* — *neserios*, dar *seriozitate* — *neseriozitate*, sau rus. *искренний* — не такой *искренний* — *полуискренний* — *неискренний* — *ложный*).

5. Luînd în considerație ansamblul relațiilor (de polisemie și de sinonimie) în care sînt angajate antonimele rusești cercetate, se constată următoarele:

5.1. Majoritatea lexemelor analizate sînt monosemantice, ele fiind constituite dintr-un singur *sem* care exprimă o *trăsătură de caracter*.

Există, însă, și lexeme polisemantice care, într-unul sau mai multe sensuri, sînt angajate în raporturi de antonimie cu alte lexeme monosemantice sau polisemantice²⁵. Astfel, în limba rusă întîlnim următoarele feluri de relații:

5.1. (a) Cupluri antonimice ai căror termeni sînt lexeme monosemantice: *альтруизм* — *эгоизм*, *замкнутость* — *общительность*, *принципиальность* — *беспринципность*, *трудолюбие* — *ленность*, *застенчивость* — *беззастенчивость*, *честность* — *бесчестность*.

5.1. (b) Cupluri antonimice care conțin lexeme cu două sensuri (în total 19 perechi, după listele noastre):

(b₁) Ambele lexeme au două sensuri, de exemplu²⁶:

внимательность ²₍₂₎

невнимательность ²₍₂₎

1. «Проявление внимания» (в 1-ом значении).

1. «Свойство по значению невнимательный; отсутствие внимательности» (в 1-ом знач.); «см. невнимательный 1. Не обладающий достаточным вниманием; рассеянный».

²⁴ În legătură cu acest tip de antonime, vezi J. Lyons, *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*, Oxford, 1967, p. 62–64; Cf. și L. A. Novikov, *Leksikologija russkogo jazyka, ego osnovnye ponjatiia i kategorii* (stat'ja vtoraja), în „Russkij jazyk v nacional'noj škole“, nr. 6, 1972, p. 22. (Autorul denumеște relațiile dintre lexemele contrarii de acest tip — opoziții antonimice *contradictorii* sau *complementarii*).

²⁵ În stabilirea sememelor cuvintelor polisemantice am plecat adesea de la sensurile adjectivelor prin care se explică sensurile substantivelor ce ne-au interesat (în dicționarele explicative se utilizează frecvent acest procedeu de descriere a sensurilor substantivelor ce denumesc trăsături de caracter).

²⁶ Aici și mai departe vom marca în dreptul fiecărui cuvînt, printr-un „indice de putere“, numărul total de sensuri cu care apare el în dicționar (în MAS), iar prin indicele de la bază, între paranteze, sensul (cf. ordinea din MAS) în care un lexem este angajat în raporturi de antonimie cu opusul său.

2. «Проявление внимания (во 2-ом значении) к кому-л.; заботливость».

(Относиться с внимательностью)

2. «Свойство по значению *невнимательный*». «не проявляющий внимания» (во 2-ом знач.), неучитивый, нелюбезный; равнодушный».

(Обращаться с невнимательностью)

Alte exemple: сдержанность²₍₂₎ — несдержанность²₍₂₎; исправность²₍₂₎ — неисправность²₍₂₎.

(b₂) Numai unul din lexeme are două sensuri:

*хитрость*²₍₁₎

бесхитрость

1. «Свойство по значению прилаг. *хитрый*: идущий непрямыми, обманными путями к достижению чего-л.; изворотливый, лукавый, коварный»

Свойство по значению прилагат. *бесхитростный*: „чуждый хитрости, лукавства; простодушный”.

2. «Притворство с каким-л. умыслом».

Alte exemple: аккуратность — небрежность²₍₂₎; самообладание — невыдержанность²₍₂₎; нравственность²₍₁₎ — безнравственность; ответственность²₍₂₎ — безответственность; деликатность — неделикатность²₍₂₎; сердечность²₍₁₎ — бессердечность; последовательность²₍₁₎ — непоследовательность; серьезность²₍₁₎ — несерьезность ș.а.

(c) Cupluri de antonime ce conțin lexeme cu trei sensuri (ambii termenі sau numai unul din ei). În total sînt trei perechi: скромность³_(1,2) — хвастливость²_(1,2); скромность³_(1,2) — нескромность³_(2,3), устойчивость³_(1,2,3) — неустойчивость³_(1,2,3);

Din această succintă prezentare a sferei conținutului semantic al lexemelor în legătură cu trăsăturile de caracter rezultă că raporturile de antonimie pot afecta fie în întregime (5.1.a.), fie parțial (5.1.b.) substanța semantică a termenilor opozabili pe dimensiunea semantică a trăsăturilor de caracter.

În majoritatea cazurilor de la pct. 5.1. (b) raporturile de antonimie se păstrează și dincolo de dimensiunea semantică a sememelor care exprimă trăsături de caracter. Acest fenomen este clar pus în evidență prin confruntarea definițiilor din dicționare:

*устойчивость*³_(1,2,3)

*неустойчивость*³_(1,2,3)

См. *устойчивый*:

См. *неустойчивый*:

1. «Способный твердо стоять, не клебаясь, не падая».

1. «Лишенный устойчивости, не имеющий прочной опоры; шаткий».

2. «Не поддающийся; не подверженный изменениям и колебаниям; постоянный».
3. «Стойкий, не поддающийся постороннему влиянию».
2. «Часто меняющийся, непостоянный».
3. «Непостоянный в своих взглядах, убеждениях; легко поддающийся какому-л. влиянию».
4. «Не обладающий достаточной твердостью, слабый».

În sensul al 3-lea cele două antonime se referă la trăsături de caracter. În asemenea situații, ca și în cazul când ambele lexeme antonime sînt monosemantice, ne găsim în fața unor exemple de *antonimie perfectă-totală*²⁷.

În grupul cercetat mai distingem însă și cazuri de *antonimie perfectă-parțială*, când, într-unul sau în mai multe sensuri ale sale, un antonim nu are corespondente cu sens contrar:

Cf. *скромность*³₍₁₎ — *нескромность*³₍₂₎, *хвастливость*²₍₁₎ (trăsătură de caracter: despre cineva căruia-i place/ nu-i place/ să-și etaleze meritele).

*скромность*³₍₂₎ — *нескромность*³₍₃₎, (trăsătură de caracter: despre cineva care este/ nu este/ reținut și controlat în conduită, care respectă sau nu respectă bunele maniere în vorbe și fapte).

*скромность*³₍₃₎ (în sensul „simplu”, „simplitate”) — ∅

*твердость*²₍₁₎ („duritate”, „soliditate”) — ∅

*твердость*²₍₂₎ — *слабость* (trăsătură de caracter: „fermitate”/lipsă de fermitate”)

5.2. Când antonimele cercetate sînt angajate și în raporturi de sinonimie cu alte lexeme distingem următoarele tipuri de relații:

5.2.1. Ambele antonime au sinonime;

5.2.1.1. Ambele antonime au același număr de sinonime (*există o simetrie a relațiilor lexicale*).

5.2.1.1. (a) Fiecare termen al cuplului antonimic are cîte un sinonim: *самостоятельность*, *независимость* — *несамостоятельность*, *независимость*; *добросовестность*, *честность* — *недобросовестность*, *нечестность*; *хитрость*, *лукавство* — *безхитрость*, *простодушность*; *целеустремленность*, *целенаправленность* — *бесцельность*, *беспредметность* ș.a.

²⁷ Utilizăm termenul de „antonimie perfectă”, în opoziție cu termenii „antonimie aproximativă”, „cvasi — antonimie”, pentru a descrie cazurile când două lexeme într-unul sau mai multe sensuri contractează raporturi de antonimie în care se constată o perfectă corelație a semnelor comune cu cele incompatibile, adică când apar seme suplimentare (surplus „semic”, „decalaj de informație semică”) în conținutul unuia din termenii opozabili. Termenul de „antonimie totală” este utilizat pentru desemnarea raporturilor dintre acele lexeme care în totalitatea sensurilor lor sînt angajate în relații de antonimie cu toate sensurile corelative ale lexemelor contrarii lor, iar termenul de „antonimie parțială” — pentru a desemna raportul dintre două lexeme care nu sînt antonime în totalitatea sensurilor lor.

5.2.1.1. (b) : Unele antonime au câte două sau mai multe sinonime, de exemplu :

sinonimie	внимательность	— невнимательность
	вежливость	— невежливость
	почтительность	— непочтительность
	учитивость	— неучитивость
	церемонность	— нецеремонность
	тактичность	— нетактичность
	любезность	— нелюбезность

5.2.1.2. : Există cupluri de antonime ai căror termeni au un număr diferit de sinonime (asimetria relațiilor lexicale) :

смелость храбрость мужество отважность бесстрашие неустрашимость	{ трусость трусуливость }	корыстолюбие	} — бескорыстие
		свокорыстие	
		искренность	{ лживость лицемерность лицемерие неискренность притворство двуличие }
		откровенность	
		чистосердечность	
		правдивость	

Cînd relațiile de antonimie se întrepătrund cu relații de sinonimie, în cadrul grupului LS analizat de cele mai multe ori se observă o *asimetrie a raporturilor lexicale* (numărul de sinonime diferă de la un antonim la opusul său).

5.2.2. În limba rusă mai întîlnim și cazuri cînd numai unul dintre antonime contractează relații de sinonimie cu alte lexeme. Și în cazul acestui tip de relații distingem trei situații :

5.2.2.1. Un lexem are două (uneori trei) antonime, sinonime între ele, dintre care unul este primar, iar celălalt este prefixat (cu *без* — sau *не* —) :

скромность	{ хвастливость; нескромность	участливость	{ безучастность равнодушие
общительность	{ необщительность; замкнутость	серьезность	{ несерьезность легкомысленность
аккуратность	{ небрежность, нерадивость неаккуратность		

5.2.2.2. Unui lexem îi corespund ca antonime două cuvinte, sinonime între ele, ambele formate cu prefixe negative : (*не*—, *бес*—) :

застенчивость	{ незастенчивость; беззастенчивость	пристойность	{ непристойность беспристойность
рассудительность	{ нерассудительность безрассудство		

5.2.2.3. Unui cuvînt format cu prefix negativ îi corespund, ca antonime, două sinonime neprefixate.

неблагодарность	{	благодарность
	{	признательность
невоспитанность	{	воспитанность
	{	благовоспитанность

5.2.3. În legătură cu întrepătrunderea relațiilor de antonimie cu cele de sinonimie mai este necesară o precizare referitoare la volumul de substanță semantică angajat de către sinonime în raportul de antonimie. Se constată două situații:

a) Toate sinonimele celor doi termeni opozabili pot să se afle, la rîndul lor, în raporturi de *antonimie perfectă*

аккуратность	{	неаккуратность	неблагодарность	{	признательность
		небрежность			благодарность
		нерадивость			

b) Nu toate sinonimele celor doi termeni opozabili se află între ele în relații de *antonimie perfectă* (*cuasi-antonimie*).

самообладание	несдержанность
сдержанность	невоздержанность
	невывержанность
	вспыльчивость
	пламенность

În acest exemplu numai lexemele *несдержанность*, *невоздержанность*, *невывержанность* sînt angajate în raporturi de antonimie *perfectă* (*completă*) cu lexemele *самообладание*, *сдержанность*, deoarece numai între acestea se stabilește o perfectă echivalență semantică din punctul de vedere al volumul de informație angajat în raport. Lexemele *вспыльчивость* (cu semele suplimentare „intensiv”, „violent”) și *пламенность* (cu semele suplimentare „intensiv”, „înlăcărare”) pot fi socotite doar antonime *incomplete* (*aproximative*) sau *cuasi-antonime*, care își pot actualiza potențele de contrarietate semantică numai în anumite contexte, în raport cu *самообладание* și sinonimul său.

5.3. În nici unul din cazurile descrise mai sus nu avem a face cu opoziții ternare (sau care conțin patru ori chiar mai mulți termeni), ci cu *opoziții binare*. Cuvintele care au două sau mai multe antonime, sinonime între ele, se dispun în cupluri formate din doi termeni (chiar dacă unul din ei se repetă): *твердость* — *слабость*, *твердость* — *слабохарактерность*; *общительность* — *необщительность*, *общительность* — *замкнутость*; *невоспитанность* — *воспитанность*, *невоспитанность* — *благовоспитанность*; *неблагодарность* — *благодарность*, *неблагодарность* — *признательность* ș.a.

6. Pe marginea analizei celor 68 perechi de antonime care denumesc trăsături de caracter, se pot trage unele concluzii în legătură cu analiza semică, în general, aplicată în domeniul cercetării antonimiei lexicale.

6.1. Pentru ca două cuvinte să fie considerate antonime, ele trebuie să conțină în substanța lor semantică în mod obligatoriu atât *seme comune între-gului grup LS (SC)* („obiect”, „trăsătură caracterială”, „abstract” etc.) care relevă omogenitatea lexical-gramaticală a grupului luat în discuție, cât și *seme comune de referință* pentru termenii cuplurilor (*Sc*), precum și *seme incompatibile contrarii (Si)*. Antonimele din grupul lexical analizat conțin în mod necesar două feluri de *seme incompatibile*:

a) *seme incompatibile* care conțin informații despre „prezența”/„absența” *semului comun de referință*;

b) *seme* care apreciază din punct de vedere „pozitiv” sau „negativ” o trăsătură de caracter.

Unele antonime dispun în plus și de *seme incompatibile proprii numai lor* (specifice numai câte unui cuplu antonimic) ca „adevărat”/„fals”; „concordanță”/„discordanță” etc.

Pentru exprimarea contrarietății antonimice două lexeme trebuie să dispună de *seme incompatibile* și de tipul (a) și de tipul (b). În caz contrar, relația dintre termeni s-ar reduce doar la raporturi de negație (*afirmativ-negativ*), insuficiente pentru exprimarea antonimiei lexicale.

Această afirmație este în egală măsură valabilă atât pentru antonimele primare, cât și pentru cele prefixate.

6.2. În sferele semantice ale sememelor opozabile trebuie să existe o echivalență de informație semică (să nu existe *seme suplimentare* în conținutul unuia din termenii opozabili). În caz contrar, vom avea a face cu cazuri de antonimie *incompletă* sau *aproximativă* (vezi exemple de la 5.2.3. b).

Vorbim de antonimie *perfectă* (completă) atunci când, inversînd *semele incompatibile* din structura termenilor unui cuplu antonimic, sensul fiecăruia dintre aceștia va deveni propriul său contrar. Aceasta, însă, se poate întîmpla numai în condițiile existenței unei perfecte echivalențe semantice a termenilor opozabili ce trebuie să dispună de aceleași *seme comune*, pe baza cărora *semele incompatibile (Si⁺/ Si⁻)* exprimă contrarietatea antonimică.

6.2.2. Sememele cercetate pot fi definite în termenii analizei semice, de exemplu:

правственность ²₍₁₎—**безправственность** = SC₁; SC₂; SC₃; SC₄, SC₇; SC₁₄; Sc „referitor la principii și norme morale”; Si₁⁺ „pozitiv”/ Si₁⁻ „negativ”; Si₂⁺ „prezența principiilor”/ Si₂⁻ „absența principiilor”; Si₄⁺ „moral”/ Si₄⁻ „imoral”;

общительность — **замкнутость** = SC₁, SC₃, SC₉; Sc „raportare la comunicabilitate”; Si₁⁺ „pozitiv”/ Si₁⁻ „negativ”; Si₂ „prezența comunicabilității”/ Si₂⁻ „absența comunicabilității”; Si₄⁺ „caracter deschis”/ Si₄⁻ „caracter închis”;

решительность — **нерешительность** = SC₁; SC₃; SC₅, SC₆, SC₁₀, SC₁₅, Sc „referitor la luarea unei decizii”, Si₁⁺ „pozitiv”/ Si₁⁻ „negativ”, Si₂⁺ „prezența hotărîrii”/ Si₂⁻ „absența hotărîrii”, Si₃⁺ „volitional puternic”/ Si₃⁻ „volitional slab”; Si₄⁺ „siguranță, fermitate”/ Si₄⁻ „îndoială, oscilație”).

АНТОНОМИЯ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЧЕРТЫ ХАРАКТЕРА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В работе изложены результаты компонентного (семного) анализа 68 пар антонимов, обозначающих черты человеческого характера.

Автор подчеркивает, что семный анализ является наиболее эффективным методом, который дает возможность проникнуть в семантическую субстанцию сопоставимых лексем и выявить с помощью предельных смысловых единиц — *с е м* —, «поляризующих» по значению два слова, сущность лексической антонимии.

С е м ы, как минимальные единицы значения, соотносятся, с одной стороны, с предметами экстралингвистической действительности (предметная соотнесенность с психическим миром человека), а также с «лексическими понятиями», отображающими определенный «кусочек» психической жизни человека (понятийная соотнесенность), с другой стороны, они соотносятся с другими языковыми единицами на основе семантической однородности и близости в лексической системе (см. синонимию и полисемию антонимов).

В семантической субстанции исследованных лексем автор устанавливает набор *о б щ и х с е м*, которые обеспечивают эквивалентность объема информации в антонимических отношениях, указывая семантическое пространство, в котором встречаются два антонима, и *к о н т р а р н ы е с е м ы*, которые выражают семантическую контрастность двух слов.

На основе этих элементарных семантических компонентов автор дает классификацию исследованных слов с учетом их полисемантических и синонимических связей.

Среди лексем, обозначающих черты характера, выделяются разнокорневые и однокорневые антонимы, между которыми, по мнению автора, нет существенных различий в выражении семантической контрастности.

L'ANTONYMIE DES MOTS QUI DÉSIGNENT DES TRAITS DE CARACTÈRE EN RUSSIE

(RÉSUMÉ)

Le présent ouvrage renferme les conclusions d'une analyse componentielle effectuée sur un groupe de 68 paires d'antonymes qui désignent des traits de caractère en russe.

On souligne les avantages de l'analyse sémique pour l'étude de la substance sémantique des antonymes d'un champ sémantique. Cette analyse permet d'étudier les mots à sens contraires sur trois plans :

- ontologique
- logique
- linguistique

Les sèmes représentent des composantes sémantiques qui se rapportent en même temps :

— à un certain domaine de la réalité extralinguistique (les traits caractériels-objets de la vie humaine introspective),

— aux „notions lexicales” — expression conceptuelle des „objets” de la réalité—(notions qui constituent le noyau sémantique des antonymes étudiés),

— à la place occupée par ces mots dans le *système lexical* (c.à.d. dans le réseau de relations sémantiques entretenues par ces mots; cf. la synonymie et la polysémie des antonymes).

On établit à l'intérieur de la substance sémantique des lexèmes analysés, l'inventaire de sèmes communs qui assurent l'équivalence de la quantité d'information contenue par la relation entre deux antonymes, tout en précisant leur fond sémantique commun. On établit également les sèmes contraires qui expriment la contrariété sémantique de deux mots à sens opposés. On aboutit, à l'aide de ces composantes sémantiques élémentaires, à donner une classification complète des lexèmes analysés.

CONSIDERAȚII ASUPRA POLISEMIEI LEXICALE

DE

BUJOREL ISPAS

Problemele polisemiei lexcale, categorie semantică proprie tuturor limbilor naturale, sînt, fără îndoială, cele mai importante și mai complicate probleme ale semasiologiei.

Sînt cele mai importante, pentru că și polisemia este categoria cea mai importantă a semanticii, deoarece de ea se leagă într-un fel sau altul celelalte categorii. Sînt complicate deoarece și cuvîntul și, în special, sensul lexical sînt probleme complicate, cu profunde implicații de natură lingvistică și extralingvistică încă incomplet elucidate, tocmai datorită complexității lor. Ele devin și mai complicate, dacă sînt privite prin prisma celor două aspecte ale limbii-static și dinamic.

Cu toate că polisemia pare să fie un fenomen evident pentru toată lumea, nu poate să nu provoace mirare faptul că unii lingviști se îndoiesc sau chiar neagă existența ei, iar alții o trec sub tăcere sau o consideră drept fenomen cu urmări negative. Astfel, A. A. Potebnea spunea că, „unde sînt două sensuri, acolo sînt și două cuvinte”¹. El presupune că „cele mai mici schimbări într-un sens îl transformă în alt cuvînt. *Versta* este un alt cuvînt decît *versty*, *verste* etc.”². Trebuie, de asemenea, menționat faptul că la Potebnea negarea polisemiei s-a reflectat și în interpretarea dată de el independenței cuvîntului față de context. El consideră că în afara propoziției și a contextului nu există cuvînt : „...scos din legăturile sale, cuvîntul este mort, nu funcționează, nu-și dezvăluie nici proprietățile lexicale și, cu atît mai mult, pe cele formale, deoarece nu le are. Cuvîntul *kon* în afara legăturii ... nu este cuvînt, ci un sunet gol”³.

Chiar și la L. V. Șcerba se observă o oarecare ambiguitate în interpretarea polisemiei. El spunea : „este incorect să credem că cuvintele au cîteva sensuri : acesta, la drept vorbind, este un punct de vedere formal și chiar tipografic. În realitate avem atîtea cuvinte, cîte sensuri are cuvîntul fonetic dat”⁴. Cu toate acestea, Șcerba recunoaște că „cuvintele-noțiuni, exprimate prin același complex fonetic, în majoritatea cazurilor (în afara așa numitei omonimii) formează

¹ A. A. Potebnea, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, Moscova-Leningrad, 1941, vol. I—II, p. 15.

² *Idem*, p. 198.

³ *Ibidem*, p. 42.

⁴ L. V. Șcerba, *Opyt obščej teorii leksikografii*, în „Izvestija AN SSSR”, OLIIA, 1940, Vypuske 3, p. 107.

sisteme mai mult sau mai puțin complexe, ceea ce se exprimă de obicei în dicționare prin faptul că ele se dau sub același cuvînt titlu, dar sub cifre sau litere diferite⁵.

Aceleași afirmații ambigue le face și J. Vendryes. „Se poate, deci, susține-spune el — că în vocabularul unei limbi sînt atîtea cuvinte diferite, cîte întrebunțări are fiecare cuvînt. Și cum numărul de întrebunțări pentru fiecare cuvînt nu este niciodată limitat, deoarece vorbirea poate să creeze în fiecare clipă noi întrebunțări, trebuie conchis că vocabularul crește la infinit, pentru că limba este vie”⁶.

K. Bloomfield, ca și Potebnea, consideră că, „toate formele cuvîntului reprezintă cuvinte diferite”⁷, iar J. Lyons excludea cuvîntul polisemantic din descrierea limbii⁸.

Alții lingviști, printre care Sh. Karțevski⁹ și, parțial, V. A. Zveghințev¹⁰, nu vorbesc nimic despre polisemie, iar St. Ullmann o leagă în permanență de ambiguitate. „Polisemia, afirmă Ullmann, ne permite să exploatăm rațional potențialul de cuvinte atașîndu-le mai multe sensuri distincte. Prețul acestei raționalizări este riscul ambiguității, a confuziilor patologice care necesită intervenții „terapeutice”¹¹.

Cele mai aprige „atacuri” asupra polisemiei sînt declanșate de pe pozițiile lingvisticii matematice, adepții căreia consideră că pentru a „formaliza limba și, în special, lexicul este necesar ca fiecare cuvînt să fie investit doar cu un singur sens. În caz contrar, va fi foarte greu să se prelucereze limba și, în special, vocabularul. Aceeași afirmație, că unui cuvînt într-o limbă ideală trebuie să-i corespundă un singur sens, o găsim și în monografia colectivă „Russkij jazyk i sovet-skoe obščestvo”, unde se spune că la modul ideal fiecărui sens îi corespunde un semn lingvistic în întruchiparea sa materială”¹².

La o analiză superficială a limbii, teza, conform căreia sînt atîtea cuvinte cîte sensuri, s-ar putea să pară comodă și convingătoare mai ales pentru faptul că această teză ar confirma principiul „unității formei și conținutului”, principiu care, în cazul polisemiei, ar fi încălcat. În al doilea rînd, această teză ar susține ideea aplicării excludive în lingvistică a metodelor de cercetare cantitativă, ca metode de bază, principiale, complet indiferente și independente de natura obiectului la care se aplică. Dar, după cum se poate vedea din cercetările de pînă acum, metodele cantitative au o aplicabilitate limitată în lingvistică, deoarece specificul limbii nu permite aplicarea lor exhaustivă. Cînd, însă, aceste metode se aplică fără a se ține seama de specificul obiectului, în cazul nostru limba,

⁵ *Idem*, p. 107.

⁶ J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 221—222.

⁷ K. Bloomfield, *Language*, New-York, 1933.

⁸ S. Lyons, *Structural Semantics*, Oxford, 1963, § 47.

⁹ S. Karțevski, *Ob asimmetričnom dualizme lingvističeskogo znaka*, în „Istorija jazykoznanija XIX—XX vekov v očerkax i izvlečenijah”, čast' II, 1965, p. 85—90.

¹⁰ V. A. Zveghințev, *Semasiologija*, Izd-vo MGU, 1957.

¹¹ St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Quatrième édition, Édition A. Francke SA Berne, 1969, p. 199.

¹² *Russkij jazyk i sovet-skoe obščestvo. Leksika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moscova, 1968, p. 121.

ele nu pot face altceva decât să-l denatureze. De altfel, unul din întemeietorii ciberneticii, Jh. Neumann, sublinia că „limba creierului nu este și limba matematicii. Creierul omului nu acționează după principiul negru-alb al logicii : sau negru sau alb, da sau nu, zero sau unu etc.”¹³.

În ceea ce privește principiul „unității formei și conținutului”, el nu se distruge prin existența polisemiei, deoarece, așa cum afirmă și R. A. Budagov, polisemia ar încălca această unitate numai în cazul în care conținutul cuvântului ar reprezenta o mărime statică și invariabilă. În realitate „conținutul cuvântului (mai corect ar fi să spunem sensul lui) este un fenomen istoric care se află în permanență schimbare. Forma cuvântului se află în corelație nu cu un conținut neschimbabil, ci cu un conținut care are un caracter istoric, deci care poate să sărăcească sau să se îmbogățească. Sensul, care se îmbogățește și se dezvoltă, poate rămâne pînă la un anumit moment în forma veche. În acele cazuri, în care sensul „merge prea departe se produce dezintegrarea polisemiei și apariția omonimiei”¹⁴.

Mai mult decât atât, dacă ar exista atîtea cuvinte cîte sensuri, limba s-ar transforma într-un mecanism automatizat, lipsit de orice expresivitate, de orice specific național. În realitate, limba nu este o sumă de etichete sau de denumiri, cum ar trebui să fie în cazul egalității numărului cuvintelor cu cel al sensurilor. Limba este un sistem complex ce servește nu numai pentru simpla denumire a obiectelor și fenomenelor, dar și pentru exprimarea gândurilor, atitudinilor și sentimentelor oamenilor. Limba este, dacă putem să ne exprimăm astfel, cel mai complex mijloc de exteriorizare a interiorizării umane. Principiul egalității numărului de sensuri cu numărul de cuvinte ar transforma limba într-un sistem static, lipsit de capacitatea de a reda mișcarea de la concret la abstract, de la abstract la concret, de la propriu la figurat, de la particular la general.

Dar, din fericire, cuvîntul posedă capacitatea de a se întrebuința în aceeași formă sonoră pentru a denumi obiecte, fenomene sau însușiri diferite și pentru a reda, în același timp, atitudinea omului față de ele. Această capacitate, denumită polisemie, este o însușire caracteristică, reală, a cuvintelor limbilor naturale, însușire care le deosebește de unitățile altor coduri.

Avînd în vedere această capacitate, proprie numai cuvîntului, de a denumi obiecte și fenomene diferite, adică de a fi polisemantic, apare în mod evident întrebarea : cum se explică această însușire a cuvîntului, care sînt, prin urmare, cauzele polisemiei ?

Cităm cîteva răspunsuri la această întrebare, date de lingviști cu renume :

I. Iordan : „Existența mai multor sensuri la unul și același cuvînt se explică prin contradicția dintre gîndire și limbă, contradicție inerentă oricărei unități dialectice (iar gîndirea și limba alcătuiesc o astfel de unitate). Gîndirea se mișcă mai ușor decât limba, este mai aptă de dezvoltare decât limba, datorită faptului că realitatea obiectivă, materială se află în continuă mișcare. Limba rămîne

¹³ Vezi despre aceasta A. Berg, I. Novik, *Razvitie poznanija i kibernetika*, în „Kommunist”, 1965, p. 24—27.

¹⁴ R. A. Budagov, *Sravnitel'no-semasiologičeskie issledovanija* (romanske jazyki), Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1963, p. 123—124.

foarte adesea în urma gândirii, pentru că nu tot ce se întâmplă în lumea înconjurătoare și, drept urmare, în gândire capătă o expresie lingvistică nouă. De aceea numeroase obiecte și fenomene noi, adică observate sau produse ulterior, sînt numite cu cuvinte vechi. Și aceasta este posibil, din cauză că adesea lucrările noi prezintă o asemănare mai mult ori mai puțin aproximativă cu cele vechi, ale căror nume le împrumută”¹⁵.

Eduard Sapir : „Nici o limbă nu ar fi în stare să exprime fiecare idee concretă printr-un cuvînt independent sau printr-un element-rădăcină. Experiența concretă este infinită, iar resursele celei mai bogate limbi sînt strict limitate. Limba este nevoită să repartizeze mulțimea infinită de noțiuni în cadrul sferelor noțiunilor de bază, folosind ca legături funcționale intermediare diferite idei concrete sau semiconcrete”¹⁶.

H. Kronaser : „Polisemia este o consecință a necesității de a stăpîni o infinitate de fenomene printr-un număr finit de simboluri sonore”¹⁷.

St. Ullmann : „Pe plan sincron, importanța fenomenului este foarte mare : ea afectează toată economia limbajului. Dacă am avea termeni separați pentru fiecare noțiune, necesitățile de memorizare ar deveni insuportabile. Polisemia ne permite să exploatăm rațional potențialul cuvintelor, atașîndu-le mai multe sensuri distincte”¹⁸.

R. A. Budagov : „... Polisemia cuvîntului este determinată de natura gândirii, de capacitatea omului de a generaliza fenomenele lumii ce ne înconjoară. Vocabularul oricărei limbi, chiar al celei mai bogate, nu este infinit, în timp ce experiența nu cunoaște margini. De aceea, pentru a reda cu mijloacele limbii această experiență infinită, lexicul trebuie să crească nu numai cantitativ (numărul cuvintelor), ci și calitativ (gruparea sensurilor în cadrul cuvintelor apariția de sensuri noi la cuvinte vechi etc.). Polisemia cuvîntului este determinată și de natura gândirii, și de particularitățile experienței zilnice a omului”¹⁹.

Dr. Herbert Koziol : „O limbă fără cuvinte polisemantice nu ar putea fi concepută, ea ar trebui să aibă un număr atît de mare de cuvinte cu un singur sens încît acest lexic foarte mare și în continuă creștere n-ar putea fi stăpînit într-o măsură suficientă de vorbitor”²⁰.

J. Casares : „Polisemia, adică unificarea într-un singur semn a mai multor sensuri, este o urmare inevitabilă a disproporției care există între numărul de semne ale vorbirii și numărul imens de noțiuni, ce se exprimă prin limbă”²¹.

I. S. Tișler : „Noi presupunem că apariția, existența și dezvoltarea polisemiei se explică nu numai și nu atît prin economia mijloacelor în limbă cît prin : 1) asemănarea obiectelor și fenomenelor ce au aceeași denumire în limbă și

¹⁵ I. Iordan, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învățămîntului, 1956, p. 39.

¹⁶ Eduard Sapir, *Le langage*, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1967, p. 199.

¹⁷ H. Kronaser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1954, § 47.

¹⁸ St. Ullmann, *op. cit.*, p. 199.

¹⁹ R. A. Budagov, *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moscova, 1965, p. 22.

²⁰ Dr. Herbert Koziol, *Grundzüge der Englischen Semantic*, Wien-Stuttgart, 1967, p. 27.

²¹ J. Casares, *Vvedenie v sovremennuju leksikografiu*, Moscova, 1957, p. 70.

2) prin tendința gândirii omenești de a reflecta realitatea înconjurătoare și în același timp, se-nțelege, și această asemănare”²².

Punctele de vedere exprimate în legătură cu cauzele polisemiei pot fi grupate în funcție de soluțiile propuse, în patru categorii:

a) Polisemia este rezultatul faptului că limba nu are resurse suficiente pentru a exprima infinitatea de noțiuni existente.

b) Polisemia este rezultatul posibilităților limitate ale oamenilor de a memora, în cazul inexistenței ei, numărul extrem de mare de cuvinte monosemantice necesar pentru denumirea tuturor noțiunilor.

c) Polisemia este rezultatul atât al sărăciei limbii, cât și al naturii gândirii și al particularităților experienței zilnice a omului.

d) Polisemia este nu atât rezultatul tendinței de economie al limbii, cât al faptului că în lumea înconjurătoare între obiecte și fenomene există asemănări ce sînt reflectate de gândire.

Încă de la început, trebuie să arătăm că toate cele patru soluții propuse pentru a explica apariția și existența polisemiei sînt fie unilaterale, fie complet greșite.

Punctul de vedere, conform căruia polisemia este rezultatul faptului că limba nu are resurse pentru a exprima infinitatea de noțiuni existente este greșit. Din punct de vedere strict lingvistic împotriva lui pot fi aduse următoarele argumente”²³:

a) Cercetările structuraliștilor au dovedit că limbile naturale dispun de posibilități extrem de mari în ceea ce privește numărul de cuvinte ce pot fi formate cu ajutorul combinațiilor de sunete specifice lor. Astfel, limba germană, care dispune de 43 de foneme, ar putea forma aproximativ 145 de milioane de cuvinte cu o structură de pînă la cinci foneme²⁴. Este evident că limba engleză care dispune de 44 de foneme ar putea forma un număr de cuvinte cu aceeași structură mult mai mare. Analizînd cele mai bogate dicționare ale limbii engleze (The Oxford English Dictionary. Volumes I—XII, Oxford, 1933; Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, Springfield Mass. USA, 1946), care conțin 500 000 și respectiv 600 000 de articole, se poate constata că vorbitorii limbii engleze nu i-au realizat posibilitățile decît într-un procentaj mai mic de 0,5%.

b) Ar fi logic să presupunem că în scopul economiei mijloacelor lexicale, limbile ar trebui să meargă pe calea formării de cuvinte cu un număr mic de foneme în structura lor. Analizînd însă, aceleași limbi — engleza și germana — se poate constata că nu este așa. Astfel, limba engleză, cu excepția primelor 2 400 de cuvinte dispuse în ordinea frecvenței și a căror lungime este în medie egală cu 5,34 litere/cuvînt²⁵, dispune de un număr însemnat de cuvinte cu o lungime mult mai mare. De asemenea, limba germană posedă o serie de cuvinte a căror

²² Vezi I. S. Tișler, *O leksičeskoji polisemii slova*, în „Jazyk i obščestvo“, Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1967.

²³ Vezi I. S. Tișler, *O probleme pričinosti leksičeskoj polisemii*, în „Jazyk i obščestvo“, Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1970, p. 157.

²⁴ Vezi T. A. Degtereva, *Puti razvitiia sovremennoj lingvistiki*, III, Moscova, 1964, p. 51.

²⁵ Vezi E. L. Thorndike, *The Teacher's Word Book*, Columbia University, New-York, Second Edition, 1927, apud, I. S. Tișler, *O probleme pričinosti leksičeskoj polisemii*, p. 157.

lungime în litere poate depăși de câteva ori cifra 5. Deși numărul cuvintelor formate din mai mult de 5 foneme nu este foarte mare, se poate afirma că nici engleza și nici germana nu au tendința de a forma în exclusivitate cuvinte cu mai puțin de 5 foneme.

Prin urmare, cauza polisemiei nu poate fi găsită în afirmația despre posibilitățile limitate ale limbii.

În ceea ce privește punctul de vedere din a doua categorie trebuie să arătăm că nici el nu poate fi acceptat. Aceasta pentru motivul că, pînă în prezent, problemele locului memoriei și ale posibilităților ei nu au fost încă rezolvate de neurofiziologie în mod pozitiv. Datele conform cărora zonelor vorbirii din creier le corespund două cîmpuri din cele 45, adică mai puțin de 450 milioane de neuroni²⁶, iar neuronului îi corespunde 1 bit de informație, sînt infirmate de cercetările lingviștilor. Astfel, lingvistul N. D. Andreev, bazîndu-și calculele pe datele neurofiziologiei contemporane, consideră că „un astfel de număr (n. n. de neuroni) cu greu ar ajunge pentru a înregistra limba maternă; cunoștințele oamenilor care stăpînesc, însă, o altă limbă străină (ne mai vorbind despre două sau trei) ar atîrna pur și simplu în aer. În ceea ce-i privește pe poligloții, care stăpînesc cîteva zeci de limbi, situația din creierul lor ar părea de neexplicat: pentru înregistrarea cunoștințelor lor — avînd în vedere un bit de informație pe neuron — nu s-ar găsi în întregul creier un număr suficient de neuroni, dacă aceștia s-ar trata ca elemente ale unui cod binar. Din această analiză cantitativă rezultă următoarea concluzie: neuronul reprezintă mai mult decît un element (o celulă) al memoriei binare și conține mai mult decît un bit de informație”²⁷.

Bazîndu-ne pe aceste date, putem afirma că nu există argumente suficiente care să confirme că polisemia cuvîntului este condiționată de posibilitățile limitate ale memoriei umane.

În privința punctelor de vedere din cea de a treia și respectiv a patra categorie, enunțate de I. Iordan, R. A. Budagov și I. S. Tișler, trebuie să arătăm că, deși sînt mai aproape de adevăr, prezintă un caracter unilateral, deoarece nu iau în considerare toate elementele care participă la formarea și consolidarea sensurilor cuvîntului polisemantic.

Problema naturii polisemiei, după părerea noastră, nu poate fi rezolvată decît dacă se iau în considerare toate elementele care participă la formarea și consolidarea sensurilor cuvîntului polisemantic, adică realitatea, gîndirea, limba și vorbirea, și dacă se consideră că formarea polisemiei este o schimbare și, prin urmare, ca orice schimbare, se supune legii dialectice a unității și luptei contrariilor.

Se știe că gîndirea reflectă în sensul cuvîntului nu numai însușirile unor obiecte și fenomene singulare, ci și însușirile unor clase de obiecte sau fenomene reale sau imaginare. Prin urmare, sensul cuvîntului, așa cum spune Lenin, generalizează și individualizează în același timp. De aceea, remarcă R. A. Budagov, „cuvîntul momosemantic nu se deosebește de cel polisemantic. În ultimul (n.n.

²⁶ Vezi despre aceasta F. George, *Mozg kak vyčislitel'naja mašina*, Moscova, 1963, p. 335

²⁷ N. D. Andreev, *Statistiko-kombinatornye metody v teoreticheskom i prikladnom jazykoznanii*, „Nauka”, Leningrad, 1967, p. 199.

adică în cuvîntul polisemantic) se manifestă mai clar acea posibilitate de generalizare care îi este proprie oricărui cuvînt”²⁸. Se înțelege, spune mai departe Budagov, că „între cuvintele monosemantice și cele polisemantice există și deosebiri. În primul caz, însușirile obiectului sau fenomenului se generalizează fără să se iasă din limitele aceleiași categorii de obiecte sau fenomene, pe cînd în al doilea **caz**, generalizarea se produce nu pe o singură, ci pe două sau mai multe linii deodată”²⁹.

Avînd în vedere aceste afirmații, putem considera ca premiză a apariției și existenței polisemiei faptul că în realitatea obiectivă există, pe lîngă obiecte și fenomene omogene, obiecte și fenomene între care se pot stabili anumite relații de asemănare de ordin real sau imaginar. Dacă avem în vedere și faptul că elementele realității au un caracter nediscret, adică posedă însușirea de a trece unul în altul, nu putem să nu observăm că premisele reale ale polisemiei cresc, deoarece acest caracter nediscret se cere exprimat prin elemente lingvistice discrete. Ori, cum ar fi posibilă această exprimare dacă n-ar exista polisemia? În felul acesta polisemia ca fenomen lingvistic poate fi privită ca un analogon al caracterului nediscret și continuu al lumii obiectelor, unde alături de mulțimi și clase de obiecte și fenomene omogene există și clase contingente.

Numărul și diversitatea relațiilor, pe baza cărora se stabilesc asemănările dintre elementele realității, înțelegerea trecerii unui fenomen în altul depind în mod direct de gradul de cunoaștere a acestei realități extralingvistice de către om. Cu cît cunoașterea realității este mai adîncă, cu atît posibilitățile de generalizare ale gîndirii sînt mai mari și, implicit, cu atît cresc și premisele obiective de apariție a polisemiei.

Existînd premisele reale pentru posibilitatea de denumire a mai multor fenomene și obiecte cu aceeași formă sonoră, rămîne doar ca limba să transpună aceste premise în realitate. Este evident, credem, că vorbirea nu poate opera nici cu obiecte reale și nici cu relațiile dintre ele, ci numai cu denumirile lor. Denumirea se realizează în limbă fie prin cuvinte noi, fie prin atașarea unor sensuri noi la cuvîntul deja existent, fie prin exprimări analitice. Întrebarea este de ce în unele cazuri denumirea se realizează prin forme sonore noi, iar în alte cazuri prin forme sonore deja existente, cînd baza obiectivă a denumirii prin aceleași forme sonore, deci numai prin atașare de sensuri, există. Răspunsul la această întrebare poate fi dat numai dacă avem în vedere contradicțiile interne ale limbii, și anume: contradicția dintre vorbitor și ascultător (cod-text), contradicția dintre normele de întrebuințare (uz) și posibilitățile limbii și contradicția dintre funcția informativă și cea expresivă a limbii. Polisemia poate fi explicată prin toate aceste trei contradicții care acționează concomitent în limbă.

Contradicția dintre vorbitor și ascultător constă în aceea că vorbitorul tinde să exprime prin mijloace cît mai economice ideile sale, iar ascultătorul să înțeleagă cît mai repede și mai precis cele comunicate. Pentru a se face înțeles cît mai bine, mai ales atunci cînd vrea să comunice despre obiecte sau fenomene

²⁸ R. A. Budagov, *Sravnitel' no-semasiologičeskie issledovanija (romanskije jazyki)*, Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1963, p. 121.

²⁹ Idem, p. 121.

însă nedenumite, vorbitorul ar trebui să folosească în mesajul său numai comparații. De exemplu, vrînd să comunice cuiva o întîlnire la cotul unui rîu cunoscut, vorbitorul ar trebui să spună „Ne vom întîlni acolo unde rîul are forma cotului mîinii“. Această formă de exprimare, însă, ar fi contrară tendințelor sale de a fi scurt și clar. De aceea, el trebuie să găsească o formă de exprimare mai scurtă, dar înțeleasă și de ascultător. Această formă nu poate fi decît transferul denumirii unui obiect asupra altuia pe baza existenței unei relații de asemănare, relație, care să poată fi intuită și de ascultător. Ascultătorul acceptînd relația stabilită de vorbitor și, implicit, transferul de denumire, va întrebuița la rîndul său acest transfer în situații similare. În acest fel, un anumit transfer de denumire individual va fi generalizat devenind un element al limbii comune.

Contradicția dintre uzul vorbirii (normale de întrebuițare) și posibilitățile limbii constă din conflictul dintre necesitățile de denumire și lipsa în cadrul tradiției a normelor de întrebuițare pentru noua denumire pe care limba o poate da oricînd. Cuvintele existente la un moment dat au statornicit anumite norme de întrebuițare. Un cuvînt nou apărut, deci cu formă sonoră diferită de a cuvintelor deja existente (și limba are această posibilitate de a forma o infinitate de forme noi), își găsește mult mai greu locul în normele de întrebuițare stabilite la momentul respectiv pentru acestea. Dacă, însă, obiectul nou este denumit pe baza unui transfer de denumire, adică primind forma sonoră a unui cuvînt deja existent, el este mult mai ușor acceptat de normele de întrebuițare. Sistemul limbii, cu normele sale consolidate, se deschide și acceptă mult mai ușor un sens nou, deoarece el este exprimat prin forme sonore deja existente cu statute de funcționare bine stabilite. Prin urmare, dacă contradicția se rezolvă în favoarea uzului se obțin sensuri noi, dacă ea se rezolvă în favoarea limbii, se obțin cuvinte noi, care treptat fie că se încadrează în norme, fie că le modifică pentru a se putea integra. Aceste afirmații apar și mai evidente, dacă avem în vedere folosirea și încadrarea neologismelor în limbă. Frecvența lor în vorbire crește pe măsură ce caracterul neologic dispare.

Contradicția dintre funcțiile limbii constă din ciocnirea în limbă a două tendințe: tendința spre regularitate, precizie, terminologizare și tendința spre expresivitate. De exemplu, creșterea interesului pentru sport duce, pe de o parte la ordonarea nomenclaturii sportive, la terminologizarea ei, iar, pe de altă parte, la întrebuițarea ei figurată prin transfer asupra unor obiecte și fenomene din alte domenii ale vieții sociale sau spirituale. Sînt cazuri cînd atît tendința spre mărirea forței de informare precisă, cît și tendința spre mărirea forței de expresie a limbii pot fi considerate surse de creștere a polisemantismului. Comparați în acest sens folosirea unor cuvinte din limba comună ca termeni și folosirea figurată a unor termeni în scopuri expresive.

Prin urmare, natura polisemiei trebuie căutată atît în realitatea extralingvistică cît și în cea lingvistică, ea fiind determinată de: a) cauze ontologice (aparitia de obiecte și fenomene noi, existența unor clase de obiecte și fenomene omogene și contingente, posibilitatea stabilirii unor relații reale sau imaginare de asemănare, caracterul nediscret al elementelor realității extralingvistice), b) cauze gnoseologice (pătrunderea treptată a minții umane spre esența lucrurilor) și c) cauze lingvistice (contradicțiile interne ale limbii).

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕКСИЧЕСКОЙ
ПОЛИСЕМИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В данной статье рассматриваются два важных и тесно связанных между собой вопроса: вопрос о существовании лексической полисемии и вопрос о причинах, обуславливающих ее.

Автор считает, что объективное существование полисемии не вызывает сомнений; она является естественным свойством языкового знака, отличающим его от единиц искусственных кодов.

Далее автор рассматривает концепции некоторых лингвистов в связи с причинами полисемии и приходит к выводу, что эти концепции, в какой-то мере, являются либо ошибочными, либо односторонними. Автор полагает, что появление лексической полисемии можно объяснить во-первых, если принимать во внимание все факторы, определяющие и утверждающие значения полисемантического слова (действительность, мышление и язык) и, во-вторых, если считать, что образование полисемии является изменением и, следовательно, как любое изменение подчиняется диалектическому закону единства и борьбы противоположностей. Причины лексической полисемии имеют различный характер. Их можно классифицировать следующим образом: а) онтологические причины (появление новых предметов и явлений, существование некоторых классов контингентных предметов и явлений, возможность установления некоторых отношений сходства между предметами и явлениями действительности, нескрытый характер действительности; б) гносеологические причины (постепенное проникновение человеческого мышления в сущность вещей); в) лингвистические причины (внутренние противотечения языка).

CONSIDÉRAȚII SUR LA POLYSÉMIE LEXICALE

(RÉSUMÉ)

Dans cet article, on étudie deux problèmes importants et étroitement liés entre eux: la problème de l'existence de la polysémie lexicale et celui des causes qui l'engendre. L'auteur considère que l'existence de la polysémie lexicale est indubitable, la polisémie étant un état naturel du signe linguistique qui le différencie des unités des codes artificiels.

On analyse ensuite les conceptions de différents linguistes concernant les causes de l'apparition de ce phénomène linguistique et aboutit à la conclusion que ces conceptions sont soit totalement erronées, soit unilatérales. L'auteur est d'avis que les causes de la polysémie lexicale ne peuvent être comprises que si l'on considère tous les facteurs qui participent à la formation et à la consolidation des sens du mot polysémantique (la réalité, la pensée et la langue) et seulement si l'on considère que la formation de la polysémie est un changement et, par conséquent, elle obéit à la loi de l'unité et de la lutte des contraires.

L'auteur aboutit à la conclusion que les causes de la polysemie sont différentes par leur nature. On peut les classer en : a) causes ontologiques (l'apparition d'objets et de phénomènes nouveaux, l'existence de classe d'objets et de phénomènes nouveaux, l'existence de classe d'objets et de phénomènes homogènes et contingentes, la possibilité d'établir des relations réelles ou imaginaires entre les objets et les phénomènes de la réalité, le caractère non discret des éléments de la réalité); b) causes gnoseologiques (la pénétration graduelle de l'essence des choses par la pensée) et c) causes linguistiques (les contradictions internes de la langue).

PERSONALITATEA LUI GH. LAZĂR

(La 150 de ani după moarte)

DE

LUCIA JUCU-ATANASIU

„A fost un om bun, pentru că ne-a dat
lumină” (mărturisirea unei țărance din
Avrig, în 1952).¹

Gheorghe Lazăr, ca și contemporanul său Tudor Vladimirescu, a devenit după moarte o figură de legendă. Ambii au luptat pentru „regenerarea” Țării Românești, pentru dreptate socială și trezirea conștiinței naționale a românilor și amândoi au murit timpuriu, creînd în jurul lor un mit.

S-a născut la 5 iunie 1779, într-o familie de țărani liberi din Avrig. Cursurile primare le urmează în sat, la școala „națională,” înființată după legea austriacă *Norma regia*, școala unde Ioan Barac a fost învățător și poate prieten și sfătuitor al lui Gh. Lazăr. Urmează apoi cursurile Liceului piarist din Cluj, cu limba de predare latină. În 1801—1802 este la Sibiu, unde învață retorică, poezia și studiază geometria practică, de unde revine la Cluj, la liceul regio-academic, cea mai înaltă școală a orașului unde au studiat și G. Bariț și A. T. Laurian. Aici frecventează timp de doi ani cursurile de filozofie și drept. În 1806 cere o bursă pentru facultatea de teologie din Viena, obține aprobarea curții imperiale și în același an pleacă, însoțit de o recomandare elogioasă a cancelariei aulice transilvane: „de cel mai bun talent și moralitate și în studii obținînd clasă primă cu distincție,” avînd „calități [...] alese.”² Ca elev obținuse rezultate foarte bune, formîndu-și o temeinică cultură matematică și filozofică. Întîmpina greutăți materiale și, ca să se ajute, medita copii. Astfel a dat lecții contelui Ludovic Gyulay, la limba germană, cînd acesta avea cinci-șase ani, purtînd cu el, ulterior, din Viena o corespondență din care ni s-au păstrat cîteva scrisori cuprinzînd sfaturi de bună purtare și de învățătură.³ Gh.

¹ G. Macovescu, *Gh. Lazăr. 1779—1823*, (Buc.), Editura Tineretului, 1954, p. 90

² Raportul cancelariei aulice transilvane nr. 1704/1725, din 1806, publicat de A. Sădeanu, *Date nouă despre Gh. Lazăr*, Arad, 1914, p. 6

³ Cităm, după D. Prodan, *Trei scrisori de la Gheorghe Lazăr în Gînd românesc*, 1937, p. 580 : „Poartă-te numai bine, învață cu voie bună, căci așa se cuvine unui om tînar. Fii ascultător și virtuos, căci asta face pe oameni pretutindeni iubiți ...” În altă scrisoare, din 24 XII. 1808, îi spune „coconașului” să învețe bine, „pentru că numai asemenea tineri devin apoi oameni mari și destoinici. Ori Coconașul rîvnește chiar aceasta.” (apud A. Csetri și I. Dani, *Contribuții la biografia lui Gh. Lazăr în Limbă și Literatură*, vol. 17 (1968), Buc., p. 67

Lazăr rămîne în amintirea fostului său elev, care-l pomeneste mereu în jurnalul său intim. Din perioada meditării, la curtea din Săcel (jud. Harghita), datează predicile pe care le-a rostit în fața sătenilor, „spre marea mulțumire a românilor”,⁴ își amintește Gyulay. De acum se precizează permanența legăturii cu poporul, tendința de trezire a conștiinței naționale și de culturalizare a poporului român.

Studiază teologia la Universitatea din Viena, între 1806—1809, cu ajutorul unei burse a consistoriului sibian, din banii adunați anual în fondul sidoxial al Episcopiei ortodoxe din Sibiu, de la țărani și orașenii ortodocși, cu obligația ca la încheierea studiilor să instruiască pe „candidații la preoție în științele de lipsă pentru păstorire și ocuparea oficiului preoțesc și a presta și alte servicii la consistorul de ritul neunit.”⁵ Este preocupat și de filozofie și de matematici superioare; studiază opera lui I. Chr. Wolff, de orientare raționalistă, deci nu numai catolicismul erudit, predat la Universitate, ci și raționalismul ce-l apropie de aripa liberală a teologiei. Îl interesează literatura juridică, economia politică, literatura beletristică, fizica, chimia, botanica, mineralogia, medicina, istoria universală, geografia, deoarece vroia să servească poporul român prin cultura sa enciclopedică, cum notează într-o scrisoare către guvernatorul Transilvaniei, Gh. Bánffy (din 28. X. 1808): „ca adevărat fiu al Patriei [...] aș dori să dau dovadă de ea [recunoștință] - cu îngăduiala supremei voințe - cînd va veni timpul și prin fapte...”⁶ Participă, împreună cu alți studenți și artiști vienezi, la viața de ocupație a Vienei de către armatele imperiale și, după mărturia lui Ion Heliade Rădulescu, se pare că „trăise între francezi în vremea armiei lui Napoleon ... și vorbea adesea cu dînșii”, fiind topograf în serviciul armatei (obligație ce-i va servi mai târziu, la București, în cariera de inginer).

După trei ani de studii teologice Gh. Lazăr cere un post în țară. Deoarece guvernul era interesat ca el să obțină o situație înaltă în cler și, prin aceasta, să influențeze preoții ortodocși din Transilvania și poporul român, îl trimite la Carloviț, ca să-și completeze studiile cu dogmatica și liturghia ortodoxă și să obțină hirotonirea. Revine de la Viena la Sibiu, în noiembrie 1809, în vederea acestor noi studii. Mitropolitul sîrb Ștefan Stratimirovici, sub influența directorului școlilor neunită din Transilvania, Gheorghe Haines, refuză însă să-i accepte continuarea studiilor și hirotonirea, privindu-l „asemenea unui eretic”, văzînd în tînarul student „indiferentism și răceală către religionea greco-neunită”. Astfel îi închide calea lui Gh. Lazăr spre obținerea unor posturi înalte în ierarhia bisericească, pentru care avea pregătirea și calitățile necesare. Lazăr revine la Viena, în aprilie 1810, așteptînd hotărîrea împărătească și se ocupă de traduceri, urmînd și cursuri de teologie și paleologie.

Gh. Lazăr nu încheie studiile teologice la Viena, după cum nu a încheiat nici pe cele juridice la Cluj. Pleacă însă ca un om cultivat, cunoștințele sale variate vrînd să le pună în slujba poporului român, pe care dorește să-l ridice la nivelul european. La sfîrșitul anului 1810 cere să i se dea o slujbă în țară,

⁴ Apud D. Prodan, art. cit., p. 580. Asemenea predici în biserici (și cuvîntări la iarmaroace) va ține și C. D. Aricescu în anii 1854—1856, îndreptate împotriva privilegiilor boierimii.

⁵ *Idem*, nota 2

⁶ A. Csetri și D. Dani, *st. cit.*, p.66

„ca să poată pune în aplicare rodnică științele sale de specialitate și alte cunoștințe secundare, însușite în cursul unui studiu de 19 ani, la coreligionării săi încă foarte rămași în cultură.“⁷ Peste un an precizează că vrea să primească o funcție „prin care ar putea influența asupra educației poporului valah.“⁸ Este trimis la Sibiu, la episcopul nou ales, Vasile Moga, unde pleacă în martie 1811, pe un drum ce va fi al suferinței, dar și al afirmării intransigente a unor idei radicale.

La Sibiu devine „teolog și profesor candidaților de preoție neuniți în Transilvania,“ deci profesor la seminarul teologic, ulterior și arhidiacon al Episcopiei. Era temut, invidiat și urit de superiorii săi, în primul rând de episcopul Vasile Moga, care se opune inițiativelor lui Gh. Lazăr, împiedicând desfășurarea activității sale didactice și științifice.⁹

Fire aprinsă, Lazăr ajunge în conflict și cu elevii, unii dintre ei spioni ai episcopului, inculți și răi, considerați „niște bucheri, bușteni întunecați,“ „vite necuvântătoare“. Unul dintre acești candidați la preoție, diacul Ioan Feketici neținând seama că este „o mină de om slab“, l-a „isbit,“ vrînd „să-[l] arunce pe fereastră afară în curte“ și reușind doar să-i spargă capul; cu amărăciune încheie Gh. Lazăr scrisoarea în care se referă la acest moment; „...ce va fi mințit și cine îl îndeamnă a purta vorbe și minciuni despre mine nu știu, fără vază că eu de voi grăi oare căruia ceva despre folosul bun de obște și al său sînt în primejdie de prăpădirea vieții.“¹⁰ O stare sufletească asemănătoare apare și în jurnalul intim al lui E. Poteca, „*Ideile faptelor mele de la anul 1828 pînă la aprilie 1829, pentru știința mea și pentru cunoștința de sine-mi*, în fragmentul referitor la discursul din 3 aprilie 1827, care, pentru ținuta sa critică, a fost „nepriimit“, „lepădat“, de către mitropolit și Eforii școlilor, aceștia vrînd chiar să-lucidă: „de nu voi înceta eu cu acest feliu de cuvinte pînă d-lor nu trebuie să-i costăsească viața mea! Iată cei ce zac întru întunerecul neștiinței în ce idei varvaricești să află! Aceștia să tem de lumina adevărului“. „Legea dreptății“, pe care o discută aici E. Poteca, se referă la o idee centrală în gîndirea sa social-politică luministă: insuficiența reformelor culturale în îndepărtarea rețelilor societății și necesitatea înlăturării robiei.¹¹

⁷ și ⁸ apud A. Sădeanu, *op. cit.* p. 19 și p. 21. Vezi și scrisoarea către părinți: „Să nu vă fie jale de mine pentru că eu am venit aici tocmai pentru ca să lucrez spre ușurarea sorții noastre triste.“

⁹ Nu aprobă tipărirea unor lucrări, îl readuce, cu sila, de la Brașov, în decembrie 1811, unde Gh. Lazăr fugise din cauza neînțelegerilor și a salariului mic primit (5 floreni, sumă pe care putea cumpăra o piele de capră în anul 1804); împreună cu Haines și mitropolitul Strati mirovici îl respinge dorința de a deveni episcop la Arad, în 1815, considerîndu-l „prea savant“ și „indiferent față de religie“, autor al unor predici „antireligioase“, în calitate de orator bisericesc dornic de a trece pe români la biserica unită, pentru că a studiat în școli catolice, și-i scormonește vini îndepărtate, în copilărie (a împușcat ciori pe crucea bisericii, ca și I. Creangă mai tîrziu și a fost considerat vrăjitor pentru experiențele de fizică făcute). Pentru relațiile sale cu episcopul vezi I. Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gh. Lazăr în Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXXVII, Buc., 1915.

¹⁰ G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, Buc., 1924, p. 180—181.

¹¹ *Ideile faptelor mele*... au fost publicate de C. Rădulescu — Motru în *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca în Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare*, Seria III, Tom XII, mem. 2 (Comunicare din 12. II. 1945).

Exprimarea nedisimulată a ideilor sale politice liberale duce însă la excluderea lui din rîndurile clerului transilvan, pentru „insubordonare față de episcopul său și pentru alte abateri dat în supravegherea autorităților polițienești“. De fapt, nu atît neînțelegerile disciplinare cu episcopul Moga vor duce la acest act extrem, neînțelegeri cauzate și de incorectitudinea episcopului și de intransigența lui Gh. Lazăr, ci cauze politice stau la baza sa. Din raportul directorului poliției din Sibiu către guvernul din Viena, rezultă că la 9 iunie 1815 s-a ținut o întrunire la grădina-restaurant *Flora*, proprietate a eparhiei ortodoxe din Sibiu. În discuții, Gh. Lazăr preamărește pe Napoleon și geniul latinității și bea în cinstea sa, strigînd *Trăiască Napoleon!* într-un timp cînd acesta se întorcea din insula Elba spre Paris și într-o societate unde sașii închinau pentru împăratul Francisc. Cancelaria aulică, la 15 septembrie 1815, adresează împăratului un raport, cu propunerea destituirii lui Gh. Lazăr și cu punerea sub supravegherea poliției, caracterizîndu-l ca „neastîmpărat, pornit spre exces, nesocotit, arogant, clocotitor de mînie, nesupus, neglijent, cu o neîmpăcată pornire către patima beției“. Este considerat „nevrednic, cu totul degenerat“ și „nepotrivit“ în postul de îndrumător „pentru tînărul cler al unui popor atît de înapoiat din punct de vedere cultural, cum sînt valahii din Transilvania“, „primejdios“ datorită „felului său echivoc de a gîndi“, încît cancelarul Teleki declară că măsura de înlăturare se impune, atît pentru a opri educarea necorespunzătoare a tînărului, cît și pentru siguranța statului habsburgic. Destituirea sa, opera administrației și a curții vieneze cît și a nobilimii austro-maghiare, este expresia fricii agenților lui Metternich ca idealul de libertate națională pentru care milita Gh. Lazăr să nu facă adepti.

Destituirea, aprobată la 22 X. 1815 de către împărat și executată în aprilie 1816, „depunerea sub supravegherea poliției ca un suspect și periculos“,¹² îl determină pe Gh. Lazăr să părăsească Sibiul, să se îndrepte spre Brașov, regretat de prietenii săi P. Maior, V. Aaron și Ioan Piuariu Molnar. Aici „se pare cu ajutorul lui Ioan Barac, devine meditator al copiilor logofetesei Bărcănescu și, la plecarea acestora la București, trece și el munții, ca mulți ardeleni înaintea sa, începînd o viață nouă, care îl va impune în istoria culturii românești. Nici aici nu va scăpa de urmărirea autorităților austriece și relatarea lui M. Eminescu, într-un articol din *Timpul*, publicat la 3 mai 1879, a unui episod cunoscut dintr-o sursă bucureșteană nementionată, este semnificativă pentru adversitatea regelui austriac față de Gh. Lazăr¹³.

Din cauza greutății meseriei de profesor particular și pentru că inginerii hotarnici erau puțini în Țara Românească, serviciile de măsurare a moșiilor făcîndu-le ingineri germani, Gh. Lazăr începe să practice ocupația de inginer

¹² G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, , p. 188—198.

¹³ „Vestitul Gheorghe Lazăr trecuse în Țara Românească, deschisese școală și i se dăduse numaidecît o boierie. Nu știm acum cum se făcea pe atunci dezlipirea de cetățenie austriacă, destul că consulul austriac îl pretindea ca pe un supus al guvernului imperial, l-au ademenit între zidurile consulatului și l-au închis. Vodă Caragea auzind, a poruncit prefectului de poliție ca pe orice austriac va întîlni pe uliță să-l bată la falangă, ceea ce s-au și întîmplat întocmai. Numaidecît Gheorghe Lazăr a fost liber, căci operația polițienească nu era să se oprească la un austriac“ (apud I. Crețu, *Eminescu despre un episod necunoscut din viața lui Gh. Lazăr în Revista de istorie și teorie literară*, nr. 3—4/1964, p. 780).

hotarnic. După ce ajunge să fie cunoscut de marii boieri (Heliade indică pe Iancu Văcărescu în primul rând), în special de cei din Eforia școlilor (C. Bălăceanu, Gr. Ghica, I. Golescu), care se conving de cultura sa bogată, de calitățile sale sufletești alese, de patriotismul său, este propus domnului Caragea, la 6 martie 1818, ca să fie organizatorul unei școli românești superioare la București, deoarece „altul mai destoinic n-am putut găsi fără pe un *Lazăr inginer* ce a venit acum de curînd din părțile Transilvaniei, aici într-acest pămînt.”¹⁴ Este recomandat pentru a preda „aritmetica cu geografie istoricească pe harte și apoi geometria teoretică și geometria practică, dimpreună cu geodesia practică”, deci discipline teoretice și practice, aparținînd științelor exacte, ce urmau să pregătească ingineri hotarnici, atît de necesari într-o epocă de numeroase procese pentru împărțirea moșilor, pămîntul devenind obiect de comerț. Numit la „Academia de științe filozoficești și matematicicești” la 24 martie 1818, Gh. Lazăr organizează școala de la Sf. Sava, așa cum rezultă din *Înștiințarea* publicată.¹⁵ Tipărită pe două foi volante, începe cu patru strofe ce slăvesc pe mitropolitul Nectarie și

¹⁴ Apud G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 209. În legătură cu crearea învățămîntului superior în limba română trebuie precizate cîteva fapte. Ca urmare a degradării școlii superioare grecești, din cauza perimării sale în raport cu dezvoltarea social-economică a epocii, domnul Ioan Caragea dă în 1814 un hrisov de reorganizare a școlii grecești și înființează o nouă eforie, întărind învățămîntul grecesc cu profesori noi. Acești efori, propun domnului, la 10 decembrie 1817, un plan de organizare a școlii românești „pentru luminarea poporului ... prin învățatură”. Se cere aici înființarea unei școli cu trei dascăli la Sf. Gheorghe, unde să se predea atît studiile gramaticale, cît și catehismul sfintei noastre religii și cîteva din cele mai de trebuință științe, ca să poată din această școală să se formeze buni împiegați pentru cancelarii și judecătorii, dar și pentru a deveni ajutoare de ingineri: să fie învățați cu „măsurarea moșilor și locurilor”. Se prevedea aici și dezvoltarea învățămîntului din provincie. Domnul semnează propunerea prin nizamul din 15 decembrie 1817. Cele două documente dovedesc că înființarea învățămîntului românesc superior la București era o problemă actuală pentru cultura națională, în momentul în care Gh. Lazăr vine în Țara Românească (în 1816). Gh. Lazăr a avut marele merit de a „lărgi cadrul” (G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Buc., 1923, p. 77 și Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Buc., 1971, p. 71), de a amplifica acest proiect și de a înlătura tutela grecească, pe care anafora din 10 decembrie o menținea. În lupta care se declară acum, apare Gh. Lazăr ca o personalitate ce se ridică în numele școlii românești, în fața lui Veniamin din Lesbos, directorul școlii grecești, confruntarea dintre ei avînd loc în februarie 1818, în Divan, încheindu-se cu înfrîngerea directorului grec. La scurt timp, prin anafora din 6 martie 1818 se cere înființarea școlii românești de la Sf. Sava, cu învățături „filozoficești, precum au și celelalte limbi”. Abia acum apare menționat numele lui Gh. Lazăr, chiar dacă ideile despre o școală superioară românească sînt implicate în toate documentele din anii 1816—1818 (vezi Gheorghe Pănuță, *Gheorghe Lazăr*, Buc., 1973, p. 28—36, unde se conchide, în urma documentelor cercetate, că „școala lui Gheorghe Lazăr proiectată în anul 1816, s-a realizat într-o primă formă în 1817 și s-a pus în aplicare, cu o structură nouă, în 1817”, p. 36). Domnul Caragea aprobă proiectul la 24 martie 1818, dînd astfel viață „academiei românești”. Noua școală se desparte de academia grecească de la Măgureanu și se așează în localul vechi de la Sf. Sava. Opoziția manifestată din partea școlii grecești, care își vedea atacată supremația, crește în momentul în care clasa devine pentru Gh. Lazăr o tribună de la care urmărea să trezească sentimentele patriotice ale elevilor, să le formeze conștiința națională. Se repetă astfel, la București, ceea ce se întîmplase la Iași, odată cu înființarea școlii superioare românești de către Asachi, în 1815. Dușmăanii a întîmpinat Gh. Lazăr, la început, și din partea inginerilor străini care simțeau că elevii dascălului ardelean le vor fi concurenți (v. Ion Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antizeze*, p. 61). Așa, încît, din lectura atentă a mărturiilor contemporane, reiese lupta pe care a trebuit să o ducă Gh. Lazăr la începutul activității sale de dascăl în Țara Românească, pentru a impune învățămîntul național.

¹⁵ *Idem*, p. 17—22.

pe domnul Ioan Caragea, urmate de apelul adresat tinerimii *De toată cinstea vrednică tinerime*. Gh. Lazăr anunță cotitura săvârșită în învățămînt (ivirea „luceafărului mîngîierii”) : „o iznoavă sădire, plămădire și de mult poftită îndreptare a binelui de obște”, după „bunele pilde ale celorlalte neamuri vecine”, pentru ca poporul român să poată apoi „pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare luminate, aflîndu-și acolo treapta cea pierdută a cinstii strămoșești”. Dascălul enunță un principiu luminist deosebit de important, acel al etatizării învățămîntului : patriei nu-i poate fi indiferentă creșterea „mădularilor următoare” deoarece „odihna ei cea din lăuntru, precum și cea din afară, așa și binele cel de obște, precum și cel privat, stau cu creșterea tinerimiei următoare într-o analoghie prea strînsă legate. Din care pricină fieștecare patrie, fieștecare stăpînire bine sistematisită, osăbit priveghează, ba are a priveghea pentru creșterea cea cuviincioasă a tinerilor următori.” Încercări de a întemeia o școală românească superioară s-au făcut și mai înainte, dar, „vrăjmășia vremilor și neprietenosasele stări împrejur, în care mai în toate veacurile au înțotat Patria” au fost împotrivă. Acum se impune întemeierea unei „Academii de știință chiar în limba maicii sale”, ca și ale celorlalte „popoare și limbi”, „bine împodobite cu școli mari și academii de științe strălucitoare, chiar în limba lor”, poporul român fiind „așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum și cu toate darurile duhovnicești”, încît nu este „mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decît toate celelalte limbi și popoare ale feței pămîntului.” Avînd în față exemplul «luminatelor Europe» pe care o invocă numeroși cărturari luminiști ai epocii (B. P. Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Dinicu Golescu, Ion Heliade Rădulescu ș.a.), Gh. Lazăr este conștient de greutățile pe care le va întâmpina, dar este optimist : „de va avea noroc să fie mîntuită de gabalele neștiuților și de sfaturile celor ce știu prea multe, negreșit va pași pe cărarea surorilor ei.” Apelul său primește acum accente patetice, îndemnînd tinerii să vină la școala românească : „... iubită de toată cinstea vrednică tinerime ! iată o epohie nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc, supt pavăza schyptrului domnesc, după care demult oftară inimile dumnea-voastră, vă chiamă, vă strigă părintește, vă îmbrățișează ! veniți toți de toate părțile, și de toată starea, veniți la *izvorul tîmăduirii* ! ¹⁶ la muzeul înfloririi !” ... Chemarea sa, adresată democratic, tuturor claselor sociale, reflectă un entu-

¹⁶ Imaginea se găsește în textul prin care domnul Al. Ipsilanti reformează școala domnească, în 1776, mutînd-o la Sf. Sava și transformînd-o într-o școală superioară, unde cursurile au un caracter mai înalt și se predau în mai multe limbi, încît „cei ce se vor învrednici de apele ei să nu mai fie siliți a căuta setoși alt *izvor*”. (Coincidență : tot la Sf. Sava imaginea va fi folosită pentru a indica dezvoltarea școlii românești de data aceasta). Ea revine în operele luministe ale vremii, de pildă la B. P. Mumuleanu, a cărui *Odă rîvnitoare spre învățători*, din 1818, constituie un răspuns la *Înștiințarea* lui Gh. Lazăr. Poetul muntean laudă deschiderea școlii condusă de Gh. Lazăr, „izvor nou”, prin care patria „stearpă” va ieși din înapoiere, „miile de hule și birfări” vor înceta și „rostul cel de mult ohtat” se va realiza. (Cităm după ultima ediție, *Scrieri*, Buc., Ed. Minerva, 1972, p. 5–10). Mumuleanu cîntă ivirea veacului nou, împotriva „defăimării” și a „leneviei” : „Iată vremea au venit/Ca și noi să ne trezim./Am căzut, să ne sculăm,/Și de eram întinați,/Acușa să ne spălăm/Și să fim iarăși curați./Nu în veci să rămînem/Cu ponoase lepădați./Ci să silim cît putem/Să nu fim tot defăimați”. Deoarece popoarele s-au civilizat prin „cunoștința mîntuitoare a științelor,” să le urmăm exemplul :

„Tot prin științe s-au mărit
Și slava ș-au înălțat,

ziasm cu certe baze realiste : acest „izvor” va curge tot mai bogat, cînd Academia va avea mai mulți profesori și mai multe specialități și atunci „sporiul sau nesporiul, lauda sau defăimarea, care vom face cu purtarea sau neascultarea noastră numai nouă înșine vom avea a ni le imputa.” Îndemnul dascălului semnalează drama condiției umane, aceea a contrastului dintre scurttimea vieții și incapacitatea individului de a ajunge la desăvîrșire: „Vremea trece iute, nu să mai întoarce, ne fură și anii vieții cu sine, și noi rămînem tot lipsiți și neciopliți ; pentru aceea grăbiți-vă, nu întirziați a vă arăta și a vă trece la condica școlii”. Programul său prevede discipline similare cu cele predate la liceele din Imperiul austro-maghiar și împărțirea școlii în patru „tagme”^{16 a}. Primul grad, pentru „cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși”, cuprinde învățarea scrisului, cititului, a aritmeticii, a gramaticii și a catehismului. Învățămîntul secundar cuprinde gramatica, „poetica, cu mitologiile și gheografia globului pămîntului”, „retorica... și istoria neamului cu a patriei dinpreună și alte științe ce sînt de trebuință spre înțelesul acestora”. Pentru cei mai înaintați elevi, disciplinele predate răspund necesității de a se crea în Țara Românească ingineri : aritmetica, „gheografia despre toată fața pămîntului”, „gheometria teoretică”, trigonometria, algebra, „gheodezia sau înțeneria cîmpului cu iconomia și arhitectura”. Gh. Lazăr schițează apoi planul învățămîntului superior, prin trecerea „la celelalte mai înalte tagme filosoficești, fieștecare după rîndul său, așîderea și la tagmele iuridicești sau normica”, prevăzînd și discipline suplimentare pentru cei care vor să devină preoți. Programul îmbină disciplinele teoretice cu cele practice, cele umaniste cu cele științifice, urmărind satisfacerea necesităților contemporane ale societății românești. Idei ale *Înștiințării* apar și în apelul la subscrierea pentru publicarea unui curs de matematică, apel lansat în 1822 de Gh. Lazăr. La această școală, deschisă la mănăstirea Sf. Sava, Gh. Lazăr predă filozofia, aritmetica, geometria și trigonometria, dovedind tuturor capacitatea limbii române de a exprima noțiuni de filozofie și matematică. Gh. Lazăr are meritul de a introduce limba națională în predarea filozofiei, în Țara Românească și de a alcătui primele manuale de filozofie și matematică în limba română.

Ajungînd la bun sfîrșit
Prin adevăr luminat.
Acum și noi să sîrim
Din ceea ce ne aflăm,
Grăbind să ne poleim
Prostia s-o lepădăm.”

Poetul îndeamnă la unire toate clasele sociale, ca astfel să ajute la dezvoltarea învățămîntului, la răspîndirea luminilor și „patria s-o folosim”, idee comună luminismului românesc din epoca premodernă. Ca și Iancu Văcărescu, în 1819, în versurile închinat primelor spectacole de teatru românesc sau *Asachi*, în 1821 și altădată, ca și C. Conachi, Mumuleanu creiază o poezie ce exprimă conceptul său înalt despre literatură, care trebuie să cînte deșteptarea națională, importanța luminilor pentru a înlătura situația de înapoiere a țărilor române și pentru a însușește poporul român pe făgașul progresului material și spiritual în care este antrenat acum. Apelul lui Mumuleanu, adresat „fraților simpatrioți” pentru a desfășura o vie activitate practică, se situează astfel în imediată apropiere a chemării lui Gh. Lazăr, ambele fiind înflăcărare de un demn sentiment patriotic. Idei ale *Înștiințării* apar și în prefața la *Povășuitoarul tinerimei către adevărata și dreapta cetire* (Buda, 1826), operă atribuită lui Gh. Lazăr.

^{16a} Gh. Părmuță, op. cit., p. 50 precizează că în planul lui Gh. Lazăr sînt cuprinse patru trepte de învățămînt.

Elevii, entuziasmați de deschiderea școlii, vin în mare număr. Așa cum știm din mărturiile lui Heliade și Petrache Poenaru, sînt fii de mici boieri (Teodor Palade), de negustori, mici meseriași, dascălași, unii dintre ei învățaseră la dascălii școlilor de pe lîngă bisericile Sf. Gheorghe, Colțea, Udricani, iar șase sînt bursieri moldoveni, trimiși de mitropolitul Veniamin Costache. Sînt nu numai de origini sociale diferite, dar și de vîrstă și cultură deosebite, ceea ce îngreunează activitatea dascălului, exasperîndu-l, făcîndu-l să exclame în „ceasurile mîhnirei: „Doamne! pînă cînd anii blestemului?“ Cei mai bine pregătiți dintre acești elevi, care doreau să devină profesori sau ingineri, sînt desigur elevii Academiei grecești, care urmează cursurile școlii românești de la Sf. Sava¹⁷. Pe drept cuvînt, G. Bogdan-Duică arată că „dintr-o școală fără școlari de nădejde școala lui Lazăr deveni [...] o școală de mare spor“. (G. Bogdan-Duică, *Gh. Lazăr*, p. 87). Vin elevi din clasele de mijloc, regulați sau auditori, care frecventează cursurile ambelor școli, fără șovinism, încît Heliade putea mărturisi: „Filozofia înfrățise pe școlarii greci cu români, pierzînd grecii rugina pedantismului vechi și cunoscînd prin filozofie folosul științelor învățate în orice nație în limba sa“. Școlarii slînt atrași nu numai de cunoștințele care se predau aici de Gh. Lazăr și de profesorii grupați în jurul său (Popa Pavel la învățămîntul primar, L. Erdeli, E. Poteca, Ion Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru, Gr. Rîmniceanu), cît mai ales de modul cum preda Gh. Lazăr. El a fost un remarcabil pedagog, care a rămas în amintirea elevilor săi prin lecțiile sale bine pregătite, rod al culturii sale enciclopedice, în care teoria se îmbina cu practica. Spre deosebire de școala grecească, teoretică, Gh. Lazăr leagă știința de practică, punînd învățămîntul în slujba dezvoltării nu numai a culturii țării, ci și a economiei ei. Face „aplicațiuni“ pe teren, la „ridicarea de planuri topografice și la diferite construcții mecanice“, în admirația populației, cum își amintește Ion Heliade Rădulescu.¹⁸ Ideile le exemplifică cu pilde din viața zilnică și din istoria națională, care devine un instrument de educație patriotică, așa cum arată P. Poenaru, fostul său elev și apoi coleg: Gh. Lazăr urmărea să trezească în sufletul auditorilor „simțul național“ „să se cunoască luptele și virtuțile patriotice ale bărbatilor care au ilustrat națiunea, unii cu eroismul lor, ca Mihai Bravul, Ștefan cel Mare, Vlad și Mircea cei mîntoși, alții prin avîntul ce au

¹⁷ Amănunte despre elevii acestei școli în amintirile lui Ion Heliade Rădulescu, publicate în *Curierul românesc*, nr. 64, 65, 66/1839, reproduse în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 249–259 și în volumul Petrache Poenaru și Ion Heliade Rădulescu, *George Lazăr*, Buc., 1923, după care cităm, la paginile 80–83; vezi și amintirile lui P. Poenaru (tot aici) și scrisoarea lui Ion Ghica *Școala acum 50 de ani*.

¹⁸ „Pe moșiile Țării românești începură a flutura steagurile noilor ingineri; începură a se trage de mîna românilor triunghiuri înțelese. Era o bucurie să vază cineva copiii, unii îndreptînd linia cu momii, scoțînd pălăria și făcînd semn strîgînd: la dreapta, la stînga; alții îndreptînd și scuturînd lanțul ce șerpuia prin iarbă; alții așezînd și nivelînd masa. Se trăgeau linii, se făceau triunghiuri, din triunghi în triunghi se încheia planul, compasul începea a pași pe hartă și spunea stînjeneii de la o momie pînă la alta; lanțul făcea încercarea și sătenii ce era spre slujbă începea a-și da coate și a șopti că dracu din sticluliță îi face să ghicească (așa li se părea lor acul magnetic sau busola ce îl vedea jucînd). Bietul Lazăr aprindea pipa și petrecîndu-și mîna asupra pieptului, i se inunda obraji de lacrimi. N-a trecut mult și la moșiile de măsurătoare nu mai era trebuință de ființa de față a profesorului.“ Idem, p. 83–85.

dat limbii române în cultura ei, ca Văcăreștii, Petru Maior, Șincai și alți apostoli ai regenerării românilor. După istorie, judiciosul narator trecea în critica moralizării, unde găsea un câmp întins de a moraliza, acolo nu cruța nici o faptă neomenoasă, din barbariile privilegiaților de p-atunci, o ataca în frunte și o încărca de epigrame cu îndrăzneala ce-i inspira geniul.”¹⁹ P. Poenaru ne descrie, în același discurs de recepție la Academie, școala lui Gh. Lazăr ca un „templu ce se urzea pentru cultul spiritului și al inimei naționale”, subliniind, cum am văzut, caracterul popular, patriotic al „conferințelor” sale, atitudinea social-politică progresistă, antifeudală, a dascălului. Perseverența, răbdarea și mai ales dăruirea totală pentru școală, entuziasmul, caracterizează munca sa. Ideile înaripate, exprimând „dorințele sale de redeșteptare a românilor” (P. Poenaru) au stimulat sentimentul patriotic al elevilor săi, prin patetismul și stilul popular al exprimării, încît „mergea lumea la lecțiunile lui și-l asculta ca pre un profet” (Chr. Tell)²⁰ Gh. Lazăr a creat în jurul său o adevărată școală de dascăli, o generație de elevi care simt mîndria de a fi „lazarieni”, dascăli patrioți, combativi și conducători ai culturii românești ca Ion Heliade Rădulescu, E. Poteca, Gr. Pleșoiianu, P. Poenaru ș.a., ideile sale reapărînd în scrierile acestora și ale altora (în *Povăfuitorul tinereții...*, în lecțiile lui D. Jianu, dascălul lui C. D. Aricescu). Efectul învățăturilor predate de Gh. Lazăr trebuie subliniat: el nu este numai profesional, căci a creat nu numai ingineri hotarnici („desăvîrșiți ingineri și filosofi”, cum spunea Macarie ieromonahul), ci patrioți, oameni de cultură încrezători în calitățile spirituale ale poporului român, ceea ce a reprezentat un moment hotărîtor în formarea conștiinței naționale înainte de 1821. N. Iorga sublinia tocmai acest aspect al actului peren înfăptuit de Gh. Lazăr: „Sufletul său trecuse în aceia care-i sorbise caldul cuvînt de credință și acest suflet, care este al întregii școli ardelenе, spiritul renovator, e acel ce ne-a creat ceea ce sîntem și dă viață pînă astăzi cugetării conștiințe românești.”²¹

În 1821, în timpul mișcării revoluționare conduse de T. Vladimirescu, cursurile scolii se întrerup. Gh. Lazăr a avut un rol important în pregătirea atmosferei revoluționare prin ideile transmise elevilor, răscolind conștiințele epocii. Școala de la Sf. Sava „devenise focarul din care scînteia entuziasmul patriotic,” iar elevii lui Gh. Lazăr „care învățaseră de la el a cunoaște vocea patriei, alergară la chemarea ei” (P. Poenaru). O mărturie similară se găsește în *Curs întreg de poezie generale* a lui Ion Heliade Rădulescu (vol. III, p. 36). Unitatea de vederi a dascălului și a ostașului a fost subliniată de numeroși contemporani și urmași, dintre care amintim pe G. Sion cu mărturisirea din 1871: „Lazăr și Tudor au lucrat împreună, ei s-au com-

¹⁹ Petru Poenaru, *Georgiu Lazaru și Scola romana*, Buc., Typ. laboratoriloru romani, 1871, p. 24–25.

²⁰ Christian Tell despre Gh. Lazăr în scrisoarea lui A. Papiu către G. Bariț, publicată de Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. I, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 32. Portretul acesta, al unui Lazăr profet, revine în amintirile lui Heliade: „El slujba sa niciodată nu și-a socotit-o drept o profesie, ci o chemare, o misioană [...] Pare că era într-adins preursit pentru a deschide un drum de regenerație. El își simțea vocația sa. Cînd se afla în clasă, el vorbea înсуflat. Catedra lui semăna un amvon; vedea cineva cum i se bate pieptul. Cu mîinile pline în orice ocazie arunca semințele românismului și naționalității” (ed. cit., p. 91).

²¹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, vol. II, p. 530.

pletat unul pe altul prin faptele lor de natură diversă, căci ceea ce făcuse Lazăr cu ideea; Tudor a făcut la rîndul său cu sabia," Încă la 22 februarie 1821 Gh. Lazăr înscrie pe o carte, în limba latină, „revoluția lui Tudor” și chiar dacă credem exagerată interpretarea dată de O. Ghibu steagului revoluționar (Sf. Teodor Tiron ar reprezenta pe T. Vladimirescu, iar Sf. Gheorghe pe Gh. Lazăr),²² afirmațiile făcute de contemporanii revoluției pledează pentru unitatea de idealuri a celor doi: dreptate socială și libertate națională, ambii fiind animați de „focul sacru al dorului de patrie.” Pentru o legătură dintre Lazăr și Tudor, anterioară lunii martie, cînd pătrunde revoluționarul cu pandurii săi în București, pledează și încercarea de răpire a dascălului, efectuată de agenția diplomatică austriacă la București, cu scopul de a-l trimite pe Gh. Lazăr la Sibiu, încercare zădărnicită de elevii lui Gh. Lazăr, care l-au eliberat. Tradiția spune că Gh. Lazăr a influențat pe T. Vladimirescu ca să negocieze cu turcii, pentru ca Țara Românească să nu fie ocupată de aceștia, după ce eșuase încercarea lui Tudor de a-i îndepărta pe eteriști din țară. Dascălul i-ar fi arătat revoluționarului că rușii nu pot veni în ajutor, pentru că „interesele Europei nu-i iartă”, iar turcii vor să treacă Dunărea, în timp ce boierii îi sînt dușmani (ei „nu te cunosc”). De aceea consideră că nu e voie „să se verse sînge în patria ta, fără a ști pentru ce”²³. Gh. Lazăr îl ajută pe Tudor la întărirea taberei de la Cotroceni, în aprilie - mai, ajutorul său fiind cu atît mai necesar cu cît inginerii Moritz von Ott și Freywald, foști ofițeri austrieci, cereau mult pentru lucrările lor (Gh. Lazăr spune despre ei că au făcut „fel de fel de proiecturi slugerului Tudor, însă Tudor nu l-au ascultat, fiindcă cerea bani mulți”²⁴. Despre aceeași colaborare cu Tudor relatează și Ion Heliade Rădulescu lui G. Bariț: „... Lazăr era în toate zilele binevenit la Cotroceni, unde Tudor se afla asediat cu trupele sale; era consultat adesea la întăririle ce se făceau legărului și mai totdeauna îl însoțiam dimineața și mă întorceam cu dînsul seara; în cîteva nopți am și dormit acolo împreună”²⁵. Din aceeași sursă aflăm ce făcea dascălul în tabăra de la Cotroceni; mărturii similare i-a dat Chr. Tell lui Al. Papiu Ilarian, sugerînd înțelegerea dintre T. Vladimirescu și Gh. Lazăr.²⁶

Consecvent atitudinii sale antifeudale, luptător pentru drepturile naționale, sociale și culturale ale românilor, Gh. Lazăr are de suferit în anul următor consecințele atitudinii sale progresiste din 1821. Probabil că nu numai îmbolnăvirea de tuberculoză determină mutarea sa din chiliile de la Sf. Sava, la

²² O. Ghibu, *Tudor Vladimirescu și Gh. Lazăr. Un aspect necunoscut al unității naționale în răscoala din 1821*, Interviu realizat de N. Smeureanu și publicat în *Ramuri*, nr. 7/1966, p. 5.

²³ Vezi *Revista arhivelor*, nr. 2/1944 - 1945, p. 250.

²⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Buc., Ed. Academiei R. P. R., 1959, p. 106.

²⁵ G. Bogdan-Duică și G. Popa Lisseanu, op. cit., p. 262.

²⁶ „Se cunoștea foarte bine cu Tudor și foarte adeseori era poftit în castelele de la Cotroceni. El, Lazăr, învăța pre oamenii lui Tudor cum să facă afeturile (patul tunurilor) și cum să dea cu tunul. Lazăr însuși îndreptă o dată, din ordinea lui Tudor, un tun asupra unei biserici unde se închiseseră boierii, și lovi în turnul beserecei. Pandurii, pîn'a nu da cu tunurile, zicea: *Stați să vie neamțul, să îndrepte tunul*, Neamțul era Lazăr”. (Era numit „neamț” pentru că era ardelean și pentru că cei care erau ingineri erau mai ales germani, ori Lazăr îndeplinea pentru ei funcțiile unui inginer). Vezi nota 20; p. 32 - 33.

un văr, în vile din marginea Bucureștiului. Înăutătându-i-se starea sănătății, serie fraților să vină să-l ducă înapoi, în satul natal. În 1823 Gh. Lazăr părăsește Bucureștiul, în condițiile relatate de Heliade: „Aceștia venind se și făcu cunoscut elevilor săi și părinților despre ziua și ora departului său. Mulți ne duserăm dimpreună cu părinții noștri în trăsuri mai multe și de la Tîrgul d-afară îl petrecurăm pînă la Băneasa. Acolo la despărțire ne binecuvîntă pe toți și plecă, ca să nu ne mai vedem. În lacrimi și eu, ca și celialți elevi și reintrînd în trăsura cu tatăl meu, îl luai de gît, pusei capul pe peptul lui și-l rugai să cumpere cum va ști acea via, de unde și-a luat adio Lazăr de la români [...] După cinci ani, la anul 1828, am pus acolo Typografia, ardînd edifițiul pe însuși locul unde fusese coliba în care zăcuse Lazăr și, făcînd distribuțiunea, ca toată acea căscioară să cază în sala destinată pentru presă. În locul patului unde zăcuse, am pus prima presă din care a ieșit primul număr al *Curierului român* și în care mai pe urmă ieșiră toate scrierile publicate de la 1828 pînă la 1848 și însăși Constituția proclamată în județul Romanaților, la Islaz. Încît pot zice în 9 iunie 1848 a aceluiași an, în toată convicțiunea, că regenerația română a ieșit de acolo, de unde Lazăr abandonă România noastră.”²⁷ Textul lui Heliade subliniază, simbolic, continuitatea idealului revoluționar în prima jumătate a secolului al XIX-lea și rolul lui Gh. Lazăr în acest proces.

Reîntors la Avrig, Gh. Lazăr moare la 17 septembrie 1823, fiind îngropat peste drum de casa părintească, în curtea bisericii ortodoxe, unde străjuiește monumentul din 1865, ce poartă propria sa inscripție, reluînd vechea temă a *fortunei labilis*:

„Viețuitorule!
Stai puțin și cetește,
Apoi te gîndește
La trista omului soarte,
Nepregătitoare moarte.
Ce ești astăzi, eu am fost,
Asta să o știi de rost.
Ce sînt eu acum, vei fi,
Cînd ceasul îți va veni.”

Opera lui Gh. Lazăr constă din traduceri și din scrieri originale. Din cele rămase, pentru că multe s-au pierdut, unele sînt încă în manuscris, puține fiind tipărite. Dascălul ardelean a avut preocupări de morală, traducînd *Învățăături morale ale lui Gottlieb Ehrenreich pentru băieți*, *Istoria lui Iohann Moritz și a copiilor săi* și *Cärticica învățăturilor morale pentru tineretul din orașe*, o carte de bună cuviință, a lui Johann Heinrich Campe, în care apar și idei luminate despre monarhie. În alte scrieri învățătura morală este însoțită de cea religioasă, cum este cazul traducerii, rămasă în manuscris, *Învățătura ortodoxă a mitropolitului*

²⁷ Ion Heliade Rădulescu, *Curs întreg de poezie generală*, III, p. 45; apud G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 271–272. Pentru teoria regeneraționistă vezi R. Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu, Ideologia social-politică și filozofică*, Buc., Ed., Științifică, 1971, p. 38–60.

Platon din Twer (educatorul marelui principe al Rusiei), după o tălmăcire germană, efectuată pentru „a cultiva clerul tânăr și în genere națiunea valahă”. Este exprimată aici o învățătură teologică liberală, pe care o traduce și Veniamin Costachi, dar după intermediarul grecesc al lui A. Corai. Sens moralizator are și literatura beletristică tradusă, *Istorieară morală a împăratului Octavian și a soției sale*. Cele mai multe traduceri sînt însă ale unor opere didactice, lucrări de școală, compuse „întru folosul școlarilor săi”: *Geografia matematică pentru copii*, *Compendiu de geografia Transilvaniei*. *Pedagogia*, *Teologia dogmatică și morală*, un tratat de istoria universală. Unele manuale sînt adaptări, de pildă cele de matematică, după I. Chr. Wolff: *Aritmetica matematicască* (cel mai complet manual de aritmetică în limba română, pînă în 1821), *Trigonometria cea dreaptă*, prima carte românească de trigonometrie, *Geometria*, *Algebra*, toate dovedind capacitatea de adaptare a terminologiei științifice la limba română, termenii fiind apropiați de cei actuali și dovedind justetea selecției autorului, conștient de necesitatea apropierei de limba populară și nu de forma latinizantă, impusă de unii reprezentanți ai Școlii ardeleni. Și mai importante sînt manualele de filozofie, *Logica* și *Metafizica*, elaborate sub influența lui Kant și a manualelor de circulație în epocă (Krug), care din păcate nu ni se-au păstrat. Pierderea lor este cu atît mai regretabilă cu cît ele reprezintă cursurile sale de filozofie, prin care Gh. Lazăr a introdus pentru prima dată limba română în predarea filozofiei. Marele său rol în evoluția gîndirii românești, datorită faptului că printre elevii săi se numără reprezentanți ai ideologiei pașoptiste, a fost remarcat adeseori. Cităm o ultimă mărturie, datorată lui Al. Duțu, acesta subliniind contribuția sa la dezvoltarea filozofiei românești: „Cursurile sale au deschis perspectivele unor delimitări moderne ale activității filozofice prin dezvoltarea considerabilă a aparatului conceptual și prin diferențierea preocupărilor, paralizate în vechea „scolastică” din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.”²⁸ Toate aceste manuale reflectă preocupările filozofice și pedagogice ale dascălului, despre însemnătatea lor, ca lecții predate elevilor, scriind în 1822, în apelul pentru subscrierea în vederea publicării unui curs de matematică.²⁹

Mai puține sînt scrierile originale. A compus *Versuri de laudă în limba daco-românească* versuri fără valoare literară, scrise ca student în anul al II-lea al Facultății de teologie.³⁰ Ele cuprind acrostihuri inițiale și mediale în limba latină, germană și maghiară, combinația plurilingvă fiind comună epocii, ca un semn de manierism și de stăpînire a tehnicii prozodice, de ușurință în „stihurghisire”, diferită fiind doar sursa lingvistică (v. Văcăreștii (greacă), Peșacov (greacă, dar și bulgară, sîrbă, rusă și română, etc.). În aceste versuri apare

²⁸ Al. Duțu, *Învățați și cugetători din Principate în Istoria filozofiei românești*, vol. I, Buc., Ed. Academiei R. S. R., 1972, p. 179.

²⁹ Pentru traduceriile lui Gh. Lazăr, vezi G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr în Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii literare, S. III, t. I, mem. 6, Buc., Cultura Națională, 1924

³⁰ Reproduse în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.* p. 13–16.

deja schițată antinomia bine-rău ce revine în discursul din 1822. Ele amintesc pe alocuri de urările plugușorului, adaptate la realitățile sociale :

„Mulțimi aleargă în grădini puse nouă,
Ramuri de flori împletesc numai doao”

.....

Ni s-au păstrat de la Gh. Lazăr o serie de documente (acte, scrisori), hotărnicii (planul Obislavului, din 1818 și al Fintînelor, din 1820) și câteva texte de o deosebită însemnătate pentru istoricul școlii românești dintre 1818—1822. Pe lângă *Înștiințarea* din 1818, analizată deja, cităm apelul la subscriere pentru publicarea unui curs de matematică, în 1822 și, mai ales, cele două discursuri, cuprinzînd importante idei social-politice și filozofice : la înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819 și la venirea domnului Grigore Ghica, în 1822.³¹

În apelul din 1822, ca și în textele luministe ale lui C. Conachi, B. P. Mumuleanu și ale altor cărturari luminiști din deceniul al treilea, morala însoțește instrucția, dascălul scriind despre necesitatea unei „creșteri cuviincioase” și a unei „culturi bine potrivite omenirei”, căci „mai lesne este a slugări pe douăzeci de înțelepți, decît a stăpîni pe doi nerozi, îndărătnici, cu mintea de papură și cu capul de dovleac, apoi încă și înfumurați, pe cum sînt și unii din noi românii, din care cauză am rămas cu aripile tunse și pîrlite, încît dacă s-ar deștepta cumva duhul strămoșului nostru, al lui Marcu Aureliu și al marelui Severin, ne-ar privi nu ca pe strănepoți ai lor, ci ca pe niște adevărate rămășițe schimonosite ale cioclopilor”. Gh. Lazăr face un elogiu „bărbaților vrednici și înțelepți”, care „se siliau în fel și chip să puie stavilă orbirei și să spargă besna întunecului”. dar opreliștile le-au zădărnicit munca („multuraticele viscole ale vremurilor”), pînă cînd, în ultimii ani ai domniei lui Caragea s-au ivit „trei duhuri românești, adevărat vrednici bărbați, suflețe puternice și nespăimîntate, luceferi strălucitori veacului acestuia, căroră cu cuviință li s-ar cuveni statuetele Italiei, spre veșnica pomenire și laudă” : Grigore Ghica, Constantin Bălăceanul și Iordache Golescu. Aceștia, „luînd pildă de la celelalte popoare luminate, cu cuget unit și cu braț puternic părintesc au așezat și au deschis școala academicească în București, la Sf. Sava, de fel de științe filosofice și matematicești, chiar în limba patriei, ca cu atît mai cu înlesnire să poată tinerimea păși către tronul Minervei, în care școală academicească măcar și într-aceasta scurtă scurgere de vreme și cu atîtea viscole cîte au pătimit, nu puțin rod s-a făcut pînă acum, precum se vede în faptă, și de nu se întîmplau *iuțile vremi jigodioase, departe era să ajungă* ; apoi piedica cea mai mare a neiuțitei pășire a științelor a fost și

³¹ I s-a atribuit și lucrarea *Povăfuitorul tinerimii* ..., din 1826 ; paternitatea ei a fost însă contestată, pe bună dreptate, de către O. Ghibu (v. *Din istoria literaturii didactice românești, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare*, s. II, t. XXXVIII) Problema a fost recent reluată, fără a se aduce argumente suficient de convingătoare, de către Gh. Părnua op. cit., p. 126—130, autorul încheind categoric : „El este autorul cărții” (p. 130).

este netipărirea cărților scolastice, pentru că numai cu scrisul pășește predarea nu mai cu zăbava, ci și cu greșelile neapărate, și pricina netipăririi, nu condeiul, ci volbura lui Saturn au stat la mijloc" (subl. ns.). Gh. Lazăr își propune să tipărească în limba română filosofia, matematica, geografia și istoria universală.³²

Cuvînt al lui Gh. Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie, din 1819, indică în autor un discipol al cronicarilor și al reprezentanților Școlii ardelenne, ca și aceștia vrînd să pună „stavilă orbirii” prin trezirea mîndriei față de trecutul glorios al romanilor. Autorul începe cu contrastul dintre starea de odinioară a romanilor și decăderea românilor, descriind situația socială și politică a țării. Pentru măreția vremilor de demult invocă mărturiile științei, artei și urmele romane pe teritoriul țării noastre: „Prea bine este lumii cunoscută slava și mărirea romanilor, stămoșilor noștri; apoi încît pentru strălucirea științelor și a măiestriilor în vremea acelora, lasă istoriile, dar mărturisească mărturie învederată însuși stîlpul lui Traian din alvia Dunărei, precum și temeliile turnului Severinului care pînă în zioa de astăzi se află în faptă și care în chip de hrisoave nemincinoase ne mărturisesc dreptul ce avem în stăpînirea pămîntului strămoșesc, desteptîndu-ne a urma și noi strămoșilor noștri, ca neprecurmat să se proslăvească semînția în veacuri și prea înaltului schiptru împărătesc neîncetat să-i arză focul pe jertfelnic, prefăcîndu-se slava în mărire, iar nu în perire și stingere”. Descrie, pe un ton amar, situația de decădere în care se afla poporul român, sentimentele puternice de revoltă ale oratorului exprimîndu-se curajos și patetic; „Dar oare cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelora și ar privi preste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în zioa de astăzi mai cunoaște i-ar? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mari împărătești, și i-ar afla în vizuinile și bordeiele cele proaste și încenușate; și i-ar căuta în scaunul stăpînirii și i-ar afla amărîți sub jugul robiei; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla? Rupți, goli, amărîți și asemenați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitoriului casei părintești”.³³ Concluzia acestui tablou realist al asupririi țăranilor, ce anticipează descrierea lui D. Golescu din *Însemnarea călătoriei*..., constă într-un îndemn energic la luptă, pentru cucerirea libertății naționale: „Ajungă lacrămile patriei, ajungă jugul robiei...” „Lacrămile patriei” și „anii blestemului” vor înceta și se va pune „stavilă viscolilor întunerecului”. Ideile exprimate aici prevestesc pe T. Vladimirescu care, în proclamația de la Padeș, spune: „Dară pre balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic, atît cele bisericești, cît și cele politicești, pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi? Pînă cînd să le fim robi? [...] Că ne ajunge, fraților, atîta vreme de

³² Textul reproduș în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 26–28

³³ Unele imagini sînt cunoscute de Gh. Lazăr din folclor; de pildă „vrășmașul omenirei” apare și în basmul lui Petre Ispirescu, *Greuceanu de aur*, unde eroul izbutește să redea omenirii soarele și luna „împotriva împelițărilor vrăjmași ai omenirii” (P. Ispirescu, *Greuceanu de aur*, ed. Ion Creangă, 1972, p. 14).

cînd lacrimile noastre de pe obrazele noastre nu s-au mai uscat". Situîndu-se din nou în perspectivă istorică (se încadrează între „stănepoții lui Romulus”), urează mitropolitului să cîrmuiască țara cu înțelepciune și bunătate pentru a fi pildă posterității. Din partea sa promite că va ajuta la progresul științei și încheie cu un îndemn curajos la dezvoltarea conștiinței naționale, într-o vreme cînd aceasta constituie un act de mare curaj: „Calcă, preasfințite părinte, nespăimîntat pre poteca care cu braț voinicesc și cu duh românesc spre mai mare mirare neamurilor o ai desfundat; fără sfială întinde-ți pasul spre descoperirea brazdei strămoșești; aici frica n-are loc, sfiala zace moartă, călcată la pămînt, Pronia lucrează și noi toți cu bucurie îți urmăm.”³⁴ Curajul lui Gh. Lazăr de a rosti în fața conducătorilor țării aceste idei, înainte de anul revoluționar 1821, a fost remarcat de Ion Heliade Rădulescu care, în 1839, publicînd discursul în *Curierul românesc*, comentează: „Poate oricine socoti cîtă era hotărîrea acestui bărbat, cînd în vreme de domnie străină și sub un guvern ca cel de atunci, a avut curajul a rosti un astfel de cuvînt. Nu era așa lesne a caracteriza cineva pe acele vremi ce va să zică *fanariot*; el însă, vorbind de români, în acest cuvînt zice: „bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirei, răpitorul casei părintești.” Cum putea altul mai bine sub două nume atît de însemnătoare și de îndrăznețe, să arate acel machiavelism infernal, ce a stat biciul și ticăloșia a două nații întregi, rumânilor și grecilor?”³⁵

Idei, imagini și chiar expresii din acest discurs revin în *Cuvînt compus de profesorul Lazăr, învățătorul și directorul scoalelor românești din București, 30 iulie, anul 1822*.³⁶ Cuvîntul, pregătit pentru a fi rostit la instaurarea domnului pămîntean, depășește primul discurs prin dimensiuni, nivelul înaintat al problemelor puse în discuție și modalitățile literare ale tratării lor, chiar dacă ideile nu sînt destul de clar exprimate. Autorul pornește de la o concepție pesimistă de filozofie a istoriei, inspirată din Cicero, din moralele teologice și mai ales din Kant, a cărui operă l-a influențat pe Storchenau (în cartea acestui adept al lui Wolff, *Filozofia religiei*, 1807, ce făcea parte din biblioteca lui Gh. Lazăr, se aprecia istoria ca un proces dialectic al termenilor antinomici bine-rău). Cuvîntarea începe prin a considera binele ca bine „în sine”, iar răul drept rău „în el însuși”. Termenii nu sînt identici cu cei din filozofia kantiană, unde ei au autonomie („an sich”), Gh. Lazăr exprimă existența lor dialectică, antinomia, dar și convertibilitatea lor reciprocă: „care lucruri unul altuia cu totul se împotrivesc și iar nu pot fi unul fără de altul” și „de multe ori răul se schimbă în bun și bunul în rău”, urmînd calea ridicării și a căderii: „tot cel ce se înalță acela poate cădea, că cel de jos n-are unde să cază, și cu cît suișul mai înalt este, cu atît mai vătămătoare, mai cu durere și vindecarea mai tîrzie, căderea.” Oratorul citează exemplul grecilor, al romanilor și cel contemporan al „prea vesti-

³⁴ Textul reprodus de G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 23—25. Imaginea finală ne amintește o strofă a lui C. Conachi din oda *Moruz-voievod* (compusă între 1804—1806): „Ai călcat făr' de sfială/Prete orice greutate/Și ne arăți în ivală/Alte urmări luminate.” (C. Conachi, *Scrieri alese*, Buc., E. p. 1., 1963, p. 61)

³⁵ *Idem*, p. 258

³⁶ Reprodus de G. Bogdan-Duică, op. cit., p. 139—148

tului al veacurilor viteaz, pre marele *Napoleon Bună-Parte* ș.a.m.d.”³⁷ Curajos, Gh. Lazăr atrage atenția domnului asupra sfetnicilor cu care se înconjoară, un conducător „înțelept și vrednic” fiind acela care știe să-și aleagă „șfetnici și miniștri arnici și destoinici, pentru că *un om singur nu e nici un om*, și aceasta și firește se vede, că tot din munți și dealuri se pogoară izvoarele apelor spre adăparea șesurilor.” Gh. Lazăr accentuează asupra „scoposului folositor” cu care trebuie întrebuințate averile și puterea dobândite, căci uneori „rămîn în păstrarea următorilor celor în bumbac crescuți, din cari unii nu știu nici doară răsăritul soarelui în care parte cade, ba poate că și pînea o socotesc că crește ca și prunele pă copaci în livele”. Dascălul luminist schițează în continuare un tablou al istoriei umanității și, apropiat de materialismul istoric, caută anumite legi obiective, de natură economică, pentru „roata lumii, roata veacurilor, roata sorții omenști”:³⁸ „sărăcia este muma păcii, după aceea iar începe pacea a aduce odihnă, odihna chiverniseală, aceasta averi și bogății, pînă cînd iar ajunge acolo de unde am început”, adică „la război și printr-aceasta la perire, stingere și sărăcie și numai atunci apoi se face pace.” Apreciem, în această concepție, eliberarea de explicația divină, dar Gh. Lazăr rămîne aici tributari pesimismului, deoarece consideră antinomia bine-rău drept fatală, iar răul drept factor necesar și determinant în progresul societății. În continuare, la baza

³⁷ În literatura luministă a epocii premoderne și C. Conachi, în traducerea poemului lui Pope, *Prețipiile moralului sau cercare de voroavă asupra omului*, este preocupat de aceeași unitate dialectică a binelui și răului, în fragmente ce anticipează meditațiile eminesciene, nu numai prin argumentație, ci și prin structura versificației, imagini și vocabular :

„..... aceea ce ne pare că-i un rău, că-i o peire,
Îi a fericirii noastre tănuita izvodire. (p. 270).

Nerinduiala ce-ți pare, chiar den rînduială vine
Și tot răul ce-i în parte este în totul un bine. (p. 271)

Ocean îi viața noastră în care tot valuri grele
Ne clatină și ne mișcă la fapte bune sau rele.

De la rău la bunătate citu-i de scurtă cărarea,
Între ele omul gioacă și își cumpănește starea (p. 279)

Cine dar poate, afară de Domnul, stăpîn a toate,
Ce au despărțit cu glasul lumina ziuai de noapte,
Să descurce acest haos de fapte bune și răle
Și să-mi descâlcească minte de alte patimi a mele ? (p. 279)

Fapta ce ră și ce bună sînt așa împreunate,
Încît n-ar fi cu puțință omului a să pricepe,
Unde una să sfișăște și cealaltă să-ncepe.

Dar măcar că între ele par așa înturlucate,
Pute-vei zice că răul este și o bunătate,
Că florile alb și negru, cu meșteșug potrivite,
Păinjinesc într-atăta vederile amăgite,
Încît numai pe-o părere ce-ți închipuiești pe-întregul
Să zici că nu este albul, să zici că nu este negrul ?
Duhul vrînd să dovedească așa grozave himere,
Inima-l împotrivește și-l supune la tăcere (p. 280)

dezvoltării societății Gh. Lazăr pune și percepțele creștine: „ce-ți place ție, fă și altuia. Iar ce ție nu-ți place, nici altuia nu face” și legea milei față de săraci și de străini, atrăgând însă atenția asupra transformării milei din bine în rău”, străinul și săracul să fie primiți „cu priveghere” în casă, ca nu cumva „îndulcindu-se de pîinea mesii, de apa vasului și de căldura vetrii tale”, „vîinîndu-ți inima și secreturile casii, să pățești „a împlini datoria pitulicii cu cucul.” Cititor al lui J. J. Rousseau și probabil al lui J. H. Campe (*Descoperirea Americii* a apărut în traducere maghiară, la Cluj, în 1793), Gh. Lazăr citează exemplul indienilor americani, cotropiți de spanioli, așa cum Pope, în *Cercare de vorcăvă...*, tradus de Conachi, dădea și el aceeași pildă, prilejuind comentarul aspru al poetului român („Crunte, nespūsă și cumplite sînt poznele făcute de espanioli în aflarea Americii și toate făcute cu cruce în mînă, dar cu spurcăciune în suflet”.³⁹) „Sermanii americani, ce fericiți era ei în poala singurătăților, mai 'nainte de a intra la dînșii filosofia spaniolicască, simpli în portul lor, simpli în obiceiurile lor, simpli și firești în traiul vieții, îndestulați cu rodirile pămîntului. Fără de pismă, fără de război, fiind firește cîrmuiți de puterea fulgerului. Untul, mierea și mana dumnezeiască le îndestula toate poftele omenirii; un piron de fier, un topor, o bardă cu mult mai tare le prețuia decît înfricoșatele jghiaburi, pietre, bolovani de aur, ce zăceau încoace și încolo prăvălite p-ale izvoare, vâi și pîrae,

Nici rău, nici bun este omul decît pururea în parte,

Căci și sufletul de patimi neputînd a să desparte,

Să schimbă pe tot menutul și face colindătură

De la rău la fapte bune, de la dragoste la ură.

Toți, dar toți delaolaltă, făr-a osăbi pe unii,

Țăl au numai folosința și-nțălepții și nebunii. (p. 280—281) (Citatele sînt date după ediția

C. Conachi, *Serieri alese*, Buc., E. p. I., 1963). Interesantă este, la Conachi, deplasarea discuției de pe plan moral, pe plan social, ca și în textul lui Lazăr (și argumentele invocate, asemănătoare la Gh. Lazăr și la Pope). În notele sale la acest poem, Conachi relevă că „În itichi sau moral două lucruri sînt prințipiile prin care să poartă omul: una, binele ce-și dorește, și alta, răul de care fuge pururea. Acestea vin din iubire de sine sau alcătuiesc pe iubire de sine, iar mintea stă pe o cumpănă ce nu mai lasă să încalce una pe alta.” Omul, „purure în clătire”, este supus acestor contrarii: „Este adevăr că toate mișcările noastre, fie bune, fie răle, întru dorința de folosință, le lăcomește iubirea de sine, spre pildă dorul îmbogățirii ne sfetește o folosință cătră iubire de sine fie prin orice mijloace, iar minte stînd și cumpănind zice că nu folosăsc averile prin răpire cîștigate” (p. 273). Urmărind însă viața și scrierile celor doi cărturari, dacă la dascălul ardelean găsim o consonanță deplină între idei și fapte, la Conachi, marele boier care nu a pregetat să-și întindă averile pe pămînturile răzășești, „patima” a învins „giudecata minții”, nerealizînd unitatea rîvnită:

„Minte, iubire de sine, între ele cumpănite,

Avînd un țal amîndouă, trebuie a fi unite.”

Preocupările de morală teoretică în sensul textului citat din Gh. Lazăr, referitoare la bine și rău (p. 274), se regăsesc și la Iordache Goleșcu, în *Cărticică coprinzătoare de cuvintele ce am auzit de la însuși cugetul meu*, în *Vorbă între doi inși, pentru cuvîntul cel drept* și la Ion Heliade Rădulescu. La elevul și discipolul lui Gh. Lazăr „teza despre dialectica binelui și răului reprezintă [...] una din componentele esențiale ale teoriei echilibrului între antiteze, precum și ale teoriei regenerației (palingeneziei), respectiv ale teoriei progresului.” (R. Tomoiagă, op. cit., p. 144—145).

³⁸ Metafora lumii — roată ar fi putut-o cunoaște din Schopenhauer sau dintr-o traducere germană a unui *Imn către Auroră* din *Rig-Veda*, așa cum a ajuns și la Eminescu. (*Cu mine zilele-ți adaogi*). Ea se găsește și la D. Bolintineanu în satira *Cel ce pradă*, din ciclul de poezii *Menadele* (1870): „Această lume este o învîrtitoare roată.”

³⁹ C. Conachi, op. cit., p. 262

care apoi fiii vicleșugului le-au întrebuițat spre însuși derăpănarea și neodihna sârmanilor păstrători, făcându-și printr-aceasta avere nespūsă, puternice mijloace spre derăpănarea, supunerea și robia acelor fii ai nevinovăției, intrînd în toată stăpînirea lor. Nu ajunge apoi aceasta, că din cei ce s-au dus în casă s-au făcut acum desăvîrșiți stăpîni și stăpînul casii cu toți ai săi li s-au făcut lui rob, ci apoi și cu fel de dosădiri și tyrării îi silea a se supune mesei cei rotunde, ca să se ispășească și să meargă în rai. Iar înțelegînd săracii americani, că și spaniolii tot într-același rai vor să meargă, au răspuns : „Noi de acest rai mai bine ne lipsim, căci mai bine ne este, și ne va fi nouă precum am fost din vechime.” Similar este cazul Țării Românești și Gh. Lazăr introduce, ca și în discursul anterior „obștea”, această *sărmană patrie, ce vrednică de jale și de plîngere este*,⁴⁰ datorită deselor incursiuni ale popoarelor migratoare pe teritoriul nostru și a stăpînirii fanariote, încît „prăpădeniile” și „viscoliile” au adus-o la condiția unei „văduve sermane [...] și de toți aruncată și batjocorită”. Țara noastră a fost deschisă tuturor, idee importantă pentru ținuta democratică a lui Gh. Lazăr, prezentat deformat de unii cercetători mai vechi drept șovin : „că pre toți streinii, pre toți săracii, pre toți călătorii, pre toți solii și pre toți năpăstuiții i-au primit ca pre însuși fiii săi, pre toți cu un cuvînt fără deosebire, pre bun și pre rău, hrînindu-i cu pîinea sudorii și adăpîndu-i cu însuși pieptul său ; tocmai aceștia după vremi i-au fost d-apururea vrăjmașii cei mai mari și cumpliți.” Cei care se aseamănă spaniolilor sînt fanarioții, condamnați de Gh. Lazăr ca și de numeroși alți contemporani ; de pildă, C. Conachi vedea în venirea lor începutul decăderii morale a românilor : „Au doară începutul gudăriei și a intrigei au avut altă dată în Moldova decît de la aducerea graiului și a fetelor din Fanar ?”⁴⁰ Grecii fanarioți au introdus „năravuri diabolicești” („se învățase oamenii a-și ciștiga scoposul prin mită și vicleșug”), ei sînt „feciorii șopîrlii”, „satalitele acestea neînsuflețite”, „epistații vicleșugului”, „mîndrii și nemulțumitorii”, contra cărora patria rostește „blesteme și afurisenii”. În fața acestora românii nu trebuie să se închine, ci numai Domnului, conceput naturist, într-un tablou idilic al naturii din care desprindem „luciul cel întins și înfricoșat al mării cerului”, „noaptea în liniște adîncă, întru argintuitele cărunțețe ale strălucirii razelor lunii, care o proslăvește într-o tăinuită oftare” și „luceafărul dimineții cu o nenumărată mulțime de brileanturile țării, în veșminte cu pururea cea proorocitoare apropierei zilei viitoare și care deșteaptă pe păstori și plugari”, munca acestuia fiind însoțită de cîntecul păsărilor ce prorocesc „vremi cu pace și liniște.” Descrierii idilice îi urmează o puternică împrecație, „blestemul nemulțumirii”, ca apoi să se revină la tabloul naturii, de data aceasta dezlănțuită, vestind vremile de „valuri și tulburări”, în imagini biblice, cu procedee retorice și într-un stil muzical ce anti cipă pe Alecu Russo : „Iată au și început a fumea munții, izvoarele își ascund vîjîitul : apele, rîurile, gîrlele, bălțile, lacurile, pîna și marea ; vedeți cum se învălesc toate, ba toate pînă la una se învălesc, zic, cu plapăma negurilor. Iată șesurile, iată adîncurile feții pămîntului și ale stăpînirilor, care ziceți, că le veți da fiilor nevinovății mele, ca fașă de pînzele adormirii se grăbesc a-și trage peste obrazele sale, vai noă ! ce va să fie aceasta ? Iată pînă și erburile

⁴⁰ *Scrisoare către mitrop[olitul] Veniamin despre învățăturile în Moldova în op. cit., p. 298*

cîmpului, florile podoaba șesurilor și brazii fala munților, cum, și schimbă fețele cele verzi și desfătoare, cum și le schimbă zic în îngălbiciune și perire !

Az ce văz, ce aud ! Vai ție, pămîntule, Domnul s-au mîniat ! ia auzi zbiere-tul turmelor ! ia auziți mugetul cirezilor după prăsila lor ! ia vedeți cum aleargă toate spre tîrlă ! ia vedeți în iuțimea păstorilor către locul scăpării, ia auziți urletul și vaietul dobitoacelor strejinopți, ia ascultați sborul și alergătura pasărilor văzduhului spre cuiburile lor ! ia vedeți cum se ascund toate hiarele cîmpurilor, pînă și vicleana de vulpe cum aleargă și ea în fundul vizului ei ! iar hiarele pădurii, neputînd ajunge la locurile scăpării, cum se pitesc în cea mai de aproape scorbura, în cea mai de aproape crăpătură de pămînt ! ba și epurile piatra și-au ales scăpare luiși.

Cerul se înroșaste, marea spumegă, vosforul urletul și-l înduplecă, corăbiile pricepînd turburarea viforului, aleargă la liman, corăbierii ușurîndu-și catarturile toți strigă spăimîntați „vai noă, că aproape este perirea noastră ; plîngeți și strigați cu toții, milă să i se facă celui prea înalt de făptuirile mîinilor sale.“ Cauza revoluției nu i se pare a fi poporul român, asuprit, condamnat la o muncă istovitoare și nici țara care a primit și hrănit pe toți : „Toate slobozeniile le-am dat lor ca și însuși fiilor mei, ba încă și pîinea din gura lor trăgînd-o v-am dat-o vouă . . . și în loc de mîngiere și mulțămită am rămas d-apururea cea mai defăimată și mai batjocorită și nebăgată în seamă.“ Vinovații sînt fanarioții și boierii români care au determinat „perirea și stingerea“ nu numai a poporului român, ci și a celui grec, cei care „ca niște fii nemulțumitori, fiii răutății, munții și văile v-ați ales scăpare vouă“, cei care au cauzat „țipătul pruncilor sugători, plîngerea văduvelor, pieirea săracilor și a nevinovaților.“ Împotriva lor adresează invective asemănătoare celor din proza lui Heliade prin virulența lor : „duceți-vă, nerușinaților, duceți-vă obraznicilor și nemulțumitorilor, ieșiți din otarele sărăcii mele, duceți-vă în locul Olymbului, unde după poftă, după cum zice filozoful, făcînd cu mîna toate vin d-a gata în gură, și să știți fiii aspidelor, că din zioa necredinciosului încolo nu veți mai ajunge a număra cîte șapte în săptămîină de două ori trei, și va sosi vremea răsufării puterilor voastre, rupe-se-vor zăvoarele porților voastre celor numai în fantasmă închipuite ; ridica-se-vor stavilile prostii ce-i prin voi pironită, și cei ce lăcuesc acum întru întunerice vor vedea lumină, cursa viclesugurilor voastre întoarce-se va picioarelor voastre, precum și lanțul robiiților, robie vă va fi grumazilor voștri, iar pieptul meu se va mîntui de răpirea vrășmășii voastre și să vor învăța muritori a se îndesluta cu purpura fieșicare, cu a patrii sale și neștearsă uriciune vor pune în sufletele lor asupra veșmintelor de piele dobitoacelor celor drămuite în aur, ca să nu mai fie siliți a nedreptăți pe fratele său, pentru că Domnul stăpînește tăria [. . .] acela zic mă va ridica și mă va milui și îmi va vindeca ranele pieptului meu, trimițîndu-mi stăpîn și cîrmuitor din însuși semînția și sîngele fiilor miei“, care va curăți via „de buruienile puturoase, și de toți spinii cei înghimpători“. Cuvîntarea se încheie astfel optimist, cu încrederea în capacitatea de transformare a societății de către domnul pămîntean.

Cu elemente idealiste (teiste și pesimiste), gîndirea filosofică a lui Gh. Lazăr, raționalistă, se subordonează unei gîndiri politice înaintate, optimiste și com-

bative. Este cuprinsă în acest discurs expresia curentului regeneraționist din Țara Românească, concepție luministă și moderată pe care o întâlnim și la Ion Heliade Rădulescu, E. Poteca, B. P. Mumuleanu și alții, iar în Moldova la I. Tăutu și C. Conachi, cu toții pregătind ideologia revoluției de la 1848. Optimismul lor patetic (ce nu exclude ajutorul divin și uneori cedează în fața unor idei pesimiste), se traduce în mijloace literare asemănătoare: retorism (interogații, exclamații, repetiții, apostrofe), și gravitate a predicii. Luminismului i se asociază și unele elemente preromantice: sentimentalism, intervenția unei naturi preromantice, credința. Pe lângă valoare literară (încă P. Poenaru remarcă imaginația și epigrama din cel al doilea discurs), cuvântările lui Gh. Lazăr au și valoare autobiografică, ele reflectând concepția sa de viață din perioada petrecută la București.

Inițiativele mărețe ale lui Gh. Lazăr, rod al epocii sale, au fost continuate de elevii școlii de la Sf. Sava, de către generația pașoptistă. La școala unde a predat dascălul ardelean au studiat N. Bălcescu, I. Ghica,⁴¹ Gr. Alexandrescu, C. Bolliac, D. Bolintineanu, N. Filimon, Al. Odobescu (ulterior alți scriitori ai noștri: Delavrancea Al. Depărateanu, Gala Galaction, Al. Sahia sau pictori și actori: T. Aman, Șt. Luchian, C. Nottara). Cărturarii pașoptiști au creat o personalitate legendară, investind-o cu marile atribute ale eroilor istoriei noastre, semnificativă fiind includerea sa, de către C. Bolliac, în 1848, între cei cărora românii trebuie să le ridice statui, alături de Mihai Viteazul și T. Vladimirescu. Dorința sa, care era și a foștilor și actualilor profesori și elevi de la Sf. Sava (v. *Înștiințarea* publicată de Ion Heliade Rădulescu în câteva gazete ale vremii), i-a fost realizată în 1886, când statuia marelui dascăl, opera sculptorului Ioan Georgescu, este pusă în fața Universității din București, străjuind-o și acum, peste veac, alături de cele ale lui Mihai Viteazul, Heliade și Spiru Haret.

Cărturar cu o vastă cultură, cunoscător a numeroase limbi și traducător, autor al unor discursuri remarcabile prin patriotismul lor, ctitor al școlii românești superioare, pedagog înzestrat cu calități deosebite, Gh. Lazăr sintetizează cele mai înalte aspirații ale vremii depășindu-și contemporanii cărturari prin ideile și practica revoluționară. Luminist, pune cultura în slujba operei de trezire a conștiinței naționale, atât în Transilvania cât și în Țara Românească, militând împotriva imperialismului habsburgic și a stăpînirii fanariote, făcînd legătura între luminismul Școlii ardelene și cel din Principate. Proclamînd drepturile națiunii române de a fi liberă, luptînd pentru realizarea unității culturale din toate provinciile românești și pentru afirmarea limbii române, „numele Georgie Lazaru ajunse a fi sinonim cu epoca renașterii națiunii românești din Țeara Românească”, cum scrie despre el G. Barițiu, în 1865, în revista *Familia*.

⁴¹ Acesta, în *Ochire asupra științelor*, articol publicat în 1844, în *Propășirea*, îl considera pe Gh. Lazăr „duh pozitiv” și îl integra între luminisții români, cărora le aducea un cald prinos: „El era din școala lui Petru Maior, Șincal, Samuil Klein și altor bărbați, cărora noi românii le sîntem datori cu renașterea noastră”.

ЛИЧНОСТЬ ГЕОРГЕ ЛАЗЭРА (КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор статьи характеризует жизнь и творчество румынского просветителя и патриота Г. Лазэра, ставшего после смерти, подобно своему современнику Тудору Владимиреску, легендарной фигурой. Эти две исторические личности в начале XIX века боролись за «возраждение» румынской нации, за социальную справедливость и свободу, оба умерли рано, создав вокруг своей личности легенды.

Человек высокой культуры, автор замечательных ораторских выступлений, переводчик, основоположник первого высшего учебного заведения в Бухаресте, талантливый педагог и учитель, Г. Лазэр воплотил в себе лучшие чаяния времени, которые стремился осуществить в своей революционной деятельности. Просветитель, воодушевлённый философскими идеями рационализма, прочно стоящий на стороне революции, он подчиняет интересы культуры делу пробуждения национального самосознания румын, населяющих Трансильванию и Валахию, борется против империалистических тенденций австро-венгерской монархии, против фанариотов, осуществляя связь между движением просвещения представителей культуры Ардеала (*Școala Ardeleană*) и просветителями Валахии.

DIE PERSÖNLICHKEIT GHEORGHE LAZĂR'S. (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin vorliegender Arbeit geht auf das Leben und Werk des Gelehrten und Patrioten Gheorghe Lazăr ein, der — wie sein Zeitgenosse Tudor Vladimirescu — bald nach seinem Tode zu einer legendären Gestalt wurde. Beide kämpften zu Beginn des 19. Jahrhunderts für die Erneuerung der Walachei, für die soziale Gerechtigkeit und nationale Freiheit, beide starben früh, und es entstand bald ein Mythos um sie.

Als Gelehrter mit weitem Bildungshorizont, als Verfasser einiger durch ihren Patriotismus hervorragender Reden, als Übersetzer sowie als Begründer des rumänischen Hochschulwesens in Bukarest und als ausgezeichnete Pädagoge stellt Lazăr eine Synthese der höchsten Bestrebungen jener Zeit dar sowohl hinsichtlich des übermittelten Ideengutes als auch durch seine revolutionisierende Praxis. Als Anhänger der Aufklärung vertritt er ein nationalistisches philosophisches Denken und eine politisch fortschrittliche, kämpferische Position, und indem er sich gegen die kaiserlich-habsburgische Staatsidee und gegen die Auffassungen der Fanarioten wendet, stellt er die Kultur in den Dienst der Erweckung des Nationalbewußtseins in Siebenbürgen und in der Walachei, und stellt so eine Brücke zwischen den aufklärerischen Bestrebungen der Siebenbürgischen Schule und jenen in der Walachei her.

CONDIȚIA GENIULUI ÎN OPERA LUI EMINESCU ȘI LEOPARDI

DE

I. CHEIE — PANTEA

S-a impus prin tradiție ideea că imaginea geniului în opera eminesciană n-ar fi decît o transpunere poetică a teoriei lui Schopenhauer despre geniu. La acreditarea acestei opinii au contribuit desigur într-o mare măsură studiile lui G. Călinescu, pentru care „filozofia lui Eminescu (...) este în esența ei o variantă, uneori și mai mult, un comentariu pe marginile filozofiei lui Schopenhauer”¹, iar drama geniului din *Luceafărul* ar „traduce cu fidelitate considerațiile lui Schopenhauer asupra destinului excepțional”². Chiar dacă afirmațiile de mai sus conțin mult adevăr, în sensul că influența lui Schopenhauer asupra poetului nostru reprezintă o realitate de necontestat, cu greu totuși vom putea subscrie fără rezerve la opiniile criticului, și aceasta pentru că anevoie se mai poate azi spune că Eminescu n-ar fi făcut decît să gloseze (fie și la modul sublim !) pe marginea *Lumii ca voință și reprezentare*.

Este drept că în pesimismul schopenhauerian Eminescu a găsit justificarea teoretică a propriei sale experiențe de viață, și că așa se explică marea putere de seducție ce această filozofie a exercitat-o asupra sa, dar a reduce semnificația dramei geniului în opera lui Eminescu la principiile schopenhaueriene înseamnă a-i refuza poetului originalitatea într-o problemă din care el făcuse un subiect de permanentă meditație, simburile întregii sale gândiri poetice. Firește, nu e vorba de a nega sau minimaliza în mod arbitrar importanța influenței schopenhaueriene asupra lui Eminescu, ci de a descoperi în meditația poetului sensuri care depășesc perspectiva propusă de filozoful german. În primul rînd se cuvine arătat că Schopenhauer însuși nu este absolut original în filozofia sa despre geniu, căci idei apropiate sau chiar identice se pot întîlni la unii romantici ai epocii, ajungîndu-se pînă la elaborarea de teorii asemănătoare, ca în cazul lui Leopardi. Independent de Schopenhauer, Leopardi dezvoltă o similară filozofie despre geniu, fapt care, indirect, îl apropie și de Eminescu.

Se știe că pentru Schopenhauer geniuul „consistă într-un exces anormal de inteligență”, adică e un spirit care posedă într-un grad superior facultatea de a cunoaște și de a contempla Ideile generale, într-o totală detașare de conținut. Cunoașterea însă provoacă suferință deoarece duce la descoperirea răului

¹ G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, în *Opere*, vol. XIII, 1970, p. 9.

² *Idem*, p. 270.

ca esență și condiție a vieții, etern și ireductibil câtă vreme eternă și ireductibilă este cauza ce-l produce, adică *voința de a trăi*. „Pe măsură ce cunoașterea devine mai clară și conștiința crește, suferința sporește — scrie Schopenhauer — ; și ea atinge treapta sa cea mai înaltă la om ; chiar și aici ea este cu atât mai violentă, cu cât omul e înzestrat cu o cunoaștere mai lucidă, cu o inteligență mai înaltă : *acela în care sălăsluiește geniul este de asemenea și acela care suferă mai mult*.³ (subl. n.). Miezul acestei meditații — prezent în atâtea din poeziile lui Eminescu — își găsește, cum spuneam, un uimitor corespondent în speculația leopardiană asupra aceleiași idei.

Leopardi, ca și Rousseau, era un apologet al inocenței naturale a omului, al ignoranței primitive care îi alimentase viața cu iluzii, ferindu-l de cunoașterea adevărului, deoarece aceasta înseamnă, ca și pentru Schopenhauer, suferință, ea se opune fericirii așa cum rațiunea se opune naturii. Ieșirea omului din starea paradisiacă s-a datorat acestei facultăți, de care Natura-mamă zadarnic a încercat să-l apere. Cu cât omul e mai înzestrat cu puterea cunoașterii, cu atîta suferința lui este mai mare, căci, așa cum spunea Schopenhauer, intensitatea durerii e în raport de gradul de luciditate al subiectului cunoscător, teorie pe care Leopardi o dezvoltă în *Dialogul Naturii cu un Suftlet* :

„SUFLETUL : Eu n-am învățat încă nimic, începînd să trăiesc de-abia de acum ; pesemne că de aceea nu te înțeleg. Dar, spune-mi, perfecțiunea și nefericirea adîncă sînt în esență același lucru ? Sau dacă sînt două lucruri diferite, n-ai putea să le despartii unul de celălalt ?

NATURA : În sufletul oamenilor, și în măsura cuvenită în acelea ale tuturor speciilor de viețuitoare, se poate spune că una și cealaltă sînt aproape același lucru : deoarece perfecțiunea sufletelor aduce cu ea o mai mare intensitate a vieții lor, lucru care atrage după sine un sentiment mai adînc al nefericirii proprii, ceea ce e ca și cum așa spune o mai mare nefericire”.⁴

Din analiza filozofiei lui Schopenhauer despre geniul (aceeași, în esență, și la Leopardi) rezultă, așadar, că acesta se deosebește de omul comun printr-o excepțională putere de cunoaștere a lucrurilor și o trăire mult mai intensă a durerii pe care perceperea adevărului o implică. Nu e vorba deci de un particular statut ontologic al geniului în raport cu condiția omului obișnuit, căci între ei nu intervine o deosebire de ordin existențial, ci mai degrabă o consubstanțialitate care se manifestă în forme diferite, o capacitate profund inegală de intuire a sensurilor vieții. Lumea ideilor platonice, cu preponderență apanajul geniului, nu rămîne un tărîm inaccesibil individului comun, de vreme ce — afirmă filozoful însuși — „facultatea de a recunoaște Ideile (...) există la toată lumea. Geniul n-are alt avantaj față de ceilalți decît acela de a poseda această facultate la un grad mult mai înalt și pentru intervale mult mai lungi...”.⁵

³ A. Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, vol. I, București, 1885, p.

⁴ G. Leopardi, *Mici opere morale*, București, 1968, p. 38 — 39.

⁵ A. Schopenhauer, *op. cit.* p. 309

Prin urmare, disocierile de mai sus nu configurează încă un real tragism al geniului întrucît solitudinea, suferința din pricina incomunicabilității sale cu oamenii, etc., sînt conotații ce definesc incontestabil structura morală a geniului, dar insuficiente pentru a motiva o autentică situație tragică. Fizionomia spirituală a geniului, așa cum se încheagă ea din teoria schopenhaueriană, nu clarifică în fond destinul său singular, fatalitatea dramei sale, căci prin atributele văzute mai sus, această imagine poate fi raportată la o mai largă viziune romantică despre geniu, în substanță reductibilă la incompatibilitatea dintre geniu și societate ca urmare a superiorității celui dintîi.

Pentru a pătrunde semnificația autentică a ceea ce îndeobște numim *condiția tragică a geniului* e necesar să se pornească de acolo de unde cei doi poeți depășesc de fapt cadrele viziunii arătate mai sus, adică încearcă să confrunte individul comun cu geniuul nu atîta pentru a sesiza capacitatea lor diferențiată de percepere a realului, cît pentru a dezvălui o contradicție existențială între ei; tocmai ceea ce face Leopardi, atunci cînd spune că „marii scriitori (...) au ca destin să ducă o viață asemănătoare morții, și să trăiască, dacă totuși obțin gloria, după ce au fost înmormîntați (*Parini sau despre glorie*).⁶ De data aceasta geniuul se separă de oameni nu doar prin aceea că posedă cunoașterea într-un grad superior, ci — semnificativ! — prin fatalitatea destinului său care este acela de a trăi o viață asemănătoare morții. Leopardi nu va dezvolta această idee pînă la ultimele consecințe, dar profunzimea intuiției sale se va revela mai cu seamă din analiza operei lui Eminescu. De adăugat totuși că, în jurnalul său (*Lo Zibaldone*), Leopardi notează cîteva gânduri, sau mai bine zis fragmente de idei, care, în contextul cercetării noastre capătă o semnificație aparte. Poetul procedează la o distincție între viață și existență, subliniind că nu tot ceea ce există, și trăiește în același timp, întrucît sînt lucruri care „nu s-de loc natural conformabile și deci nu participă la viață, ci numai există. Un asemenea lucru — precizează Leopardi — e ceea ce ar trebui să se numească pur și simplu existent.⁷ Reluînd ideea în *Dialogul dintre un fizician și un metafizician*, Leopardi exaltă viața trăită intens, într-o maximă concentrare de valori, întrucît — scrie el — fără o mare bogăție de senzații, „viața noastră e mai de grabă durare decît trăire“.

Reconstituirea întregului din elementele de mai sus ar revela faptul că liniile meditației leopardiene conduc spre o foarte originală și profundă explicație a dramei geniului, a singularității destinului său. Prin natura sa geniuul nu se poate încadra în tiparele lumii comune, incompatibilitatea sa cu legile vieții „normale“ îl privează de o directă participare la experiența oamenilor; în consecință, el nu trăiește, ci există, viața sa îmbracă forma morții.

Din această perspectivă abordează și C. Luporini drama lui Leopardi, pornind însă de la un text din perioada de tinerețe a lui Hegel, pe care criticul îl comentează și din care reproducem fragmentul ce interesează în mod particular analiza de față: „Contradicția mereu crescîndă între necunoscutul pe care oamenii inconștient îl caută, și viața ce le este oferită și permisă, și pe care ei și-au făcut-o proprie, aspirația către viață a acelor care au elaborat

⁶ G. Leopradi, *op. cit.* p. 112.

⁷ G. Leopardi, *Tutte le opere*, vol. II, Firenze, 1969, p. 845.

în sine natura în idee, conțin dorința unei apropoieri reciproce. Nevoia acelora de a căpăta o conștiință asupra aceea ce îi ține prizonieri și a necunoscutului a cărui exigență o resimt, se întâlnește cu nevoia acestora de a trece de la propria idee la viață. Aceștia nu pot să trăiască singuri, și omul e mereu singur, chiar dacă și-a pus înaintea propria natură și din această reprezentare și-a făcut tovarășul său și în ea se bucură de sine însuși; el trebuie să găsească și reprezentatul ca pe ceva viu. Starea omului pe care timpul l-a alungat într-o lume interioară, poate să fie sau doar o moarte perpetuă, dacă el vrea să se mențină într-însa, sau, dacă natura îl împinge spre viață, nu poate să fie decît o dorință de a depăși negativul lumii existente, pentru a se regăsi și bucura în el, pentru a putea să trăiască. Suferința sa e legată de conștiința limitelor din cauza cărora el disprețuiește viața așa cum i-ar fi permisă: el vrea propria suferință; în timp ce suferința omului fără reflexiune asupra destinului său este fără voință, deoarece el onorează negativul, limitele, numai în forma existenței lor juridice și autoritare, ca invincibile, și ia propriile certitudini și contradicțiile lor ca absolute, și acestora se sacrifică pe sine și pe alții.⁸

Din acest text rezultă, așadar, că, după Hegel, există două categorii de oameni: prima categorie privește colectivitatea, masa indivizilor. Existența acestora revelează contradicția dintre necunoscutul pe care ei îl caută, *în mod inconștient*, și viața care le este oferită și permisă, și pe care și-au însușit-o ca proprie. Prin urmare, acești oameni *trăiesc*, pentru ei viața constituie o realitate de care se bucură, dar, cu toate acestea, aspiră la ceva deosebit, la *necunoscutul* pe care îl caută, fără să aibă însă conștiința acestei căutări. Cea de a doua categorie vizează personalitatea singulară, geniul care „a elaborat în sine natura în idee și pe care timpul l-a alungat într-o lume interioară. Geniul are conștiința limitelor existenței sale, și pentru aceea suferă profund; suferința lui e *voită*, conștientă deci, în timp ce suferința omului care nu reflectează asupra destinului său este *fără voință*. Această precizare e deosebit de semnificativă întrucît pune în lumină condiția tragică a geniului, faptul că acesta nu este o victimă pasivă a soartei, ci o conștiință superioară care *în mod lucid* își asumă povara suferinței, drama pe care ar putea-o evita prin acceptarea realității cu limitele ei.

Omul comun — scrie Hegel — onorează negativul, limitele, în vreme ce suferința geniului „e legată de conștiința limitelor din cauza cărora el disprețuiește viața *asa cum i-ar fi permisă*“. Individul comun tinde după *necunoscutul* pe care, inconștient, îl caută; omul superior nu tinde spre ceva care este un necunoscut, ci spre ceva concret, spre *viață*. E vorba deci de două situații care au în comun ceva ce s-ar putea numi *complexul frustrării*, și anume, oamenii trăiesc în mod real viața, dar le lipsește o conștiință clară a destinului lor, în vreme ce geniul are această conștiință, dar *nu trăiește* cu adevărat; tendința celor dintîi este de a cuceri o conștiință și-a se realiza pe planul Ideii, în timp ce geniul năzuiește să treacă de la idee la viață. E vorba deci de două tendințe convergente, de dorința unei apropiieri reciproce.

Starea geniului, adică a omului pe care timpul l-a alungat într-o lume interioară, poate asuma două ipostaze, afirmă Hegel, să fie sau o moarte perpetuă,

⁸ C. Luporini, *Filosofi vecchi e nuovi*, Firenze, 1947, p. 51.

dacă el vrea să se mențină într-însa, sau dacă natura îl împinge spre viață, va putea ieși din această stare, depășind negativul lumii existente, pentru a trăi o viață autentică.

Cum spuneam, Luporini pornește de la acest text pentru a explica drama leopardiană. Criticul se referă, evident, nu numai la „cazul Leopardi“, ci caută să dea o mai profundă explicație a cauzelor pesimismului poetului, printr-o raportare la criza societății și-a epocii în care acesta a trăit. Luporini ajunge la concluzia că Leopardi, prin natura sa înclinat spre viață, n-a putut depăși negativul lumii existente; nu e vorba numai de lumea mizeriilor proprii, a întâmplărilor personale, ci de epoca pe care el a fost nevoit s-o refuze. El nu s-a putut regăsi și bucura în această lume, n-a putut, în acest sens, să trăiască. A încercat și n-a reușit să găsească reprezentatul ca pe ceva viu. Acest reprezentat se numea pentru el *iluzie*. Alungat și izolat de timp și de împrejurări în lumea interioară a sufletului său, starea pe care el a analizat-o și-a încercat s-o teoretizeze a fost starea morții eterne, plictisul, dezgustul.⁹

În esență aceasta va fi și drama geniului eminescian; ca și Leopardi, Eminescu a intuit condiția tragică a geniului, starea de „moarte perpetuă“ în care acesta se găsește prin neaderența la o existență limitată, incompatibilă cu aspirațiile sale. Viața pe care o duce e mai de grabă *durare decât trăire*, deoarece, izolat în lumea eului său, geniul descoperă aici golul, deșertul... Semnificativ, în acest sens, este titlul pe care Eminescu îl dăduse romanului său din tinerețe: *Geniu pustiu*. Protagonistul, adică „geniul pustiu“, este Toma Nour, un personaj demonic ce trăiește acut drama neputinței de-a se integra societății, de-a trece — cum spunea Hegel — de la propria Idee la Viață. Traumatizat de realitatea în care trăiește, Toma caută salvarea în „strîmtimea sufletului său celui rece“, dar drama sa va culmina în momentul în care-și va da seama de eșecul tentativei: „Stele-n ceri, amoruri pe pămînt, numai în noaptea mea neci-o stea, numai în sufletul meu...neci un amor. Cîteodată numai aud băta-ile pustiitului meu suflet, cîteodată suflarea mi se curmă-n piept, ca vîntul ce se curmă prin ruinele zdrobite de munții anilor... cîteodată mai simt și eu !.. O, atunci îmi place să trec prin lume cu ochii închiși și să trăiesc sau în trecut sau în viitor. Visez ca copilul ce vorbește prin somn, zîmbind cu Maica Domnului — mă transport în ceri, pun aripi umerilor mei și părăsesc pămîntul, pentru ca să mă dau cu totul acelor umbre divine — visuri, care mă poartă din lume-n lume și mă izbesc din gîndire în gîndire. Mor pentru pămînt, ca să trăiesc în ceri. O! de-aș pute iubi. Înțelegi tu ce va să zică de-a nu pute iubi? A trece prin lume singur, mărginit în pași, în ochi — să te zvîrcolești în strîmtimea sufletului tău celui rece — să cauți a-l aprofunda și să vezi că e secăt și că apele sale se pierd în nisipul secăciunii sociale, se ard de căldura unei societăți de oameni, ce trăiesc numai din ura unuia cătră celălalt. A nu iubi nu-i nimica — a nu pute iubi e grozav“.¹⁰

Romanul acesta a fost conceput într-un timp în care — spune poetul — „sufletul meu era pătruns de curățenia idealelor, cînd nu eram rănit de îndoială...“ Iată deci și rațiunea pentru care Toma Nour va găsi pînă la urmă

⁹ *Idem*, p. 187.

¹⁰ Eminescu, *Proză literară*, București, 1964, p. 118—119.

resursele morale care să-i permită trecerea de la idee la viață, integrarea socială adică, prin înrolarea ca tribun în oastea de revoluționari a lui Avram Iancu. El depășește prin urmare condiția „mortii perpetui” sau, cum metaforic se exprimă poetul, aceea de „geniu fără stea”. Reținem mitul acesta, pentru semnificația lui profundă, revelatoare a unei situații tragice, căci geniul fără stea este — cum spunea Toma Nour — mort pe pământ și viu în cer, e un corespondent al omului fără umbră, al lui Peter Schlemihl, despre care D. de Rougement scrie că reprezintă „tipul clasic al omului care pierde contactul social”,¹¹ sau — în termenii lui Hegel — al geniului pe care timpul l-a privat de bucuria vieții, alungându-l într-o lume interioară.

Drama unui astfel de „geniu fără stea” se adâncește însă într-o mai amplă perspectivă în postuma *Povestea magului călător în stele*. Puține sînt exemplele în care imaginea tragică a geniului se conturează atît de pregnant ca în acest poem care concretizează idealul romantic al spiritului ce se înalță la sine cucerindu-și „în sine însuși obiectivitatea pe care altfel era nevoit s-o caute în exterior și în sensibil”.¹² Refuzînd exteriorul ca inadecvat naturii sale, geniul se închide în lumea gîndurilor în a cărei nemărginire își revelează puterile demiurgice :

„Că-n lumea dinafară tu nu ai moștenire,
A pus în tine Domnul nemargini de gîndire.

În aste mari nemargini unde gîndiri ca stele
Lin înfloresc, miriade s-amestecă, contrag ;
Zidite-n dome mindre, de cugetări castele
Se darmă la suflarea-ți și-n taină se desfac
Sau la dorința-ți numai se mișcă ca mărgele
Și sun cîntări, ce vibră — se-ntunecă și tac ;
Astă nemărginire de gînd ce-i pusă-n tine
O lume e în lume și în vecie ține.”

Așadar, geniul nu mai apare doar ca „pur subiect cunoscător, oglindă limpede a lumii”¹³, ci anulînd realul, creează o altă lume, căreia îi imprimă legile spiritului său. Realului îi preferă visul, căci în spațiul acestuia imaginația sa plămăiește liber icoanele mirifice, ce nu sînt altceva decît proiecții ale eului propriu, ca de pildă acel „înger frumos și juvenil” despre care tînărul voevod ne încredințează că :

„Nu e vre o fantasmă nebună și deșartă,
E o făptur-aievea, cu gînd din gîndul meu,
Dintr-un noian de raze am întrupat-o eu
Și inima-mi o cheamă, gîndirea-mi o desmiardă
Și sufletul din mine e și sufletul său”.

¹¹ D. de Rougement, *Chamisso et le mythe de l'ombre perdue*, în *Le romanisme allemand*, Études publiées sous la direction de A. Béguin, Paris, 1966, p. 337.

¹² Hegel, *Prelegeri de estetică*, vol. I, București, 1966, pag. 527.

¹³ A. Schopenhauer, *Op. cit.* vol. I, p. 295.

Această imagine, prin care geniul își opune de fapt propria natură spre conțemp-
plare, ia forma *reprezentatului* în care el caută să se regăsească spre-a se bucura
de sine însuși :

„.....Ca cel ce-i place-un vis
Și chiar trezit de friguri el ține ochiu-nchis
Ca mai departe visul frumos să îl viseze,
Asemenea uit lumea și eu...sunt bucuros
De pot prelungi încă visul meu radios.
De n-ar fugi-nfidelul...O, de ar sta mereu
Să oglindez într-însul adinc sufletul meu...”

Actul acestei contemplații este însă un revers al intuiției lumii obiective,
o formă de autocunoaștere prin care geniul explorează straturile adânci ale lumii
sale interioare, pînă acolo unde confruntarea cu sine însuși îi dezvăluie steri-
litatea căutărilor, solitudinea sa în universul înghețat al Ideii. Pătruns de incon-
sistența *reprezentatului*, pe care nu-l mai poate simți *ca pe ceva viu*, geniul
invocă moartea, o moarte însă care să-i mențină viu spiritul :

„O, de ar fi o moarte, fără ca eu să mor,
Eu aş cuprinde-on brațe și aş strînge-o cu dor”.

Paradoxal, dar semnificativ pentru condiția sa tragică, geniul are nostalgia
unei stări pe care o „trăiește” *de fapt* și din care zadarnic încearcă să evadeze.
Incapabil să depășească „negativul lumii existente”, tînărul vovod, ascetizat
acum prin meditație, va rămîne în starea de „moarte perpetuă”, adîncit în con-
templarea unei lumi în care totul este proiecție a sufletului său, plămuire a
bogatei sale fantezii. În acest univers fantomatic, el se mișcă asemenea unui
mare solitar, ce are voluptatea redescoperirii de sine în orice lucru, dar și imensa
povară a singurătății veșnice.

Analiza acestui poem revelează așadar, drama geniului, ce se configurează
nu din confruntarea acestuia cu umanul (ca în cazul lui Toma Nour), ci cu sine
însuși, cu propria sa conștiință de „nemuritor și rece”, într-o lume care este
creația spiritului său puternic. În realitate, geniul nu-și definește condiția decît
în raport cu umanul, prin coborîrea sa din transcendent în imanent, pentru
a trăi drama nepotrivirii dintre cele două planuri. Perspectiva unei asemenea
confruntări — amplu analizate în *Luceafărul* — se conturează încă în *Floare
albastră*, punctul generator al întregii creații eminesciene, cochilia în care se
află „zvonul de potențialități, pe care îl va actualiza numai opera eminesciană
întreagă”.¹⁴ Vladimir Streinu are meritul de-a fi semnalat, în această poezie,
adîncimile tulburătoare ce vuiesc sub transparența calmă a versurilor de o rară
simplitate. În pofida aparențelor, accentul nu cade aici pe nostalgia erotică,
ci pe percepția contrariilor ; în metaforele și simbolurile poeziei se ascunde o
subtilă dialectică a vieții și morții, o pendulare continuă între cer și pămînt.
Virtual, *Floarea albastră* concentrează largile orizonturi ale poeziei lui Eminescu

¹⁴ Vl. Streinu, „Floare albastră” și lirismul eminescian, în *Studii eminesciene*, București,
1965, p. 484.

de mai târziu, iar problema geniului, chiar dacă nu în mod explicit, este deja abordată aici dintr-o perspectivă care, în *Luceafărul*, se va clarifica și adânci.

Surprinzătoare este capacitatea poetului de-a alterna cu atîta naturalețe, uneori în cuprinsul aceleiași strofe, două planuri existențiale diverse, pe de o parte transcendența, sugerată prin simbolurile eternității reci: *stele*, *ceruri nalte*, *piramidele-nvechite*, *întunecata mare*, *cîmpiile asire*, și pe de alta, viața simbolizată prin imagini de o caldă intimitate: *codru cu verdeață*, *ochi de pădure*, *trestia cea lîină*, *foi de mure*.

Chemarea iubitei ia forma ispitei vieții pămîntești, a fericirii incompatibile cu existența în planul eternului, adică străină condiției geniului, care „are nemurire, dar nu are noroc”. Antinomia dintre cele două planuri este subliniată nu numai prin metaforele și simbolurile amintite, ci și muzical, adică prin tonalitatea bogat nuanțată a versurilor. Timbrul rece, solemn și grav din versurile care evocă transcendența este contrapunctat de rostirea familiară, intimă, prin care fata își chiază iubitul:

— Iar te-ai cufundat în stele
Și în nori și-n ceruri nalte?
De nu m-ai uita încalte,
Sufletul vieții mele.

.....

Piramidele-nvechite
Urcă-n cer vîrfurile lor mare
Nu căta în depărtare
Fericirea ta, iubite !”

Spuneam că problema geniului nu este abordată aici într-un plan mai amplu, cu toate acestea, poezia deschide perspectiva înțelegerii ei, deoarece creează premisele teoretice, sugerează cadrul existențial în care se va configura imaginea geniului. Aceste premise sînt reductibile la ideea că eternitatea, privită din unghiul muritorilor, este o formă a morții, o dimensiune care, depășind experiența umană, capătă o valoare negativă. Cum însă geniul se afirmă în ordinea eternului, înseamnă că existența sa presupune un statut ontologic fundamental diferit de acela al omului supus limitei. În mentalitatea muritorului, existența geniului luînd forma morții, se anulează posibilitatea comunicării între cele două niveluri ontologice, fenomen ce determină condiția tragică a geniului, cu multiplele sale implicații pe care Eminescu le va sintetiza în *Luceafărul*. O analiză a poemului, în spiritul textului hegelian mai sus citat, va pune în evidență profunzimea și complexitatea viziunii lui Eminescu, ca și originalitatea sa în tratarea acestei idei.

Hegel spunea că omul comun posedă viața, dar într-o formă limitată, deoarece îi lipsește conștiința care să-i dezvăluie sensul existenței; el nu speculează în jurul soartei sale, dar simte totuși exigența necunoscutului, a ceva care să-i împlinească fericirea. Cătălina este, în poemul lui Eminescu, purtătoarea unui asemenea destin; vocația Absolutului se manifestă la ea într-o chemare doar aparent erotică, deoarece în realitate nu este vorba, în acest poem, de un amor obișnuit, ci de ceva „peste fire”, fata de împărat invocă *Luceafărul* să-i lumineze

viața, adică îi cere conștiința, cum ar zice Hegel, asupra existenței care o ține prizonieră :

„Cobori în jos, luceafăr blind,
Alunecînd pe-o rază,
Pătrunde-n casă și în gînd
Și viața-mi luminează !“

În ciuda dorinței reciproce de apropiere, nu există pînă la urmă posibilitatea de comunicare între două lumi atît de opuse una alteia. Fiică a pămîntului, Cătălina, ca și Floare albastră, nu poate să gîndească Absolutul, căci — scrie în acest sens T. Vianu — „Pentru o conștiință omenească nemurirea este însă un concept cu totul negativ, pentru că singura noastră experiență este aceea despre viața muritoare. Nemurirea nu poate fi astfel pentru noi decît o formă a morții, și Luceafărul apare în adevăr ca *un mort frumos cu ochii vii*.¹⁵ (subl. n.) La înfiorata chemare a lui Hyperion, Cătălina răspunde într-un fel care denunță incapacitatea omului de a cuprinde Idealul, spaima în fața *necunoscutului* pe care, totuși, îl caută, a cărui nostalgie îi tulbură existența :

„O, ești frumos, cum numa-n vis
Un înger se arată,
Dară pe calea ce-ai deschis
N-oi merge niciodată ;
Străin la vorbă și la port,
Lucești fără de viață,
Căci eu sunt vie, tu ești mort,
Și ochiul tău mă-ngheață“.

Contradicția dintre viață și moarte nu se poate rezolva decît fie prin participarea omului la Idee, fie prin trecerea geniului de la Idee la Viață, adică ceea ce îi și cere Cătălina lui Hyperion :

„Dar dacă vrei cu crezămînt
Să te-ndrăgesc pe tine,
Tu te coboară pe pămînt,
Fii muritor ca mine“.

Prin natura sa tinzînd spre viață, geniul acceptă sacrificiul, pentru „o oră de iubire“ e gata să renunțe la eternitate și la „focul din privire ; el își asumă în mod conștient riscul aventurii pentru că numai astfel își poate cunoaște adevărata condiție, pe care Demiurgul, refuzîndu-i dezlegarea de nemurire, i-o înfățișează, raportînd-o la destinul oamenilor :

„Ei doar au stele cu noroc
Și prigoniri de soarte,
Noi nu avem nici timp, nici loc,
Și nu cunoaștem moarte.
.....

¹⁵ T. Vianu, *Opere*, vol. II, București, 1972, p. 432.

Căci toți se nasc spre a muri.
 Și mor spre a se naște.
 Iar tu, Hyperion rămii
 Oriunde ai apune...¹⁶

Dacă admitem că, metaforic, glasul Creatorului reprezintă conștiința de nemuritor a geniului,¹⁶ atunci zborul lui Hyperion la Demiurg semnifică întoarcerea la spiritul său propriu, dialogul cu Ziditorul lumii este o expresie a confruntării geniului cu sine însuși, confruntare ce-i dezvăluie lui Hyperion nepotrivirea sa cu destinul muritorilor, faptul că geniul „n-are moarte, dar n-are nici noroc”. Norocul, fericirea este un atribut al muritorilor. al vieții deci, în timp ce nemurirea geniului, simțită de aceștia ca o formă a morții, exclude bucuria:

„Trăind în cercul vostru strîmt
 Norocul vă petrece,
 Ci eu, în lumea mea mă simt
 Nemuritor și rece.”

Ca și în *Floare albastră* antinomia dintre cele două planuri existențiale este subliniată de schimbarea timbrului rostirii: colocvial, intim, familiar, atunci cînd Cătălina dialoghează cu Cătălin:

Și-n treacăt o cuprinse lin
 Într-un ungher degradă.
 „Da 'ce vrei, mări Cătălin?
 Ia du-t'-de-ți vezi de treabă”.
 — „Ce voi? Aș vrea să nu mai stai
 Pe gânduri totdeauna,
 Să rizi mai bine și să-mi dai
 O gură, numai una”.

dar cu inflexiuni de o gravitate inumană, atunci cînd vorbește Hyperion, în a cărei voce adînc-tulburătoare vibrează parcă ecourile marilor nașteri și prăbușiri cosmice:

— „Din sfera mea venii cu greu
 Ca să-ți urmez chemarea,
 Iar cerul este tatăl meu
 Și mumă-mea e marea.
 Ca în camera ta să vin,
 Să te privesc de-aproape.
 Am coborît cu-al meu senin
 Și m-am născut din ape...”

De remarcat însă că rostirea Cătălinei alternează tonalități diferite, în funcție de interlocutor; atunci cînd se adresează lui Cătălin colocvialitatea spunerii sugerează „cercul strîmt” al existenței terestre, dar cînd vorbește cu Hyperion,

¹⁶ Cf. E. Todoran, *Luceafărul — simbol și alegorie*, în *Eminescu*, București, 1972, I, 61

sau numai se referă la acesta, cuvintele ei au ceva din solemnitatea și hieratismul muzicii celeste :

„Dar un luceafăr, răsărit
Din liniștea uitării,
Dă orizont nemărginit
Singularității mării ;
Și tainic genele le plec,
Căci mi le împlie plînsul,
Cînd ale apei valuri trec
Călătorind spre dînsul ;

Spuneam despre Cătălina că ea reprezintă, în poemul lui Eminescu, condiția omului care trăiește viața, dar e tulburat de obsesia necunoscutului. Ea îl invocă pe Luceafăr pentru a-i lumina existența și, mai mult decît atît, aspiră la condiția acestuia, deși are conștiința imposibilității cuprinderii Idealului. Asemenea emirului care, în poezia lui Macedonski, nu se oprește din alergarea spre Meca, „Cu toate că știe prea bine că-l mint/Și porți de topaze și turnuri de-argint“, Cătălina, deși conștientă de nepotrivirea cu Luceafărul, nu renunță la iubirea acestuia :

„Lucește c-un amor nespus
Durerea să-mi alunge,
Dar se înalță tot mai sus,
Casă nu-l pot ajunge.
Pătrunde trist cu raze reci
Din lumea ce-l desparte..
În veci îl voi iubi și-n veci
Va rămînea departe. . .“

Tentația Absolutului, așadar, ia forma căutării necunoscutului, într-un efort care, fără să atingă profunzimea tragică a geniului, nu e lipsit totuși de dramatismul care înalță spiritul. Cătălina este superioară lui Cătălin tocmai pentru că acestuia îi lipsește vocația Idealului, sentimentul înaltului, pe care ea îl trăiește în forma nostalgiei Luceafărului. Această nostalgie îi deschide un orizont inaccesibil lui Cătălin, care rămîne prizonierul exclusiv al imanentului.

Luceafărul nu este, prin urmare, doar expresia poetică a dramei geniului, ci o încercare de-a privi condiția omului dintr-o dublă perspectivă : aceea a personalității singulare, ca și aceea a omului comun. Hyperion este omul superior care, împins, prin structura sa, spre viață, nu poate să depășească „negativul lumii existente“. Ca atare, opțiunea lui definitivă va fi pentru „moartea perpetuă“, adică existența în planul spiritului de la înălțimea căruia va privi ironic universul îngust al muritorilor.

Aceeași condiție tragică a geniului o găsim tratată și în *Oda în metru antic*, numai că de data această poetul se oprește la consecința unei experiențe ale cărei etape anterioare rămîn ca presupuse și pe care numai studiul variantelor poeziei le poate evidenția. La origine, poezia se chema *Odă lui Napoleon*, un imn, așadar, închinat aceluia care, în *Memento mori*, este glorificat „Ca Pro-

meteu ce-a-adus lumei a luminei fericire“, un adevărat titan al istoriei, căci „a veacului gândire/A trăit în el...”

Adresându-i-se, poetul scrie :

Înfășurat în mant-ai coborît piedestalul
Ș-amestecat în popor l-au mișcat cu putere
Ochi-ți immobili.

Apoi sătul de icoana-ți, de tine singur,
Te-ai reurcat pe scări de marmură albă,
Ai resuit piedestalul și iarăși immobil
Stai printre secolii.¹⁷

Prin urmare, ca și Luceafărul, Napoleon a încercat în zadar trecerea de la Idee la Viață, căci retras în lumea sa interioară, va contempla, rece, indiferent, deșertăciunea lumii. Ideea se precizează și mai bine într-o variantă succesivă în care, substituindu-se lui Napoleon, poetul spune că

Falnic, mîndru înfășurat în mantă-mi
Coborîu cu ochi nemișcați în gloată
Cutremurînd-o

Dar sătul de ea și de mine însumi
Am să urc din nou părăsita treaptă
Ochii nemișcați ridicînd la steaua-mi
Nemuritoare¹⁸.

Treptat, poezia își adîncește lirismul, prin concentrarea asupra aspectului celui mai tragic al condiției geniului : opțiunea pentru lumea interioară, adică „moartea perpetuă”.

Așa cum geniul lui Leopardi a încercat zadarnic să găsească reprezentatul, pe care să-l poată simți ca pe ceva viu, geniul lui Eminescu identifică acest reprezentat cu suferința „dureros de dulce” din care, în marea-i izolare, se nutrește cu voluptate. La el însă nu e vorba de durerea pură ce entuziasmează, și-n care ne simțim mai liberi și mai înalți — cum zicea Hölderlin — ci de-o otravă dulce, premergătoare morții :

Nu credeam să-nvăț a muri vreodată ;
Pururi tînăr, înfășurat în manta-mi,
Ochii mei visători nălțam la steaua
Singurătății.
Cînd deodată tu răsăriși în cale-mi,
Suferință tu, dureros de dulce...
Pînă-n fund băui voluptatea morții
Nendurătoare.

Prin urmare, suferința în singurătate devine o formă a morții, căci, asemenea tînărului voevod din *Povestea magului*..., geniul nu se mai poate regăsi în visul

¹⁷ M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. III, București, 1944, p. 117.

¹⁸ *Idem*. p. 122.

creat de propria-i fantezie („De-al meu propriu vis, mistuit mă vaiet); avînd conștiința neputinței de a-și depăși condiția, el se resemnează într-o atitudine de „nepăsare tristă:

Piară-mi ochii turburători din cale,
Vino iar în sîn nepăsare tristă;
Ca să pot muri liniștit, pe mine
Mie redă-mă!

Sîntem, totuși, departe de ironia rece, superior disprețuitoare, cu care Hyperion îi privește pe muritori. Indiferența tristă este o formă mult mai elocventă a durerii pe care geniul o încearcă în urma neputinței de a trece de la Idee la Viață, ea sugerează cu pregnanță condiția acestuia: înclinat, prin natură, spre viață, dar alungat de timp și de împrejurări într-o lume interioară, condamnată adică la o „moarte perpetuă“.

Spre deosebire de Schopenhauer, Hegel — cum s-a văzut — nu exclude aprioric posibilitatea unei integrări sociale a geniului, căci drama acestuia nu decurge dintr-o realitate metafizică, ci din neacceptarea vieții, *așa cum ea i-ar fi permisă*, adică într-o formă incompatibilă cu aspirațiile sale. Durerea sa apare, așadar, ca o consecință a acestei nepotriviri care nu este absolută însă, deoarece, în certe situații, geniul, depășind „negativul lumii existente“, izbutește *să trăiască*. Omul căutării inconștiente am văzut că „onorează limitele“ condiției în care trăiește, așadar acceptă o realitate pe care geniul o respinge tocmai pentru limitele a căror conștiință o are, și din care cauză suferă. Dar aceste limite, de care geniul este conștient, nu reprezintă niște dimensiuni abstracte, metafizice, ci — cum bine precizează Luporini în comentariul său — „constituie situația sa determinată, istorică“.¹⁹

În aceste circumstanțe deci starea geniului se va caracteriza printr-un efort continuu de transgresare a limitelor concret-istorice și de realizare într-o existență conformă cu propriile-i aspirații. Dar cum aspirațiile geniului sînt altele decît acelea ale indivizilor comuni, în sensul că le depășesc în adîncime și noutate, geniul-observă Max Scheler-se va afla în mod fatal în contradicție cu imperativele morale ale momentului său istoric, el va cădea inevitabil într-o vină care însă este o „vină inocentă“, adică o autentică *vină tragică*: întrucît ea nu este rezultatul unei opțiuni întîmplătoare ci se confundă cu însuși destinul geniului care „se face vinovat“ săvîrșind o acțiune lipsită de vină”²⁰. În acest context suferința geniului este, nu așadar, numai o necesitate, dar, cum remarcă Luporini, ea reprezintă „singurul mod în care el (geniul, n.n.) devine conștient de propria situație istorică”²¹.

¹⁹ C. Luporini, *Op. cit.* p. 88.

²⁰ Max Scheler, *Il fenomeno del tragico*, în *La posizione dell'uomo nel mondo*, Milano, 1970, p. 91.

²² C. Luporini, *Op. cit.* p. 88.

ГЕНИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ ЭМИНЕСКУ И ЛЕОНАРДИ (КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Эта статья представляет собой часть работы Эминеску и Леонарди. Исследуя вопрос гения в творчестве этих двух поэтов, автор не исходит — так как до сих пор поступали — от философии Шопэнхауера, чтобы доказать фатальность страданий гения, а на основе внимательного изучения текстов, пытается выявить, что существование гения — это форма «непрерывной страсти», как выражение его полного обособления в плане идеи.

Исходя от теории Гегеля, автор показывает, что трагизм существования гения не является результатом беспощадной судьбы, а следствием своего бессилия превзойти «негативность существующего мира» т. е. переходить от Идеи к Жизни, как утверждает немецкий философ.

LA CONDIZIONE DEL GENIO NELL'OPERA DI EMINESCU E LEOPARDI (RIASSUNTO)

Quest'articolo rappresenta un capitolo di un lavoro più ampio sulle affinità elettive tra Eminescu e Leopardi.

Studiando il problema del genio nell'opera dei due grandi poeti, l'autore non prende le mosse — come di solito — dalla filosofia dello Schopenhauer, per dimostrare la fatalità della sofferenza del genio, bensì, in base ad una profonda ricerca dei testi, tenta di mettere in evidenza il fatto che l'esistenza del genio sia una forma di „morte perpetua“, l'espressione del suo totale isolamento sul piano dell'Idea.

Muovendo da una teoria dello Hegel, l'autore sottolinea che il tragico della condizione del genio non è un risultato del suo destino implacabile, ma la conseguenza della sua impossibilità di superare, come diceva il filosofo tedesco, „il negativo del mondo sussistente“, cioè di trapassare *dall'Idea alla Vita*.

ASPECTE DIN LITERATURA UNIVERSALĂ ÎN REVISTA „LUCEAFĂRUL“ (1902—1914)

DE
ION NEAȚĂ

Interesul pentru cultura universală constituie una din caracteristicile de bază ale culturii române moderne. Literatura se aseamănă adeseori cu un fluviu în care se revarsă, de o parte și de alta, o întreagă rețea de afluenți. Evident, fluviul îl constituie literatura universală, iar afluenții mari sau mici îi constituie literaturile naționale. Marile literaturi se îmbogățesc arareori cu note noi, cu opere noi. Procesul este invers la popoarele cu o cultură tinăra.

Literatura română, la început de secol, s-a îmbogățit mereu cu opere din literatura lumii, dar într-un ritm prea lent. Revista *Luceafărul* a manifestat în permanență dorința de a-și ține la curent cititorii cu evoluția literaturii universale, cu marile realizări din totdeauna ale culturii mondiale.

Alexandru Dima stabilește principalele moduri ale universalității, principalele categorii ale manifestării universalității în realitatea istorică. Aceste categorii sînt: paralelismul, influența și difuziunea.

Difuziunea se realizează „prin contact direct cu textul original“, deci difuziunea directă, și „difuziunea indirectă, prin traduceri, procedeu larg utilizat și căruia i s-ar putea adăuga și numeroase prelucrări ce popularizează formele literare, dar, de multe ori, le deformează și compromit.”¹

Dictonul italian „traduttore — traditore” nu este un simplu joc de cuvinte sau un florilegiu stilistic, ci exprimă, în general, un adevăr și o realitate literară. Traducerea dintr-o limbă în alta este, de regulă, imperfectă, cu toate că în numeroase cazuri, folositoare. Rareori în literatura unui text tradus i se atribuie calități superioare chiar cînd este vorba de o comparație cu originalul.

Uneori traducerea au fost considerate un rău necesar, iar alte ori o artă, o iscusință estetică deosebită.

Odată cu ivirea secolului nostru rolul traducerilor a fost considerabil, editînd parcă epoca lui Ion Heliade Rădulescu. După ce se retrage de la *Semănătorul* N. Iorga scoate revista *Floarea darurilor*, care acoperă majoritatea paginilor cu traduceri din literatura universală. N. Iorga vroia să transpună în fapt intenția lui I. H. Rădulescu de a realiza o bibliotecă a literaturii universale.

¹ Alexandru Dima, *Conceptul de literatură universală* (în) *Conceptul de literatură universală și comparată. Studii teoretice și aplicative*, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 21

Traducerile pentru literatura noastră, relativ tânără, erau extrem de utile, prin faptul că aduceau idei și expresii noi. Se știe că dacă traducerea este valoroasă, ea face același serviciu ca și opera originală, prin mlădierile limbii. În acest caz traducerea nu este o simplă imitare, ci o asimilare profundă cu felul de a fi al limbii române. Imitațiile însă duc la hibrid, la caricatură. În acea epocă literatura noastră avea nevoie de asimilări și nu de imitări.

Redactorii *Luceafărului* au asimilat creator valorile culturale și artistice din patrimoniul universal. Contactul cu literatura universală trebuie privit din perspectiva epocii, când marii scriitori ai lumii nu erau traduși la noi, când traducerea făcute până atunci erau slabe și fără o selecție riguroasă. Pe de altă parte, în Transilvania, erau extrem de rare puținele traduceri făcute anterior în România, datorită tirajelor infime. Dintr-un alt punct de vedere trebuie arătat că *Luceafărul* traduce mai ales din scriitorii universali contemporani cu revista, ca de exemplu: L. N. Tolstoi, E. Zola, Björnsterne Björnson, P. Verlaine, A. Cehov, A. France, M. Gorki, H. Ibsen.

Toate traducerea din literatura universală în limba română au avut consecințe remarcabile. Cel mai adesea se apela la limba germană, care le era mai familiară redactorilor *Luceafărului*. Operele, aparținând diferitelor literaturi, erau traduse după traduceri din limba germană. Dacă am inventaria toate traducerea publicate în *Luceafărul* am constata că scriitorii aparțin diferitelor literaturi, mai ales europene: germană, franceză, maghiară, rusă, engleză, italiană, daneză, spaniolă, dar și americană sau niponă.

Traducerile familiarizează literatura română cu inovațiile, cu căutările îndrăznețe, stabilesc corelații între opere ale literaturii române și ale literaturii mondiale.

În perioada budapestană predomină imitațiile, adaptările, cu excepția traducerilor realizate de Octavian Goga.

Dacă sub aspectul curentelor, *Luceafărul* n-are preferințe și criterii, totuși singura măsură rămâne cea a valorii estetice și a mesajului social și moral, corespunzător idealurilor revistei.

De obicei traducerea erau precedate de studii de sinteză, de bibliografii, note, impresii despre autorul tradus. Alteori în revistă se publică studii monografice despre marii scriitori.

Ca întindere spațială și temporală, traducerea din *Luceafărul* cuprind opere de la *Iliada* de Homer la A. France, de la Shakespeare la H. Ibsen, de la literatura europeană la cea americană sau niponă.

Evident preponderență au avut literaturile: germană, franceză și italiană. Din literatura germană de atenție deosebită s-au bucurat titanii acestei literaturi: Goethe și Schiller. Astfel Ion Borgia dă prima traducere integrală a tragediei *Ifigenia în Taurida* de Goethe, pe care o publică număr de număr în anii 1906 și 1907.²

² Johann Wolfgang Goethe, *Ifigenia în Taurida*, traducere de Ion Borgia, *Luceafărul*, V (1906) nr. 11–12, 17–18, 19–20, 20–24; și VI (1907) nr. 1, 2–3, 4–5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 18.

G. Bogdan-Duică semnează un important studiu — *Schiller la români*³ — cu ocazia comemorării a 100 de ani de la moartea marelui poet german. Schiller a fost mai întâi tradus în Muntenia. N. Filimon însemnează undeva că în teatrul patronat de domnița Ralu, era foarte prețuită piesa *Briganzii*, alături de *Faust*, jucate de trupe germane. Aceste piese se jucau atunci când aspirațiile politice și naționale au luat un avînd deosebit. G. Săulescu și apoi Ion Cîmpianu fac traduceri din teatrul lui Schiller. În rîndul traducătorilor trebuie să trecem pe M. Kogălniceanu, Alex. Hrisoverghi, G. Barițiu, A. Mureșanu, T. Cipariu. G. Bogdan-Duică arată apoi preocupările de la *Convorbiri literare* de a traduce din opera lui Schiller.

Cu ocazia centenarului morții lui Schiller, *Luceafărul* reproduce poezia *Tînărul din părau*, tradusă de Costache Negri⁵ și fragment din *Împărțirea lumii*, în traducerea lui M. Kogălniceanu⁵. Octavian Goga realizează o remarcabilă traducere din *Povestea vieții*⁶. Maria Cunțan traduce un fragment din *Fecioara din Orleans*⁷, iar St. O. Iosif tot un fragment din *Wilhelm Tell*⁸. Aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Schiller, în 1909, este consemnată elogios de redacția *Luceafărului*.

Literatura rusă este prezentă în coloanele *Luceafărului* prin patru mari personalități: Tolstoi, Turgheniev, Cehov și Gorki.

Încă în primul an, redacția *Luceafărului* înserează știrea că Tolstoi a fost excomunicat de biserică și că marele prozator intenționa să se stabilească în România. În anul 1908, O. Tăslăuanu ține o conferință despre Tolstoi în Muzeul Astrei din Sibiu. Conferențiarul alege calea cronologică a vieții și operei lui Tolstoi.

„Sufletul lui Tolstoi e într-o neîncetată zbuciumare; e unul dintre sufletele prometeice, veșnic pribeag, o viață întreagă urmărit de dorul de a ști, de a afla adevărul. În sufletul lui se răsfrînge, ca într-o oglindă toată complexitatea și toată îndoiala ființei omenești“.⁹

Din surse bibliografice bogate, O. C. Tăslăuanu extrage date despre arboarele genealogic, despre copilăria, adolescența, anii de școală și de tinerețe ai lui Tolstoi. Trebuie remarcat că pentru prima dată, în limba română, se dau atîtea date despre viața și opera marelui scriitor rus. Tolstoi debutează în 1852 în *Sovremenik* cu *Copilărie*, apreciată de Turgheniev, Dostoievski și Necrasov. După ce trece în revistă schițele și povestirile, criticul analizează cu atenție *Cazacii*, năvelă cu caracter autobiografic. Criticul aduce informații interesante despre elaborarea marilor opere: *Război și pace*, *Ana Karenina*, pe care le supune unei analize atente. În esență, O. C. Tăslăuanu arată că doctrina lui Tolstoi se reduce la două imperative „Nu te împotrivi celui rău cu rău; și iubiți-vă unul pe altul.“

³ G. Bogdan-Duică, *Schiller la români*, *Luceafărul*, IV (1905), nr. 9, p. 187—195.

⁴ *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 9, p. 194.

⁵ *ibidem*.

⁶ *Luceafărul*, VI (1907) nr. 22, p. 481

⁷ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 22, p. 478—480

⁸ *Luceafărul*, XII (1913) nr. 15—16, p. 476—483.

⁹ O.C. Tăslăuanu, *Tolstoi*, *Luceafărul*, VII (1908), nr. 24, p. 567—83

Alexandru Ciura reproduce o pagină din etica lui Tolstoi și comentează *Stăpîn și slugă*, iar ca ilustrare redacția tipărește traducerea *Cum să ajungi la fericire*.

Din opera lui I. Turgheniev, Enea Hodoș traduce *Ceasul. Povestea unui bătrîn*.¹⁰

Cînd în 1904 se stinge A. Cehov, redacția scrie un remarcabil necrolog și publică traducerea schiței *Incognito*¹¹. Promisiunea redacției de a traduce mai mult din Cehov nu se realizează, deoarece numai peste zece ani revista mai publică o traducere — schița *Nelegiuire*¹².

Din opera lui Maxim Gorki, publicată pînă în 1903, redacția alege remarcabila poveste romantică *Danco*, din ciclul *Din povestirile Isorgilei*¹³, inspirat din poveștile populare moldovenești.

Danco iubea oamenii, se frămînta că fără ei n-ar putea trăi și de aceea face toate eforturile pentru a-i salva. Își spintecă pieptul și își dăruiește inima, care devine „faclă a iubirii de oameni”. Sacrificiul lui Danco este un model de iubire fără margini pentru popor.

Literatura franceză e prezentă în *Luceafărul* nu atît prin traduceri, cît mai ales prin comentarii și informații despre scriitorii francezi din toate timpurile, și mai ales din contemporaneitate. Cînd în 1907 s-a sărbătorit bîcîntenarul nașterii lui Buffon, O. C. Tăslăuanu scrie un studiu despre marele naturalist și filozof francez, aflat în preajma valorică a lui Voltaire, Rousseau și Diderot.¹⁴ Criticul arată că Buffon a fost și un literat remarcabil. Buffon prefera proza căci, spunea el, proza zugrăvește mai frumos decît poezia; rima și ritmul pun piedică condeiului; pentru o silabă prea mult sau prea puțin, citeva cuvinte, pe care în proză le folosește scriitorul așa de minunat, e silit poetul să le înlăture. În discursul său de recepție la academie, a rostit celebra cuvîntare: „Le stile est l'homme même”. Evident, articolul lui O. C. Tăslăuanu este inspirat după studiul lui E. Faguet despre Buffon.

La moartea lui F. Brunetiêre, în 1906, redacția publică un necrolog al cunoscutului critic francez¹⁵. Brunetiêre este privit cu simpatie, mai ales că a subordonat literatura moralei. Brunetiêre a fost un strălucit reprezentant al polemicii, de aceea a și fost numit „Pater polemicus”. În *Luceafărul* s-au publicat articole despre François Coppée, Jules Verne, Victor Hugo, Victorien Sardou, A. France, Corneille, Stendhal, Jules Lamaitre, Flaubert, Musset, Paul Verlaine, Alphonse Daudet. Dintre prozatorii francezi, o atenție deosebită acordă *Luceafărul* lui Alphonse Daudet, pe care-l socotește un mare scriitor pentru realismul său și tipologia umană variată. Preferința pentru autorii care înfățișează viața de la țară a fost vădită. După ce publică o remarcabilă idilă campestră — *Subprefectul*

¹⁰ *Luceafărul*, VIII (1909), nr. 5—14.

¹¹ *Luceafărul*, III (1904), nr. 14—16, p. 266—267.

¹² *Luceafărul*, XIII (1914) nr. 2, p. 53—55.

¹³ *Luceafărul*, II (1903), nr. 6, p. 113—114.

¹⁴ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 17, p. 371—373.

¹⁵ *Luceafărul*, V (1906) nr. 21—24, p. 476.

la *cîmp*¹⁶ —, redacția revine cu o nouă *lecție*¹⁷. După ocuparea Alsaciei de către nemți, s-a hotărît ca în locul limbii franceze să se predea limba germană. Bătrînul dascăl Hamel ține ultima lecție de franceză, o lecție de profund patriotism. Elogiază limba franceză și la sfîrșitul carierei sale scrie și ultimele cuvinte în limba natală: „Trăiască Franța“.

Traducerea are o semnificație deosebită pentru cititorii *Luceafărului*, care se luptau în acei ani grei împotriva legii Appony, în care se prevedea înlocuirea limbii române cu limba maghiară.

Cînd la 25 februarie s-a serbat bicentenarul nașterii lui Carlo Goldoni, creatorul teatrului modern italian, artistul român, Zaharia Bărsan făcînd o scurtă istorie a „Comediei dell'arte“, din surse bibliografice germane, reconstituie biografia și portretul moral și literar al lui Carlo Goldoni. Carlo Goldoni, observă Zaharia Bărsan, a fost un fin observator, un clasic, fără însă concepții înalte, din a cărui operă apare lumea contemporană lui, cu pasiunile și vanitățile ei¹⁸.

Cu ocazia decernării premiului Nobel, în 1906, lui Giosuè Carducci, redacția *Luceafărului*, pentru prima dată la noi, face cunoscută personalitatea marelui liric modern italian. Dintre volumele lui Giosuè Carducci, redacția amintește: *Juvenilia*, 1857, *Levia-Crevia*, 1865, *Decenalia*, 1871, *Giambi ed Epodi*, 1872, *Odi barbare*, 1885, *Terze Odi barbare*, 1889¹⁹. Dar în iarna anului 1907, Giosuè Carducci se stinge din viață și în necrologul autorului *Odelor barbare* a fost un soare pentru literatura italiană, deoarece „operele personalităților artistice mari sînt ca strălucirea de soare“²⁰. Giosuè Carducci a fost scriitorul reprezentativ al aspirațiilor naționale, care, într-o jumătate de veac, a schimbat înfățișarea politică și a prîmenit sufletul poporului său, preocupat de desăvîrșirea unității Italiei. Cronicarul ar fi voit același lucru și pentru un poet român reprezentativ. În opera lui Carducci, dragostea de patrie devine un simbol, un cult național. În același număr, O. Goga traduce remarcabila poezie *Noaptea*.

În 1895 Oscar Wilde a fost condamnat de curtea cu juri din Londra la doi ani muncă silnică, pentru fapte imorale. Piesele lui au fost interzise și arse în piețe publice, iar autorul huiduit și scuipat pe stradă. În 1900 solitar și uitat, se stinge din viață, într-un fel de exil, la Paris. Abia după moarte a început să fie prețuit. La noi, revista *Familia* a început traducerea piesei *Lady Windermere*, iar Zaharia Bărsan traduce *Salomeea*. Scrisă în 1893, la Paris, în limba franceză, *Salomeea* înfățișează imoralitatea și sensualismul bestial al curții lui Irod, dragostea Salomeii cu Ion Botezătorul. *Salomeea* este un personaj patologic, o bestie sensuală. Într-o cronică, O. C. Tăslăuanu consideră că traducerea, imperfectă ca limbă, nu era necesară publicului larg, care n-avea pe atunci maturitate culturală²¹.

¹⁶ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 8, p. 158—159

¹⁷ *Luceafărul*, VI (1970), nr. 10, p. 208—210.

¹⁸ Z. Bărsan, *Carlo Goldoni* (al doilea centenar de la nașterea sa), *Luceafărul*, VI (1907), nr. 4—5, p. 66—70.

¹⁹ Giosuè Carducci, *Luceafărul*, V (1906), nr. 21—24, p. 476

²⁰ *Luceafărul*, VI (1907), nt. 4—5, p. 83

²¹ *Luceafărul*, VI (1907) nr. 21, p. 259.

În revista *Luceafărul* apar comentarii și traduceri din operele lui Shakespeare, Selma Lagerlöf, August Strindberg, Rabindranath Tagore, Richard Wagner, Maurice Maeterlink, Wilson Woodrow, Flaubert, Musset, George Sand, Henri Wadsworth Longfellow, Heinrich Heine, Byron.

În anul 1911 *Luceafărul* publică în traducerea lui Ion Bârsan, *Iuliu Cezar* de Shakespeare²². Comentariile la opera lui Shakespeare, la interpretarea românească și străină a teatrului său sînt prezente în multe numere din revistă.

Cel mai de seamă comentator al literaturii germane din epocă a fost Horia Petra-Petrescu, prieten al lui O. Goga, care și-a făcut studiile universitare la München și Berlin.

Alături de A. P. Bănuțiu și Zaharia Bârsan, Horia Petra-Petrescu a fost animatorul Societății pentru crearea fondului de teatru român de la 1907 pînă în primul război mondial.

Cu ocazia încetării din viață a marelui dramaturg nordic, Henric Ibsen, Horia Petra-Petrescu scrie un eseu, printre primele la noi, despre opera clasicismului norvegian²³, Pornind de la constatarea că Ibsen este insuficient cunoscut și tradus, criticul reface succint biografia dramaturgului. Prima dramă tipărită a lui Ibsen a fost *Catilina*, 1852, dar care n-a avut succes. Urmează apoi *Groapa Hunilor*, *Noapte lui Sf. Ioan*, *Sărbătoare în Solhang* — drame inspirate din istoria și din viața națională. Alături de Björnson, Ibsen fondează *Societatea norvegiană* menită să apere arta națională împotriva străinismului. *Comedia iubirii* și mai ales *Pretendenții la tron* îi aduc disgrația publicului. De aceea, în 1864 Ibsen pleacă la Roma de unde revine abia în 1891. Aici va scrie *Brand* (1866), *Peer Gynt* (1867), *Liga tinerimii* (1968), inspirate din viața norvegiană. Urmează apoi: *Stilpii societății* (1877), *Nora* (1879) și *Strigoii*. Cînd din patrie primește vești că nu este nici acum agreat, Ibsen scrie turburătoarea sa piesă *Un dușman al poporului* (1886). Criticul amintește apoi piesele: *Rața sălbatică* (1884), *Romersholm* (1886), *Femeia mării* (1888) *Arhitectul Solness* (1892). În 1900 scrie *Dacă noi, morții, înviem*, ultima confesiune a geniului. Criticul consideră că de la Zola, Ibsen și Tolstoi emană evoluția spiritului literaturii moderne. De la Zola vine tehnica amănuntului, exagerată uneori, de la Tolstoi tehnica planurilor multiple ale acțiunii, iar Ibsen a scris un teatru filozofic, în direcția filozofiei lui Kant.

Ca și marele filozof, dramaturgul a fost un aprig dușman al minciunii, de exemplu în *Brand*, *Peer Gynt*, *Nora* și mai ales în *Un dușman al poporului*. Din teatrul său se remarcă drama singuraticului, sacrificiul total (în familie, casă, propria persoană) pentru adevăr. Evident Horia Petra-Petrescu este tributار biografului lui Ibsen, Lothar, care a scris un masiv studiu despre teatrul clasicului norvegian, în 1904 și din care citează masiv.

Cînd Iosif și Anghel au tradus în 1906 *Poezii* de Ibsen, redacția salută inițiativa, dar a reproșat traducătorilor că au omis poeziile de inspirație națională și mai ales puternicul poem epic *Terje-Vigen*. Redacția reproduce din volumul de traduceri poezia *Epigonilor*, nu lipsită de sens autobiografic.

²² *Luceafărul*, X (1911), nr. 1—10.

²³ Horia Petra-Petrescu, *Henric Ibsen*, *Luceafărul*, V (1906), nr. 11—12, p. 246—249

Viteazul căzut în bătălie, după ce a fost hulit și batjocorit, după ce a fost alun-gat, acum devine prilej de mândrie și dușmanii vor să împartă gloria cu el :

„Înlături dar cu-atîta vîlvă căci n-amăgiți pe cei străini/Lăsați-l ca să moară-n pace pe cel încununat cu spini“. E parcă testamentul lui Ibsen ²⁴.

Un interes deosebit a manifestat redacția *Luceafărului* față de personali-tatea și opera unui mare scriitor nordic, Bjørnstjerne Bjørnson. Am arătat mai sus că scriitorul norvegian s-a ridicat împotriva legii Apponiy, care urmărea deznaționalizarea poporului român. O. C. Tăslăuanu îl numește pe Bjørnson „uriașul de la miazănoapte“, „soare norvegian“, care „bicuieste fără cruțare nedreptatea“. Reluînd afirmația lui Georg Brandes : „Er ist der grosse Sămänn Norwegens“, criticul român îl consideră pe Bjørnson drept scriitor reprezen-tativ național, căci la el găsim „expresia specifică a poporului norvegian, cu el se manifestă firea, temperamentul țaranului norvegian, cu toate calitățile și defectele lui“. ²⁵ *Poveștile lui Salbakken, Tatăl, Cuibul de vulturi* (traduse în *Lu-ceafărul* în cursul anilor 1907 și 1908) i-au adus popularitatea. A scris și dramele *Maria Stuart, Noii căsătoriți, Peste puterile noastre, O mînușă, Laboremus* — teatru tezist. G. Brandes îl consideră „un profet, prevestitorul înflăcărat al unor vremuri mai bune“, în vreme ce Ibsen, „în adîncul sufletului său e un mare revoluționar“. Dacă Ibsen are dragoste de idei, Bjørnson are iubire față de oameni.

La inaugurarea muzeului *Astra*, în 1908, Ion Borcia rostește o conferință despre piesa lui Bjørnson — *Peste puterile noastre*. Autorul pornește de o apre-ciere a lui Eminescu, din articolul *Teatrul românesc și repoertoriul lui*, în care marele poet considera că dramaturgul norvegian Bjørnstjerne Bjørnson, ca și Shakespeare a creat opere prin care a ridicat publicul la înălțimea operei lui. Criticul îl prețuiește pe scriitorul norvegian pentru valoarea artistică și educativă a operei sale, care trebuie să constituie un exemplu pentru literatura noastră dramatică. Operele nordicului surprind problemele vieții moderne, răscolesc conștiințele, prin chestiuni morale și sociale. Drama *Peste puterile noastre* are două părți : în prima se dezbate o problemă religioasă, iar în a doua una de ordin social ²⁶. În anul 1908, Teatrul Național din București a jucat piesa lui Bjørnson — *Un faliment* —, în traducerea lui B. I. Hértrat.

Între 1912 și 1914 Adrian Corbu a publicat în *Luceafărul* numeroase comen-tarii de literatură franceză : *De vorbă cu Anatole France, Lemaitre despre Chate-mbriand, Geografia balzaciană, Mișcarea dramatică din Franța, Despre Georges Courteline, Considerații asupra lui Jean Jacques, Un scriitor francez de origine română : Jean de Mitty, Jules Lamaitre etc.*

George Murnu a fost unul din cei mai harnici traducători ai literaturi noas-tre. A tălmăcit din Homer, Eschil, Sofocle, Virgiliu, Keats, Schelley, Edgar Poe, Mallarmé și alții — aproape șapte volume. Era un cărturar distins, mare cunoscător al antichității greco-latine. Încă în 1902, el colaborează la *Lucea-*

²⁴ *Luceafărul*, V (1906), nr. 11—12, p. 256

²⁵ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 22, p. 471

²⁶ Ion Borcia, *Peste puterile noastre de B. Bjørnson. Luceafărul VII (1908) nr. 5, p. 87—93 și nr. 6, p. 128—133.*

fărul cu scrieri despre arta grecilor antici. În anul 1904 întreprinde o călătorie în Grecia, după care publică în revista budapestană reportaje-eseu²⁷, primite cu entuziasm de cititori. În anii 1907 și 1908, G. Murnu, după o călătorie în Italia, publică în *Luceafărul* un ciclu de eseuri, intitulat *Monumente antice din Roma* (Colozeul, Forul roman²⁸, Capitoliul în vechime²⁹, Palatinul³⁰, Forurile imperiale³², Cîmpul lui Marte³³, Termele lui Caracala³⁴). Aceste eseuri au o valoare deosebită din punct de vedere instructiv și artistic, cu atît mai mult cu cît asemenea lucrări erau puține, pe atunci, în literatura noastră.

Și astăzi, cititorul remarcă erudiția autorului, sensibilitatea artistică și forma literară remarcabilă. Nu o dată redacția a subliniat rolul de informare și de dezvoltare a gustului pentru frumos. Studiile erau însoțite de fotografii și reproduceri de artă. În aceste eseuri sînt referiri la artă, istorie, cultură, mitologie și literatură universală. Este interesant de observat că G. Murnu considera clasicismul nu ceva anhilozat, ci „un fenomen dinamic, evolutiv, care face ca frumosul etern să fie așa de nou și în epoca modernă ca și acum cîteva sute de ani”. Admirația lui G. Murnu se îndreaptă spre arta greacă, care-și păstrează perpetuu prospețimea și modernitatea. Pe această linie considera că literatura stă în strînsă corelație cu artele plastice, mai ales cu pictura.

Pentru strădaniile lui de cunoaștere și propagare a marilor culturi clasice s-a bucurat de admirație în epocă. În 1909 a fost ales membru al Academiei Române. Dar marea ambiție a lui G. Murnu a fost să traducă, în limba română, integral pe Homer.

Preocupările de traduceri din clasici sînt destul de vechi la noi, dar rezultatul a fost slab, căci încercările au aparținut unor scriitori fără talent sau au fost traduse doar fragmente. Însă în 1835, la Iași, G. Săulescu, în volumul *Fabule*, încearcă, în hexametri, o traducere fragmentară. Cu toate că versul e înaripat el suferă de grave stîngăcii. În 1837, la tipografia lui Eliade Rădulescu apar șase „rapsodii din *Iliada*, traduse de C. Aristia. Traducerea era făcută în versuri albe, cu cuvinte improprii, respinse de spiritul limbii și versificației românești. În Transilvania, Ion Barac traduce din *Odiseea*, în versuri scurte și publică în *Albina Carpaților*³⁵.

I. Caragiani publică în *Convorbiri literare* din 1870 cîntul al VI-lea din *Iliada*, iar mai tîrziu fragmente din *Odiseia* și *Batracomiamahia*. G. Coșbuc, după ce tradusese Eneida, se va ocupa de traducerea *Odiseii*. Prin 1900, G. Murnu publică tot în *Convorbiri literare* fragmente din traducerea *Iliadei*. În anul 1906 editura revistei *Luceafărul* tipărește *Iliada* (12 cînturi), în traducerea lui G.

²⁷ G. Murnu, *Călătorii în Grecia* (I), *Luceafărul*, III (1904) nr. 21, p. 357–359; *Din Atena* nr. 6, p. 145–146; *Călătorii în Grecia* (II), *La Tanagra*, nr. 12 din 1905, p. 252–255

²⁸ *Luceafărul*, VI (1907) nr. 6, p. 101–105 și nr. 7, p. 125–28

²⁹ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 9, p. 167–173; nr. 10, p. 210–206

³⁰ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 11, p. 215–219; nr. 12, p. 240–244

³¹ *Luceafărul*, VI (1907), nr. 13, p. 266–271; nr. 14, p. 287–294;

³² *Luceafărul*, VI (1907) nr. 19–20, p. 420–425; nr. 21, p. 455–461

³³ *Luceafărul*, VII (1908) nr. 6, p. 120–124; nr. 7, p. 152–160

³⁴ *Luceafărul*, VII (1908) nr. 16, p. 384–390

³⁵ Ion Duma, *Omer, Iliada*, traducere de G. Murnu, *Luceafărul*, VI,

Murnu, volum care inaugurează *Biblioteca scriitorilor străini*, îngrijită de O. C. Tăslăuanu. Chiar în primul număr din anul 1907, *Luceafărul* publică traducerea cîntului al VI-lea (Hector își ia rămas bun de la soția lui ³⁶). Traducerea, în volum, este însoțită de o bună prefață, note și rezumatul cînturilor. Lucrarea lui G. Murnu umple un gol simțit în literatura noastră, căreia îi lipsea una din cele mai răspîndite cărți de pe glob. La această traducere, G. Murnu a lucrat zece ani și abia a reușit să dea jumătate (12 cînturi din 24). Volumul se încheie cu luptele de la zidurile Troiei. În general, comentatorii din epocă au subliniat principiile sănătoase ale traducerii, valabilitatea limbajului folosit de traducător care are la bază limba română vorbită și cea literară, începînd de la cronicari. Autorul a ales hexametru pentru a se apropia și mai mult de original. Și pînă astăzi traducerea lui G. Murnu din *Iliada* rămîne cea mai bună. Evident, G. Murnu a avut talent de transpunere, atitudine sănătoasă de echivalare și a realizat o versiune captivantă, plăcută la lectură, lipsită de stîngăcii. Traducătorul a avut vocație de scriitor, cunoștea bine limba și avea un îndelungat exercițiu lingvistic.

Judecînd-o astăzi, după mai bine de o jumătate de secol, traducerea lui Murnu, cu toată valoarea ei excepțională, are și unele mici neajunsuri. G. Murnu a greșit cînd a exagerat autohtonizarea și arhaizarea traducerii. Homer ne apare îmbrăcat prea în vestiment românesc, ca și cînd ar fi scris versuri direct în limba noastră. G. Murnu a mai greșit cînd a îmbătrînit artificial limba, ceea ce n-a făcut G. Coșbuc cînd a tradus pe Dante sau pe Virgiliu sau chiar pe Homer.

Fără îndoială că o remarcabilă contribuție la răspîndirea literaturii universale în limba română a adus-o Octavian Goga, fie că e vorba de traduceri din limba maghiară, de adaptări din poeți italieni, fie că e vorba de încercări de traducere din lirica niponă. Alături de traducerile lui G. Murnu, transpunerile în limba română ale lui O. Goga din Petöfi și Emeric Madách sînt izbîzni de prim rang, pagini de mare literatură. Traducerile din poezii japoneze ³⁷ sînt din sfera liricii erotice și sînt făcute după alte traduceri, probabil, din germană.

În 1895, Edouard Schuré face o mare popularitate poetei Ada Negri, care publicase volumul *Fatalité*. Încurajată, poeta publică *Tempeste* (1896), *Precursori și revoltați* (1904).

O. Goga îi aduce poetei italiene faima în limba română. Octavian Goga traduce două poezii din Ada Negri (*Anima — Sufletul* ³⁸) și *Singuri* ³⁹. Cele mai multe traduceri le face însă din literatura maghiară. Preferința lui se îndreaptă spre doi mari scriitori maghiari legați de momentul revoluției de la 1848—1849). Din Petöfi a tradus: *Hora ciinilor* ⁴⁰, *Hora lupilor* ⁴¹. *În suflet simt o teamă cum se așterne* ⁴², *Privighetori și ciocîrlii* ⁴³, *Eu văd un vis* ⁴⁴ și *În liniștea amurgului* ⁴⁵.

³⁶ Homer, din *Iliada*. Traducere de G. Murnu, *Luceafărul*, VI (1907) nr. 1, p. 12—15.

³⁷ *Din poezii japoneze*, traducere de Othmar, *Luceafărul*, III (1904) nr. 14—16, p. 264.

³⁸ *Luceafărul* V (1906) nr. 5, p. 102

³⁹ *Luceafărul* V (1906) nr. 6, p. 123

⁴⁰ *Luceafărul*, III (1904) nr. 14—16, p. 272

⁴¹ *Idem*, p. 273

⁴² *Luceafărul*, III (1904) nr. 24, p. 404

⁴³ *Luceafărul*, VI (1907) nr. 1, p. 5

⁴⁴ *Luceafărul*, VI (1907) nr. 6, p. 97

⁴⁵ *Luceafărul*, VII (1908) nr. 3, p. 48

În primele două poezii marele poet maghiar, în metafore de o extraordinară frumusețe, pune problema demnității și libertății. În a treia poezie tradusă, Petöfi își exprimă teama de moarte anonimă, ne semnificativă. Poetul cerului Dumnezeu altă moarte, similară cu fulgerarea bradului sau a stincii, care cad în prăpastii, atunci când popoarele vor porni lupta avînd ca stindard *libertatea*. Poetul ar vrea să cadă pe cîmpul de bătălie și ultimul său cuvînt să vestească izbînda. Era o predestinare. Poetul, de fapt, a și avut acest sfîrșit. Poezia *Eu văd un vis*, cu sens mesianic profund, a fost tradusă de O. Goga în momentul cînd izbucnesc războaiele țărănești din 1907.

În anul 1903, O. Goga începe publicarea traducerii *Tragediei omului* de Emeric Madách. Publicarea se prelungește pînă în 1908⁴⁶, iar în volum apare în anul 1934.⁴⁷

La publicarea traducerii primului tablou, într-o notă de subsol, O. Goga precizează: „Ca un ecou al frecărilor politice dintre noi și maghiari, a dureroaselor tradiții de veacuri, precum și a mișcărilor ce astăzi ne preocupă, putem releva faptul caracteristic că multe opere de o incontestabilă valoare literară, scrise în limba maghiară, nu au fost traduse în românește“. Primul exemplu oferit de O. Goga este cel al lui Petöfi, o individualitate aproape legendară, tradus în franceză și germană. O. Goga s-a simțit atras de „superba poezie dramatică“, *Tragedia omului a lui Emeric Madách*.

„Întreg rostul și soarta omenirii, astfel precum se reoglindește în mit și în istorie, iată problema acestei drame, pentru a cărei expunere poetul se slujește de momentele caracteristice ale istoriei universale, încopciate în cadre mitice“. Pornind pe urmele istoriei autorul urmărește patimile care au stăpînit pe oameni în diverse epoci, marchează limitele notelor fundamentale ale psihicului de bărbat și femeie, predominat fiind de o concepție pesimistă, care transpiră din revolta și sarcasmul acestei opere, făcînd loc, în urmă, unei resignări și împăcări sufletești cu zădărnicia luptei ce purtăm patimilor ce ne frămîntă“.

O. Goga era convins că face un mare sacrificiu, traducînd în limba română această operă răspîndită aproape în toate limbile europene, care stă alături de *Faust*, sau de alte creații de interes universal. O. Goga mai precizează că, în traducere, s-a străduit să dea înțelesul pregnant, fidel dar verbal⁴⁸. Această traducere nu este produsul unei sclipiri de moment, ci reprezintă rezultatul unei munci chibzuite și efectuată cu toată acuratețea și finețea gândirii poetice și care îmbogățește tezaurul culturii române cu o operă de mare prestigiu în literatura universală.

Se pune întrebarea: ce l-a determinat pe tînărul poet român, ca la 22 de ani, să întreprindă un asemenea act temerar de a traduce această mare operă în versuri? Un prim răspuns l-a dat în amintita notă, iar al doilea îl găsim în prefața la traducerea integrală din 1934, unde O. Goga explică acest interes

⁴⁶ Emeric Madach, *Tragedia omului*, Traducere de O. Goga, *Luceafărul*, II (1903) nr. 2, nr. 14—15, nr. 16—18, nr. 19, nr. 20, nr. 21, nr. 22, nr. 23; III (1904) nr. 1, 7, 8, 9, 14—16; 21; VII (1908) nr. 20

⁴⁷ Emeric Madach, *Tragedia omului*, poem dramatic, traducere în versuri de O. Goga, Editura Fundației pentru literatură și artă, 1934

⁴⁸ *Luceafărul*, II (1903) nr. 14—15, p. 16 18

deosebit pentru *Tragedia omului* prin „mișcările seismice“ ale anilor 1784 și 1848, când s-au răsturnat vechi orînduiri. Înăbușirea în sînge a acestor două revoluții a expirat din sufletul oamenilor speranța în libertate și a făcut loc unui pesimism amar.

Tragedia omului e un poem filozofic, care, într-o largă panoramă istorică urmărește destinul umanității, soarta „minunatului glob de văpaie“, adică pămîntul în sistemul universului. Opera lui Madách se impune prin originalitatea prezentării suferințelor și luptelor omului, adică tragedia lui, începînd de la „izgonirea din rai“, trecînd peste veacuri, urmărind înălțarea și decăderea omului, pînă în veacul al XIX-lea. Riedl spunea că Madách este un poet al deziluziilor. În *Tragedia omului* se reflectă soarta omului, cu întrebările ei chinuitoare: ce înțeles are viața? Ce scop are și care e sfîrșitul ei? La toate acestea, poetul dă un singur răspuns: *luptă și crede*. În toate zbuciumările lui Adam, care în poem întruchipează umanitatea în contrast cu Lucifer care simbolizează satiricul — primește ca mîngăiere credința și o tovarășe de viață — Eva.

Femeia reprezintă în poemul lui Madách, puterea de înălțare a omenirii, cu toate că apare cînd rea, cînd slabă, dar „pe pămînt numai surîsul ei aduce plăcere“.

Valoarea dramei stă în integrarea ideilor filozofice în operă. Madách e mai mult un cugetător decît un artist. I. D. Bălan arată că poemul lui Madách constituie o idee filozofică unică, o adevărată enciclopedie lirico-dramatică a idealurilor umanității, strînse nu o dată în orele grele ale istoriei⁴⁹.

Adam reprezintă omul ideal, biruitor în lupta care are ca țintă binele. *Tragedia omului* este, așadar, drama, epopeea omului nobil care se sacrifică pentru libertate și dreptate. Subiectul este luat din istorie și mitologie. Influența lui *Faust* de Goethe este evidentă, deoarece asemănările dintre Adam și Faust, dintre Lucifer și Mefisto sînt izbitoare. Dar și desoebirile sînt fundamentale. „În *Faust* Goethe a căutat să descifreze destinul omului singuratic; În *Tragedia* sa, Madách a urmărit devenirea istorică a colectivității umane. E o deosebire de planuri aici atît de categoric accentuată încît ori cît de numeroase ar fi împrumuturile, *Tragedia omului* își păstrează prestigiul originalității⁵⁰.

Deși ambele personaje, Faust și Adam, sînt ipostaze mitice ale omului, s-ar putea spune că Faust reprezintă latura mai artistică, în vreme ce Adam reprezintă latura mai filozofică. Dacă *Faust* rămîne temporar în afara gîndirii și poeziei, Adam vibrează mai ales la frămîntările sociale ale unei epoci agitate urmărind zbuciumările sufletești ale omului modern, care are o judecată supremă, conștiința.

I. D. Bălan arată că există o simplă legătură între viziunea lui Madách asupra istoriei și filozofiei lui Schopenhauer, care considera în celebra sa lucrare *Die Welt als Wilde und Vorstellung* că „ceea ce povestește istoria, nu este, în realitate, decît visul îndelungat, coșmarul chinuitor și tulbure al omenirii⁵¹.

⁴⁹ O. Goga, *Opere*, III (Teatru), Ediție îngrijită, prefață, note bibliografice și indici de Ion Dodu Bălan, Ed. Minerva, 1972, p. 460.

⁵⁰ Ion Chinezu, *Pagini de critică*, Ediție îngrijită și prefață de I. Negoitescu, EPL, București, 1969, p. 27.

⁵¹ O. Goga, *Opere*, III (Teatru), p. 460.

De la aceeași relație a pornit și Tudor Vianu în remarcabilul său studiu — Eminescu și Madách.

Madách nu prezintă binele și răul pe baza dezvoltării cronologice a luptei dintre credință și necredință, ci dă un răspuns la întrebarea cheie a omului modern, viața sau moarte. O. Goga a fost atras de ideile istorice și filozofice, prin impulsuri subiective și prin afinități de autorul *Tragediei omului*.

În anii studenției lui O. Goga la Budapesta se bucurau de mare popularitate spectacolele Teatrului Național maghiar cu *Tragedia omului*, care fusese prezentată pe scenă în 1883.

Ca și *Paradisul pierdut*, *Tragedia omului* își ia acțiunea și personajele din Biblie, iar limba este presărată cu expresii religioase. La fel și poezia lui O. Goga are motive și expresii legate de biserică și religie. Dar mai ales motivul luptei pentru libertate și dreptate din istoria umanității, înfățișat de *Tragedia omului*, l-a atras pe O. Goga. Ar mai trebui amintit și faptul că autorul *Cîntecelor fără țară* cunoaștea bine limba și tehnica versificației maghiare. Așa se explică frumusețea deosebită a traducerii. Gaetan Picon spunea în 1964 că traducerea artistică nu înseamnă să găsești drumul cel mai scurt de comunicare. Un poem tradus trebuie să fie viabil și în limba tradusă. Poemul tradus este mai mult sau mai puțin, unul nou, nu de aceeași valoare cu originalul, ca o planetă care primește strălucirea din afară, dar care se mișcă pe o traiectorie proprie. Credem că traducerea lui O. Goga ilustrează magistral această idee. Un scriitor mare s-a adresat altui scriitor mare, cu același punct de vedere, cu aceleași afinități, ceea ce a asigurat cheia succesului. Traducătorul, dacă nu este și el poet sau prozator, are drept preocupare doar limba, să n-o stîlcească. Dar scriitorul traducător dispune de un arsenal interior cu care pătrunde în universul intim al operei de tradus, în așa măsură încît realizează o operă nouă, într-o altă limbă.

Traducerea lui O. Goga are în vedere și cele mai mici detalii, dar mai ales o cuprindere profundă a întregului. Dacă opera lui Madách are un stil „inegal, mai mult sărac“, O. Goga îmbogățește și înfrumusețează versul fără să-l falsifice. O. Goga, „stăpîn pe un vocabular și pe armonia atît de personală știe să renunțe atunci cînd trebuie la aceste privilegii ale domniei sale, și tocmai în această discrețiune, realizată cu o mare știință a dozării, vedem meritul principal al traducerii ce ne-a dat⁵².“

Traducerea lui O. Goga, după cum arată cercetătorii maghiari prin valoarea ei inestimabilă, prin intuirea perfectă a originalului, prin viziunea și mijloacele artistice, este cea mai bună din cîte s-a făcut în opera lui Madách.

În coloanele *Lucașfărului* au apărut numeroase traduceri datorate lui O. C. Tăslăuanu. Aceste traduceri sînt corecte, cumînți, dar nu au valoarea traducerilor lui O. Goga.

De atenție sporită s-au bucurat și traducерile din limba română în alte limbi. Atunci cînd unele povestiri ale lui Mihail Sadoveanu au fost traduse în limba germană, *Lucașfărul* a lăudat inițiativa, a susținut-o.

În esență *Lucașfărul*, prin promovarea cumpănită a traducerilor, prin realizările ei remarcabile, a adus un mare serviciu literaturii naționale românești.

⁵² Ion Chinezu, *op. cit.*, p. 29.

ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ЖУРНАЛЕ

«LUCEAFĂRUL» (1902—1914 гг.)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Румынская литература с самого начала отличалась постоянным интересом к мировой литературе. В начале XX века значительно возросла роль переводов, особенно тех, которые содержали новые идеи и художественные средства. Журнал «Luceafărul» творчески усваивал культурные и художественные ценности мировой сокровищницы. Больше всего переводились произведения писателей—современников: Толстого, Золя, Бернсона, Верлена, А. Франса, Ибсена. Чаще всего обращались к германским (немецкому, английскому, северным) и к французскому языкам.

В настоящей работе показано, что на страницах журнала постоянно печатались выдающиеся писатели, представители разных европейских литератур. Журнал проявлял особый интерес к переводам произведений классиков мировой литературы. Переводы сопровождались научными исследованиями, библиографическими справками, заметками или краткими сведениями об авторе или о переведенном произведении. Замечательными оказались переводы из Гете, Шиллера, Толстого, Тургенева, Горького, Альфонса Додэ, Гольдони, Кардуччи, Оскара Уайльда, Шекспира, Ибсена, Гомера. Лучший перевод, появившийся на страницах журнала, принадлежит поэту О. Гога, переведшему на румынский язык **Трагедию человека Эмерика Мадача**. В нашей работе это важное культурное событие подвергается подробному анализу.

Постоянным поощрением переводов «Luceafărul» оказал большую услугу румынской литературе.

ASPECTS OF WORLD LITERATURE MIRRORED BY THE REVIEW

„LUCEAFĂRUL“ (1902—1914)

(SUMMARY)

The interest for world literature was always one of the basic preoccupations of Romanian literature. The role of the translations, especially when they were the carriers of new ideas and forms of expression, has increased with the beginning of the twentieth century.

The review „Luceafărul“ assimilated creatively the cultural and artistic values of world literature.

Most of the translations were made from the works of those writers who were contemporaries of the „Luceafărul“: Tolstoi, Zola, Björnson, Verlaine, A. France, Ibsen. The translations were made mostly from the Germanic languages (German, English, the Scandinavian languages) and from French.

The paper states that the representative writers of the different European literatures were present in the pages of „Luceafărul“, emphasizing the permanent preoccupation for translations from the classics of world literature.

The translations were preceded by syntheses studies, bibliographical lists, notes, various impressions about the author or the work which was translated. Remarkable translations were made from: Goethe, Schiller, Tolstoi, Turgheniev, Gorki, A. Daudet, Goldoni, Carducci, O. Wilde, Shakespeare, Ibsen, Homer.

The most remarkable translation published by the review was O. Goga's Romanian version of „Man's Tragedy“ by E. Madách. The paper carried out a substantial analysis of this outstanding cultural event.

By promoting the translations in a reasonable number and by its remarkable achievement in this field, the „Luceafărul“ was of great help in the development of Romanian literature.

THE HUMANISM OF WILLIAM BLAKE'S „A VISION OF THE DAUGHTERS OF ALBION“

BY

R. LORING TAYLOR

One exciting aspect of William Blake's prophetic books is that each one functions from a different base or set of philosophical and aesthetic priorities. Each of these is important, but one cannot help wishing that Blake had remained somewhat longer within the conventions of „A Vision of the Daughters of Albion.“ In most of the prophetic books, discursive, mythic or epic elements prevail; VDA is the most dramatic of the prophetic books. It is also the purest aesthetically. The resolution of the poem takes place at an aesthetic level rather than at a level of ideas. Another attractive aspect of this poem is that Blake's sensitivity appears at a high point. Only in certain of the songs, such as „The Little Black Boy“, does Blake display as complex an awareness of human beings caught in a set of circumstances and forced to make a choice or response.

It is the human being as a whole who must choose and bear responsibility for his choice. The reader of the later prophetic books often loses sight of this fact. In *The Four Zoas* Blake's attention to the parts of man becomes exhaustive, but the whole man or Albion remains unconscious on a rock throughout the action. While such fragmentation may teach us an enormous amount about the psyche, such division eliminates consideration of responsibility, on which drama so heavily depends.

Finally, there is an attitude toward woman which may be unique in Blake's writing. Too often in the prophetic books, Blake's attitude toward woman becomes disappointingly shrill. Most of the female characters in *The Four Zoas* are one sided and often sinister; Although Blake's image of Jerusalem is decorous if not worshipful, Jerusalem is too abstract to bear any resemblance to a real woman. In the later prophetic books the female characters become triggers for male fantasy patterns rather than real human beings. Furthermore, one has the uneasy feeling that Blake believes that this is all woman is or should be. Women often appear threatening to Blake, and he displays a dread that man should be, „woman born, woman nourished, woman educated and woman scorned.“¹

In Night III of *The Four Zoas* Blake attributes an attitude to Urizen or reason which one suspects was appealing to Blake himself:

Shall the feminine indolent bliss, the indulgent self of weariness
The passive idle sleep the enormous night and darkness of Death
Set herself up to give her laws to the active masculine virtue
Thou little diminutive portion that darst be a counterpart
Thy passivity thy laws of obedience and insincerity
Are my abhorrence².

Throughout the later prophetic books the attitude recurs that woman as an independent being is a threat to man. Blake contended that man in the Edenic state was androgynous, and that woman should depart from that state only to be a helpmate or a comforting environment:

O Lovely terrible Los wonder of Eternity O Los my defense and guide
Thy works are all my joy.³

The conception of relationship here consists only of mastery or being mastered. Woman's role is limited to functioning as an extension of man's ego. Nowhere is there a suggestion that man grows by interacting with a woman who is an independent person.

VDA is unique in Blake's writings in presenting a female who is a three dimensional human being caught in a complex situation composed of elements drawn from her nature as well as elements located outside her. The later prophetic books are dominated by the assumption that if man can only get his own head together, all will be well. In VDA there is the more complex or realistic recognition that some elements of the environment will remain permanently and intransigently other than oneself, and outside one's sphere of influence. This poem is characterized by an unusual breadth of sympathy for characters whose points of view remain intractably alien.

The poem begins with an exquisite lyric which summarizes the essential background or plot of the poem:

I loved Theotormon
And I was not ashamed
I trembled in my virgin fears
And I hid in Leutha's vale!

I plucked Leutha's flower.
And I rose up from the vale;
But the terrible thunders tore
My virgin mantle in twain.

The hauntingly honest tone of the first two lines is achieved by the simple language and the past tense, which heightens the self sufficiency of the attitude. The same words in the present tense might appear brazen. The sequence of events is of great importance. What temporal relationship was there between the lack of shame and the trembling, hiding and plucking? The pattern suggests that the same purity of motive characterizes every one of these actions. The second stanza is parallel to the first stanza, down to such details as the *and's* beginning the second line of each stanza. Both sequences grow by accretion.

The crucial influence of this parallel structure occurs in the mention of the „terrible thunders“ which are later revealed to have been a rape. The structure of the poem suggests that the rape emerged as a natural sequence of development out the virgin's first innocent questing into sexuality. This is the nagging dilemma which hangs over the introductory poem. Could the girl's very innocence have been responsible for the rape which took place?

VDA is a natural continuation of *The Book of Thel*, in which Blake explores the hazards attendant on crossing the boundary between innocence and experience. Thel lamented the fact that her life in innocence was passing without a purpose:

Without a use this shining woman lived⁵.

She addressed this problem to the clouds and flowers, who gave her the advice that flowers exist to be plucked. With the voluptuous asceticism of saint one should open oneself to all experience, trusting the integrity or wholeness of nature. The forces which gave us birth will, in their wisdom, find the use to which we are best suited:

Then if thou art the food of worms. O virgin of the skies,
How great thy use, how great thy blessing; every thing that lives,
Lives not alone, nor for itself;⁶

But Thel lacked the strength for this austere philosophy.

Approaching the margin of sexuality, gazing into „the places of human seed,“ she discovered the „caverns of the grave.“ Committing oneself to sexuality commits oneself to the cycle which leads to death. Thel shrieked and ran back into the protective illusions of her innocence.

VDA is a human as well as an imaginative advance over Thel. The innocence of a Thel which has passed its prime is forlorn and sterile because it is essentially selfish. In VDA innocence lies not in act but in purity of intention. Oothoon and Theotormon were innocent lovers, growing together into a mature sexuality; whatever she might do with Theotormon would be rendered innocent by the integrity of her love.

But then Oothoon was raped by Bromion. A rather dismal aspect of much criticism of this poem has consisted of „explaining“ the poem by turning these characters into allegoric counters-Bromion, for example, becomes Newtonian metaphysics. While the poem is sufficiently open to tolerate such a reading, which is compatible with Blake's prejudices, it rides like a steamroller over the poignancy with which Blake captures in this poem the intractable ambiguity of experience. Bromion may qualify as one of the most unpleasant characters in literature. Upon seeing an innocent girl blossoming into a relationship with the boy she loves, he proceeds to rape her. He asserts his „possession“ of her in crass commercial terminology:

Thy soft American plains are mine, and mine thy north and south:⁷
Bromion is like a cowbird, depositing his eggs in other birds' nests. He abandons her to the good graces of her former lover:

Now thou maist marry Bromion's harlot, and protect the child
Of Bromion's rage, that Oothoon shall put forth in nine moons time⁸

From this point forward there is little additional plot to the poem. The structure consists of a sequence of rhetorical interludes half way between monologue and dialogue. Theotormon is not happy with the situation. He commences howling, and he does little else throughout the rest of the poem. There is no doubt that he is justified in howling. But in spite of his fact, after a while one grows bored with his lamentations. One feels that he is narrow and indulgent if not outright selfish in persisting with his own self righteousness⁵.

The effect of the incident with Bromion was to intensify Oothoon's love for Theotormon. Her guilt at first seals her emotions inside her :

Oothoon weeps not. she cannot weep ! Her tears are locked up. ⁹ Then, in a gesture of desperation, she calls for punishment as a means of absolution :
Rend away this defiled bosom that I may reflect

The image of Theotormon on my pure transparent breast.

The Eagles at her call descend and rend their bleeding prey ;

Theotormon severly smiles. her soul reflects the smile ;

As the clear spring mudded with feet of beasts grows pure and smiles. ¹⁰
If one can trust the imagery here, the exorcism of guilt has been successful. Oothoon has again become pure, and her soul reflects nothing but Theotormon's image. What more could Theotormon want ? Clear water is clear water no matter what it once contained. The water falling from the heavens has risen from the seas. At this point Oothoon has done all she can do.

But Theotormon is determined to remani feeling sorry for himself. Oothoon then begins the most extraordinarily selfless appeal that could be imagined. The depth and purity of motive in this appeal makes this one of the most amazing passages in Blake. This passage is perhaps the high point in Blake's sensitivity to the dilemma that human beings trying to reach each other must remain trapped within their own selves.

Blake never relaxes into the mold of a too rigid moralism in the midst of Oothoon's lamentations there is a very strange line :

And only Bromion can hear my lamentations. ¹¹

Considering that Enitharmon has just purified her soul until only the image of Theotormon remains, this is an extraordinary revelation. The entire moral weight of the poem pivots about this line. The righteousness of Theotormon's selfish innocence makes him deaf to the appeal of another being.

Innocence does not want a real woman but an extension of its own ego. This is the key to the subtle irony Blake's ethical sophistication. Experience, in the form of Bromion, exploits other people. But in order to be efficient at exploiting other people, one must acknowledge their otherness. One must recognize their moods and motives. The very exploitiveness of experience can serve as the seed of a humanist morality founded upon acknowledging the character of other beings.

Once this dilemma has been articulated, one is prompted to go back and take a second look at the incident with Bromion and Oothoon. One may be too hasty in assuming that Oothoon had no responsibility in this matter. Oothoon was blossoming into sexuality with all her attention focused on Theotormon. Yet in spite of the fixedness of her love within the boundary of

her consciousness, the flower and nature imagery in both *Thel* and the beginning of *VDA* suggests that the sexuality which was developing may have been quite impersonal. Bromion could have sensed and exploited such an impersonal readiness. With an instinctive physical acquiescence to understanding, Oothoon seems to have accepted Bromion without quite comprehending what she had done. One need not be naive in accepting this. It may be simply that every other reality beside Theotormon was very faint in her consciousness. The ethical dilemma thus becomes very subtle. We need not talk of a rape. In any physical sense, Enitharmon may be held fully responsible for what took place with Bromion. Yet her very transgression was a symptom of her overwhelming love for Theotormon, which, in a sense, rendered all other experience unreal. The more closely one traces the development of Oothoon's love, the more angry one grows at Theotormon's obtuseness. Locked within himself, within his images and expectations, he is crying out for love, yet he cannot accept the love which Enitharmon offers, a love which rises to a crescendo of selflessness in her great appeals to love and freedom.

The ending of *VDA* is a cathartic experience embodying both the pity and terror which Aristotle calls for. There appears to be no solution to the problem. The pure forms of either Bromion's experience or either Bromio's experience or Theotormon's closed innocence are denials of the human. Yet by opening herself to both, by becoming human, Enitharmon finds no happiness. In spite of her receptivity, she is doomed to remain locked within herself. Yet notwithstanding its apparently bleak message, the poem is strangely exhilarating and liberating. The reason may be that, although one of the characters can enter each other's minds, the understanding which is denied them is available to the reader. Blake, the moralist, never totally condemns, so perhaps the stance with which one should leave the poem is a wary acceptance.

However this stance was too precarious to be congenial to Blake. In his later poems, seeking certainty, he retreated from this position. Through a number of technical devices, such as distinguishing the individual from the state, he was able to define more precisely what is to be praised and condemned. But in dividing up the psyche in this way, Blake overlooked the complex dilemma that a person as a whole must bear responsibility for his actions in a world containing other people. His recognition of woman suffered particularly in this retreat. Much of the attitude toward woman in the later prophetic books resembles a fluent glorification of some aspect of Theotormon's expectations. Never again was Blake as sensitive to woman as a separate human being.

THE HUMANISM OF WILLIAM BLAKE'S "A VISION OF THE DAUGHTERS OF ALBION"

(REZUMAT)

Autorul analizează etica inocenței în poemul lui Blake prin descifrarea sensului său dintr-un sistem etic bazat pe experiență, care contrazice concepția poetului din poemele anterioare. Dănd o definiție particulară a umanismului,

rezultată dintr-o contradicție a interiorului cu exteriorul, autorul analizează textul la un nivel semantic, în cadrul căruia primordială este dilema inocență-experiență, din care rezultă problema etică și dramatică a ființei umane în societate. Structura compozițională a poemului, analizată sub raportul expresivității ei poetice, este determinată de această idee.

THE HUMANISM OF WILLIAM BLAKE'S "A VISION OF THE DAUGHTER OF ALBION"

(REZUMAT)

Autorul analizează o lucrare poetică în poemul lui Blake prin descrierea
scenariului dintr-un sistem de bază pe experiență, care contrastează conștient
poeticul din poemul anterior. Dintr-o definiție particulară a umanității,

IRONIE ȘI SENTIMENT LA BYRON

DE

MARIA TODORAN

Poezia lui Byron în literatura europeană este o continuare a tradițiilor înaintate ale secolului al XVIII-lea, ale iluminismului și ale idealurilor revoluției franceze, spre spiritul romantic european, care în secolul al XIX-lea a ajuns la împlinirea lui ca mișcare literară. Goethe spunea despre el că nu este nici antic, nici modern, ci este un poet al prezentului, un fenomen european care nu se va mai întîlni decît peste sute de ani. Din punctul de vedere al englezului el nu este considerat un poet romantic, ci numai un continuator al secolului al XVIII-lea. De fapt prin ceea ce în literatura europeană s-a numit „byronism“, el e mai mult decît atît, opera lui anticipînd mișcările revoluționare care în secolul „naționalităților“ vor duce la o nouă așezare a lumii, în spiritul libertății umane. Mazzini spunea că el a purtat geniul englez printr-un pelerinaj în toată Europa și într-adevăr n-a fost țară în care poeții deceniului al patrulea al marelui secol să nu fi fost byronieni prin afirmarea eului lor, a dragostei de libertate și a cultului iubirii. Atît omul cît și opera au arătat combinații stranie care se potriveau aspirațiilor lor proprii, combinații de tărie și slăbiciune, de sinceritate și afectare, de eroism și batjocură.

De fapt, Byron este o ființă paradoxală, în el întîlnindu-se două trăsături opuse și totodată complementare : pe de o parte, luciditatea spirituală, care îl ducea la atitudinea ironică față de lume și societatea vremii lui, manifestată în poezia de satiră socială ; pe de altă parte, simțirea și pasiunea pentru tot ceea ce este omenesc în viață. Opera lui reprezintă astfel unirea spiritului cu iubirea, a adevărului cu frumosul, a înțelepciunii cu grația. Forma specială a acestei uniri este o sinteză între ironie și sentiment, în dubla angajare a poetului, în planul mai general față de problemele mai importante ale istoriei contemporane, iar în cel particular față de propria sa viață, trăită cu o impresionantă intensitate.

O primă lămurire a poetului cu sine însuși este poemul *Childe Harold's Pilgrimage*. Personajul, un tînăr aristocrat, dezgustat de o viață obositoare și fără sens, pleacă într-o călătorie prin țările în care el spera să găsească oameni cu simțăminte mai profunde și mai pure. Poetul a vrut să creeze un erou imaginar, dar experiențele intervenite în viața sa au convertit ceea ce era ideal și imaginar într-o realitate crudă. În comparație cu primele două cînturi ale poemului, ultimele două arată o mai mare intensitate de simțire, o mai adîncă cunoaștere a vieții. Interesul uman al poetului s-a adîncit mergînd împreună cu emoția

personală a poetului, prin introspecția propriei sale naturi în corespondență cu natura exterioară, cu care intră într-o comunicare intimă: cerul, munții și marea sînt simțite ca o parte din el, și el din ele. Ca să scape de om el se regăsește pe sine însuși în natură:

Where rose the mountains, there to him were friends;
Where roll'd the ocean, thereon was his home;
Where a blue sky, and glowing clime, extends,
He had the passion and the power to roam;
The desert, forest, cavern, breaker's foam,
Where unto him companionsd; they spake
A mutual language, clearer than the tone
Of his land's tongue, which he would oft forsake
For Nature's pages, glass'd by sunbeams on the lake

(III, XII)

Faima literară a poetului crește prin poemele *Ghiaurul*, *Logodnica din Abydos*, *Lara*, *Corsarul*, dar tragedia vieții sale va face din el un exilat care va purta cu sine conștiința înfringerii în viața personală; va fi totuși prea mîndru pentru a se arăta altfel decît un rebel. Eroii săi vor fi de aici înainte niște rebeli: Manfred, Cain, Sardanapalus, Beppo și desigur Don Juan. Prin ei, poetul își dezvăluie propria tragedie, a unui om neînțeles, neîndreptățit de soartă, care însă privește lumea cu mîndrie și cu curaj, dar întotdeauna cu un zîmbet batjocoritor pe buze. Sentimentul se va întîlni cu ironia într-o atitudine care va defini de acum încolo eroul byronian.

Ironia este o atitudine filozofică prin care aparența este luată drept realitate, pentru ca astfel realitatea să fie privită cu un sentiment de superioritate, cu dispreț chiar, dar totodată într-o perspectivă mai vastă a ei, pe care numai cugetul detașat de sentiment o poate cuprinde.

În literatura romantică ironia a fost definită de Fr. Schlegel în tradiția socratică și în exemplificarea ei în *Wilhelm Meister* al lui Goethe, ca „o clarviziune superioară, o detașare și un suris”¹. Romanticul este înainte de toate un căutător al absolutului: El crede că absolutul este la distanța mîinii și că el poate să-l culeagă cu un gest unic ce i-l sugera Eva și șarpele adică orgoliul și iubirea². De aceea și în comentarul citat, ironia este considerată o atitudine secundară, „ea fiind mai puțin o resemnare decît o durere, iar zîmbetul care o însoțește fiind poate, înainte de toate, singura apărare eficace împotriva disperării”³.

Prin ironia lui, romanticul este izbit de instabilitatea și vicisitudinile contrare ale destinului nostru: „el se simte un călător, adică întotdeauna un exilat. El trăiește în trecut sau în viitor, regretă sau speră, dar caută mereu”.⁴

¹ M. B o u c h e r, Ironie romantique, în vol. *Le romantisme allemand*, sous la direction d'Albert Beguin, 1949, p. 32.

² *Idem*, *ibid.* p. 33.

³ *Idem*, *ibid.* p. 34.

⁴ *Idem*, *ibid.* p. 34.

În literatura engleză, Byron a fost un ironist neliniștit, căutător al unui absolut, cu gestul orgoliului și al iubirii, în imaginea titanului care urmînd gestului primului om, gîndește să devină asemenea lui Dumnezeu. Dar căutarea lui nu exclude conștiința contrariilor, în care omul are ideea libertății lui. De aici rezultă atitudinea ironică în poemele cu implicații etico-sociale: *Cain*, *Manfred*, *Prometeu*, consecință necesară a așteptărilor excesive și a suferințelor nemăsurate.

Manfred este o dramă de structură faustiană, în care eroul nu se angajează în acțiuni de amploare titaniană, dar exprimă starea lirică de suflet a omului prometeic. Pentru el durerea și suferința sînt forme ale cunoașterii, căci spune el: „cei mai știutori dintre noi sînt aceia care trebuie să geamă amarnic sub apăsarea acestui adevăr fatal că arborele științei nu este arborele vieții“. Din această durere rezultă pentru conștiința eroului prometeic distincția între bine și rău, dar el nu are forța să impună binele, ca eroul lui Goethe, acceptînd ca unică soluție resemnarea și uitarea, chiar moartea. Spiritul satiric al poetului se manifestă într-un negativism absolut, lipsit de perspectiva unui ideal uman. Superioritatea eroului de lumea care îl distruge este una de ordin etic, într-o concepție mai apropiată de suferința eroului lui Eschil, în tragedia antică.

Un sens modern al suferinței prometeice are eroul în drama *Cain*, care reia mitul biblic pentru a-i da o interpretare opusă concepției biblice: Cain, după gîndurile lui Lucifer, care îi apare într-o iluminare a suferinței lui, înaintea săvîrșirii actului său inuman, prima crimă a omului, se întreabă: Ce este moartea? Răspunsul nu mai este al unui credincios mistic, ci al unui lucid răzvrătit, care înțelege chiar în fața crimei sale că durerea și moartea sînt semnele unei neputințe a dumnezeirii care a creat lumea și deci responsabilitatea morală a omului nu este deplină cîtă vreme libertatea lui nu este absolută. Byron nu exclude concepția *deistă*, după care omul postulează o cauză primă a lucrurilor în Dumnezeu, conceput ca „spirit universal, în care toate își găsesc explicația, chiar dacă omul nu poate defini „ființa“ divinității, dar poetul trăgea și o concluzie a explicației deiste: Cauza primă, identificată cu divinitatea, este „răul“, iar omul are sentimentul eliberării lui în protestul împotriva „predestinării“ sale, ca urmare a conformării lui la rînduierile divine. Așadar, în mod paradoxal omul se *supune* lui Dumnezeu *acuzîndu-l*, într-o stare de spirit proprie spiritului prometeic. Ceea ce înseamnă că luciditatea raționalistă pe care deismul o introduce în credința religioasă îi servește poetului într-o demonstrație a protestului său prometeic, ce nu cunoaște, ca la eroul antic, o „limită“ în fața divinității. Iar dincolo de această „limită“, în care divinitatea apare ca marele „vino-vat“ de condiția umană a căderii, se consumă drama omului nenulțumit de propria sa condiție, supus divinității. Poetul n-a văzut o modalitate de ieșire din această nemulțumire, pentru că sensul deplin uman nu se revelează omului decît într-o concepție prin care el însuși este „cauza ultimă“ a actelor sale, și nu un factor transcendent. Totuși, starea de neliniște și protest, justificată printr-o detașare de prejudecată, va întreține, în atitudinea față de om, ceea ce va constitui esența byronismului în literatura epocii: *mîndria* celui ce știe nu numai

cine i-a cauzat suferința, ci și de ce. Este ceea ce va spune Byron în *Prometeu*, elogiind pe titan, „al omenirii chin“, mereu disprețuit de zei, dar superior acestora :

But baffled as thou wert from high,
Still in thy patient energy,
In the endurance, and repulse
Of thine impenetrable Spirit,
Which Earth and Heaven could not convulse,
A mighty lesson we inherit :
Thou art a symbol and a sign
To mortals of their fate and force.

Deci atitudinea de superioritate, de mândrie, a eroului byronian, nu este o privire cu dispreț a omenirii, ci cu simpatia celui ce suferă pentru ea, convins acum că o îndreptare a răului este posibilă, „neîndurătorul destin“ al omului făcînd din moarte o biruință :

And a firm will, and a deep sense
Which even in torture can descry
Its own concentrated recompense,
Triumphant where it dares defy,
And making Death a Victory.

Dincolo de o anumită „poză“ a eroului byronian este vizibil un fond uman real, pe care Byron, ca poet liric, îl potența în ipostazele diferite ale răzvrătितului, fără să-l anuleze sau să-l denatureze în intensitatea lui sentimentală.

Căci Byron, titanul, era un sentimental. Melancolia universală a poetului este evident o atitudine lirică în toate manifestările literare, fie că e vorba de opera lirică, fie de cea epică sau dramatică. Byron a absorbit viața din jurul său și a exprimat ceea ce contemporanii lui au simțit în atitudinea lui față de natură. Dar concepției sale îi lipsea misterul pe care Wordsworth, Coleridge, Keats l-au găsit în natură, sau mai degrabă el a găsit un mister cu totul diferit, mai imediat, mai simplu și care i-a absorbit întreaga ființă, i-a angajat puterile fără să-i deschidă uși într-o lume necunoscută. În felul său el avea o religie a naturii :

Are not the mountains, waves and skies a part
Of me and of my soul, as I of them ?
Is not the love of these deep in my heart
With a pure passion ? Should I not condemn
All objects, if compared with these ? ...

(*Childe Harold's Pilgrimage*, III—LXXV)

Dar, deși Byron ar fi putut avea o astfel de concepție panteistă, nu aceasta a fost cea care i-a inspirat poezia naturii. Geniul său nu era inspirat de un sens al unei divinități imanente, ci doar de ceea ce vede în jurul său și de chemarea pe care a exercitat-o asupra lui. Poezia naturii este la el instinctivă, liberă de orice teorie sau de vreo intenție ulterioară. El a iubit natura și atît i-a fost dea-

juns. Nu este întâmplător faptul că cele mai frumoase pasaje descriptive din *Don Juan* înfățișează peisajul Greciei și al Mării Egee, pentru că în acest peisaj el și-a găsit liniștea, glorificându-l mai mult decât chiar poezii greci, socotindu-l ca un fond al vieții umane. Deși el n-a căutat vreo revelație specială prin natură, a fost în stare să privească aspectele ei crude și inumane, ceea ce alții romantici n-au făcut. El nu se teme de formele ei înfricoșătoare și le descrie fără a le comenta sau a le plînge. Furtuna din *Don Juan* este un contrast cu furtuna din *The Rhyme of the Ancien Mariner* a lui Coleridge : în timp ce acesta prinde aspectul magic al nopții, Byron descrie atmosfera amenințătoare a naturii înainte de furtună.

Este acesta un sentiment al sublimului, pe care poetul l-a simțit în fața imensității naturii, cu detașarea contemplativă a omului superior. Atitudinea implică un contrast între sentimentul poetului și cugetul său, în poezia naturii, ca și în meditația lui filozofică asupra condiției omului în propria sa existență.

O sinteză a atitudinii byroniene față de lume, rezultată din îmbinarea ironiei și a sentimentului, este *Don Juan*, poemul în versuri conceput în acțiune de roman, pentru relatarea peripețiilor amoroase ale cunoscutului personaj spaniol, înfățișat în multe alte lucrări din literatura universală. Don Juan, prin condiția aventurii sale eroice trebuie să fie un personaj ironic, care se amuză pe socoteala celor ce iau viața în serios, crezînd în sinceritatea angajării lui afective. Ironia nu înseamnă libertate ? Sentimentul este total, ironia este inteligența subtilă care îl frînează, dezgolindu-l de forță, dispersîndu-l. În fața multitudinii, ironistul nu poate alege absolutul, prii izolare, ci trăiește multitudinea detașat de ea—căci nu pot exista mai multe absoluturi deodată, nu pot fi iubite cu adevărat mai multe femei deodată, singurul sentiment valabil pentru el fiind acela al „prezentului“.

Don Juanul tradițional este un cinic, care face o „experiență“ cu viața altora, fără a participa el însuși sentimental la ea, făcîndu-i pe alții să creadă că aparența este o realitate.

În Don Juanul lui Byron, ironia nu anulează sentimentul, eroul luînd în serios propria sa aparență, pentru el prezentul fiind un timp real, nu o amăgire trecătoare. În ciuda realismului cu care a înfățișat sentimentul dragostei, poetul n-a putut descrie ceea ce nu cunoscuse, adică dragostea adevărată, o condiție ideală pe care totdeauna a căutat-o, dar niciodată n-a găsit-o. Viața poetului justifică o astfel de atitudine. Fără îndoială faptul că el a fost un exilat moral, i-a amărît existența, l-a dus la limitele extreme ale unui trai dezordonat și i-a dat un număr de complexe, în special cu privire la femei, de aceea uneori era crud și dur, ca și cînd ar fi încercat să se răzbune pe femei în general, pentru dificultățile avute în viață din cauza mamei și soției lui. Aceasta este una din laturile poetului, cea a ironistului care-și bate joc de toate virtuțile umane, deși el mărturisește de-a lungul vieții sale dragostea pe care a avut-o pentru prima fată pe care a cunoscut-o, dragoste atît de puternică încît uneori se îndoiește dacă a mai iubit pe cineva de atunci. Aceasta este latura complementară a poetului, a sentimentului care credea într-o dragoste unică, într-o pasiune constantă, deosebită de a cinicului Don Juan care vorbește uneori cu aceeași pasiune însă cu accente diferite.

Într-un studiu despre *Ironie și imagine în Don Juan*, Ernest Lovell⁵ spune că principiul unității tematică este tema ironiei, pentru că structura cea mai reprezentativă a întregului poem este o organizare complexă a atitudinilor ironice, a confruntărilor aparenței cu realitatea, pentru a se vedea astfel diferența între ceea ce lucrurile par să fie și ceea ce sînt în realitate. Ironia funcționează ca un principiu necesar structurii narative a poemului, întrucît materialele diverse și conflictul de emoții adunate în poem sînt armonizate, în ultimă analiză, prin concepția poetului cu privire la diferența dintre aparențe și realitate, în amestecul de motive care controlează viața oamenilor și în geniul lor despre decepția de sine și raționalizare. De aceea, un rezumat al relației dintre episod și temă este preludiul esențial la orice discuție stilistică a poemului.

Acțiunea epică a poemului îl pune pe Don Juan în situația de a participa la întîmplări cu totul neprevăzute, într-un drum lung, ce trece prin insulele grecești, haremul sultanului, curțile împărătesei Ecaterina II, societatea înaltă a Angliei. Toate aceste întîmplări nu sînt căutate de el din sentimentul aventurii amoroase, și deci de fiecare dată el vede lumea cu sinceritate, fiind în realitate, de fiecare dată, victima propriei sale gravități, a invaziei sentimentului în gîndurile lui, invazie care transformă ironia lui într-o observație realistă și lucidă a lumii prin care el trece. Ironia cu funcția de satiră constă într-o confruntare a aparenței cu realitatea în caractere care tind să acopere realitatea cu o anumită aparență.

Primul și al doilea cînt al poemului sînt într-o opoziție corespunzătoare celor două laturi ale personalității poetului, a ironistului și a sentimentalului; una, expresie a lui Byron omul de lume, cealaltă expresie a lui Byron idealistul, romanticul.

În primul cînt, în ciuda ironiei care învăluie episodul, femeia caută dragostea, iar bărbatul aventura: Julia, femeie matură, iubește pe tînărul Don Juan, cu toată dorința ei de a i se răspunde cu afecțiune, dar pentru că sentimentul nu este ceea ce ar trebui să fie, ea elogiază în mod deliberat și ipocrit, deci ironic, dragostea platonice, spunîndu-i tînărului:

You will proceed in pleasure, and in pride,
Beloved and loving many; all is o'er
For me on earth, except some years to hide
My shame and sorrow deep in my heart's core
These I could bear, but cannot cast aside
The passion which still rages as before—
And so farewell-forgive me, love me-No;
That world's idle now-but let it go. (I—CXCv)

În cîntul al doilea, Byron, sentimentalul, prezintă iubirea gravă a lui Don Juan pentru Haidée, un copil al naturii, care ascultînd de instinctele ei, fără a se

⁵ E. Lovell, *Irony and Image in Don Juan*, in vol. *The English Romantic Poets. Modern Essays in Criticism*. Ed. by M. H. Abrams, Oxford University Press, 1969.

gîndi la consecințe, iubește cu sinceritate și intensitate într-o izolare plină de vrajă :

Mixed i each other's arms, and heart in heart,
 Why did they not then die? —they had lived too long
 Should an hour come to bid them breathe apart;
 Years could but bring them cruel things or wrong;
 The world was not for them—nor the World's art
 For beings passionate as Sappho's song;
 Love was born with them, in them, so intense,
 It was their very Spirit—not a sense.
 They should have lived together deep in woods,
 Unseen as sings the nightingale; they were
 Unfit to mix in these thick solitudes
 Called social, haunts of Hate, and Vice and Care:
 How lonely every freeborn creature broods!
 The sweetest song-birds nestle in a pair;
 The eagle soars alone; the gull and crow
 Flock o'er their carion, just like men below. (IV—XXVII—XXVIII)

În episodul iubirii lui Don Juan pentru Haidée, mai puternic decît ironia este sentimentul prin care idealul contrastează cu realul, corespunzătoare *Naturalului* și *Socialului*. Prin aceasta, ironia ca atitudine față de lume în general devine satiră a condițiilor ei istorice. Astfel, întregul poem în episoadele lui succesive se consumă ca idee în primele două cînturi, care exprimă contrastul dintre real și ireal, într-o sinteză a concepției poetului din întreaga sa operă.

Dincolo de caracterele înfățișate, ironia poetului dezvăluie o alcătuire a lumii pe care eroul titanian o privea cu superioritatea celui ce știe de unde vine răul disprețuit în rîsul său amar: organizarea socială care tinde să dea omului iluzia unei vieți fericite—instituții rău organizate, guvernări politice retrograde, moravuri decăzute, idealuri compromise. Și, apare acum, din nou, întrebarea: Cine e vinovat de toate acestea, dacă omul are responsabilitatea actelor sale? Postulînd, în mitul prometeic, un principiu transcendent care poartă responsabilitatea răului în lume, perspectiva răsturnării acestuia rămîne și ea limitată. În schimb, admițînd în *Don Juan* că nimeni altul decît omul e vinovat de propria sa viață, dacă ea nu corespunde unui ideal mai înalt, rămîne deschisă soluția unei răsturnări totale. O eliberare spirituală a omului în orice condiții istorice. Aceasta trebuie să înlocuiască toate aparențele ce țin locul realității. Satira poetului își menține astfel funcția ironiei, care însă, în loc să anuleze sentimentul, îi dă acestuia forța de a realiza ceea ce inteligența omului gîndește în planul valorilor umane.

Prin această răsturnare spirituală pe care opera lui Byron o preconizează într-o sinteză a gîndurilor lui, poetul a devenit el însuși un simbol al libertății, un profet al generației sale, mai ales că însăși viața lui, cu gravitate înțeleasă de el, în dosul ironiei sale cinice, va fi răpusă în împrejurările istorice ale însuflețirii revoluționare a epocii, într-o țară care pentru el reprezenta istoria spiritului uman: Grecia culturii antice. Elanul byronian îi dă însă luptei spiritului o

valoare în alt sens. Pentru antichitate, concepția omului despre lume nu putea fi decît una statică, universul însuși rezultînd, în această concepție, dintr-o armonizare a părților lui într-o unitate perfectă, căreia nimic nu-i lipsește, într-o ordine păzită de zei, care impunea oamenilor un sentiment al limitei. Byron trece această limită fără sentimentul „păcatului“, într-o filozofie care va fi proprie spiritului modern. De aceea ni se pare îndreptățită aprecierea lui Blaga, cînd vorbea de un „patos al mișcării“ la Byron: „De la Don Juan aventurierul pînă la Cain, căutătorul de moarte, personajele întruchupate de Byron se adîncesc în vîrtejurile lăuntrice sau se descarcă în fapte cuceritoare de lumi. Byron însuși a avut una din cele mai agitate vieți: în „Faust“ Goethe l-a eternizat în acel clocotitor personaj, Euforion, născut din dragostea Elenei și a lui Faust. „Euforion“ nu e numai Byron, ci e romantismul însuși, o împreunare a formelor tipice cu *dinamica* cea mai răscolitoare⁶.

Este o exprimare simbolică a ceea ce mai sus numeam „ființa paradoxală“ a lui Byron, ca întîlnire a lucidității spirituale a ironiei cu sentimentul, a adevărului cu frumusețea, a înțelepciunii cu grația.

ИРОНИЯ И ЧУВСТВО В ТВОЧЕСТВЕ БАЙРОНА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор выявляет в творчестве Байрона парадоксальную личность, которая характеризуется двумя противоположными и в то же время дополняющими друг друга признаками: с одной стороны—духовная трезвость лежащая в основе иронического отношения к миру и обществу того времени, которая выражается в социальной сатире, а с другой стороны—горячие чувства и интерес ко всему человеческому в жизни. Исходя из этих характерных признаков, автор рассматривает в данной статье главные аспекты творчества Байрона.

IRONY AND SENTIMENT IN BYRON'S WORK

(SUMMARY)

We can distinguish in Byron's work a paradoxical nature characterized by two opposite, but at the same time, complementary features: on the one hand the spiritual lucidity implied in the ironical attitude toward the society of his time, expressed in the satirical poetry; on the other hand the feeling and passion for everything that is humane in life.

The paper analyzes the main aspects of the poet's work explaining it by these characteristics.

⁶ L. Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia Culturii*, 1944, p. 462.

PETÖFI SÁNDOR, CÎNTÁREȚ ȘI LUPTĂTOR PENRU LIBERTATE *

DE
VICTOR IANCU

Poetul maghiar pe care-l comemorăm astăzi cu prilejul împlinirii celor 150 de ani de la nașterea lui, a fost, fără îndoială, unul din creatorii cei mai de seamă ai literaturii secolului trecut. Dacă influența sa nu s-a extins mult și dincolo de hotarele literaturii ungurești, se explică prin destinul ingrat pe care trebuie să-l înfrunte în general traducările lirice în alte graiuri, cu deosebire la autorii aparținând unor popoare mai mici, a căror limbă nu se bucură de circulație mai largă. Judecîndu-l însă după forța expresiei și după puterea sa de circulație, Petöfi este negreșit una din aparițiile geniale ale literaturii tuturor timpurilor, considerat pe bună dreptate cel mai de frunte liric al poeziei ungare. Numele său rămîne însă legat în aceeași măsură și de ideea libertății, al cărei luptător neobosit a fost, în scurta sa viață, prin scris și în faptă. Într-adevăr, celebritatea poetului Petöfi Sándor, în literatura universală, se datorește mai ales talentului excepțional cu care a cîntat temele libertății, creînd o deosebit de viguroasă poezie politică. Modelul său de predilecție a fost francezul Beranger, de o factură incontestabil inferioară geniului poetic al lui Petöfi,—pe care acesta, imitîndu-l la început, l-a depășit în scurtă vreme. Petöfi totuși și-a considerat modelul drept cel mai mare poet al lumii, pe cînd vremea noastră a pierdut aproape orice interes pentru cîntecele acestui burghez onest, cu excese de sentimentalitate, prețuind în schimb în admiratorul său maghiar pe un mare poet și pe unul dintre cei mai de seamă cîntăreți ai libertății : un genial creator al poeziei politice. Iar dacă ne dăm seama de faptul că opera fecundă a lui Petöfi a fost curmată la numai 26 de ani, putem înțelege cu adevărat ce pierdere a suferit literatura prin dispariția lui timpurie. În privința aceasta, asemănarea cu Eminescu al nostru se impune inevitabil, în ciuda multor deosebiri care privesc spiritul și conținutul poeziei lor. Firește, Eminescu n-a fost un cîntăreț cu precădere militant ca Petöfi, temperamentul poetului nostru cel mai reprezentativ a fost unul mai de grabă contemplativ, interiorizat, pe cînd Petöfi s-a afirmat mai ales ca poet combativ. Dar ambii au lăsat regretul amintirii unei opere care putea lua proporții și mai mari dacă firul vieții nu le era tăiat în mod brusc și atît de tragic. Dacă însă urmărim mai deaproape poezia lui Petöfi și o raportăm la evenimentele vieții sale, găsim într-însa o împlinire, un aspect simbolic, care dincolo de accentul tragic, împrumută o strălucire în plus numelui său, legînd-

* Cuvînt festiv rostit la 7 februarie 1973, cu prilejul comemorării poetului

du-l de semnificația evenimentelor istorice care au culminat cu anii revoluției 1848—49. Vom încerca deci să analizăm, în această lumină, însemnătatea sa, urmărind strinsa legătură între viața, faptele și opera marelui poet.

Petőfi Sándor s-a născut la 1 ianuarie 1823 la Kiskörös, pe pusta maghiară. Tatăl său, Petrivics István, de origine mai îndepărtată sîrbă, asimilat întru totul mentalității maghiare, era pe acea vreme un măcelar înstărit, încît fiul, manifestînd din fragedă copilărie multă vioiciune și inteligență, a putut fi trimis și la învățătură mai înaltă. De mic copil a fost deprins cu schimbarea mediului, căci încă în acești ani părinții săi s-au strămutat din locul de naștere al poetului la Félégyháza, unde și-a petrecut Petőfi cea mai mare parte a copilăriei. Și de aici au plecat nu peste mult timp, tatăl său abandonîndu-și meseria pentru a lua în arendă o mică proprietate într-o altă localitate, la Szabadszállás, unde s-a îndeletnicit și cu circiumăritul. Dar norocul îl părăsește în curînd și, după ani de belșug, îl copleșesc grijile materiale care amenință și educația fiului. După scurte popasuri în diferite localități, la 15 ani Petőfi Sándor trebuie să facă cunoștință cu privațiunile aspre ale vieții pentru a-și putea continua învățătura. Astfel ajunge la Schemnitz, în Ungaria de Nord, unde ca școlar, altădată atît de sîrguincios, este cuprins dintr-odată de plictiseală pentru studiu, manifestîndu-se primele semne ale unei neliniști ce anunță spiritul său revoluționar de mai tîrziu. Încă în acest vechi oraș minier Petőfi devine un vizitator credincios al teatrului german, spre nemulțumirea gazdei și — bineînțeles — mîhnirea tatălui, care nu-i bănuiește proporțiile talentului. Mirajul celebrității îl îndeamnă din depărtare și visuri fierbinți încep să-i frămînte sufletul. Părăsește subit școala, plecînd pe jos la Pesta. Cu acest drum începe șirul lung al pregărinărilor sale, care deocamdată îl poartă la Teatrul Național din capitala Ungariei, unde trebuie să se mulțumească cu situația subalternă de băiat de serviciu al artiștilor, cărora desigur nici nu îndrăznea să le mărturisească visurile sale. Și aici cîta asemănarea între viața lui și a lui Eminescu al nostru!...

Dar nici la Pesta nu petrece mult timp, ci pleacă în curînd la o rudă din provincie, care neprimindu-l bine, se hotărăște, decepționat, să intre în rîndurile armatei. Astfel ajunge cu regimentul la Sopron, în Ungaria de Vest, apoi la Graz, în Austria, și în capitala Croației, la Zagreb. Îmbolnăvindu-se grav, este concediat din oștire la 18 ani. Acum ia hotărîrea de a-și relua studiile întrerupte și, după o scurtă pribegie, se înscrie la vestitul colegiu protestant de la Pápa, în Ungaria de Vest, unde cu oarecare greutate izbutește să promoveze o clasă, dar nu să și termine cursul secundar. În schimb desfășoară aici o febrilă activitate, în cadrul societății de lectură a colegiului, unde se împrietenește printre alții și cu marele romancier de mai tîrziu Jókai Mór, care va fi unul din colaboratorii săi apropiați din anii premergători revoluției. În acest cerc se afirmă din plin talentul său, făcînd astfel un pas hotărît spre gloria cu atîta ardoare visată. Într-adevăr, acum apare prima sa poezie în revista *Atheneum*, cea mai prestigioasă publicație a epocii. Cum părinții nu-l mai pot ajuta, din pricina pauperizării lor totale, își încearcă norocul din nou în teatru, intrînd într-o trupă ambulantă. Joacă în diferite orașe mai mari ale Ungariei, ca Székesfehérvár (Alba Regia), Kecskemét, Pozsony și Debrecin, și dacă în toată perioada aceasta nu izbutește să se impună ca actor, datorită timbrului vocii sale și a

jocului de scenă slab, are în schimb prilejul să cunoască de tînăr variate ținuturi ale țării sale, apropiindu-se pretutindeni de sufletul poporului.

Împrejurarea aceasta este hotărîtoare, deoarece în literatură Petöfi debutează ca un reprezentant al curentului „poporan”. Într-adevăr, el nu este creația lumii nobile, nu este purtătorul tradițiilor „strălucite” ale clasei istorice, care au furnizat atîta timp pe exponenții principali ai culturii maghiare. El este fiul poporului trudit, ieșit din rîndurile celor mulți și oprimați, ale căror dureri le cunoaște, ale căror năzuinți le exprimă și ale căror bucurii le cîntă cu sentimentele lor proprii și cu expresiile lor autentice. De aceea, adresîndu-se la Pesta mai multor scriitori de frunte, nu este acceptat numai decît, acela care însă îl recunoaște și-l îmbrățișează cu toată căldura, este marele poet Vörösmarty. Acesta, fără să aparțină propriu-zis curentului poporan, ca poet național, se poate totuși considera precursor al lui, și, în orice caz, prestigiul de care se bucura Vörösmarty a fost hotărîtor pentru consacrarea tînărului poet. Stabilît în capitala Ungariei, Petöfi devine la 21 de ani redactorul secund al *Jurnalului de modă de la Pesta (Pesti Divatlap)*, o publicație periodică de seamă a vremii care pe lîngă articole de modă aducea și un bogat supliment literar. Aici desfășoară poetul o activitate deosebit de bogată, încît într-un an numele său este cunoscut în toată țara. La 1845 apare primul său volum de versuri, primit cu căldură de marele public, și acum scrie și ciclul marilor poeme, ca *Janos viteazul* care statornicește definitiv reputația sa literară. În această perioadă izbucnesc și pasiunile sale de dragoste, oferindu-i o bogată sursă de inspirație pentru o seamă de poezii erotice, care și ele contribuie la stabilirea popularității poetului. Și în aceste poezii, Petöfi rămîne credincios stilului poporan. În poeziile sale evită în general gestul solemn, atmosfera este dominată de naturalețe, de intimitate, iar expresia simplă, directă dar fragedă, a graiului poporan capătă aici o vigoare și o sugestivitate particulară. Astfel, devine tînărul poet purtătorul de steag al noii generații, care-și afirmă credința în ideile democratice ale vremii. În ciuda studiilor sale improvizate și nesistematice, Petöfi dovedește nu numai o pasiune poetică neînfrîntă, dar și o cultură literară vastă, citind cu sîrguință în limba germană, franceză și engleză. Îl preocupă, în perioada aceasta, cu deosebire împrejurările politice din Franța, tradiția revoluționară a „marei națiuni”. Urmărește cu atenție desfășurarea evenimentelor, și încă în acești ani prevestește izbucnirea revoluției, căreia îi prevede proporții continentale. Mină în mină cu afirmarea curentului poporan în literatură, își face drum tot mai sigur și în ideologia democratică a vremii, manifestată prin ideile revoluționare ale liberalismului. Petöfi e partizanul lor sincer și înflăcărat. Năzuința spre neatîrnare și libertate națională a poporului maghiar se întregeste în sufletul său entuziast cu dorința de liberate individuală și socială a cetățeanului. Versurile sale încep să primească un tot mai accentuat conținut politic, lira sa prefăcîndu-se într-o armă de luptă ce mobilizează tot mai viguros conștiința politică a țării. Încă cu trei ani înainte de izbucnirea revoluției Petöfi scrie asemenea versuri, clocotind de revoltă:

Cum de rămîn nespînzurați
Acești nerușinați și hoți?
Poate doar pentru că nu sînt

Atîția arbori pe pămînt
De care să atîrne toți.
Oh, cîți tîlhari fac încă umbră
Pămîntului! În cite un strop
De s-ar preface fiecare,
Și ar ploua din zare în zare—
Ne-ar îneca un nou potop.

În 1846, cînd face cunoștința soției sale viitoare, Szendrey Julia, celebritatea lui este indiscutabilă, încît rezistența tatălui fetei nu poate împiedica pe această distinsă ființă de a se căsători cu poetul iubit. În această perioadă scrie Petöfi cele mai impresionante poezii de dragoste, dintre care îndeosebi *La sfîrșitul lui septembrie*, care se consideră pînă astăzi cea mai frumoasă poezie erotică a literaturii maghiare. Căsătoria lui Petöfi este din cele mai fericite. Frumoasa și tînăra sa soție îl secondează în toate acțiunile sale și mai ales în cele politice. În această epocă, Petöfi devine figura conducătoare a tineretului radical de la Pesta, care în cafeneaua *Pilvax* își stabilise sediul, pregătind asaltul de la 15 martie, pe care tot Petöfi, tînărul de 25 de ani, îl conduce, răsturnînd odioasa opresiune austriacă, pentru a proclama triumful principiilor revoluției franceze: *Libertate, Egalitate, Fraternitate*. În această zi, pe care istoria a făcut-o luminoasă prin acțiunea îndrăzneată a tineretului progresist de la *Pilvax*, care a sfidat vremea rea, ploaia și lapovița din acea zi, mobilizînd o masă de peste 20.000 de oameni, Petöfi a recitat de nenumărate ori, de pe treptele muzeului, *Cîntecul național*, scris anume pentru a da semnalul răscoalei, cîntec care devine *Marsillesa* poporului maghiar, ridicat împotriva absolutismului habsburgic. În curînd însă Petöfi ajunge în conflict cu cei ce luaseră în mînă conducerea acestei mișcări populare. El a rămas credincios ideilor sale radicale și a cerut aplicarea sinceră și neștirbită a revendicărilor de la 15 martie. Elementele moderate au socotit însă altfel, ceea ce a dus la conflictele interne ale revoluției și, pînă la urmă, la prăbușirea ei. De la contele Szécsenyi, un liberal negreșit generos, dar prea înfeudat încă clasei din care descindea, și pînă la Petöfi și Táncsics—cel dintîi publicist al proletariatului maghiar—se desfășura cîmpul larg al ideilor acestei revoluții, în care soluțiile practice alternau cu pozițiile ideologice. Liberali se declarau toți. Dar pe cînd Kossuth, conducătorul de fapt al luptei pentru libertate, nu împărțăsea integral vederile contelui Szécsenyi privind rostul istoric al nobilimii maghiare, încercînd totuși să mențină supremația națională a populației ungurești în cadrul statului maghiar, Petöfi, rămîne credincios vederilor sale de totdeauna și cere aplicarea sinceră a principiilor de libertate față de toți cetățenii țării, astfel firește și față de naționalitățile conlocuitoare. Îndeosebi apoi s-a despărțit de personalitatea prestigioasă a lui Kossuth, pentru că acesta ezita să aplice efectiv desființarea sistemului servi-tuțiilor. Pentru Petöfi ca și pentru Táncsics era limpede că abolirea sistemului feudal nu se poate obține fără rezolvarea problemei agrare. Astfel, în concepția poetului, democratizarea Ungariei alcătuia nu numai o problemă juridică, dar înainte de toate una socială. Acolo însă unde a rămas solidar cu Kossuth, a fost ura sa nepotolită împotriva Habsburgilor cît și dorința deslipirii totale a

Ungariei de monarhia austriacă. Amîndoi au fost animați de aceeași aversiune împotriva absolutismului asupritor, care se manifesta pe atunci în politica ipocrită și reacționară a curții de la Viena.

Neaplicîndu-se cu sinceritate reformele anunțate, Petőfi cade la alegerile de deputați—cu vot restrîns—în ciuda imensei sale popularități. Faptul desigur l-a mîhnit. Singura lui consolare se pare că o găsește acum în nașterea unui fiu. Totuși, decepționat de mersul treburilor, se înrolează, la începutul anului 1849, în oștirea generalului Bem, gloriosul luptător pentru libertatea poporului polonez, adevăratul autor al scurtei revoluții de la Viena, unul din marii campioni pentru libertate ai acestor involburati ani de revoluție, care-și oferise serviciile guvernului revoluționar maghiar. Generalul recunoaște curînd geniul poetului, îl scoate din serviciul trupelor combatante și-l înaintează la gradul de maior, dîndu-i misiuni speciale. Petőfi ține însă să ia parte totuși la lupte și dispare fără urme în sîngeroasa bătălie de la Sighișoara, la 31 iulie 1849, împlinindu-i-se întocmai dorința rostită cu accente de fatalitate într-o poemă rămasă celebră, în care-și presimțea sfîrșitul:

Mă chinuie amar un gînd:

Pe o pernă, n' pat, să mor zăcînd

Să vestejesc ca floarea ce suspină.

De-un vierme tainic roasă'n rădăcină :

Să mă topesc ca lumînarea pală,

Lăsată singură'n odaia goală.

Nu, moartea asta, Doamne, nu mi-o da,

O altă moarte eu aș vrea !

Copac să fiu, de fulger spintecat,

Sau smuls din rădăcini de viforul turbat.

Stîncă să fiu, din piscuri prăvălită

Ce sguduie prăpastia uimită ...

Cînd neamurile încătușate,

Sfărîmîndu-și lanțurile vor porni-nviate

Cu roșii fețe și cu roșii steaguri sfinte

Pe steaguri scrise-avînd aceste cuvinte :

„Libertatea lumii !“

Și-or trîmbița în sus

Lupta cea mare, din Răsărit pînă-n Apus,

Lovind tiranii care le-au supus :

Acolo aș vrea să pier,

Pe cîmp de luptă-n vuetul de fier,

Sîngele-mi tînr să se scurgă acolo,

Și glasul meu să fie acoperit

De vălmășagul nemaipomenit

De glasul trîmbițelor sugrumate,

De tunetul de tunuri descărcate.

Pe trupul meu cu linii-ncremenite

Să treacă roibii cu-ale lor copite

Și să-l sfarme una cu pămîntul.

Acolo aş vrea să mă lăsaţi cu vîntul.
De-acolo să-mi culegeţi oasele zdrobite.
Cînd ziua-nmormîntării o să vină,
Cînd flamurile-ndoliate vor călăuzi norodul
Şi muzici line vor cînta prohodul
Să-mi fie-n groapa cea comună oasele aruncate
În numele tău—sfîntă—a lumii libertate!

Lucrurile s-au petrecut aidoma. Oasele i-au fost, se pare, aruncate în groapa comună, unde n-au mai putut fi identificate niciodată. Poporul, care a îndrăgit atît de mult cîntecele sale, timp îndelungat a crezut că Petöfi n-a murit, n-a vrut să accepte ideea morţii lui, aşteptîndu-l să revină, să apară într-o zi iarăşi pe scena largă a vieţii şi să aprindă un nou cîntec revoluţionar, chemîndu-l la luptă ca în acea mohorîtă zi de 15 martie, pe care el a luminat-o, cînd în cadenţa versurilor lui s-a îngropat la Pesta odioasa oligarhie imperială, făcînd să triumfe libertatea presei, una din condiţiile fundamentale ale libertăţii publice. Mulţi ani au circulat în Ungaria legende felurite despre existenţa lui tainică, unii pretinzînd că l-ar fi zărit, deşi după bătălia de la Sighişoara i s-au pierdut total urmele. Dacă însă Petöfi n-a mai reapărut niciodată, au înviat în schimb, după o sută de ani, ideile pentru care a luptat, care astăzi sînt din nou de mare actualitate: principiul libertăţii lumii, pentru care luptă astăzi toate popoarele iubitoare de pace, zdrobirea definitivă a exploataării, precum şi democrtica convieţuire a naţionalităţilor din bazinul dunărean.

Poezia lui Petöfi a fost un fenomen unic în literatura maghiară. Îmbrăţişarea concepţiei literare poporane cu abandonarea academismului formalist, artificial şi steril, a dat un nou avînt literaturii ungureşti, făcînd-o far luminos într-o vreme cînd sentimentul naţional se găsea la o cotitură istorică. Cele două revoluţii franceze—cea dela 1789 şi revoluţia din iulie 1830—găsiră un puternic ecou în conştiinţa publică maghiară. Ungaria primei jumătăţi a veacului trecut suferea de două neajunsuri mari, care o distanţau de evoluţia socială a stărilor din Occident, spre care a gravitat mereu această ţară prin însăşi istoria ei. Ele erau dominaţiunea străină a Habsburgilor şi menţinerea sistemului feudal. În Europa de vest, sistemul feudal a fost înlocuit pe încetul cu instituţiile monarhiei absolute. Regatul absolutist francez şi regatul absolutist englez au înlăturat multe din elementele sistemului de exploatare al feudalismului medieval şi — în orice caz, — vrînd-nevrînd, au făcut posibilă dezvoltarea şi întărirea burgheziei orăşeneşti. Aceasta apoi în 1789, şi mai ales după răsturnarea regalităţii, a reuşit în Franţa să lichideze total ş ultimele rămăşiţe ale feudalismului, impunînd forma de stat a democraţiei burgheze pr'n care s-a consolidat mai tîrziu capitalismul modern. Fireşte, evoluţia n-a fost rectilie şi nici tot timpul progresistă: În Franţa s-au înregistrat numeroase momente de regres, în orice caz, de recul. Astfel, apariţia bonapartismului n-a servit în general cauza progresului. Dacă Napoleon prin cuceririle sale militare a îndeplinit o oarecare funcţie de agent propagator al ideilor revoluţiei burgheze, instituţiile pe care le-a introdus au însemnat adesea poziţii înaintate ale reacţiunii viitoare. Iar mai apoi, prăbuşirea lui, „sfînta alianţă” şi Restauraţia au însemnat stăpînirea pe faţă a reacţiunii. Totuşi în

Franța și în alte țări, unde pătrunseseră ideile regimului nou, chiar și în Prusia, datorită tendințelor lui de industrializare, nu s-a mai putut efectua o restabilire totală a sistemului feudal. În 1815, când se înapoiază din emigrație, aristocrația franceză găsește la Paris stări cu totul schimbate, pe care nu le mai poate înlătura, printre care și puternica conștiință de sine a burgheziei, încât însuși absolutismul se vede nevoit să accepte concesiile pe care în alte împrejurări nu le făcea.

Față de această situație, în Ungaria erau stări înapoiate. Încăpută pe mîna habsburgilor după bătălia de la Mohács și mai ales după acțiunea de eliberare de sub dominația turcească a prințului Eugen de Savoya, Ungaria își pierde *de facto* independența națională, devenind o provincie ereditară a Casei de Habsburg, care o guverna de la Viena. Habsburgii însă aveau nevoie de agenți, cu ajutorul cărora s-o cîrmuiescă și i-au găsit în clasa marilor moșieri, a magnaților. Aceștia, la rîndul lor, au avut tot interesul să mențină—și încă într-un mod cît mai sever—asprul sistem al servituților, stabilit cu un implacabil dogmatism de *codicele Verböczy*, înăsprit și mai mult după reprimarea mișcării lui Doja, statuînd fără controversă că „*Dumnezeu, natura și legea au condamnat pe iobagi la sclavie eternă : orice concesiune făcută lor ar surpa drepturile nobililor*“. Datorită acestei rînduieli, timp îndelungat singura pătură cultă în Ungaria a fost clasa nobililor. Decît că nici nobilimea nu era unitară : între magnați, cărora Casa de Habsburg le conferise titluri înalte—de duci, conți și baroni—și între nobilimea de țară—*gentry*—existau nu numai diferențe juridice, dar și distincțiuni de ordin social, bazate pe raporturi economice : primii erau latifundiași deținînd domenii întinse, ceilalți, moșieri mijlocii cu posibilități mai limitate. După Revoluția franceză ideile de libertate au început să pătrundă prin mijlocirea cîte unui spirit generos, care, întors din străinătate, aducea cu sine nostalgia unor stări mai înaintate. Astfel, a fost în prima jumătate a veacului trecut, însuși contele Szécsenyi, prin a cărui dărnicie s-au întemeiat o seamă de așezăminte de folos obșteșc, precum și Wesselényi, care la începutul activității sale părea a avea o antenă mai sensibilă și pentru rezolvarea echitabilă a problemei naționalităților. Firește, transplantate odată, aceste idei au început să rodească cu predilecție, nu în sînul păturilor dominante, ci în cele de mijloc, adică în cuprinsul nobilimii de rînd, cît și în rîndurile mai puțin influente încă ale burgheziei și chiar ale plebei. Petöfi a fost un reprezentant al acestei din urmă categorii, atît prin originea sa socială, cît mai ales prin năzuințele și conștiința sa. El s-a simțit întotdeauna legat de popor, solidar cu misiunea unui Doja, și dragostea lui s-a îndreptat cu precădere spre țărănime, spre bucuriile și durerile ei.

Revoluția din '48 a fost îndelung pregătită de puternica mișcare a ideilor din prima jumătate a veacului precedent, întreținută de problemele social-economice ale vremii și locului. Cînd apare Petöfi pe firmamentul literaturii ungurești, momentul este copt pentru impunerea punctului de vedere poporan, pe care, iată, un geniu îl duce la izbîndă. Acesta reprezintă curentul păturilor sociale care se ridică și care tind spre reformarea Ungariei feudale.

În ce constă acest curent ? Programul său literar urmărește integrarea poporului în procesul de creație al literaturii culte, un fenomen care se manifestă de altfel în toată Europa centrală, venind mai ales din Germania, unde descope-

rirea folclorului avusese repercusiuni profunde asupra regenerării literaturii. În Ungaria el comportă însă și un aspect social-politic. În concepția vechilor tradiții ungurești, națiunea se confunda cu nobilimea. O bună parte a nobilimii de sus însă trădase, neglijând interesele propriu-zis naționale, în folosul casei domnitoare. Afară de aceasta, ea se împotriva reformelor pe care le revendica spiritul progresist, reprezentat de păturile mijlocii. Astfel scriitorii progresiști maghiari din al doilea pătrar al secolului trecut, sub influența romantismului german, se hotărâse a se apropia de comorile poporului, preconizând ideologic respingerea pe viitor a confuziei ce se făcuse în trecut în mod constant, între clasa nobililor și națiunea maghiară, înțelegând să-i dea acesteia din urmă mai degrabă accepțiunea poporului. Astfel, conceptul de națiune primește acum o semnificație mai largă și mai realistă, vizînd întreaga populație a țării din care poporul de jos — talpa țării — formează elementul esențial. Aceasta implică firește și anumite preferințe: de unde pînă atunci plebea era prostimea, iar țaranul, iobagul incult, condamnat la stare de eternă robie, acum el devine un punct de atracție și de simpatie a literaturii, păstrătorul adevărat al virtuților naționale. Nu trebuie aici uitat apoi nici faptul că, pînă în veacul al XIX-lea limba de stat a Ungariei fusese limba latină, cultivată de nobilime, limba maghiara fiind vorbită mai ales de popor. Iată cum se conjugă în acest curent tendințele de inovație literară cu cele politico-sociale.

Cum se manifestă însă curentul acesta pe planul propriu zis literar? Mai întîi, prin naturalețea stilului, prin sugestivitatea directă, lipsită de artificii, a expresiei. Temele lui Petöfi sînt împrumutate din viața poporului, sentimentele pe care le cîntă sînt acelea ale poporului — și ale tuturor, — imaginile pe care le abordează sînt de asemeni desprinse din viața de fiecare zi, — însă toate acestea sînt săvîrșite cu o asemenea artă și cu atîta vigoare stilistică încît se impun dintru tot începutul prin siguranța și valabilitatea lor. Există un grad logic al convingerii care constă în utilizarea gîndirii comune, din care emană nu numai un suflu de sănătate — așa-zisul bun simț — dar și argumentul irefutabil al evidenței. Tot astfel există și un mijloc de creație artistică ce se impune fără controversă prin naturalețea imaginii, prin sinceritatea sentimentelor, prin simplitatea și frăgezimea expresiei. O asemenea poezie a plămădit Petöfi atît în lirica lui, cît și în cele cîteva, de asemeni foarte izbutite, poeme epice ale sale, concepute sub forma unor legende. Petöfi a fost un artist al peisajului. Pastelele pe care le-a zugrăvit reprezintă animarea feluritelor detalii ale pusei ungare, și credem că a avut dreptate critica literară cînd a susținut că Petöfi a înfrumusețat natura și în locurile unde alții uitaseră de ea. („...natura, unde și Dumnezeu uitase de ea“). Aici se manifestă încă odată dragostea poetului față de pămîntul țării sale.

Firește, o asemenea poezie este menită să-și creeze o largă popularitate. Artă pe care a plămuit-o Petöfi este aceeași despre care a vorbit și Lenin în celebra sa scrisoare către Clara Zetkin și în care spunea: „*Artă aparține poporului. Prin rădăcinile ei cele mai adînci ea trebuie să pătrundă în însuși grosul maselor largi muncitoare. Ea trebuie să fie pe înțelesul acestor mase și iubită de ele*“.

Ca și unii dintre marii noștri poeți, și Petöfi s-a inspirat din cîntecul popolar, ale cărui forme le-a înnobilat, ridicîndu-le la un grad înalt artistic. Cea

mai frumoasă poezie a sa erotică, despre care am amintit, *La sfârșitul lui septembrie*, se aseamănă, în toată structura sa, cu compoziția poeziei populare ungurești, fiind totuși un elaborat cult, în care recunoaștem amprente puternice ale personalității poetului.

Dar celebritatea lui Petöfi se întemeiază mai ales pe poezia lui politică. Spirit militant prin toată structura sa sufletească, Petöfi nu putea fi luptător politic fără ca aceasta să nu se resimtă și în poezia sa. Credem că nu mai e necesar să amintim în mod deosebit faptul că Petöfi n-a putut fi adeptul artei pure, al concepției turnului de fildeș. Pentru el poezia a însemnat un mijloc de expresie, firește un mijloc ales, în care însă autorul trebuie să-și rostească întreg crezul său, mișcând masele cărora li se adresează. S-a vorbit despre caracterul romantic al lui Petöfi, și trăsătura aceasta a fost subliniată mai ales de critica conservatoare a epocii compromisului dualist austro-ungar. Firește, un anumit dram de romantism i-a fost congenital lui Petöfi. Parte din modelele sale poetice trebuie să le căutăm în literatura romantică a vremii. Temperamentul său revoluționar denota de asemenea trăsături de psihologie romantică. Capacitatea sa de entuziasm izvorăște, bineînțeles, din aceeași sursă. Interesul său pentru cîntecul popular ne duce la aceleași concluzii. Totuși ar fi greșit să-l privim ca pe un visător incorijibil, ca pe un temperament la care fuga de realitate și fantasticul reprezintă mobilul vieții. Dîmpotrivă, trăsăturilor romantice ale marelui poet li se alătură tot atîtea elemente realiste; nici în tematica, nici în stilizarea poeziilor sale, Petöfi n-a evitat niciodată determinarea realistă a vieții. El n-a fost un visător, ci un vizionar, — un poet a cărui privire a pătruns mai departe și s-a înfipt mai adînc în plămada realității decît a vulgarizatorilor ei.

Meritul principal al poeziei politice a lui Petöfi constă în împrejurarea de a fi ridicat-o la un înalt nivel artistic. A reușit s-o facă aceasta, fără îndoială, în primul rînd, grație geniului său, dar nu mai puțin și datorită convingerilor sale profunde, care l-au făcut să militeze cu deplină sinceritate, am putea zice chiar cu fantatism, pentru anumite idei. Ura lui clocotitoare s-a îndreptat împotriva asupritorilor poporului, pe care i-a întrezărit atît în autorii asupririi naționale, cît și în agenții opresiunii sociale. De aceea el nu i-a menajat pe nemese unguri, împotriva cărora a scris cele mai necruțătoare satire. Din acest motiv, clasa privilegiată l-a privit în permanență cu neîncredere, încercînd să-i limiteze influența din viața publică la sectorul literar. Efectul însă nu putea fi decît nul la un poet de potența lui spirituală, care în *Apostolul* a zugrăvit tabloul cel mai mobilizator al sufletului revoluționar. Cum singur mărturisește, două teme i-au pasionat viața, alcătuiind stîlpii de căpetenie pe care s-a sprijinit bolta largă a gîndirii sale poetice — totodată și axa întregii sale existențe. Acestea au fost dragostea și libertatea. Pentru dragoste, spunea el, este în stare să-și sacrifice viața, iar pentru libertate însăși dragostea sa! Este, deci, firesc ca sentimentele exprimate în poezia sa politică să se gradeze cu mersul evenimentelor. De unde la început își întrebă, într-o poezie, blajin, regele — pe Ferdinand al V-lea — dacă este adevărat ce se zvonește despre el, cum că n-ar fi în deplinătatea voinței sale, mai tîrziu se adresează patetic popoarelor, chemîndu-le să-și spînzure regii, căci numai astfel se va putea face dreptate pe pă-

mînt. De altfel, el este și autorul unei impresionante poezii, plină de ironie, în care explică cum omenirea, în epoca copilăriei sale, dintr-un instinct al jocului și-a făurit fetișismul idolatru al sentimentului dinastic, incompatibil cu epoca de maturitate a omenirii. Este deci firesc să salute din depărtare, cu glas de imn, proclamarea republicii în patria sa :

Republică, tu prunc al libertății
 Și mună a ei, a lumii salvatoare.
 Ca oștile lui Rákoczi ascunsă
 Slăvită fi, de-aici, din depărtare
 De n-a fi să fiu la marea sărbătoare
 Purtăți-mă, prieteni dragi, în gânduri :
 Republican sînt și republican
 Voi fi chiar și între cele patru scînduri.

La un asemenea poet, firește, nu se poate face distincție între activitatea literară și cea politică. El însuși a mărturisit că-l interesează prea puțin viitorul poeziilor lui, dacă idealurile pentru care luptă nu pot fi împlinite. Ţelul acesta îl animă în toate acțiunile sale și nu ezită într-un rînd să declare că estetica sa are ca obiect nu frumosul, ci adevărul. Omul acesta de geniu care a dat literaturii maghiare cele mai frumoase poezii, a fost un obsedat al problemei morale, căreia a înțeles să-i subordoneze talentul și arta sa. Iată ce notează, în jurnalul său, la 19 aprilie 1848 : *„Sînt republican cu trup și suflet, am fost de cînd mă știu și voi fi pînă la ultima suflare. Această dîrzenie care nu a slăbit în mine nici un moment, mi-a pus în mînă toiagul pribegiei, pe care l-am purtat ani de zile... Pe vremea cînd se cumpărau suflete, și se plăteau destul de scump, cînd plecăciunea însemna un viitor asigurat, eu am ocolit pe departe tîrgul, neplecîndu-mi capul în fața nimănui, ci am stat cu capul sus, dîrdîind de frig și răbdînd de foame. Poate să fie cobze și pene mai grozave ca ale mele, dar mai imaculate nu există, căci n-am vîndut nimănui niciodată vreun sunet al cobzei mele sau vreun cuvînt al penei mele. Am cîntat și am scris ceea ce îmi dicta instinctul divin al sufletului meu, iar acest instinct divin este libertatea. Posteritatea va putea spune că am fost un poet prost, dar nu se va sfîi să spună c-am fost un om cu o morală foarte severă, ceea ce înseamnă, republican, căci principala lozincă a republicii nu este „jos regele! ci „morală sănătoasă“. Așadar, activitatea sa politică și însemnătatea ei n-au fost decît corelatele aceluiași temperament masiv care s-a manifestat ca un cîntăreț și ca un luptător pentru libertate. Era deci natural ca tocami Petöfi, care pusesese atîtea accente de sinceritate în creația sa poetică, să fie exponentul cel mai consecvent al tineretului radical din '48 și, după un timp scurt de la declanșarea revoluției, la care avusese partea leului, să se retransfeze într-o dîrză poziție opozantă. El n-a fost omul politic organizator, nici diplomatul abil al tranzacțiilor avantajoase sau prudente, ci luptătorul îndrăzneț și intrasigent al propriilor convingeri. Ca atare, el a reprezentat în Ungaria punctul cel mai luminos al revoluției. A demască, ca și în cazul antisemitismului dezlănțuit de agenții absolutismului habsburgic, toate turpitudinile și a combătut cu înverșunare toate abaterile de la principiile în numele cărora a pornit revo-*

luția. Astfel, după cum am mai amintit, dimpreună cu Táncsics s-a despărțit la un moment dat de Kossuth pe chestiunea agrară și pe aceea naționalitară. El n-a putut concepe o eliberare a iobagilor fără desființarea marii proprietăți și n-a admis ca din avantajile libertății să nu beneficieze, în aceeași măsură, și naționalitățile conlocuitoare, cu păstrarea tradițiilor lor particulare. Aici, în ce privește aceste revendicări, au trebuit să treacă o sută de ani până vederile lui Petőfi, ca și celea ale lui Bălcescu, au putut fi cu adevărat înfăptuite. Ca atare, Petőfi a fost un precursor al vremurilor noastre. El a înțeles că principiile democrației nu pot fi cu eficacitate aplicate dacă nu sînt trecute de pe planul formulărilor juridice în domeniul înfăptuirilor sociale. Firește, glasul lui Petőfi ca și acela a lui Táncsics au răsunat în pustiu, pentru că revoluția din '48 a trebuit să cadă din lipsa unei ideologii clare și mai cu seamă din pricina inexistenței unei clase organizate a proletariatului muncitor. Din aceleași motive, ar fi exagerat să-l considerăm pe marele poet un socialist, într-o vreme cînd doctrina socialismului științific deabia se elabora în Occident. Petőfi a fost totuși un revoluționar autentic, un revoluționar conștient, care a cultivat cu mîndrie tradiția unui Marat și Danton, luînd totdeauna apărarea lui Robespierre.

Deși în văpaia focului revoluției din acei ani poporul maghiar și poporul român ocupaseră poziții opuse, datorită vicisitudinilor istorice, figura lui Petőfi a reținut dintru început și interesul oamenilor noștri de litere, recunoscîndu-se într-însul un mare geniu poetic și un suflet mare. Într-adevăr, poeziile lui Petőfi au înflăcărat încă de mult și inimile poezilor români. Astfel încă Iosif Vulcan, animatorul mișcării literar românești din Transilvania și nașul literar al lui Eminescu, a tîlmăcit primul în românește, în a doua jumătate a veacului trecut, poezii de ale lui Petőfi, publicîndu-le în revista „Familia”. I-a urmat un lung șir de poeți ardeleni cu St. O. Iosif în frunte, care a tradus celebra sa poemă *Apostolul*, precum și alți cîntăreți ai pătîmirii noastre ca Octavian Goga, care toți s-au entuziasmat pentru figura pasionantă a marelui poet maghiar. În zilele noastre, cum este și firesc, pasiunea pentru Petőfi s-a aprins din nou. Mihai Beniuc, unul din cei mai de seamă poeți ai noștri de azi, a tîlmăcit cu talent poezii din vasta operă a lui Petőfi încă cu ani înainte, aș îndrăzni chiar să afirm că în poezia lui putem identifica și urmele unei influențe certe din partea marelui său premergător maghiar. Acum douăzeci de ani, și mai bine cu prilejul centenarului morții lui Petőfi ne-a fost dat să citim versuri semnate de prietenul Beniuc, în care spunea, în felul său degajat de a se exprima :

Dragostea și politica

Mi-au făcut harcea-parcea inima...

o incontestabilă reminiscență a mărturisirii lui Petőfi din fruntea volumului său de poezii în care vorbește, în cîteva sugestive cuvinte, despre însemnătatea pe care a jucat-o în viața lui problema libertății și a dragostei. Ar fi aici și alte aspecte pe care le-am putea reține pentru a demonstra cît de seducătoare a fost și ce înrăurire a exercitat creația genială a lui Petőfi asupra poeziei românești din Ardeal de la Iosif Vulcan pînă la Eugen Jebeleanu. Împrejurarea aceasta n-o considerăm decît ca pe un fenomen natural, de vreme ce lirica lui Petőfi face parte din acele plămuiuri umane care vor dăinui cît timp va încălzi dragos-

stea de libertate sufletele omenești, cu alte cuvinte, cît timp va dura înșăși civilizația omenească pe pămînt. Pămîntul românesc care-i adăpostește trupul prefăcut în humă, recunoaște într-însul un suflet de frate, un cîntăreț și luptător al libertății lumii pentru care s-au stins milioane de vieți. Meritul lui este însă că și de dincolo de mormînt îndeamnă la aceeași luptă, la apărarea aceluiași libertăți pentru care s-a jertfit. Ne îndeamnă prin opera sa veșnic vie, veșnic ademenitoare, așa cum sint operele sortite nemuririi.

Ш. ПЕТЕФИ — ПЕВЕЦ И БОРЕЦ ЗА СВОБОДУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Первоначально эта статья была представлена автором в виде доклада по поводу празднования 150-лет со дня рождения великого венгерского поэта, с намерением познакомить румынскую публику с специфичными чертами личности и творчества поэта.

Анализ поэзии Петефи тесно связывающейся с событиями его жизни, выявляет символическую сторону, которая несмотря на трагический характер придает особый ореол имени поэта, деятельность которого связывается с историческими событиями, кульминирующими революцией 1848 года. В работе проводится анализ значения деятельности и творчества поэта в перспективе связи между ними и его жизнью. В анализе творческого пути поэта автор проводит параллель между венгерским поэтом и важнейшим румынским поэтом Эминеску.

В конце работы анализируется влияние творчества Петефи на румынскую литературу Трансильвании начиная с И. Вулканом и кончая с Э. Желебюну.

PETŐFI SANDOR, CHANTRE ET COMBATTANT POUR LA LIBERTÉ

(RÉSUMÉ)

Initialement l'article fut présenté par l'auteur comme un discours à l'occasion de la commémoration de cent cinquante ans de la naissance du grand poète hongrois, avec l'intention de faire connaître au public roumain les traits spécifiques de la personnalité et de l'oeuvre du poète. On souligne l'idée directrice de la poésie et de l'activité révolutionnaire de Petőfi, l'idée de liberté qui domine même le sentiment de l'amour, fortement représenté dans sa courte vie. L'examen de la poésie de Petőfi, étroitement liée aux événements de sa vie, révèle un aspect symbolique qui, malgré l'accent tragique, confère un éclat à son nom intimement lié à la signification des faits historiques qui ont trouvé leur apogée dans la révolution de 1848—49.

On fait l'analyse de l'importance du poète dans la perspective de l'étroite relation entre sa vie, ses actions et son oeuvre.

En se qui concerne sa destinée littéraire, l'auteur présente une parallèle entre Petöfi et Eminescu, le plus grand poète de la littérature roumaine.

L'auteur finit par mentionner la séduction tout à fait particulière qu'exerça la création de Petöfi et son influence sur la littérature roumaine de Transylvanie, commençant par Josif Vulcan et jusqu'à Eugen Jebeleanu.

ЧЕЛОВЕК И ИСТОРИЯ В РОМАНЕ МИХАИЛА БУЛГАКОВА «БЕЛАЯ ГВАРДИЯ»

ГАЛИНА ЧЕРНИКОВА

«Белая гвардия» была самым серьезным, самым душевным произведением Булгакова 20-х годов. Этим романом он держал экзамен на титул Мастера и заслужил его. Книга подвела итоги личных потрясений, переживаний, раздумий о путях и судьбах русской интеллигенции. В романе и пьесах о гражданской войне автор окончательно утверждает, что путь этот один — с народом, родиной.

«Белая гвардия» — это была «выстраданная им тема, к которой было у него несколько подступов».¹ Такими подступами можем считать его рассказ «Красная корона» («Накануне», 22 окт. 1922) и наброски романа «Алый мах» («В ночь на 3-е число» — Накануне »10 дек. 1922). Идейно и тематически «Белая гвардия» связана с рассказом «Я убил» и пьесами «Дни Турбиных» и «Бег». По мере разработки темы интеллигенции и революции, Булгаков все более приближался к истинным причинам растерянности русской интеллигенции в годы революции, ее ответственности перед историей за свое поведение.

От произведения к произведению усиливает Булгаков проблему интеллигентской вины, ведя ее от темы ошибки, заблуждения к теме возмездия за предание интересов родины, народа. Масштаб этой темы нарастает, сама тема выливается в тему прозрения, понимания того, что белогвардейщина была исторической трагической и кровавой бессмыслицей. Мужает не только гражданский пафос писателя, но и острота его видения. «Анализируя поступки и психологию врага, писатель сумел нам помочь понять не только корни враждебности, не только его судьбу, но и причины победы над этим врагом»².

Булгакову удалось в «Белой гвардии» передать воздух грозовой эпохи, напряженную социально-психологическую атмосферу. П. Марков называл эту книгу «монументальным романом», утверждающим закономерность и справедливость Октября.

«Белая гвардия» на равных правах входит в избранные, ставшие классическими, книги о революции и гражданкой войне, как «Неделя»

¹ Н. П. Петрова, *Когда и как был написан роман Михаила Булгакова «Белая гвардия»*, «Ученые труды Иркутского университета», 1969 г., стр. 65.

² М. Влейман, *Стиль, отвечающий теме*, «Искусство кино», 1971 г., № 4, стр. 110

Ю. Лубединского, «Партизаны» Вс. Ивинова, «железный поток» А. Се-
рафимовича, «Штурм» Билля-Велоцерковского, «Любовь Яровая» К.
Тренёва, «Разгром» А. Фадеева, «Хождение по мукам» А. Толстого и др.
Но по силе проникновения в психологию интеллигента на распутии Бул-
гакова можно сравнить только с А. Толстым.

Булгакову на этом пути выпала честь одним из первых развенчать
индивидуалистическое сознание, отбросить попытки нахождения надкла-
ссового третьего пути интеллигенцией в период революции и гражданской
войны, отразить исторические события в зеркале семейной хроники. В
«Заметках автобиографического характера» Булгаков рассказал, как
реальные люди и события, попущенные сквозь фильтр его воображения,
превращались в спецификум искусства, получали значение художествен-
ных образов³.

«Белая гвардия» — проблемный роман, в нём заложена целая серия
социально-психологических, исторических и философских вопросов. Чаще
всего современная критика называет этот роман романом крушений и
разочарований, но это и роман поисков, решений, прояснений.

Булгаков выдвигает поэтику «наибольшего сопротивления» — пока-
зывает не борьбу красных против антинародных сил, а даёт анатомичес-
кий срез белой гвардии, честные поиски русских интеллигентов, которые,
преодолевая классовое и узко-кастовое сознание, идут к пониманию на-
рода, истории, исторической правды. К пониманию революции автор и его
персонажи приходят не сразу, а постепенно, в процессе художественного
исследования той силы, которая противостояла революции.

Унаследовав многие принципы классического романа — романа се-
мейно—дворянской хроники, романа поколений, воспитания, Булгаков
переходит к новому пониманию истории, к утверждению принципа исто-
ризма. История понимается здесь как продукт индивидуального созна-
ния, собственного восприятия мира, а как объективная закономерность,
для которой субъективный фактор имеет хоть и важное, но не решающее
значение. От Л. Толстого Булгаков унаследует эпический принцип сти-
рания различия между историческим и неисторическим сюжетом.. Так ста-
новится возможным чередование обще—исторических картин с картинами
частной жизни отдельных людей. Человек участвует в истории, не отда-
вая в этом себе отчета. И его честность, нравственность, внутренняя сво-
бода имеют не самодовлеющее значение, а должны быть соотнесены с тече-
нием истории, народной жизни, «Подлинная внутренняя свобода возникает
только тогда, когда человек не ощущает разрыва, противоречия между
своими устремлениями и нравственными нормами общества ; в противном
случае этот разрыв гнетет его, не дает возможности действовать само-
забвенно»⁴. Государственная ломка в 1917 г. повлекла за собой духовную

³ Почти все герои имели своих реальных прототипов : Василиса, священник (Гла-
голев), Шервинский (Сангаевский), Лариосик (в нем слились образы трех лиц, эле-
мент «чеховщины» находился в одном из прототипов), братья Турбины (даже имя
взято из семейной истории Булгаковых — фамилия деда со стороны матери).

⁴ А. Бочаров, *Мера ответственности*, «Вопросы литературы», 1972 г., № 2,
стр. 16.

ломку человека, расширила возможности его непосредственного участия в истории, требовала решительного разрыва с прошлым, отказа от устаревших традиций, от всего узкоэгоистического во имя исторической необходимости. На истории жизни семьи Турбиных, Мышлаевского, Малышева и других героев, Булгаков учит читателя понимать диалектику жизни, движение истории, соотношение индивидуального и общего в историческом процессе. Герои появляются на страницах романа как характеры сложившиеся, но не неизменные. Сама история занимается их воспитанием, ломка идет трагически, но неуклонно. С необыкновенной чуткостью Булгаков обрисовал кризис русской интеллигенции и трагизм ее положения в годы революции и гражданской войны. Считавшаяся совестью России, ее духовным вождем и знаменем прогресса, в годы революции эта интеллигенция оказалась на распутье, должна была совершить выбор между двумя борющимися лагерями. Защищать старое, с которым она вела вековую борьбу, чьи устои вечно потрясала—было нелогично. Перейти на сторону народа, в котором она видела темную разбушевавшуюся стихию—было трудно. От выбора пути зависело не только будущее отдельных людей, но и социальных классов и групп, русской культур, самой России. Эту пограничную ситуацию, выдвинутую самой историей, Булгаков трижды ставит перед героями: в дни революции, в период националистической борьбы на Украине и накануне прихода Красной армии.

Булгаков открывает родственность законов человеческого сердца законам революции, «приходит к мысли, что люди, живущие по велениям совести, объективно не вступают в противоречие с революцией»⁵. Путем горьких разочарований, Турбины приходят к отказу от идей белой гвардии. В своем первоначальном выборе они руководствовались принципами личной честности (военная присяга, вера в «триаду»), их политическая слепота повлекла за собой ощущение идейного и жизненного тупика, мучительные метания в поисках правды и смысла борьбы. Наибольшее внимание Булгаков уделяет морально-этической подоплеке крушения идеалов белой гвардии. Не только жестокая необходимость, но и суд совести толкал честных людей к отходу от белой идеи. Трагедия Турбиных в том, что они связали себя с обанкротившейся идеей. Автор заставляет своих героев понять, что не организаторы (типа Скоропадского) или носители этой идеи (типа полковника Щеткина или Тальберга) были плохи, а сама идея преступна, ошибочна, негуманна, антинародна. Субъективная трагедия участников «белого движения» показана как историческая неизбежность: их страдания—это то чистилище, через которое они обязаны пройти, чтобы осознать себя вновь настоящими людьми. Описывая события неупорядоченного, хаотического мира, писатель отмечает, как человеческая жизнь исчезает из шкалы ценностей, перестает быть началом бытия. Мир расщепляется не как раньше—на «я» и «общество», идет процесс распада самого общества и перед отдельным «я» с особой силой встала проблема самоопределения. «Судьба отдельной личности не мыслима в советской

⁵ К. Рудницкий, *Михаил Булгаков*, сборник статей «Вопросы театра», Москва, 1966 г., стр. 131.

литературе вне ее связей о общенародной судьбой . . . Постоянное соотношение (пусть и незримое) внутреннего мира единицы со всем действующим внешним миром и, в первую очередь, с миром чувств, настроений, воззрений и желаний его общества является реальной основой для истинного масштаба изображения души того или иного персонажа»⁶.

Булгаков соединяет эпическую акцию—событие с лирической реакцией на бытие: размышления, переживания, взвешивание чувств и мыслей, из которых вытекают действия и противодействия. Судьба человека у него складывается из взаимодействия обстоятельства, событий и выступает как результат, как ответственность за собственные поступки. «Судьба человека есть заинтересованная в человеке беспредельность мира, оборачивающаяся к нему как его удел»⁷.

Поэтому констатация, что у Тальберга была не счастливая планета, явно фарсовая—его политические ошибки предопределены не судьбой, а личными действиями расчетливого, но обманувшегося карьериста.

Персонажи Булгакова освещены трагическим светом, возникающим в результате конфликта между психологическим и внешним временем. Время Турбиных, Мышлаевских, Наев замедлено по отношению ко времени общества, не поспевает за сменой его обстоятельств. Герои отстали от времени, не умеют приспособиться к нему и расплачиваются за это, часто, своей гибелью (Най). Эти герои выступают как донкихоты с их любовью, приверженностью к старому, с их традиционными концепциями о мире и жизни.

Трагическое крушение переживают не только «донкихотствующие», но и «умудренные» типа Тальберга и Василисы. Попутно отмечая конфликт «донкихотов» (романтиков) с «умудренными» (практиками), Булгаков не заостряет на нем внимания, Это психологическое—лишь побочное столкновение, основным же является историческое, классово-обусловленное. Обе категории персонажей принадлежат к интеллигенции, которая «как особая социальная группа не имеет своих особых задач, у которой нет определенной социально-политической физиономии»⁸. вследствие чего она обязана примкнуть к одному из борющихся классов. Жизнь кажется им вышедшей из повиновения, абсурдной, так как они меряют ее меркой своего окостеневшего рационалистического мышления. Жизнь предстает перед ними в своей трагической неразрешимости. «Трагедия жизни есть трагедия интеллигента, отставшего от передовых, демократических слоев общества, упорно не желающего пойти на службу хозяевам жизни, твердящего о своей надклассовой сущности и вздыхающего по утраченном значении в общественной жизни»⁹.

⁶ Ю. А. Андреев, *Революция и литература*, АДД, Ленинград, Издательство АН СССР, 1970 г., стр. 8.

⁷ Г. Гачев, *Содержательность художественных форм*, Издательство «Просвещение», 1968 г., стр. 125.

⁸ В. Воровский, *Л. Андреев*, в сб. «Литературные статьи», ГИХЛ, Москва, 1956 г., стр. 296.

⁹ Там же, стр. 202—203.

С исчезновением литературной детальной индивидуализации характеров, системная связь персонажей распадается. Появляется дистанцирование: писатель—повествователь—персонаж, множественность точек зрения на персонаж и его действия. Персонажи мистифицируются и демистифицируются, надевают личины их и разоблачают себя, вырастают до мифа и символа и сужаются до функционального значения (на наш взгляд, такова роль Лариосика, повторяющего чеховских «недотеп» — комическая разрядка в трагические напряженные моменты). Все это свидетельствует о разрушении литературного штампа героя и появлении качественно нового персонажа в русской советской литературе.

Булгаков вводит большое разнообразие в типологию литературных героев—здесь и общий тип (полковник Малышев), и ряд типов (офицеры—белогвардейцы), и массовидный тип (трус—Василиса), марионеточный тип (Петлюра, Скоропадский), индивидуальная личность (Турбины, Шервинский и др.), символический тип (Най—Турс) и др.

Проблема положительного героя в меньшей мере затрагивала Булгакова, чем проблема событий (революция и интеллигенция, несостоятельность третьего пути, трагические поиски выбора и т. д.). Но автор не отрицается от этой проблемы. Потому что судьба Турбиных волновала и читателя, и зрителя, что Булгаков сумел убедить в наличии у них таких позитивных человеческих свойств характера, как честность, рыцарство, преданность, стремление к истине и др. Но все же нельзя утверждать, что автор нашел своего положительного героя. Не нашел он его и позже в «Беге», где Голубков будет также метаться между борющимися лагерями, не находя сил и мужества на выбор. Гораздо более авторские симпатии заслуживает доктор Явшин из рассказа «Я убил», преодолевший интеллигентскую рефлекторность, вступивший в борьбу при виде несправедливостей (истязание арестованных, избиение женщин).

Булгаков пользуется романной формой как инструментом для познания действительности. Романный универсум у него постоянно соотносен с реальным историческим миром. Автор не нарушает исторических пропорций в изображении сложности исторической обстановки гражданской войны на Украине. Показывая борьбу трех сил, он признает настоящими противниками лишь немцев и большевиков, а белую гвардию (с трагическим донкихотством ее отдельных представителей), гетмана и «батько» Петлюру видит и показывает, как исторический фарс.

Закладывая одновременно с другими советскими прозаиками основы советского романа, он придает «Белой гвардии» характер поэтического анализа исторической сущности своей эпохи. Его роман является тройной радиографией: души автора, души персонажей и общества, в котором живут герои.¹⁰ Таким образом, существовала прямая зависимость между кризисом старого общества и кризисом булгаковских героев. Герои выступали в роли тормозящих мотивов в стремительном развитии исторических событий. И здесь Булгаков отдает должное объективному, подчиняющему субъективное своей воле и закономерности.

¹⁰ T. L. Birăescu, *Condiția romanului*, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 25.

Отражение жизни у Булгакова тесно связано с познанием и оценкой ее. Оригинальность же писателя в том, что он показал процесс постепенного познания, проникновения в жизнь, отсюда и постепенная смена акцентов (в начале—интимное, семейное—в идилическом тоне, затем исторически-пародийном; история—как апокалиптические пророчества, хаос, а—вслед за этим—как разумная деятельность), пересмотр прежних оценок. Все это требовало и текучести, изменчивости стиля. Авторский голос все громче проступает в хоре голосов истории и романских персонажей, авторские оценки начинают корректировать поступки и оценки героев. Появляется необходимость и в антиподах персонажей, так возникают в романе образы красноармейца и Петьки Щеглова.

Стиль Булгакова в «Белой гвардии» изменчив вследствие самой двойной позиции автора к описанному. Признавая правоту истории, он не может, в то же время, не относиться с тревогой и сочувствием к своим героям, их судьбе (судьбе русской интеллигенции, культуры вообще), как не может не видеть и неправоту этих героев. При всей идеализации быта, семейных устоев Турбиных, сами они не являются ни идеальными, ни идеализированными персонажами. Поэтому странное на первый взгляд появление Петьки Щеглова в финале романа оправдано на самом деле тем, что мечту о реальном близком счастье, о мире, солнце, радости Булгаков не мог связать ни с кем из героев, «ушибленных» историей». Воплощение в ребенке гуманистических принципов, связь их с прекрасным будущим лежала в традиции русской литературы (например, Чехов, Л. Андреев, М. Горький и др.). В многонаселенном булгаковском романе Петька с его завершающим сном не выглядит инородным телом, тем более что Булгаков уже мимоходом познакомил читателя с жителями флигеля, противопоставив бедную их жизнь благоустроенной квартире Турбиных, заставив Николку позавидовать уюту Щегловых и ощутить свою неустроенность.

Булгаков не писал семейной драмы Турбиных. Роман его более сложен, представляет собой, по замечанию В. Сахновского—Панкеева, «жанровую мозаику». Сложность проявляется в наличии в романе не одного, а нескольких идейно—тематических концентраторов, определяющих разворачивание действия в нескольких планах.

В «Белой гвардии» можем различить исторический, эмпирический и космический планы. В исторический план входят не только повествование о действительно—происходивших событиях. История у Булгакова отражается трояко—и в виде прямых описаний от автора, в виде обобщенно—метафорических картин (описание Города, катастрофического тотального бег из красного Петрограда и Москвы), и отраженно (через судьбу семьи и отдельных людей, а также в перевернутом зеркале слухов, снов). Несмотря на всю важность этого плана, внимание автора все же сконцентрировано на человеке. Это эмпирический план, в который включены семья Турбиных и их знакомые, он является для Булгакова той сконструированной моделью действительности, через частную судьбу которой раскрываются исторические закономерности общего, через частную судьбу которой решаются узловые вопросы времени: проблемы интеллигенции и революции, выбора, честности, ответственности и т. д. В этом плане осо-

бенное значение приобретают пространственные характеристики. Пространственная структура у Булгакова очень сложна, основой, ее служит вертикальная трехчленная ось: верх (небо, звезды)—низ (земля)—небытие (ад). Но во втором члене этой оси пространство разворачивается и по горизонтали (замкнутое пространство—жизнь семьи Турбиных, разомкнутое—исторические события). Сложны взаимоотношения и самих членов оси. Так, «земля» и «ад» часто взаимозаменяются или объединяются, а «небо» — «земля», переходя из эмпирического плана в космический, приобретают философский характер. Инвариантами структуры членов оси (звезды—земля) становятся такие антитезы, как добро—зло, логический порядок—торжество хаоса, свет звезд—тьма, в которую погружен город, высокое (возвышенное), низкое (мечты, мысли—дневные заботы, суета), сон—действительность, гармония—отсутствие ее. Сны у Булгакова двоякого рода: демистификаторские (сон—кошмар, сон—бред) и возвышающие (сон—сказка, сон—мечта, сон—будущее). Функция вторых—приближение бытового пространства обыденной жизни. «Культура сознание . . . сопричастны «верху», а звериное, нетворческое начало составляют «низ мироздания»¹¹. Поэтому носители культуры у Булгакова стремятся к тому «верху», свету звезд (сон Турбина о рае).

Пространственные миры у Булгакова не имеют границ. Так, ад—это и мертвецкая, куда Николка спускается за Наем, но и крошечная мгла холодной ночи, в которую петлюровцы перерезали юнкеров, убивали евреев. Нарушение границ возможно и в антитезе небо—земля, когда свет пятиконечной красноамериканской звезды соединяется со светом небесных звезд.

В космическом плане—апокалиптических предсказаний и видений, звездных миров—ведутся поиски вечных законов гармонии мира и человека, принципов высшей справедливости. В апокалиптичности романа проявляется тот космический грандиозный смысл, которой Булгаков придавал происходящим событиям.

Человек у него проверяется и историческим—выбором места в борьбе, и вечным—любовью, смертью. Оказавшись трусом и лгуном в выборе борющейся партии, Гальберг оказывается предателем и в любви. Прямая зависимость проводится также и между рыцарством Турбиных в жизни и в любви.

У Булгакова явственно звучит и дантевский мотив нисхождения в ад (описание поисков трупа Ная), и поиска рая—нравственного (сон Алексея о рае) и земного, человеческого (сон Петьки Щеглова). Космический план «Белой гвардии» и стремится передать нам прекрасное, красоту жизни, освобожденной от «случайных черт».

Введение космического плана не могло не повлечь за собой придание некоторой торжественности стилю и не повлиять на композицию. «Изменение сюжетной структуры связано с большими изменениями в стилисти-

¹¹ Ю. М. Лотман, *Структура художественного текста*, Издательство «Искусство», Москва, 1970, стр. 273

ческой структуре литературного произведения, прежде всего, в формах повествования . . . , а также в приемах композиции»¹².

Историзм изменил не только сюжетную конструкцию, но и композицию традиционного романа. Повествование о Турбинных прерывается. Первоначально концентрическая, композиция начинает ломаться, история возникает как самостоятельный второй концентр, в начале—удаленный, а затем все более пересекающийся и, наконец, сливающийся с первым (семья Турбиных). Описание приобретает черты раскованности, масштабности, эпопейности. Это, в свою очередь, изменило и соотношение авторской речи и речи действующих лиц в романе. Сама стилистика авторской речи не однородна. Булгаков не хроникер событий, но и не сказатель. Автор—активное лицо, но не действующее в романе. Автор не передает повествование выдуманному персонажу, но разграничивает тональность авторской речи в зависимости от сюжетно—композиционных поворотов.

«Белая гвардия» похожа на полотна импрессионистов. «Это книга впечатлений, а не мыслей, альбом зарисовок с натуры, а не законченная картина, — тут и секрет ее обаяния»¹³. Булгаков набрасывает изолированные сценки, искусно связывая их в одно. Весь роман пронизан действием, звуком, весьма театрален (что и уловили его современники), причем театральность эта—симфонического характера.

Некоторые критики (в частности, В. Лакшин, А. Берзер) писали о музыкальности, ритмическом разнообразии прозы Булгакова. Нам кажется, что можно в этом смысле пойти дальше и сравнить построение булгаковского романа с симфониями (в частности, было бы небезынтересно сравнить его с шестой симфонией П. И. Чайковского). В торжественном вступлении возникает тема надличного, вечного— в образе двух светящихся звезд—антагонистов—Венеры и Марса. Это надличное звучит и как тема фатума, гибели (смерть матери). Два основных плана—семейный и исторически—событийный развиваются как две партии—в их вариациях, переплетениях, перерастании друг в друга. Они различны не только по масштабу, но и по темпу. Если семейные события несколько замедлены, подробны (*andante*), то исторические—лихорадочно—убыстрены, даны в завихрении (*allegro*). Здесь встретим и островки идеального—в виде женственного начала (любовь Елены, Юлии) и фантастическое—насмешливо—ироническое скерцо (описание петлюровского парада), и свой реквием павшим (сон Алексея Турбина). А кольцевое построение—типа рондо—возвращает нас в конце к свету звезд, переосмысливая их зловещий фатальный смысл. Красноармеец не только освещен этим двойным светом, но и его пятиконечная звезда излучает ответный свет. Кода финала объединяет и трагическое отпевание павшим и льющей на земле крови и торжественный гимн торжеству жизни и ее красоте.

Булгаков различает два типа музыки : музыку камерную и могучую, полифоническую. Камерная музыка связана у него с замкнутым про-

¹² В. В. Виноградов, *Сюжет и стиль*, Издательство АН СССР, Москва, 1963 г., стр. 187.

¹³ К. Рудницкий, *цит. раб.*, стр. 189.

странством, со звуками фортепьяно, гитары, ходом маятника часов в квартире Турбиных, попискиванием птицы Лариосика. Камерной музыке у Булгакова противостоит могучая музыка истории и стихии—выстрелы пушек, пулеметов, шум толпы, шаркане многих сотен ног (в гимназии), анонимные реплики и т. д. Герои ведут мучительные поиски конструктивного, целесообразного начала в стихии. Они прислушиваются к выстрелам, голосам в толпе, вою ветра. Каждый персонаж сопровождается особой, ему присущей музыкальной нотой, которая дополняет его характеристики.

Тревоги Елены—жены, Елены—сестры, хозяйки дома сопровождаются тиканьем и боем многочисленных часов, Николка не разлучен с гитарой, «трень» которой свидетельствует о несформленности, неопределенности его характера, Шервинский—с пышной оперной музыкой, Лариосик—с пеньем канарейки, Тальберг—с противоположным боем паровоза и несерьезным мотивчиком оперетки. Исторические события похожи на песни kobзарей, могучие и трагичные, широкие и грозные. Недаром, в них Булгаков обращается к сознательным реминисценциям из «Слова о полку Игореве» — величайшей эпической песни русского народа. Эпическое и лирическое—это две основные линии в полифонии булгаковского романа. В финале (сон) — эта полифония наиболее явственна—в виде самостоятельного звучания разных голосов, не подчиненных автору. Заключительный аккорд все же остается за лирикой.

Большой любитель музыки, особенно Вагнера, Булгаков в этом романе обнаруживает тонкий слух, чувство ритма, умения заставить звучать все — начиная с людей, природы, событий до отдельных вещей и предметов.

Изменения в структуре сюжета влекли за собой и изменения принципов речевого строения романа¹⁴. Повествовательный стиль все более вытесняется драматическими сценами. Булгаков не столько ориентирует на чтение и зрительные ситуации, сколько на слуховое восприятие романа. Отсюда—его музыкальность, многоголосье, многозвучность. Булгаков придает важное значение живому звучащему слову, даже статичные картины он стремится драматизировать, представить в виде диалогической или анонимно—звучащей речи (сцена парада Петлюры, сцена в гимназии, на Владимирской горке).

Многоголосие в «Белой гвардии» создается воспроизведением перекрестных разговоров (парад и крестный ход, воссозданием событий через песню («Съемки», которые поет Николка), цитату (чтение «Красноармейской азбуки» Маяковского), через «словесный жест» (комментарии к речи). Прием многоголосья обогащается и множественностью социальных характеристик, сопоставлением социально однородных, но разнообразных по личным свойствам, фигур. (белогвардейцы—офицеры в гимназии). У Булгакова бытие царит над историческим временем, оно шире всех событий, дел, целей, метаний героев. Бытие становится у него эластичным, терпает

¹⁴ В. В. Виноградов, *цит. раб.*, стр. 189.

стержневидность, как это было присуще классическому роману, — именно вследствие того, что он соотносит эпохальное, историческое с вечным, вне-
 личным. Но в это же время исторический характер бытия проявляется в его
 вариационности, что в свою очередь влияет на композицию — толкает ав-
 тора к параллелизму мотивировок, судеб, решений. У Булгакова тройное
 видение в трактовке событий. Он смотрит на город и историю сверху,
 с большого расстояния (порой, равного дистанции до Марса и Венеры),
 через «магический кристалл» — укрупняя события, различая уже месяц,
 дни, и, наконец, снизу вверх, с земли — на Марс и Венеру, на вечность, на
 то будущее, что ждет эту Землю. В противопоставлении звездного и земного
 миров автор отдает предпочтение логической ясности закономерностей
 вневременного, звездного, вечного мира.

В финале все подспудное обычно проступает на поверхность. Этим
 подспудным у Булгакова была абстрактная общегуманистическая оценка
 человеческой личности. Это дало повод к пересмыслению библейской ци-
 таты: не мир, но меч. Отсюда и образ креста-меча на Владимирской горке,
 как символ расколотого мира. Но меч исчезнет, а гармонический свет звезд
 останется. Для Булгакова мир не только шире и первичнее сознания чело-
 века. Он значительнее, масштабнее. Поэтому — Город, природа, звездное
 небо — это тот высший концентрический круг, который обладает истиной,
 к которой стремятся, но не приближаются окончательно два других — исто-
 рические действия и личностные мирки. Сознывая это, автор простался со
 своими героями и устремлял свой взгляд в будущее, то будущее, которое
 по заслугам оценит всех, расставит все на свои места и произнесет свой
 суровый приговор. Писатель жаждал лишь, чтобы этот приговор был
 справедлив.

В «Белой гвардии» Булгаков выступает как большой художник, а
 «заключенная в его . . . производстве правда событий и характеров часто
 ведет читательскую мысль дальше рубежей, каких достиг писатель в поли-
 тическом понимании изображаемых им конфликтов и нравственных кол-
 лизий»¹⁵.

OMUL ȘI ISTORIA ÎN ROMANUL LUI MIHAIL BULGAROV „GARDA ALBĂ“

(REZUMAT)

„Garda albă“ marchează o nouă etapă în evoluția gândirii lui Bulgakov,
 o nouă înțelegere a istoriei, a principiului istorismului. Acest roman este o ana-
 liză poetică a esenței istorice a unei epoci extraordinar de complexe. În lucrare
 este analizată influența principiului istorismului asupra structurii romanului,
 este relevată originalitatea lui Bulgakov în tratarea problemei „Revoluția și
 intelectualitatea“, este scos în relief rolul factorilor obiectivi și subiectivi în
 istorie.

¹⁵ А. Караганов, *Драма виноватых*, «Литературная газета» от 6-го января
 1971 г., стр. 8.

În tratarea personajelor, autorul se bazează pe principiile sociale și morale. Drama trăită de garda albă este înțeleasă și zugrăvită de scriitor ca drama celor vinovați față de poporul rus.

Procesul lent al pătrunderii personajelor în esența vieții duce la o serie de accente noi : contopirea acțiunii epice cu reacția lirică, conflictul dintre timpul psihologic al personajelor și cel istoric, introducerea vocii autorului care corectează aprecierile personajelor, schimbarea atitudinii față de eroi.

Bulgakov se îndepărtează de tipul romanului rus clasic, acțiunea se petrece pe mai multe planuri : istoric, empiric și cosmic. În structura empirică o importanță primordială o capătă caracteristicile spațiale complexe, care trec în invariante de ordin logic, moral, interpretativ etc.

Istorismul a influențat nu numai schimbarea construcției subiectului, ci și compoziția tradițională a romanului rus : inițial concentrică, ea capătă treptat trăsături epopeice.

Istorismul modifică și stilul romanului, care devine polifonic. Polifonia se manifestă în multitudinea caracterelor sociale, în introducerea unor replici „încrucișate“, în folosirea citatelor, a „gestului verbal“, în redarea subtextului unor scene prin cîntec, melodie etc. Prin construcția sa romanul se apropie de marile simfonii ale lui P. I. Ceaikovski.

În tratarea problemei „omul și istoria“, Bulgakov apelează la unele simboluri (lumina siderală, crucifixul, paloșul etc.), la citate apocaliptice care slujesc ca punte de legătură între legile eterne ale armoniei în lume și societatea omenescă.

„Garda albă“ a intrat pe merit în fondul de aur al literaturii sovietice despre revoluție și războiul civil.

MAN AND HISTORY IN MICHAEL BULGAKOV'S NOVEL „THE WHITE GUARD“

(SUMMARY)

„The white Guard“ represents a new period in the evolution of Bulgakov's thinking, a new understanding of history, of the principle of historicism. This novel is a poetic analysis of the historical essence of an extraordinarily complex epoch. In the paper, the author analyzes the influence of the principle of historicism upon structure, points out B's originality in the treatment of the problem „The Revolution and intellectuals“, and underlines the part played by objective and subjective factors in history.

In the treatment of the characters, the writer relies on social and moral principles. The drama lived by the white guard is understood and depicted by the novelist as the drama of those guilty towards the Russian people.

The slow process of penetration of the characters into the essence of life leads to a series of new accents: the fusion of the epic action with the lyrical reaction, the conflict between the psychological time of the personages and the historical time, the change of attitude towards the heroes.

Bulgakov does not follow the tracks of the classical Russian novel; the action displays itself on several planes: historical, empirical and cosmic. Within itself on several planes: historical, empirical and cosmic. Within the empiric structure, an outstanding importance have the complex spatial characteristics, which pass into invariants of logical, moral interpretative etc. types.

The historicism influenced not only the change of subject structure, but also the traditional composition of the Russian novel: initially concentric, it gradually acquired epic features.

The historicism modified also the style of the novel, which becomes poliphonic. Poliphony manifests itself in the multitude of social characters, in the introduction of „cross“ retors, in the use of quotations, of „verbal gesture“, in rendering the subtext of some scenes by means of songs, melodies etc. Through its structure constriction, the novel resembles Tchaikovski's great symphonies.

Treating the problem „the man and the history“, Bulgakov resorts to some symbols (sidereal light, crucifix, sword etc.), to apocalyptic quotations which link the everlasting laws of world harmony and the human society.

„The white Guard“ is a most valuable achievement of the soviet literature on revolution and the civil war.

MAN AND HISTORY IN MICHAEL BULGAKOV'S NOVEL „THE WHITE GUARD“

(SUMMARY)

„The white Guard“ represents a new period in the evolution of Bulgakov's thinking: a new understanding of history, of the principle of historicism. This novel is a poetic analysis of the historical essence of an extraordinarily complex epoch. In the paper, the author analyses the influence of the principle of historicism upon structure, points out its originality in the treatment of the problem „The Revolution and intellectuals“, and underlines the part played by objective and subjective factors in history.

In the treatment of the character, the writer relies on social and moral principles. The drama lived by the white guard is understood and depicted by the novelist as the drama of those fully towards the Russian people.

The slow process of penetration of the characters into the essence of the epoch leads to a series of new accents: the fusion of the epic action with the lyrical reaction, the conflict between the psychological time of the characters and the historical time, the change of attitude towards the nation.

LA DRAMATURGIE SARTRIENNE — DÉMONSTRATION ET DIALOGUE

PAR

MARGARETA GYURCSIK

Le théâtre de Sartre est généralement interprété comme une illustration de son système philosophique. L'auteur a contribué lui-même en certaine mesure à imposer une telle interprétation : il a jugé nécessaire de préciser ses intentions idéologiques dans les nombreux articles et interviews occasionnés par la création de ses pièces : il a présenté les idées philosophiques, politiques, éthiques, qu'il avait mises en équation littéraire. Les indications de l'auteur constituent le modèle d'une lecture invariante du théâtre sartrien. Un tel modèle n'est pas censé prévenir les divergences d'interprétation littéraire : l'auteur a en vue, tout premièrement, la nécessité, pour le lecteur, de saisir le plus exactement possible le message idéologique : c'est qu'à la suite du dialogue qui s'établit entre les textes théoriques et les textes littéraires de Sartre, toute lecture d'un texte littéraire, autre que celle suggérée par l'auteur, peut périliter la lecture des autres textes, non-littéraires, et dévoiler les contradictions du système philosophique. Sartre était d'ailleurs conscient du fait que l'interprétation idéologique de certaines de ses pièces — notamment „Les Mains sales“ — avait prêté à des confusions qui avaient mis en question toute sa pensée théorique à cette époque—là.

C'est pour sauvegarder l'intégrité de son système que Sartre donne lui-même un modèle de lecture idéologique de son théâtre. L'auteur tend ainsi à s'asservir idéologiquement les lecteurs, en leur démontrant la subordination du texte dramatique à l'idéologie sartrienne.

A la suite des interprétations fournies par Sartre lui-même, la critique littéraire s'est généralement bornée à une lecture idéologique de son théâtre, sans analyser sa valeur et ses limites esthétiques. Ainsi, P.-H. Simon attribue la valeur de la dramaturgie sartrienne à la mise en scène de la catégorie philosophique de la liberté, sans s'attacher à en analyser les implications esthétiques. Paul Surer explique les limites de certaines pièces sartriennes, „Les Séquestrés d'Altona“ entre autres, par le fait que Sartre a renoncé aux thèmes universels en faveur des thèmes d'actualité². Le relativisme de telles attitudes criti-

¹ Cf. P. — H. Simon, *Histoire de la littérature française au XX-e siècle*, A. Colin 1961, pp. 177—181

² Cf. Paul Surer, *Teatrul francez contemporan*, ELU 1968, pp. 268—278

ques est bien évident. Francis Jeanson, l'auteur de l'analyse la plus pertinente du théâtre sartrien, donne lui aussi une lecture des intentions idéologiques plutôt qu'une lecture critique du texte même³. Cette situation de l'exégèse de la dramaturgie sartrienne a permis à Michel Contat d'affirmer que : „Ici et là sont bien parus des articles plus réfléchis qui, au détour de telle ou telle pièce ou à propos de tel aspect du théâtre sartrien, proposent de ce dernier une appréciation motivée. Mais aucune étude d'ensemble, portant aussi bien sur les significations idéologiques des dix pièces de Sartre que sur les vastes problèmes esthétiques qu'elles suscitent, n'a jusqu'ici vu le jour dans la critique française⁴.

En effet, les analyses du théâtre sartrien entreprises jusqu'à présent se limitent à démontrer, dans la majeure partie des cas, la subordination du texte littéraire au système philosophique de l'auteur : autrement dit, la lecture du texte est remplacée par la lecture de ses pré-textes.

Une telle lecture serait partiellement justifiée si le système philosophique sartrien était rigoureusement construit et si sa dramaturgie en reflétait l'univocité. Or dans le cas de la création sartrienne, il ne s'agit pas d'une subordination passive du texte littéraire au texte philosophique, mais d'une contamination réciproque, ce qui entraîne la présence, d'une part et d'autre, de l'opposition entre le langage scientifique/univoque et le langage littéraire : le discours scientifique tend à briser son univocité par la pratique du paradoxe propre au langage littéraire. D'autre part, il y a la tendance de rendre univoque le texte dramatique, par la configuration d'un message, conformément à l'idéologie de l'auteur.

Cependant, les meilleurs textes dramatiques sartriens ont une structure littéraire capable de produire des significations qui dépassent ou contredisent les intentions idéologiques manifestes de Sartre, ce qui leur confère une autonomie relative par rapport à son système philosophique, dans la mesure où celui-ci est rigoureusement construit.

Il en résulte que le théâtre de Sartre n'est pas uniquement l'illustration des grands thèmes de la philosophie existentialiste. Par conséquent, il ne doit pas être lu à un niveau exclusivement idéologique ou thématique, comme l'auteur et la majorité de ses critiques semblent le suggérer. La lecture peut par contre trouver d'autres sens à côté de ceux — et surtout contre ceux — que l'auteur impose lui-même à ses lecteurs.

Un tel dynamisme sémantique est propre à l'une des meilleures pièces de Sartre, „Les Mains sales“. oeuvre à caractère idéologique manifeste. Il y a, pour cette pièce aussi, un modèle de lecture de l'auteur, qui s'efforce d'en préciser les intentions idéologiques. Selon ses propres déclarations, il a été intéressé en premier lieu par les problèmes de la praxis : „Voici ce qui m'intéresse : la nécessité dialectique à l'intérieur d'une praxis“⁵. Il a conçu la pièce comme une

³ Cf. Francis Jeanson, *Sartre par lui-même*, Écrivains de toujours Aux Éditions du Seuil, 1971

⁴ Michel Contat, *Explication des Séquestrés d'Altona de J. — P. Sartre*, Archives des lettres modernes, 1968, p. 4

⁵ „Una intervista a J. — P. Sartre“, interview par Paolo Caruso, Torino, 1964, in Michel Contat — Michel Rybalka, „Les Écrits de Sartre“, Gallimard, 1970, p. 183

illustration de la relation conflictuelle entre „le réalisme révolutionnaire“ représenté par le personnage Hoederer, et l'„idéalisme révolutionnaire“ représenté par le personnage Hugo. Le premier est le chef du parti prolétarien, le second, un jeune bourgeois qui a quitté sa classe sociale et sa famille afin d'adhérer à ce parti. Mais Hugo n'accepte ni la politique de Hoederer, ni la discipline du parti. Sartre explique le comportement de son personnage par le fait qu'il „obéit encore à l'idéalisme bourgeois qui, précisément, l'a fait se révolter contre sa classe et qu'il ne parvient pas à surmonter“⁶. L'auteur définit ainsi son personnage : „Mon héros est un jeune bourgeois qui, par idéologie, s'est engagé dans un parti prolétarien, mais qui, devant le réalisme exigé par l'action, ne peut se dégager des catégories idéalistes qui, précisément, l'ont poussé à se désolidariser de sa classe“⁷. La lecture de l'auteur précise encore son attitude envers ses personnages et marque sa préférence, au point de vue idéologique, pour Hoederer : „...j'ai la plus grande compréhension pour l'attitude de Hugo, mais vous avez tort de penser que je m'incarne en lui. Je m'incarne en Hoederer ; idéalement, bien sûr : ne croyez pas que je prétende être Hoederer... Hoederer est celui que je voudrais être si j'étais un révolutionnaire“⁸. Il y a au moins deux aspects essentiels que le modèle de lecture donné par l'auteur impose à notre attention : premièrement, Sartre trouve des explications d'ordre idéologique pour le comportement de ses personnages : aussi le comportement de Hugo s'expliquerait-il par le fait que celui-ci ne peut pas se détacher des catégories de l'idéalisme. Deuxièmement, on remarque que tous les efforts de la lecture sartrienne de la pièce convergent vers la mise au point des idées et des intentions de l'auteur, afin d'éviter toute possibilité de confusion idéologique.

Les efforts de la critique se dirigent généralement du même côté : ainsi F. Jeanson décèle dans la pièce une double intention de l'auteur : de présenter non plus un individu, mais une collectivité en quête de sa liberté, représentant une classe sociale bien déterminée, le prolétariat, et d'opposer la morale individualiste à la morale de l'efficacité des communistes⁹.

Le message de la pièce est déchiffré par Jeanson dans la perspective d'une signification qui se détache de toute la création dramatique sartrienne : „L'intellectuel est voué à l'échec dans la mesure où, tout entier tourné vers soi, il dresse son propre problème entre lui et les autres hommes. alors même qu'il prétend se préoccuper de leur sort, se consacrer à leur cause“¹⁰.

L'analyse de Jeanson opère avec les principales catégories de l'idéologie sartrienne. Cependant la structure de la pièce ne se laisse pas réduire à ces rapports entre des catégories philosophiques : le texte refuse l'univocité de la démarche scientifique, parce qu'au niveau dramatique, le débat idéologique et politique implique les valeurs multiples des catégories du jeu.

⁶ „Dans les Mains sales J. — P. Sartre pose le problème de la fin et des moyens“, interview par René Guilly, *Combat*, 31 mars 1948 in Contat-Rybalka, *op. cit.*, p. 180

⁷ „Demain au Théâtre Antoine, J. — P. Sartre prendra position devant le problème de l'engagement politique“, interview par Pierre-André Baude, *L'Aube*, 1 avril 1948, in Contat-Rybalka, *op. cit.*, p. 180

⁸ Cf. Contat-Rybalka, *op. cit.*, p. 183

⁹ Cf. F. Jeanson, *op. cit.*, pp. 33 et 47

¹⁰ *idem*, pp. 47—48

Dans la pensée sartrienne, la notion de jeu detient une place de premier ordre. Dans „L'Etre et le néant“ Sartre s'attache à démontrer que toute existence humaine est existence jouée.

En postulant que l'existence précède l'essence, que l'être humain n'a pas d'essence immuable, qu'il n'est pas définissable à l'avance et que, par conséquent, il a la capacité de se choisir tel ou tel, de „s'inventer“, Sartre est amené à considérer que l'être humain se définit „comme non-coïncidence avec soi, non identité par rapport à soi“¹¹. Cette existence „à distance de soi“ est une existence „en représentation“, car, selon Sartre, le propre de l'homme est de „jouer à l'être“, c'est-à-dire de ne jamais coïncider avec lui-même et de n'être ce qu'il est qu'en „représentation“. Il en résulte la définition sartrienne de l'existence en tant que jeu : „exister, c'est d'abord jouer“. L'homme sartrien ne peut être ce qu'il a à être qu'en jouant à l'être : il se déploie dans une multitude d'attitudes et de conduites, sans toutefois s'identifier à aucune. Mais le jeu, dans la conception sartrienne, ne se réduit pas à cette „forme que prend l'existence lorsqu'elle s'actualise et se déploie dans la multiplicité des situations concrètes où l'être vit en représentation pour lui-même et pour les autres. Il est encore et avant tout la forme primordiale, l'essence pure d'une existence livrée à elle-même“¹². Le jeu, c'est le critère de l'authenticité de l'existence : „Ainsi, le jeu n'est pas simple forme d'existence parmi les autres : il est l'existence dans ce qu'elle a d'authentique, la forme à priori de toute existence“¹³.

Il est aussi un signe de la liberté : „dès qu'un homme se saisit comme libre et veut user de sa liberté, quelle que puisse être d'ailleurs son angoisse, son activité est de jeu“¹⁴.

C'est cette „réalité d'un jeu existentiel“ qui fonde chez Sartre la dialectique de l'être : „Tout dans l'existence de l'homme pris comme être dialectique résulte du jeu qui, se creusant dans son être même, le tient à distance de soi, le fait être pour soi. Sans ce jeu, pas d'avènement de la conscience, pas de renversement du nature au naturant, pas de reprise et de saut faisant du produit un producteur et du producteur son propre produit“¹⁵. Selon Sartre, l'homme sait qu'il joue, mais il ne le reconnaît pas : il se prend au sérieux, c'est-à-dire il croit être ce qu'il joue à être. Il est conscient de sa position d'acteur qui incarne un ou plusieurs personnages. qui joue la comédie, mais il ne l'avoue ni à lui-même ni aux autres.

Sartre postule donc le jeu comme dimension nécessaire de l'homme et de toute activité humaine.

C'est sur cette conception ludique de l'existence que repose la pièce „Les Mains sales“. Mais dans le texte littéraire le jeu n'est pas réduit à sa dimension existentielle : il est impliqué dans les éléments spécifiquement littéraires du texte, à savoir dans le langage, les situations dramatiques, le comportement des personnages, ce qui crée une structure ludique.

¹¹ Jacques Henriot, *Le Jeu*, PUF, 1969, Collection SUP, p. 7

¹² *idem*, p. 9

¹³ *ibidem*

¹⁴ J. — P. Sartre, *L'Etre et le Néant*, Gallimard, 1943, p. 669

¹⁵ J. Henriot, *op. cit.*, p. 102

L'existence des situations de jeu les rôles que les personnages jouent consciemment, la présence du jeu au niveau du langage, en tant que catégorie générale des répliques des personnages, nous permettent d'affirmer que la pièce est, par sa structure même, un discours sur le jeu, sur sa stratégie et ses règles, sur les valeurs qu'il implique.

La pièce est organisée comme un double discours : le discours de l'auteur (dans le premier et le dernier tableau), et le discours du personnage Hugo qui devient narrateur dans les autres tableaux. L'auteur énonce le conflit (premier tableau) et en présente la résolution (dernier tableau). Son discours est objectif : il se limite à décrire les faits, sans les interpréter. Le discours du personnage constitue par contre une interprétation des faits : le personnage — narrateur est le seul à connaître ce qui est réellement arrivé entre le moment où il a choisi de tuer Hoederer (tableau II) et l'accomplissement de son acte (tableau VI). En cette qualité il a la possibilité de choisir et même d'inventer des situations et d'arranger sa propre image, ou, mieux encore, ses images successives, qu'il va présenter aux autres. La distance entre le moment du choix et le moment de l'action nous apparaît comme un espace du jeu. Dans cet espace, le personnage dévoile son comportement ludique en créant des situations et en utilisant un langage propres au jeu.

Les caractères de son jeu sont notamment „l'incertitude ou l'imprévisibilité, „la duplicité“ et „l'illusion“¹⁶. L'incertitude se manifeste en cela que le personnage agit sans que l'on puisse entrevoir tous les effets possibles de ses actes : d'où les surprises et les renversements de situations, qui remplissent la distance entre le projet et son accomplissement. La duplicité s'exprime dans le recul, le détachement du personnage par rapport à ses actes : il regarde faire les autres et se regarde faire lui-même, conscient qu'il est en train de jouer : „Hugo : Je les regardais fouiller (Georges et Slick-n.n) et je me disais : „Nous jouons la comédie“¹⁷. Cette conscience de participer à une activité ludique est intimement liée à l'illusion, qui consiste dans la volonté de transformer l'acte en jeu

Le jeu est saisi tout premièrement par le lecteur au niveau du langage des personnages, grâce à l'emploi fréquent des mots de la sphère sémantique de la notion de jeu : *jouer, comédie, acteur, rôle, farce, décor*,

Le jeu est également visible—on dirait même ostensiblement visible — dans la comédie du couple jouée par Hugo et sa femme Jessica, sous le signe d'une question obsédante : „On joue ou on ne joue pas ?“. Le comportement du couple est par excellence ludique. Les deux personnages contrefont la sincérité, la sérieux, la confiance, la jalousie. Le mariage n'est qu'une comédie, car le jeu devient le seul mode d'exister : les personnages en sont les prisonniers, ils ne peuvent plus s'en détacher :

„Hugo : Je n'ai pas l'air convaincu, hein ?

Jessica : Pas du tout : tu joues mal ton rôle.

Hugo : Mais je ne joue pas, Jessica.

¹⁶ Apud J. Henriot, *op. cit.*

¹⁷ J. — P. Sartre, *Les Mains sales*, Gallimard, collection Folio, 1972 p. 111. Nous renverrons désormais à cette édition.

Jessica : Si, tu joues.

Hugo : Non, c'est toi. C'est toujours toi." (p.111).

Les situations créées par les deux personnages sont ludiques elles aussi :

„Hugo : Rends—moi ce revolver.

Jessica: Jamais de la vie: je l'ai gagné. Sans moi tu te serais fait prendre.

Hugo : Rends-moi ce revolver.

.....
Hugo fait semblant de se résigner, se jette sur elle même jeu qu'à la première scène, ils tombent sur le lit, luttent, crient et rient. Hugo finit par lui arracher le revolver pendant que le rideau tombe et qu'elle crie : Attention ! Attention ! Le revolver va partir." (p.112)

Le comportement ludique des personnages, la transformation du jeu en principe existentiel, conduisent à sa généralisation au détriment du réel et la à la dégradation de celui-ci : „Rien n'est vrai" dit Jessica (p.110). Dans le cas de Hugo, la disparition des limites entre le vrai et le jeu engendre le statut foncièrement ambigu du personnage : „Hugo : Ha ! Ha ! Est-ce que je joue ? Est-ce que je suis sérieux ? Mystère..." (p.70). Même plus, ce jeu acquiert des dimensions grotesques lorsqu'il est envisagé dans une perspective plus vaste : „Hugo : ... C'est devenu insupportable : tu ne peux plus me regarder sans rire. Ce sera joli quand nous aurons cinquante ans" (p.116).

A partir du moment où le lecteur saisit la présence du jeu, celui même qui se serait laissé tromper par les bonnes intentions de Hugo, par ses déclarations en faveur de l'action sociale, se met à douter de la bonne foi du personnage. Son statut ambigu, son comportement par excellence ludique dans les scènes avec Jessica, mettent en question la valeur de ses actes et suggèrent la possibilité d'un comportement généralement ludique.

En effet, l'analyse découvre que tous les actes de Hugo, notamment la rupture avec sa classe et sa famille, l'entrée dans le parti révolutionnaire, le choix de l'acte politique, le choix de sa propre mort, sont autant de rôles joués par le personnage.

Hugo explique la rupture avec sa classe et sa famille par son refus d'accepter l'exploitation et l'injustice. Cette signification de l'acte se maintient cependant à un niveau exclusivement déclaratif, car le comportement du personnage attribue à cette rupture une toute autre signification : la vie de sa classe et de sa famille constitue pour Hugo un jeu qu'il ne veut pas accepter, parce qu'on lui offre toujours un rôle secondaire : „Hugo : Pour une fois, tu as raison, mon grand camarade : l'appétit, je ne sais pas ce que c'est. Si tu avais vu les phosphatines de mon enfance, j'en laissais la moitié. Quel gaspillage ! Alors, on m'ouvrait la bouche, on me disait : une cuillerée pour papa, une cuillerée pour maman, une cuillerée pour la tante Anna." (p. 92). Dans ce jeu, Hugo a un rôle de figurant : il est pleinement conscient de sa position passive et la compare aux possibilités offertes par un autre milieu social, voire un autre rôle : „On m'a fait prendre de l'huile de foie de morue : ça, c'est le comble du luxe : une drogue pour te donner faim pendant que les autres, dans la rue, se seraient vendus pour un bifteck ; je les voyais passer de ma fenêtre avec leur pancarte „Donnez-nous du pain". Et j'allais m'asseoir à table. Mange, Hugo. Mange.

Une cuillerée pour le gardien qui est en chômage, une cuillerée pour la vieille qui ramasse les épluchures dans la poubelle, une cuillerée pour la famille du charpentier qui s'est cassé la jambe. „(idem). La rupture avec sa famille et sa classe met fin à ce jeu. Hugo ne tarde pas à le remplacer par un autre, où il choisit lui-même son rôle, sans être dirigé par les autres. Aussi la rupture avec le passé signifie -t-elle le passage de la passivité à l'action, envisagée comme activité ludique, ou, en d'autres termes, le passage de la condition de spectateur à celle d'acteur. D'autre part, cette rupture est en elle-même un rôle : en effet, il ne s'agit pas d'une rupture réelle. Hugo ne fait que jouer le rôle de l'intellectuel qui se détache de sa classe, de sa famille et de son passé. En réalité, son passé—douze photos de sa jeunesse -l'accompagne toujours : „Jessica : Douze photos de ta jeunesse rêveuse. A trois ans, à six ans, huit, à dix, à douze, à seize. Tu les a emportées quand ton père t'a chassé, elles te suivent partout : comme il faut que tu t'aimes !“ (p. 68). C'est que, malgré ses déclarations, il ne veut pas s'oublier. Hoederer découvre lui aussi ce jeu avec le passé :

„Hoederer :... Pourquoi timbales-tu ton passé dans cette valise puisque tu veux l'enterrer ? (Geste vague de Hugo). De toute façon, tu t'occupes beaucoup de toi.

Hugo : Je suis dans le parti pour m'oublier.

Hoederer : Et tu te rappelles à chaque minute qu'il faut que tu t'oublies.“ (p. 106).

Le comportement ambigu du personnage, le fait qu'il cache aux autres les photos, qui sont autant de ses images, témoignent de sa volonté de ne pas dévoiler son véritable code, à savoir le code de l'acteur qui collectionne les photos des rôles interprétés.

Le thème des photos, doublé par celui du miroir—Hugo aime se regarder dans les glaces—découvre l'intérêt du personnage pour sa propre image, telle qu'elle lui apparaît et surtout telle qu'elle apparaît aux autres. Cet intérêt se place sur deux plans temporels bien distincts : il s'agit, d'une part, de l'intérêt du personnage pour son image passée, qui est déjà figée et dont il veut s'écarter par le choix de chaque nouveau rôle. Il y a, d'autre part, l'intérêt pour son image présente qui lui permet de mesurer la distance qui le sépare d'un passé dont le symbole est le Père. Hugo craint que sa propre image ne soit pas anéantie par celle du père :

„Olga : Alors ? (Un silence. Hugo se regarde dans la glace) Tu te trouves beau ?

Hugo : Je regarde si je ressemble à mon père. Un temps (...) Avec des moustaches, ce serait frappant.“ (p. 43).

Le danger est d'autant plus évident que le personnage entrevoit une identité beaucoup plus profonde, au-delà de la ressemblance physique : la père a été lui aussi acteur dans une pièce politique similaire :

„Hugo : Il m'a dit : „Moi aussi, dans mon temps, j'ai fait partie d'un groupe révolutionnaire ; j'écrivais dans leur journal. Ça te passera comme ça m'a passé...“ (p. 43).

Dans ce contexte, le père représente la règle, l'ordre préétabli. Quant à Hugo, il veut construire sa propre image comme un écart par rapport à la règle, ce

qui place implicitement son comportement sous le signe de la différence, de la distance entre l'individu et les autres. Il masque ainsi le manque de différence, l'identité dans la mesure où son père a eu, lui aussi, un comportement ludique. Il s'ensuit que *l'opposition* entre la règle (le père, les autres) et l'exception (Hugo), et *l'identité* entre les mêmes termes agissent simultanément.

Le personnage ne se situe pas fermement d'un côté ou de l'autre, ce qui crée l'illusion d'un comportement anarchique, si l'on considère que le comportement idéal est fondé sur le choix, sur l'option obligatoire. Hugo fait preuve, par contre, d'une disponibilité et d'une capacité de jouer divers rôles afin d'offrir aux autres le spectacle de sa propre personnalité d'exception : „Hugo : Alors, je prendrais un pétard et j'irais descendre un flic sur la Place Royale ou avec un peu de chance un milicien. Et puis, j'attendrais à côté du cadavre pour voir ce qui, m'arriverait. “ (p. 49). Cette disponibilité „anarchique“ rend suspecte aux yeux du lecteur le choix même de l'action révolutionnaire. En effet, le personnage n'est pas intéressée par la valeur politique de ses actes : ce qui le préoccupe, c'est l'impression qu'il va produire, le succès qu'il va remporter. Dans le fragment qui suit, le personnage s'adresse à ceux qui lui ont confié la mission politique, et sa vision ludique transforme l'acte politique en spectacle : „Avant la fin de la semaine, vous serez ici, tous les deux, par une nuit pareille, et vous attendrez les nouvelles : et vous serez inquiets et vous parlerez de moi et je compterai pour vous. Et vous vous demanderez : qu'est-ce qu'il fait ? Et puis il y aura un coup de téléphone ou bien quelqu'un frappera à la porte et vous sourirez comme vous faites à présent et vous direz : Il a réussi“/p.54/. Le comportement du personnage dans cette scène est par excellence celui de l'acteur qui, après avoir choisi son rôle, pense au succès et imagine la réaction favorable du public. Hugo a besoin de spectateurs qui applaudissent au spectacle offert par sa personnalité d'exception, et cela est visible tout au long de la pièce. Il n'agit que lorsqu'on le regarde faire, ce qui confère au regard des autres la fonction de conditionner ses actes. Même l'acte politique est provoqué par la présence des autres : Hugo n'essaie pas de tuer Hoederer lorsqu'ils sont seuls ; les deux tentatives échouées, aussi bien que le meurtre, ont lieu en présence des témoins—spectateurs.

Un tel comportement témoigne de l'appartenance du personnage aux caractères que Karl Leonhard appelle „démonstratifs“¹⁸. Ce qui caractérise les „personnalités démonstratives“, qu'on rencontre fréquemment en tant que personnages littéraires, c'est leur comportement „instable“, leur „talent de jouer divers rôles“ : „Ces personnalités mentent et trompent avec tant de naturel qu'on doit supposer qu'elles sont douées d'un véritable talent de comédien“¹⁸. Le comportement de Hugo est défini notamment par la volonté de transformer chaque acte en rôle et en démonstration. L'acte politique est un tel *acte-rôle* et *démonstration*. Hugo joue au révolutionnaire et les signes en sont bien nombreux -le jeu avec le revolver, la dégradation de la mission politique

¹⁸ Karl Leonhard, *Personalități accentuate în viață și în literatură*, Ed. enciclopedică română, București, 1972, p. 260

¹⁹ *idem*, p. 63 (notre traduction).

en une affaire de famille („Jessica : Mais pourquoi veux-tu le tuer ? Un homme que tu ne connais pas.

Hugo : Pour que ma femme me prenne au sérieux. Est-ce que tu me prendras au sérieux “ —p. 70), la dimension grotesque qu'il donne à sa mission lors d'une scène d'ivresse (IVe tableau, scène VI).

Le meurtre de Hoederer est également un acte-démonstration : Hoederer lui avait dit, quelque temps auparavant : „Tu pourrais me tuer pendant que je te regarde ?... Les vrais tueurs ne soupçonnent même pas ce qui se passe dans les têtes. Toi, tu le sais : pourrais-tu supporter ce qui se passerait dans la mienne si je te voyais me viser ?“/p. 216/. Hugo va répondre à cette question au moment où il va tuer Hoederer : „Vous voyez, Hoederer, je vous regarde dans les yeux et je vise et ma main ne tremble pas et je me fous de ce que vous avez dans la tête“ (p. 226). La démonstration est faite. Par cela, le dilemme de la pièce—Hugo a-t-il commis un acte politique ou un crime passionnel ?—découvre sa vraie dimension—à savoir la dimension ludique.

Il en est de même du choix de sa propre mort. Il s'agit toujours d'un rôle, d'un acte—démonstration : le personnage refuse de se sauver au prix de renoncer à son nom de guerre : Raskolnikoff. C'est que ce nom symbolise une personnalité d'exception et y renoncer équivaldrait à une rechute dans l'anonymat. Hugo garde son nom de guerre et choisit la mort : par cela il offre le spectacle et la démonstration de sa supériorité par rapport aux autres, qu'il considère une masse amorphe, non différenciée.

Le comportement du personnage dévoile ainsi les niveaux de son jeu : le jeu avec l'action, dans la mesure où tous ses actes sont des rôles, en vue d'une démonstration qui consacre sa différence, son écart par rapport aux autres, et le jeu avec le langage. Il y a maintes répliques qui attirent l'attention sur l'importance tout à fait spéciale du langage dans l'existence du personnage : „Olga : Tu parles trop. Hugo. Tu as besoin de parler pour te sentir vivre“—p. p. 21. „Louis : C'est le plus sacré bavard“ —p. 27. „Slick : Il cause trop, votre mari“ —p. 157. „Hugo : Tu ne te rappelles donc pas : je parlais trop“ —p. 15. Son attitude ludique envers le langage crée un décalage entre le mot et l'acte qu'il est censé désigner, ce qui engendre une fausse communication. Le personnage joue avec des mots dont les référents sont soit des choses inconsistantes, soit d'autres mots. Autrement dit, il transforme la réalité en langage, ce qui lui donne l'illusion de la dominer, de jouer avec elle tout comme il joue avec les mots. Ses paroles n'ont plus de consistance, elles sont dépourvues de toute fonction de communication. Jessica dit à ce propos : „Vous ne le connaissez pas. Rien de ce qu'il dit n'a d'importance“/p. 157/. Il en résulte qu'aux yeux de Hugo la réalité cesse d'exister objectivement : elle devient inconsistante ou plus exactement acquiert la même consistance que le rêve : „Hugo : Je ne me suis pas trompé, pour ta chambre. Pas une fois. Tout est comme dans mon souvenir./ Un temps/ Seulement quand j'étais en taule, je me disais : c'est un souvenir. La vraie chambre est là-bas, de l'autre côté du mur. Je suis entré, j'ai regardé ta chambre et elle n'avait pas l'air plus vraie que mon souvenir. La cellule, aussi, c'était un rêve. Et les yeux d'Hoederer, le jour où j'ai tiré sur lui. Tu crois que j'ai une chance de me réveiller ?“/p. 31/. Pour Hugo, rien n'existe

plus réellement: en cette situation, il s'agit, plutôt que de ce que Sartre nommait un „idéalisme révolutionnaire“, d'un idéalisme subjectif qui réduit tout aux représentations du sujet. L'inconsistance des actes du personnage, leur ambiguïté due à l'oscillation permanente entre le réel et l'imaginaire, sont transformés par l'auteur en spectacle linguistique: „Olga: Bien. Nous avons le temps. Qu' est-ce que tu disais? Que tu ne comprenais pas ton acte. Hugo: Je crois plutôt que je le comprends trop. C'est une boîte qu'ouvrent toutes les clefs. Tiens, je peux me dire tout aussi bien, si ça me chante, que j'ai tué par passion politique... Olga, je crois tout. J'en suis à me demander si j'ai tué pour de vrai ... Si tout était une comédie?... Peut-être que ce n'est pas moi qui étais vrai. Peut-être c'était seulement la balle“/p. 233—234/. On découvre dans cette scène la tendance du personnage à effectuer une „lecture de spectateur“ de la réalité, c'est-à-dire de s'en détacher afin d'en nier la représentation objective. Au niveau d'une représentation de la réalité qui a perdu ses dimensions historiques et praxiologiques, le personnage ne reconnaît plus ses actes et ne s'y retrouve plus. Cela lui permet de prendre la distance nécessaire à son jeu.

Le jeu est donc présent à tous les niveaux de la pièce: il est généralisé au détriment du réel. Les limites entre le jeu et le non-jeu sont abolies: le personnage attribue la condition de joueur à l'humanité toute entière, qu'il représente symboliquement par deux termes antinomiques: un père de famille et un assassin: „Hugo: Écoutez donc: un père de famille, c'est jamais un vrai père de famille. Un assassin c'est jamais tout à fait un assassin. Ils jouent, vous comprenez... Tout ça, je vous le dis, c'est de la comédie“/ p. 155/. La seule hypostase humaine qui semble échapper au jeu est la mort: „un mort, c'est un mort pour de vrai“/ p. 155/. Mais pas pour longtemps: „A moins que les morts aussi ne jouent la comédie. Supposez qu'on meure et qu'on découvre que les morts sont des vivants qui jouent à être morts!“/ p. 156/. Au niveau sémantique, cette universalité du jeu est marquée par l'emploi fréquent des énoncés tels: „Nous jouons la comédie“, „Tout ça, je vous le dis, c'est de la comédie“, „C'est une farce“, „Je vis dans un décor“, „Rien ne me semble jamais tout à fait vrai“.

C'est pourquoi, à notre avis la pièce ne s'explique pas uniquement par des catégories idéologiques. Une telle interprétation découvre son insuffisance, car elle ignore la dimension spécifique de la pièce, à savoir la dimension ludique. Le comportement du personnage ne s'explique lui non plus par le simple recours à l'idéologie: il est déterminé par son statut d'être qui joue, qui ne coïncide jamais avec soi et pour qui le jeu est le seul mode d'exister.

Cette constatation nous mène à déceler la contradiction essentielle sur laquelle repose la structure dramatique: l'auteur essaie, par les situations et les actions représentées, de créer un univers tragique autour de la destinée du personnage Hugo. Or ce personnage, par son jeu, convertit constamment la tragédie en farce. Le jeu avec la réalité, par l'intermédiaire du langage, détruit toute dimension tragique de l'univers dramatique et contredit l'intention déclarée de l'auteur. La gravité même de l'acte politique est convertie, par le jeu avec le langage, en spectacle verbal: „Hugo: Je... je l'ai tué parce que j'avais ouvert la porte... Il était là, il tenait Jessica dans ses bras, il avait du rouge à lèvres sur le menton.

C'était trivial. Moi, je vivais depuis longtemps dans la tragédie. C'est pour sauver la tragédie que j'ai tiré." (p. 231).

Cette conversion du sérieux en jeu désigne l'opposition entre le niveau praxiologique-historique et le niveau métaphysique-ludique: Hugo est défini par l'épithète „bavard": il est celui qui parle trop, qui ne fait que parler („Des mots, toujours des mots"—p.128), par opposition à Hoederer qui est l'homme d'action, le militant. C'est l'opposition entre deux hypostases bien distinctes du jeu: l'hypostase individuelle théorique qui postule le jeu en tant que dimension de la catégorie d'existence, et l'hypostase sociale—praxiologique qui postule le jeu en tant que dimension de toute activité pratique, dans la mesure où celle-ci suppose le pouvoir d'imaginer, d'inventer, de „dévancer le présent" (Lénine).

Dans ce contexte, le jeu signifie pour le personnage dramatique sartrien la possibilité de manifester sa liberté de choix et de décision, dans les situations conflictuelles existantes (dans la sphère sociale), ou qu'il crée lui-même (dans la sphère individuelle). Hoederer choisit, au risque de se voir renier par son parti, l'action la plus efficace au point de vue social, dans la perspective d'un avenir qu'il a la capacité de prévenir. Hugo choisit, par contre, en dehors de toute nécessité de la pratique sociale, le comportement optimum en vue de la réalisation d'un projet individuel. Son jeu implique la capacité d'exister à distance de soi, de se choisir et de s'inventer.

A côté de l'opposition idéologique entre les deux personnages, qui existe visiblement dans les intentions de l'auteur, l'analyse de la structure dramatique découvre une nouvelle opposition qui crée une tension spécifique: c'est l'opposition entre les deux hypostases du jeu ou, autrement dit, l'opposition entre la nécessité générale de l'action pratique en tant que jeu stratégique (idéologique) et le jeu particulier du langage du personnage littéraire. Cette contradiction marque l'existence, dans la pièce analysée, de deux codes, distincts et antithétiques: le code idéologique de l'intentionnalité du dramaturge, et le code esthétique du texte dramatique. Contrairement à la nature spécifique du texte littéraire qui exige que le code esthétique représente plus ou moins implicitement un code idéologique qui lui corresponde, dans la pièce de Sartre les deux dimensions du seul code littéraire apparaissent comme deux codes opposés: le code idéologique préexistant est détruit par le code esthétique qui configure, tout au long de la pièce, sa propre idéologie, assez différente sinon opposée à celle, manifeste, de l'auteur.

Au point de vue du code idéologique préétabli, „Les Mains sales" est une pièce sur la révolution et l'engagement politique sur l'efficacité de l'action sur la supériorité de la morale sociale sur la morale individualiste. Dans la mesure où le lecteur se laisse guider par les indications sartriennes préexistantes, il lit la pièce comme une illustration, au niveau déclaratif, de l'idéologie engagée et militante de l'auteur.

Au point de vue du code esthétique, la pièce se présente comme une vision théâtrale du monde en tant que scène de l'action individuelle, où l'homme choisit sa „troupe" voire son groupe social, et le rôle, c'est-à-dire la place qu'il veut occuper dans la hiérarchie des membre du groupe. C'est donc une pièce sur le

jeu, sur le monde comme théâtre et le théâtre comme monde. Dans la mesure où le lecteur se laisse guider par le code impliquée dans la structure dramatique, il saisit la pièce comme représentation ou spectacle de l'individu, et non pas d'une collectivité ou d'une classe. Cette lecture peut découvrir, sur le plan discursif, les contradictions et les limites du système idéologique sartrien, tout d'abord en ce qui concerne le rapport entre l'action individuelle et la pratique sociale. Autrement dit, l'analyse du fonctionnement esthétique de la pièce permet d'avoir une nouvelle perspective sur le système philosophique et contredit même certaines intentions idéologiques de l'auteur. Par cette nouvelle condition, le texte dramatique sartrien cesse d'illustrer passivement la philosophie et engage un dialogue avec elle. Ce dynamisme, que l'analyse peut mettre en évidence dans la majorité des pièces sartriennes, est très intéressant dans „Les Mains sales“.

Théoriquement, Sartre veut illustrer la supériorité de la pratique sociale et l'échec de l'action individuelle. C'est pourquoi il crée une opposition biologique évidente entre les deux protagonistes de la pièce. Hugo est biologiquement faible, dépourvu de force physique : il ne supporte nul contact avec la réalité : „Hugo : ... je sais très bien que je ne supporte pas l'alcool, ni le tabac, ni le chaud, ni le froid, ni l'humidité, ni l'odeur des foins, ni rien du tout.“ (p. 122). Hoederer est par contre puissant, plein de force et de vie, profondément ancré dans la réalité. Il représente aux yeux de Hugo la seule vérité, la seule réalité dans l'immense comédie qu'il joue. Même plus, Hoederer donne une réalité prégnante à tout ce qui l'entoure : „Hugo : Tout ce qu'il touche a l'air vrai. (p.123). Sa supériorité idéologique est tout aussi évidente. Il conçoit la stratégie de l'action pratique avec une lucidité et une force de prévision remarquables. Il est évidemment le porte-parole de l'auteur (le raisonneur) et sa charge conceptuelle est prédominante : son rôle est en premier lieu discursif : il n'agit pas, il parle de la révolution, de l'efficacité de l'action, de l'amour des hommes tout en restant égal avec lui-même et avec l'idéologie qu'il est censé représenter. Au point de vue dramatique, Hoederer est le personnage qui subit toujours l'action des autres. Or, dans le texte dramatique, agir signifie produire des significations. Hoederer, lui, n'agit pas, donc il ne produit pas de significations, il ne fait que porter des sens préexistants. Même plus, sa passivité en ce qui concerne l'activité signifiante constitue finalement l'objet de la dispute de deux forces productrices de significations contraires : Louis (le chef révolutionnaire) et Hugo (l'intellectuel anarchiste). Hoederer mort est comme une page blanche qu'on peut écrire en lui prêtant n'importe quel sens. C'est le sens de Hugo qui l'emporte : à la fin de la pièce, Hoederer cesse de fonctionner en tant que personnage autonome et devient la création de Hugo. Le jeu de Hugo finit par inclure dans sa sphère celui de Hoederer, en annulant les sens portés automatiquement par celui-ci, y compris ceux concernant la pratique sociale : „Hugo : Un type comme Hoederer ne meurt pas par hasard. Il meurt pour ses idées, pour sa politique. Il est responsable de sa mort. Si je revendique mon crime devant tous, si je réclame mon nom de Raskolnikoff et si j'accepte de payer le prix qu'il faut, alors il aura eu la mort qui lui convient.“ (p. 244).

L'option de l'auteur en faveur de Hugo indique celui-ci comme le principal producteur de significations dans le texte dramatique. C'est le personnage le plus actif au pions de vue esthétique : par son jeu, il crée l'action et les situations dramatiques, modèle les autres personnages, impose sa vision ludique. Il est aussi le personnage le plus intéressant par sa duplicité : il y a chez lui simultanément deux types de comportement vis-à-vis de son propre spectacle celui de l'acteur et celui du spectateur. Le lecteur saisit dans maintes scènes le plaisir que prend le personnage non seulement à jouer, mais encore à suivre son propre jeu en spectateur et à observer l'effet qu'il produit sur les autres.

Cette activité signifiante du personnage crée une idéologie propre au texte et qui conteste les valeurs préexistantes de l'idéologie de l'auteur : il s'agit de la seule idéologie qui soit valable aux yeux de Hugo, à savoir l'apologie de sa propre personne et de sa propre action en tant que jeu avec soi, avec les autres, avec le monde.

Grâce aux deux codes antithétiques de la pièce, celle-ci ne manque pas d'une tension spécifique qui se crée entre le talent remarquable de l'auteur de rendre des attitudes humaines typiques et leur projection tendancieuse dans l'espace des valeurs conceptuelles qui préexistent à l'écriture. Dans le cas de Hoederer, Sartre essaie d'activer esthétiquement le personnage en lui attribuant certains traits et attitudes en dehors du discours idéologique : le désir de transcender la solitude, une certaine ironie dans le langage, notamment dans les scènes avec Jessica, le jeu de l'amour (toujours avec celle-ci), l'affection pour Hugo. Mais l'intention tendancieuse l'emporte. Dans le cas de Hugo, qui représente un comportement spécifiquement littéraire (qui se manifeste dans sa manière d'utiliser le langage, dans son nom de guerre — Raskolnikoff — et dans sa tentative d'imiter le comportement de ce personnage littéraire) l'auteur tente d'attribuer au personnage une dimension politique et idéologique. Cette fois encore sa tentative est vouée à l'échec dans la mesure où l'idéologie impliquée dans le comportement du personnage ne coïncide pas avec celle exigée par Sartre. On assiste donc à un processus de destruction d'une intentionnalité préexistante, appartenant à l'auteur et de production concomitante d'une intentionnalité contraire, appartenant au texte dramatique. Il s'agit de la tension sartrienne entre la nécessité de communiquer un message idéologique clair et la tendance de détruire cette transparence idéologique par l'utilisation d'un code esthétique.

Il en résulte que la lecture de la dramaturgie sartrienne, à peu d'exceptions près, ne signifie pas la soumission passive du lecteur à l'idéologie et aux intentions de l'auteur. La lecture peut devenir dynamique grâce à la possibilité de déceler les rapports qui existent au niveau profond de la structure dramatique entre des éléments du texte autres que ceux indiqués par l'auteur même. Le lecteur peut ainsi engager un dialogue avec l'auteur, par la mise en évidence des relations textuelles qui complètent ou même contredisent les intentions manifestes de Sartre. Dans la mesure où le lecteur n'accepte pas à se limiter aux sens proposés par l'auteur et abandonne certaines commodités de lecture que le théâtre existentialiste a favorisées, la „démonstration“ sartrienne se transforme en dialogue.

ДРАМАТУРГИЯ Ж. — П. САРТРА — ДОКАЗАТЕЛЬСТВО И ДИАЛОГ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Большинство исследователей рассматривают драматургию Ж. — П. Сартра в качестве иллюстрации к его собственной философской системе. Анализируя пьесу «Грязные руки», автор статьи старается доказать, что сартовский драматический текст является, в первую очередь литературной структурой, способной порождать специфические значения. Анализ пьесы выявляет игровую литературную структуру, в которой, драматические ситуации, поведение персонажей, их реплики являются своеобразными знаками игровой системы. В тексте обнаруживаются два антитетичных кода : явный идеологический код и посический код имплицитных мотиваций ; «игра» персонажа Гуго порождает те значения, которые обнаруживают скрытые, неосознанные противоречия в идеологической системе автора. Отсюда явствует, что чтение драматического текста Сартра не предполагает пассивного подчинения читателя перед идеологическим доказательством автора, а напротив, чтение может стать динамичным, и тогда доказательство превращается в диалог вследствие возможности обнаружить в тексте другой «идеологический код», являющейся самой «постикой» текста.

TEATRUL LUI JEAN-PAUL SARTRE — DEMONSTRATIE ȘI DIALOG

(REZUMAT)

Teatrul lui Sartre este în general interpretat ca o ilustrare a sistemului său filozofic. Prin analiza piesei „Les Mains sales“ ne propunem să demonstrăm că textul dramatic sartrian este în primul rând o structură literară specifică, producătoare de semnificații care depășesc intențiile ideologice declarate ale autorului. Analiza descoperă în „Les Mains sales“ o structură literară ludică : situațiile dramatice, comportamentul personajelor, replicile lor, sînt semne într-un limbaj al jocului. Aceasta ne permite să postulăm existența în text a două coduri antitetice : cel ideologic, explicit, și cel poetic, al motivațiilor implicite. Jocul personajului Hugo produce semnificații care descoperă contradicțiile implicate în sistemul ideologic al autorului. Rezultă că lectura textului dramatic sartrian nu înseamnă supunerea pasivă a cititorului față de ideologia autorului : lectura poate deveni dinamică iar demonstrația ideologică se transformă în dialog, datorită posibilității descoperirii unui alt „cod ideologic“, al textului însuși, și care se confundă cu „poetica“ sa.

ELEMENTE POPULARE ÎN SINTAXA PROPOZIȚIEI LA N. BĂLCESCU

Limba literară din perioada de mijloc a secolului trecut poartă însemnele unor puternice influențe: pe de o parte aceea a limbii vechi, a trecutului, spre care scriitorii patrioți ai acestei epoci nu o dată își îndreaptă privirile, pe de altă parte influențele străine, ca rezultat al prefacerilor sociale ale timpului — generatoare ale unor mai înalte necesități ale comunicării științifice și literare. Mijlocul secolului al XIX-lea coincide cu tendința de îmbogățire a limbii literare din izvoarele graiului popular și în același timp de selectare a materialului oferit de limba populară.

Spre deosebire de contemporanii și urmașii săi, care sînt autori ai unor scrieri literare inspirate din trecutul istoric, Bălcescu scrie o operă istorică cu mijloace literare. Contribuția lui la înnoirea și la modernizarea limbii române literare a fost evidențiată în câteva lucrări mai vechi¹ sau mai noi², care, cu unele excepții nesemnificative insistă în mod deosebit asupra lexicului sau a mijloacelor stilistice folosite de istoricul român. Sintaxa scrierilor lui Bălcescu a preocupat mai puțin pe cercetători³, dat fiind că faptele din acest domeniu sînt mai puțin numeroase față de bogăția elementelor oferite de lexic. Cercetarea sintaxei conduce însă spre aceleași concluzii, stabilite prin cercetarea vocabularului, și anume, că principalele modele în îmbinarea cuvintelor se află în limba veche, în cea populară sau în alte limbi, care influențau limba română în perioada de mijloc a secolului trecut, (cum este franceza) sau în care erau scrise unele din izvoarele istorice folosite de Bălcescu (latină, italiană).

Elementele de sintaxă populară par a fi mai puține, în comparație cu cele împrumutate din alte limbi sau din limba veche, față de care uneori e greu de stabilit o distincție precisă, întrucît aspectul popular al limbii păstrează multe elemente arhaice. Se cuvine însă, poate tocmai pentru că sînt mai puțin numeroase, să le subliniem, pentru a fundamenta și din acest punct de vedere, una dintre sursele lingvistice ale lui Bălcescu — limba populară. Dovadă a interesului pentru aceasta din urmă este și manuscrisul 82, filele 435—438, unde Bălcescu a însemnat cuvinte sau expresii mai rar întrebuințate, zicători și proverbe.⁴

Vom avea în vedere aici doar elemente populare de sintaxă a părților de vorbire și de propoziție din *Românii sub Mihai Voevod Viteazul*.

În primul rînd trebuie să menționăm îmbinările de cuvinte cu caracter fix, idiomatic: locuțiuni și expresii⁵ cu circulație mai ales în limba populară. Unele dintre acestea au caracter verbal:

¹ P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* București, ediția I, 1904, ediția a II-a, 1927.

² T. Vianu, *N. Bălcescu artist al cuvîntului*, în „Limba română”, 1953, nr. 1, p. 31—44, P. Cornea, *Nicolae Bălcescu — democratul revoluționar și scriitorul*, în volumul *Studii de literatură modernă*, București, 1962 și câteva contribuții publicate în volumul *Studii despre N. Bălcescu*, București, 1969, și anume: Șt. Munteanu, *Considerații asupra sinonimiei în limba lui Bălcescu*, G. Tepelea, *Structura lexico-stilistică în „Românii sub Mihai Voevod Viteazul*, I. Micu, *N. Bălcescu și istoriografia latină. Caracteristici literare*.

³ Unele considerații se găsesc la P. V. Haneș, *lucr. cit.*, și V. Guțu, *Indicații de metodă în vederea studierii sintaxei limbii române literare din secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, 1955, nr. 6.

⁴ Cf. P. V. Haneș, *lucr. cit.*, p. 178.

⁵ Acordăm aici sintaxei o accepție mai largă, privind îmbinările de cuvinte. Aceleași fapte pot face obiectul unei analize din punct de vedere lexical (frazologie, semantică etc.)

— *a da de minciună*: „Malaspina fu nenorocit în înșelăciunea sa, căci Mihai îl *dete de minciună*“ (B II, 239)⁶; „Ei erau însărcinați să *dea de minciună* zgomotul răspîndit între nobili.“ (B II, 308). De remarcat în citatul din urmă asocierea dintre o locuțiune cu caracter popular și substantivul *zgomot* reprezentînd un calc semantic după francezul *bruit* care are și sensul de „zgomot“ și pe acela de „zvon“;

— *a vedea cu ochii*, expresie bazată pe repetarea pleonastică a substantivului *ochi* pe lângă verbul *a vedea*, care îl implică, apare la Bălcescu, ca și în limba populară, uneori doar ca pleonasm („Martorii ce *au văzut cu ochii* spun că pieriră într-această bătaie...“ B II, 127), alteori înlocuind pe *a se convinge* (Zamoischi...intră pe ascuns în Iași vrînd să *vadă cu ochii* dacă castelul aceluia oraș poate a se întări în grabă“ (B II, 146);

— *a fi de lipsă* apare în limba populară cu sensul, „a fi necesar“⁷. Se pare însă că Bălcescu nu cunoștea acest sens al expresiei, de vreme ce o folosește în locul verbului *a lipsi* și într-o propoziție în relație adversativă cu o altă în care predicatul este tocmai *a trebui*: „...îi trebuia vreme; și vremea îi *fu de lipsă*“ (B II, 289).

Unele îmbinări de cuvinte cu valoare adverbială, întîlnite la Bălcescu, aparțin fondului popular al limbii. Iată cîteva în context: „Mihai sosi *de cu noapte*“ (B II, 49.) „Mulți dușmani încă pieriră *ca vai de ei*“ (B II, 283), „Tabăra de la Turda se marea *pe tot ceasul*“ (B II, 319) „O mulțime de lupi se pogorîră *cete cete* din munți...“ (B II, 258). Alături de locuțiunea adverbială *cu totul*, întîlnim în *Românii sub Mihai Voevod...*, și o variantă populară a acesteia: *de tot*, fie cu funcție sintactică proprie, ca în exemplul „...împăcîndu-se *de tot* cu domnul, primi iarăși cîntea și dregătoria sa“ (B II, 28), fie ca element formant al superlativului absolut: „...apoi se făcu înmormîntarea lui Andrei cu o pompă *de tot* crăiască“ (B II, 260).

Dintre verbele semiauxiliare de modalitate, care intră în structura unor predicate verbale compuse, *a avea* se pare că e întîlnit mai cu seamă în limba populară.⁸ La Bălcescu apare frecvent predicatul verbal compus cu *a avea*: „noi *avem* de o potrivă *a ne teme* de puterea ambilor împărați, vecinii noștri, în contra cărora *am avut a ține* atîtea războaie“ (B II, 204); „se sileau prin multe cuvîntări a-l încredința că *n-are a se teme* de nimic“ (B II, 234). Ceea ce-l apropie mai mult de vorbirea populară este complinirea prin elemente care se interpun componentelor predicatului: acest prinț *n-are nimic a se plînge* de cardinalul“ (B II, 205); „Bathori *n-avea alt încotro face*“ (B II, 136). Forma pronominală *alt*, corespunzătoare celei literare *altceva*, caracterizează de asemenea vorbirea populară.⁹ O întîlnim la Bălcescu și pe lângă construcții infinitivale: „Ieremia nu mai are *alt* ce face decît a fugi cît mai în grabă“ (B II, 282). Confruntarea cu izvoarele, pentru exemplul din urmă, de pildă, letopisetul lui Miron Costin, dovedește că Bălcescu nu a preluat din limba cronicii îmbinările de cuvinte în discuție, de vreme ce aici, pentru relatarea aceleiași situații, exprimarea este alta.

Complinirea verbelor de declarație prin adverbul *curat* reprezintă, credem, un fapt de sintaxă specific limbii populare.¹⁰ Iată și exemple din *Românii sub Mihai Voevod*: „Mihai îi răspunde cu bunăvoință, dar îi declară *curat* că el niciodată nu va recunoaște altă autoritate“ (B II, 273); „El începu a priveghea cu luare aminte toate mișcările cardinalului și află *curat* că acesta făcuse alianță cu polonii, cu turcii și cu Ieremia“ (B II, 215).

Exprimarea raportului de dativ prin substantiv sau pronume precedat de prepoziția *la* se datorește uneori influenței limbii populare¹¹, iar alteori calchierii unor modele străine.¹² La

⁶ Citatele trimit la N. Bălcescu, *Opere*, vol II, EA, 1953.

⁷ Vezi DLR.

⁸ Exemplificarea acestei valori a verbului în studiul Valeriei Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, SG (I), 1956, se bazează evident pe opera lui Creangă. Doar cîteva exemple sînt luate din scrierile lui Sadoveanu sau Rebreanu și acelea din dialog.

⁹ cf. *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 101: „nu mai iesă *altu* nimic „(Prundul Bîrgăului - Năsăud) și I. Agîrbiceanu, *Opere* I, p. 349: „ce să fac *altă*!“

¹⁰ Este semnificativ și faptul că DLR II. 611 exemplifică valoarea adverbială a lui *curat* cu citate din Reteganul, Creangă și din balada „Miorița“: „Să le spui *curat* Că m-am înșurat“.

¹¹ Vezi D. Nica, *Elemente de sintaxă populară în poezia lui George Coșbuc*, AUI, 1967, I, p. 67 și M. Marin-Clopoțel și I. Șeuleanu, *Aspecte ale influenței populare în limba poeziei lui M. Beniuc*, St UBB, fasc. II, 1967, p. 119.

¹² Vezi V. Guțu-Romalo, *Cîteva probleme ale studierii sintaxei în Studii de istorie a limbii române literare*, vol. I, EPL, București, 1969, p. 60.

Bălcescu se întâlnesc ambele cazuri, așa încât sursa construcției poate fi stabilită numai prin raportare la context: în unele exemple pare să fie mai mult de natură populară: scrise la *Vicecrâul*“ (B II, 179); *La toți li se iertă viața*“ (B II, 116); „Sinan... spre a da curaj *la ai săi*, ia ofensivă“ (B II, 92); „dete poruncă *la ai săi*“ (B II, 213). Dativul complințește în citatele menționate locuțiuni verbale (*a da curaj*, *a da poruncă*) alcătuite cu verbul *a da*, sau verbe ca: *a scie*, *a (se) ierta*, pe lângă care în vorbirea populară apare obiectul indirect exprimat prin dativul analitic. Alteori însă, în vecinătatea unor neologisme, construcția cu prepoziția *la* reprezintă un calc după limba franceză: „Au preferit mintuirea patriei *la interesele* lor particulare“ (B II,); „se recomandă încă *la preoți și la predicatori* d-a propovădui pocăința popoarelor“ (B II, 35); „se adresează spre acesta *la cadiul*“ (B II, 43); „se adresează *la Basta*“ (B II, 308). Cu o frecvență care o face remarcabilă, apare la Bălcescu alăturarea, în același context a dativului literar cu cel prepozițional, uneori chiar în relație de coordonare: „să n-o jertească *ambîției* sale și *la un viitor* nesigur“ (B II, 239); „marele vizir dete comanda *avangardei* armatei lui Satirgi Mehmed-Pașa și *la ariergardă*“ (B II, 86); „multumind lui *Bathori și la toți deputații țării*“ (B II, 205); „trimiseră cărți *cetăților* săsești și *la clujeni*“ (B II, 179). Cele două forme de dativ apar uneori în construcții oarecum simetrice: „Împrejurări favoritoare... nu lipsiră *la dorința* oamenilor, nici oamenii nu lipsiră *împrejurărilor*“ (B II, 26). „El robește o mare parte a țării *mănăstirilor* și o mare parte a mănăstirilor *la metoașele* străine grecești.“ (B II, 17) Asemenea situații, cînd cele două forme de dativ apar în același context, pot fi considerate ca fiind un rezultat al tendinței scriitorului de a-și diversifica exprimarea.

Adverbul restrictiv *decît* este înlocuit de Bălcescu prin *fără numai*, îmbinare cunoscută limbii populare pentru exprimarea restricției. DA, tom II, partea I, București, 1934 — la articolul *fără* (p. 53) notează: în vremile trecute foarte des întrebuințat; azi mai ales în Ardeal. DLR, II, r. 269 la articolul *fără* notează: „arhaic; cu valoare adverbială, de obicei urmat de „numai“: decît (în) afară de, exceptînd pe“. Pentru exemplificare, dicționarul recurge la un citat dintr-o poveste de Ispirescu și la un citat din Bălcescu: „Alți boieri mai aproape nu se aflară, *fără numai* Preda Buzescu și frate-său...“ (B II, 201). Exprimarea restricției sau excepției prin *fără numai* poate fi considerată la Bălcescu drept o influență a limbii vechi, poate a izvoarelor ardelenne pe care le-a folosit (cronica lui Șincai), dar faptul ca atare se păstrează și astăzi în limba populară. Nu este acesta singurul caz în care un fenomen lingvistic cunoscut de limba veche se menține în aspectul popular al limbii. La Bălcescu *fără numai* înlocuiește frecvent pe *decît* în exprimarea restricției sau excepției: „Ce ne mai rămîne oare să dobîndim... *fără numai* diadema crăiască!“ (B II, 300); „fiindu-le poruncit d-a nu se mișca din loc *fără numai* cînd vor fi chemați“ (B II, 335); „împărțindu-și armia în deosebite locuri, nu lasă lui Palatici să vază *fără numai* trei sute pedestrași“ (B UII, 222); „nu izbui într-altceva *fără numai* să facă pe George Mako a trimite domnului... pe Martin Vereș“ (B II, 303); „gîndul lui, coprinzînd țara, n-a fost altul, *fără numai* d-a înfrînge pe rebeli.“ (B II, 250).

Pentru exprimarea exclusivității Bălcescu preferă adjectivul *singur(ă)* față de adverbele *doar* sau *numai*: „Meritul său *singur* îl ridicase din pulbere“ (B II, 178); „În aceste minute dureroase... Mihai *singur* nu desperează.“ (B II, 32); „Organizația dinlăuntru a societății *singură* ne poate explica evoluțiile istorice prin care nația română trecu“ (B II, 13). Pentru a se accentua asupra exclusivității, adjectivului *singur* i se alătură adverbul *numai*, formînd o construcție pleonastică: „Numele strălucit și iubit țării ce purta *singur numai* îi dobîndî alegerea la tron.“ (B II, 36); „rezerva *numai singură* mai ținea“ (B II, 245); „*singură* femeia lui, *numai*, ... făcu oarecare rugăciuni și ispitiri zadarnice“ (B II, 199); „vărul meu... care, *singur numai* poate priveghea la păstrarea acestei provincii“ (B II, 205); „„Asigurarea că Basta îi va veni în ajutor... *singură numai* poate tălmăci purtarea lui“ (B II 306). Valoarea de exclusivitate a adjectivului *singur* și întărirea lui printr-un adverb sînt fapte cunoscute limbii populare.¹³

¹³ Cf. pentru exemplificare două citate din culegeri dialectale: „da, fetițo, tu *numa singură* măturî p-aici!“ (*Graiul nostru*, texte din toate părțile locuite de români, publicate de I. A. Candrea, Ov. Denusianu, Th. D. Speranția, București, 1906, vol. II, p. 92); „Nu amestec *decît singur* ardei și țelină“ (*Texte dialectale Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, EA, București, 1967, p. 391..

O bună parte dintre faptele semnalate aici (semiauxiliarul *a avea*, exprimarea restricției sau a excepției cu *fără numai* și altele) pot reprezenta la Bălcescu un reflex al influenței limbii vechi, cronicărești, dar ele au aparținut în același timp și limbii populare din vremea în care a trăit Bălcescu, de vreme ce se menține și astăzi în fondul popular al limbii. Faptul că ele se găsesc și în limba populară și în cronici este dovada că limba cronicilor reprezenta în mare parte limba vorbită, limba populară.

Cele citeva observații de mai sus au avut să dovedească faptul că și în domeniul acesta, al îmbinărilor de cuvinte, scrierile lui Bălcescu prezintă, pe lângă alte influențe, și pe aceea a limbii populare. Patriotismul care răzbate din orice pagină a istoricului român își găsește forma concretă de manifestare nu numai în planul conținutului, ci și în acela al expresiei.

SILVIA ROGOBETE

STRUCTURA DIATEZEI PRONOMINALE ¹ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Pe baza criteriilor ² de recunoaștere a diatezelor (criteriul de bază fiind cel gramatical, al raportului circumscris ³ sau liniar între termenii necesari și facultativi ai diatezelor, cumulat de două criterii suplimentare ce acționează paralel: cel semantic și formal ⁴ și a opoziției realizată prin ele, privite atât din punctul de vedere al structurii de suprafață, cât și din perspectiva structurii de adâncime ⁵, trebuie reținut următorul fapt: categoria diatezei exprimă în limba română o corelație între trei termeni, corelație realizabilă și obligatorie, în funcție de contex-

¹ Precizăm că în cercetarea noastră nu luăm în considerație reflexivul cu dativul care, după părerea noastră, nu satisface cerințele reflexivității, încadrându-se în diateza activă. Nonidentitatea între formele cu acuzativ și cele cu dativ este motivată gramatical, căci distribuția reflexivului cu acuzativul este mult mai restrânsă decât a reflexivului în dativ, care este tranzitiv, admitând prezența unui complement direct și realizează relații de dublă subordonare în cazul valorii sale posesive.

² Clasificarea verbelor în trei diateze trebuie să aibe în vedere toate criteriile posibile, pentru că, orice criteriu, luat separat, nu este suficient pentru o delimitare clară a lor. Eficacitatea acestui mod de a lucra pentru un lingvist este subliniată de Arion Vraciu, în *Studii de lingvistică generală*, Ed. Junimea, 1972, p. 55, de către A. Blinseberg, care precizează că lingvistica nu câștigă „... nimic dacă se închide într-o metodă unică, dacă înfățișază limba dintr-un singur punct de vedere”... „*Le roplème de la transitivité en français moderne*, (Revue des langues romanes), Essai syntactico-semantic (Hist. filos. Edd. Dan., Tid. Selsk, 38, nr. 1, 1960, p. 366).

³ Termen întrebuințat și explicat în studiul lui D. Irimia, *Este „se” o marcă a reflexivului românesc?* Anuar de lingvistică și istorie literară, Tomul XIX, Iași. 1968.

⁴ O trecere în revistă și o privire critică a criteriilor care au stat la baza definirii reflexivului românesc, în studiile referitoare la categoria diatezei, publicate până în prezent, o face Valeria Guțu-Romalo, în studiul *O problemă controversată: diateza*, publicat în LL, nr. 1, 1972.

⁵ Pentru definirea conceptelor gramaticii transformationale: structura de adâncime și structura de suprafață, vezi Noam Chomsky, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, Traducere din limba engleză de: Paul Schweiger și James E. Augerot, Buc., 1969, p. 19—20, 28—34, Eamunel Vasiliiu-Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformatională a limbii române*, Ed. Ac. RSR, Buc., 1969, p. 60—61, Gabriela Pană-Dindelegan, *Concepte de bază ale gramaticii transformationale*, LR, 1969, nr. 5, p. 438. Descrierea modului de constituire a structurii de adâncime, din partea de bază a componentului sintactic al gramaticilor transformationale și a structurii de suprafață, prin aplicarea regulilor componentului fonetic, din partea a II-a a sa, partea transformatională, o găsim clar făcută în studiul lui Polanski Kazimierz, *Locul gramaticii generative în lingvistica contemporană*, în Studia Anglica Posnaniensia, 2, nr. 1—2, 1970.

tul⁶ în care ea se materializează, în funcție de semantica verbului. În relația dintre acești trei termeni: subiect (S) — acțiune (A) — obiect (O), considerăm acțiunea (verbului) drept termen de bază, obligatoriu și constant, căci în toate aspectele pe care le realizează raportul dintre acești trei termeni, verbul este elementul care niciodată nu poate fi comutat cu zero, fără a desființa diateza. În funcție de prezența termenilor secundari (S și O) și a celor colaterali ((complement de agent, complement sociativ, complement direct de aceeași persoană cu S și O și în funcție de ocurența mărcilor gramaticale „a fi” și „se” și a celei semantice „se”, deci în urma determinării membrilor marcați și a corelației dintre ei, precum și a complexului de relații sintagmatice, categoria diatezei poate fi descrisă prin următoarea reprezentare distribuțională :

Diateza activă: din punct de vedere structural, această diateză de bază, de la care pornesc reflexivul și pasivul, deductibile din aceasta, se organizează în cadrul a doi termeni opozabili pe planul expresiei, cele două variante fiind motivate uneori și pe baza unei opoziții parțiale de natură semantică :

1. *activul simplu sau nemarcat* și

2. *activul propominal*, care reprezintă o microstructură formată din îmbinări fixe („se”+ +verb), cu o mare varietate de înțelesuri și cuprinde verbe nontranzitive, nonrelaționale și verbe care intră în relație cu unul sau doi termeni :

Verbe nonrelaționale, de tipul „se”+V, care au structură monomembră și valoare impersonală, nu implică relația cu un subiect și cu un obiect, nu redau o acțiune rezultativă, prin ele făcându-se doar o constatare. Aceste verbe realizează opoziții semantice și gramaticale cu activul simplu.

Ex. : „O fintină... lângă o pădure pe unde *nu se umblă* atât de mult ca pe ieșirile mari, poate să dureze sute de ani.” M. Preda, *Moromeții*, II, p. 241.

„Cînd *se făcu seară* Elisabeta luă lupa din sertar și o punea în fața ochelarilor aproape de carte.” L. Demetrius, *Tinerețe*, Ed. Eminescu, Buc., 1971, p. 137.

În astfel de situații „se” dobîndește o nouă valoare semantică și gramaticală, aceea a impersonalității verbului și a impunerii caracterului nedeterminat al subiectului, echivalînd francezul *on* sau germanul *man*.

Verbe care presupun doar relația cu S, cu următoarele structuri și valențe :

a. *S (facultativ)+se+V* ; construcție care include verbe cu valoare dinamică și care realizează opoziții semantice și gramaticale cu activul simplu :

„... n-au mai rămas decît cîteva pietre stîrbite de pe care *se căznesc* cărturarii să silabisească fala trecută.” (Al. Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății*, ET, Buc., 1958, p. 232.

Nu credem că este o exagerare dacă am preciza că „se” din construcțiile pronominal-dinamice (și eventive) tinde să devină expletiv uneori, căci absența lui în enunț nu aduce prejudicii mari de ordin lexical și nici o schimbare gramaticală, ci numai afecțiuni de ordin stilistic, el conferînd verbului nuanța intensității acțiunii. Aici, marca formală a reflexivului și-a anulat caracterul gramatical (nu mai substituie un nume și nu poate fi înlocuită cu un pronume personal) și pe cel morfematic (nu mai este marca identității subiectului cu obiectul). În schimb, dobîndește valențe semantice noi fiind indicele accentuării valorii participative a subiectului la acțiune, a interesului acestuia în realizarea acțiunii.

b. *S (facultativ)+se+V*. Această microstructură include verbe subiective cu valoare dinamică, care nu pot fi niciodată disociate de „se” și nu realizează opoziții semantice și gramaticale cu nici una dintre diateze :

Ex. : „Unii prieteni *se miră* de ce te desparți pentru totdeauna de dîșii în clipa cînd ți-au dovedit că nu ți-au fost niciodată prieteni.” (N. Iorga, *Cugetări*, p. 112.

c. *S (facultativ)+se+V*. Construcția are de asemenea valoare subiectivă și realizează opoziții semantice și gramaticale cu activul simplu, cu reflexivul obiectiv, cu pasivul pronominal : Ex. : „Nu e însă mai puțin adevărat că *se găsesc* și destule frîghii de legat pe oamenii de soiul meu.” (C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*, BPT, Buc., 1958, p. 41.

⁶ O bogată informare și exemplificări despre relația cuvînt-context gramatical și stilistic o găsim la Șt. Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, Ed. șt., Bvc., 1972, p. 140, 208—209, E. Vasiliu, Săda Golopenția Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, p. 52. L. Hjelmslev în *Prolegomena*, subliniază caracterul esențial al analizei contextuale, nevăzînd posibilități în afara ei, nici o cercetare lingvistică.

d. *S (facultativ) + se + V*. Această microstructură poate avea și valoare eventivă, realizând opoziții gramaticale și semantice cu activul simplu, cu reflexivul eventiv (a se albi pe cap) și cu pasivul pronominal (a fi albit de către cineva):

„... pasta, în puținele locuri unde se află, se subțiază pînă la nuanța speculativă...”
V. Streinu, Prefață la Charles Baudelaire, *Mici poeme în proză*, Ed. Minerva, p. 9.

Verbe care presupun relații cu două unități sintactice:

S ((facultativ) + se + V + complement de agent (facultativ)). Raportul gramatical realizat între termenii constitutivi ai acestui tip de microstructură este de natură liniară, și nu sînt cei necesari reflexivului. Nonidentitatea la nivelul celui de al treilea termen nu ne permite încadrarea ei la reflexiv, ea comportîndu-se ca un activ cu acțiune liniară, dar pornind din ambele extremități, cu întîlnire prin „se”, marcă a reciprocității aceleiași acțiuni paralele, cu inversarea valorii subiectului cu obiectul:

”Se sfătuesc între dinșii, și Scaraschi, căpetenia dracilor, găsește cu cale să trimită pe unul din ei” I. Creangă, *Opere*, 1972, p. 45

Verbele de acest tip au valoare reciprocă, realizează opoziții gramaticale și semantice cu toate diatezele și cu toate valorile lor, în afară de eventiv.

În toate aceste valori, prezența lui „se” nu modifică diateza verbului, el rămînînd la activ, căci nu satisface cerințele reflexivității, dar îi schimbă semnificația lexicală și-i transformă regimul gramatical (ocurența lui „se” suprimă verbului caracterul tranzitivității).

Diateza reflexivă. Comparată cu forma de bază a diatezei (activul), diateza reflexivă are o formulă distribuțională lărgită, căci implică în mod necesar prezența celui de al treilea element, obiectul (element facultativ la activ), identic însă cu subiectul și neanalizabil sintactic datorită caracterului circumscris al relațiilor dintre cele trei elemente necesare și identității dintre subiect și obiect. Reflexivul este singura diateză care cunoaște un singur mijloc de exprimare comun tuturor verbelor: verbul la activ, precedat sau urmat de morfemul „se”. Celelalte două diateze sînt exprimate prin două modalități. Totodată, diateza marcată în mod obligatoriu prin „se” cunoaște un context definitoriu specific, acela al posibilității repetării și întăririi persoanei subiectului și obiectului printr-un complement direct pronume personal sau reflexiv. Considerăm că numai acele verbe marcate prin „se” satisfac cerințele reflexivității, care-și păstrează capacitatea de a guverna un astfel de „complement direct”. Deci formula distribuțională care ar satisface cerințele oricărui reflexiv ar fi: *S + se + V + pronume personal sau reflexiv* de aceeași persoană cu subiectul și verbul.

Diateza reflexivă este reprezentată prin două valori:

a. *reflexivul obiectiv*: „Acest iaz, în care moara se pricea de veacuri, nu era un iaz ca oricare...” Gala Galaction, *Moara lui Călițar*, în *Antologia nuvelei fantastice*, Buc., 1960, p. 727.
„S-ar pricepe pe el însuși acel demon sa-r renaște.” M. Eminescu, *ESPLA, Poezii*, Buc., 1958, p. 127.

b. *reflexivul eventiv*. Criteriul de bază, cel sintactic, este cel care decide încadrarea unui verb la o anumită diateză. În cazul reflexivului eventiv, acest criteriu întărește valoarea reflexivă a construcției, aceea de identitate între obiect și subiect, care, în această împrejurare este accentuată prin modificarea stării subiectului — obiect, în urma desfășurării unui verb cu valoare rezultativă. „Se” este aci marcă a reflexivității, dar și un indice al augmentării caracterului eventiv al verbelor eventive, care și fără „se” cunosc acest caracter, dar mai puțin evidențiat: „El s-a înjosit pînă într-atît încît s-a făcut unealta, jucăria, robul materiei brutale și... s-a degradat, nesocotitul, la cea mai tristă barbarie.” Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, p. 18.

Considerăm că formula *S + se + V + pronume personal sau reflexiv* de aceeași persoană cu subiectul și verbul și caracterul circumscris dintre acești termeni constituie schema capabilă să verifice orice construcție reflexivă, ea satisfăcînd cerințele reflexivității și exclude toate celelalte verbe pronominale active sau pasive precum și verbele care nu permit ocurența lui „se”.

Trebuie să precizăm că din punct de vedere numeric această diateză este destul de slab reprezentată în sistemul morfologic al limbii române, căci există verbe care exclud reflexivitatea (a exista, a deveni, a se mîndri sau : a se fuma, a se construi, a se citi, care nu se pot referi la o persoană). Foarte multe verbe sînt bivalente, caracterul lor reflexiv sau nonreflexiv fiind motivat de context, și nu există nici un verb care să solicite numai formă și valoare reflexivă. Prin numărul mic de valori și prin gradul redus de gramaticalitate a structurii sale ea este mai

puțin impusă în sistemul diazezei dar își găsește un loc legitim⁷ aci și nu poate fi luată drept o combinație liberă de cuvinte analizabile.

Diateza pasivă. Orientându-ne după aceleași criteriu structural putem constata că nici diateza pasivă nu poate fi redusă la un unic mijloc de exprimare. Ea poate fi realizată în două variante formale, exprimate analitic:

a. *pasivul cu auxiliarul morfologic „a fi”*, la formă activă, care impune alternarea categoriilor de persoană, de număr, de timp și de mod, și participiul verbului de conjugat.

b. și *pasivul pronominal*, a doua variantă combinatorie a diazezei pasive.

După cum se știe, două morfeme a căror înlocuire nu produce nici o modificare gramaticală formează variantele aceleiași unități (invariante). Pasivul pronominal contractează același complex de relații caracteristice ca și pasivul cu „a fi”, deoarece mîndouă pot fi comutate în orice poziție, în orice lanț, și complexul de relații rămîne același, de aceea sînt echivalente din punctul de vedere al categoriei gramaticale pe care o marchează, neutralizîndu-se⁸. Se știe că prin metoda de transformare nu pot fi înlocuite decît simboluri recuperabile din punct de vedere sintactic. Ambele forme pasive sînt prezente în condiții identice: pe lîngă verbe tranzitive și care permit alăturarea elementului sintactic suplimentar, complementul de agent. De aceea, numai în asemenea contexte „se” poate fi convertit prin „a fi” și invers.

Deși această dublă exprimare a sensului pasiv, specifică limbii române, prin construcții, perfect sinonime din punct de vedere gramatical și motivate pe baza structurii de adîncime, nu poate fi contestată (ocurența celor două forme pasive nu poate fi delimitată nici semantic căci ea nu variază de la un verb la altul sau de la un grup de verbe la altul), trebuie sesizată totuși opoziția secundară, de natură aspectuală, care există între cele două construcții pasive⁹.

Pornind de la gruparea fundamentală a diazezei pronominale: $S+se+V$ (El se duce) sesizăm că această construcție se poate lărgi: $S+se+V+complement\ direct$ de aceeași persoană cu S și V (El se laudă pe sine); $S+se+V+complement\ de\ agent$ (Cartea se citește de către elevi); $S+se+V+complement\ sociativ$ (El se întîlnește cu colegii) și foarte rar își reduce numărul unităților: $se+V$ (a se înnopta). Acestor amplificări le corespund anumite sensuri care diferă în funcție de adăugarea acestor noi elemente gramaticale: se bate cu colegul, se bate cu palmele peste obraz, vinovatul se bate cu biciul etc.

Privind direcția de desfășurare a acțiunii, spre celelalte elemente (cu prezență facultativă sau obligatorie), pertinente diazezei, activul și pasivul ar constitui două construcții sinonime, cu direcții de plecare diferite, în relație de tip liniar. Reflexivul realizează o relație diferită de a celorlalte diazeze, de natură circumscrisă și este o mărime constantă ca structură, cită vreme pasivul și activul cunosc două variante paradigmatică. Din punct de vedere calitativ doar pasivul constituie o mărime constantă, pe cită vreme activul și reflexivul sînt măriri variabile calitativ. Dar între cele trei diazeze se poate stabili existența unei trăsături formale comune: morfemul „se”, care apare în contexte caracteristice active, pasive și reflexive, fiind singura marcă extinsă pe toate dimensiunile sistemului diazezei. Morfemul „a fi” nu poate să apară în contextele caracteristice active sau reflexive, complementul direct pronume de aceeași persoană cu „se” nu poate apărea în contexte specifice activului și pasivului, morfemul zero este exclus din contexte caracteristice reflexivului și pasivului. De aceea considerăm constantă formală obligatorie de bază: „a fi” pentru pasiv, zero pentru activ, „se” pentru reflexiv, căci numai față de aceste contexte celelalte sînt neutre. Și, de aceea, „se” pe lîngă un activ sau pasiv este considerat variantă formală și nu formă de bază.

⁷ Gabriela Pană, *Tranzitivitate și diateză*, SCL, XVII 1967, nr. 1, p. 22 face precizarea că în limba română categoria diazezei „realizează numai valorile activ și pasiv”, iar Mariana Combiescu, *Despre definirea diazezei în limba română*, LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 88 consideră că limba română are numai doi termeni opozabili, activul și pasivul, iar construcțiile reflexive nu aparțin nici unei diazeze.

⁸ Despre fenomenul neutralizării vezi André Martinet *Elemente de lingvistică generală*, Ed. șt., Buc., 1970, p. 10, A. Avram, *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice* (în) *Elemente de lingvistică structurală*, Ed. șt., Buc., 1967, p. 139.

⁹ Fenomenul este sesizat de I. Iordan, *Limba română contemporană*, Buc., 1956, p. 255, 454, și de către autorii tratatului *Structura morfologică a limbii române contemporane*, semnat de către I. Iordan, Valeria Guțu-Romalo și Al. Niculescu, la p. 199–200.

Putem trage concluzia că „se” este un element omisibil pe lângă verb, dar întotdeauna obligatoriu pe lângă un verb la diateza reflexivă și pe lângă unele valori ale activului, care, fără „se” ar înceta a aparține limbii române. Omisibilitatea lui „se” este condiționată de semantica verbului și are în vedere contextul. „Se” apare asociat cu toate categoriile gramaticale specifice verbului, dar nu în mod egal (există restricții în ceea ce privește numărul, persoana, modul, formele verbale de supin și participiu¹⁰, verbele auxiliare morfologice și unele verbe copulative nu sînt compatibile cu prezența lui „se.”)

Verbe ca : a fi, a exista, a se mindri, a se înnopta, a se fuma, a se părea etc. trebuie considerate neutre, deoarece nu pot apărea în contexte reflexive și pasive.

Diateza cunoaște deci o mare varietate de forme cu sensuri și structuri diferite, care se grupează în trei termeni opozabili pe planul conținutului și al expresiei. Datorită existenței a trei diateze marcate, două dintre ele apărînd numai în formă analitică și datorită frecvenței mai mari a activului pronominal, putem spune că, în faza actuală a limbii, și categoria diatezei întărește tendința mai generală a românei, aceea de accentuare a caracterului analitic al limbii noastre¹¹, care îi conferă totodată expresivitate și profunzime, motivate deopotrivă și prin marea varietate de sensuri și valori ale verbelor pronominale.

Conținutul variat și eterogen al diatezelor a putut explica polemicile ivite și poate motiva concluziile diferite la care s-a ajuns în literatura de specialitate ori de cîte ori s-a discutat această categorie gramaticală pe care ne-am străduit să o uniformizăm. Scopul clasificării făcute de noi constă tocmai în cuprinderea unei varietăți de fapte într-un număr limitat de tipuri, prin considerarea unor trăsături gramaticale de bază. Astfel, clasificarea cuprinde împărțirea unei multitudini de valori semantico-gramaticale ale verbelor însoțite de „se”, în clase comune sau distincte, pe baza caracterului liniar sau circumscris al termenilor cu care verbul intră în relație. Această trăsătură gramaticală constituie baza recunoașterii reflexivității sau nonreflexivității verbului. Am considerat această premiză obligatorie pentru a evita arbitrarul și lipsa de obiectivitate în clasificarea diatezelor verbale românești.

RODICA POPESCU

REFLEXELE MAGH. *a* (=ă) ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Vocala *a* (=ă) este unul din sunetele caracteristice ale limbii maghiare¹. Datorită frecvenței sale deosebite (din o sută de sunete ea apare de 23 de ori², ocupînd locul al doilea după *e* (=e), care are o frecvență de 26/100), o găsim destul de des în structura etimonului cuvintelor românești împrumutate din maghiară. Din cauza absenței sale din română și, în același timp, datorită apropierii ei evidente de unele sunete românești, vocala maghiară *a* este supusă unui rapid proces de adaptare.

A în maghiară este o vocală *velară, labială, scurtă, deschisă* și formează perechea scurtă din corelația *a—ă*. După cum se știe, cele două vocale : *a* (=ă) și *á* (=ă) nu se deosebesc numai sub aspect cantitativ, ci și calitativ. Vocala *a* este cu un grad mai închis decît *á* și are un carac-

¹⁰ Că cele două moduri nu permit ocurența lui „se” este precizat și de Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, SCL, XIII, 1962, nr. 1, p. 36.

¹¹ A se vedea în acest scop Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, Ed. șt., Buc., 1968, p. 360, Solomon Marcus, *Structurile verbale ale textelor românești de matematică*, (în) *Sistemele limbii*, Ed. Ac. RSR, Buc., 1970, p. 225.

¹ Vocala *á* apare în maghiară după secolul al X-lea. La început grafemul *o* nota atît vocala *o*, cît și pe *á*. Din partea a doua a secolului al XIV-lea se generalizează redarea vocalei *á* cu litera *a*. Vezi discuțiile ample legate de istoricul vocalei *á* la Bárczi Géza, *Magyar hangtörténet*, ed. a II-a, Budapest, 1958, p. 25—28, 43—45, 54—58.

² Papp István, *Leiró magyar hangtan*, Budapest, 1966, p. 80.

ter labial. Aceste deosebiri dintre cele două vocale maghiare sînt valabile și pentru raportul existent între magh. *a* (= *ă*) și rom. *a* (căreia îi corespunde magh. *ă*). În același timp, magh. *a* nu coincide nici cu rom. *o*, *o*, de care diferă nu numai prin locul de articulare și printr-un grad de deschidere mai mare, ci și prin caracterul ei mai puțin labial. Datorită acestor deosebiri dintre *ă* din maghiară, pe de o parte, și *a*, cît și *o*, *o* din română, pe de altă parte, considerăm că transcrierea prin *ă* este cea mai potrivită³.

Vocala *a* din etimonurile maghiare, datorită caracteristicilor sale comune atît cu *a*, cît și cu *o* din română, este redată în împrumuturile românești prin *a*, *ă*, *o* (*e*, *i*, *u*) etc., în funcție de poziția sa în cuvînt, de caracteristicile sunetelor vecine, de vechimea și răspîndirea termenului etc. Tendința vorbitorului de a descompune⁴ sunetele străine și de a scoate în relief cînd una, cînd alta din caracteristicile lor iese în evidență și în acest caz. Procesul de subdiferențiere face ca fonemul străin (*ă*) să fie „confundat” de către vorbitorul român cu unul din fonemele românești apropiate ca structură (*a*, *ă*, *o* etc.).

A —

ă — > *a* —

În împrumuturile mai vechi, răspîndite și în afara zonei lingvistice bilingve, vocala *ă* este redată prin *a* în română. Notarea cu aceeași literă (*a*) a lui *a* în maghiară și a lui *ă* în română nu trebuie să ne facă să credem că *ă* maghiar se menține ca atare în română în exemplele ca *alkotni* > *alcătui*, *aprod* > *aprod*⁵ Iată și alte exemple, mai puțin răspîndite, în care *ă* din maghiară este redat prin rom. *a*: *adomány* > *adămană* „don”, *alamozsna* > *alămojnă* „aumône”, *asztalos* > *astăluș* „menuisier” etc.

ă — > *o* —

În cîteva exemple, de obicei în cuvinte mai noi și mai puțin răspîndite, apare și reflexul *o* în loc de *ă*: *ablak* > *obloc* „fenêtre”, *asztag* > *oșog* „meule”, *atracél* > *otrăfel*, varianta lui *atrăfel*, „bourrache” etc.

Două cuvinte cu *o*-, considerate de unii de origine maghiară⁶, merită o atenție specială. Este vorba de termenii *ocnă* și *ojog* „balai pour le fourneau”, care, deși sînt atestate încă de timpuriu și au o răspîndire destul de largă, nu prezintă un *a*-, cum ne-am fi așteptat, ci un *o*-. Este evident că în cazul acestor cuvinte nu poate fi vorba de un fonetism mai nou, de o readaptare sub influența bilingvismului⁷. Existența unui *o*- în loc de *a*- este o dovadă că, în limba română, aceste cuvinte nu sînt de origine maghiară, ci de origine slavă. Nici unul, nici altul nu constituie excepție de la *ă* — > *a*-, cum s-ar părea, ci se încadrează între împrumuturile slave cu un *o*- etimologic⁸.

ă — > —

³ Alături de transcrierea prin *ă* — folosită, printre alții, de I. Popovici și Márton Gyula (*Vocalele românești* Cluj, 1927, p. 40; *Observații asupra încadrării vocalelor ă și î în împrumuturile românești ale limbii maghiare*, în *Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 546) — găsim și notarea *g* (Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 3) și *q* (în ALR etc.). Notarea prin *q* poate lăsa falsa impresie că magh. *ă* este un simplu *o* deschis (cf. Al. Philippide, *op. cit.*, p. 4). În realitate *ă* este mai apropiat de rom. *a*, dar caracterul său labial, neasociat la noi cu *a*, ne face să-l raportăm la vocala labială cea mai apropiată: *o*. Prin urmare, nu trebuie să punem semn de egalitate între magh. *ă* și rom. *o* din părțile de nord-vest ale țării, care provine, de regulă, din rom. *oa*, prin monoftongare, sau, în alte cazuri, este sunetul românesc care încearcă să redea magh. *a*. Rom. *q* este numai a p r o a p e identic cu magh. *ă* (cf. „Magyar Nyelv”, XXXVII, 1941, p. 359). Rôm. *q* este mai închis decît magh. *a* (cf. Papp István, *op. cit.*, p. 180).

⁴ Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II: *Rostirea* [București], 1959, p. 202.

⁵ Al. Rosetti, vorbind despre reflexele lui *ă* maghiar în română, consideră că „neaccentuat el este conservat numai la inițială: magh. *alkotni*, *aprod* > dr. *alcătui*, *aprod*”. După cum se poate însă observa, vocala *ă* nu se menține nici în poziție inițială: în formele maghiare este *ă*- (în scrierea obișnuită notat prin *a*), iar în formele românești apare *a*- și nu *ă*-. Faptul că atît magh. *a*, cît și rom. *a* se redau prin aceeași literă (*a*) nu trebuie să ne deruteze.

⁶ Vezi DLRM.

⁷ C. Poghirce, *Probleme actuale ale etimologiei românești*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 20.

⁸ DLR renunță pe drept la etimonul maghiar *akna* și indică v. sl. *OKNO* pentru *ocnă*, dar la *ojog* continuă să dea forma magh. *aszag*. Pentru discuțiile legate de etimologia lui *ojog* vezi Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* (unter Berücksichtigung der Mundartwörter) Budapest, 1966.

În cazul unor verbe s-a considerat, din cauza unei false analize, că *a-* este prepoziția de la infinitiv și, în acest fel, au luat naștere dubletele fără *a-*: *agysztálni* > *adiusta* și (*a*) *distălu* „ajuster, farder“, *apastrani* > *apești* și (*a*) *pești* „s'attarder“. De la astfel de forme procesul s-a extins, ulterior, și la substantive: *adó* > *adău* și *dău* „împôt“, *asztalos* > *astăluș* și *stăluș* „menuisier“ etc.

Apare și fenomenul opus, proteza lui *a*, în câteva exemple: *gyémánt* > *ghemant*, *aghi-mant* „diamant“, *leves* > *leveș*, *aleves* „potage“, *nyerni* > *mirui*, *amirui* „gagner“. Explicația pentru apariția lui *a-* are două surse posibile, fără să fie exclusă împletirea lor. *A-* poate să fie articolul *a* din maghiară pe care românii îl percep ca și cum ar fi legat de cuvântul la care se referă: *a gyémánt* „diamantul“, *a leves* „supă“, sau un simplu *a* protetic (mirui și amirui, după formele de tipul *amăgi*?).

-*ă-*

-*ă-* în poziție accentuată¹⁰ > -*a-*

Acest reflex apare deosebit de frecvent: *bánat* > *bănat* „contrariété“, *darab* > *dărab* „morceau“, *gazda* > *gazdă*, *lakat* > *lacăt*, *marha* > *marhă* „betail“ etc.

Mai rar, și de obicei în cuvinte puțin uzitate și slab răspindite, -*ă-* > -*o-* accentuat: *abláb* > *obloc* „fenêtre“, *gaz* > *goz* „bale“, *szappan* > *sopon* „savon“.

În cazul lui *boconci* (care s-a impus sub forma de pl. *bocanci*, cu singular refăcut: *bocanc*) *o* se datorează readaptării împrumutului în zonele de bilingvism. Presiunea etimonului cu *ă* (*bakancs*), prezent în conștiința lingvistică a vorbitorilor din zona de contact, face ca *a* din *bocanci* să fie relabializat, apropiat de *ă*: *boconci*.

-*ă-* > -*oa-*

Împrumuturile cu acest reflex sînt relativ puține: *bakter* > *boactăr* „garde de nuit“, *gyanta* > *ghioantă* „résine“, *kard* > *coardă* „sabre“. După S. Pușcariu, în astfel de exemple are loc o descompunere a lui *ă* în elementele sale componente care în română se rostesc succesiv: *oa*¹¹. Este greu de stabilit dacă avem a face cu un proces de descompunere sau cu o diftongare condiționată a lui *o* (magh. *ă* > rom. *o* > *oa*) în condițiile obișnuite în română (*o* acc. în poziție *ă*, *e*). Faptul că *oa* apare și în cazuri în care nu poate fi vorba de diftongare condiționată (*csatt* > *cioat* „barrette“) pare să confirme afirmația lui S. Pușcariu. În majoritatea cazurilor însă credem că avem în față diftongarea condiționată din română care a putut exploata și caracterul labial al vocalei *ă* din maghiară.

ă + *m*, *n* + cons. > *i*

Reflexul *i* este înregistrat de *galamb* > *golimb* „pigeon“, *harang* > *haring* „cloche“. Această schimbare apare însă și în fața altor consoane și chiar în poziție neaccentuată: *kancsó* > *cînceu* „cruche“, *kopasztó* > *copistău* „racloir des tanneurs“. Nu lipsesc nici formele nesupuse acestei schimbări: *kanta* > *cantă* „vase d'argile“, *mandula* > *mandulă* „amande“. Alături *ă* a fost preluat ca *o* și transformat, ulterior, în *u*: *galamb* > *golumb*.

-*ă-* neaccentuat > -*ă-*

Exemplele sînt numeroase: *darab* > *dărab* „morceau“, *lakás* > *lăcaș* „demeure“, *szállás* > *sălaș* „logement“, *számadó* > *sămădău* „régisseur“. Uneori rom. *ă* poate proveni dintr-o formă dialectală maghiară cu *ă* în loc de *o*. Graiurile maghiare din Cîmpia Transilvaniei cunosc procesul de asimilare: *ă*, *ă-o* > *ă*, *ă-ă*,¹² iar acest *ă* (provenit din *o*) > rom. *ă*: *áldomás* (lit. *áldomás*) > *aldămaș* „vin du marché“, *gabánás* (lit. *gabonás*) > *găbănaș* „grenier“.

O dovadă că rom. *ă* provine dintr-o formă cu *ă*, în loc de *o*, este nu numai prezența unor variante românești cu *a*: *aldamaș*, *adalmaș*, ci și apariția lui *a* sub accent, unde, evident, nu

⁹ Cf. I. Șiadbei, *Proteza vocalică*, I, în RFRG, I, 1957, p. 145–155; N. Drăganu, *Etimo-logii*, în DR, VI, p. 245–246.

¹⁰ Este vorba, desigur, de poziția accentuată în română. Accentul maghiar, din cauza locului său fix pe prima silabă, nu-și poate dezvolta o zonă de acțiune. De altfel, vocalele inițiale sînt în poziție *forte* datorită locului pe care îl ocupă și mai puțin din cauza accentului maghiar. Accentul maghiar nu-și exercită influența pentru că românii impun accentul lor cuvintelor împrumutate, iar locul acestuia depinde de zona accentologică românească.

¹¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 201.

¹² Bárczi Géza — Benkő Loránd — Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*, Budapest, 1967, p. 157.

poate proveni din *o*: *katana* (lit. *katona*) > *cătană* „soldat”, *arak* (lit. *árok*) > *arak* „fossé” *zabala*, (lit. *zabola*) > *zăbală* „mors”. Prin urmare: *o* în maghiară a trecut, dialectul, la *ă*, iar în română magh. *ă* apare normal, în funcție de accent, fiind *a* (*cătană*), fiind *ă* (*aldăma*.ș). Aceasta nu înseamnă că din magh. *o* nu poate rezulta în română un *ă* (de pildă: *homok* > *hămuță* „sable”), ci doar că la baza cuvintului românesc poate sta și o formă dialectală maghiară cu *ă*.

Pe teren românesc, *ă* (trecut la *ă*) devine foarte des, prin asimilare sau disimilare, *e*: *halastó* > *hălășteu* > (*h*) *eleșteu*, *saláta* > *șălătă* > *șelate* „salade”.

-ă- neaccentuat > -o-

Iată doar câteva din numeroasele exemple posibile: *határ* > *hotar*, *katlan*¹³ > *cotton* „foyer de chaudière”, *patika* > *potică* „pharmacie”, *szakács* > *socaci* „cuisinier”.

Redarea lui *ă* prin *o* este sprijinită și de pronunțarea sa mai închisă (*ă*) în graiurile maghiare: *csalamádé*, *gaz* (pentru *csalamádé* și *gaz*)¹⁴.

Excepțiile nu lipsesc de la nici una din schimbările fonetice amintite la -ă-. Ele apar cu precădere în prima silabă a cuvintelor, care e mai rezistentă față de presiunea limbii noi. În felul acesta se explică prezența dubletelor:

kancsó > *cânceu* și *canceu* „cruce”

paprika > *poprică* și *paprică* „piment”

szabó > *săbău* și *sabău* „tailleur” etc.

-ă- > -

Sincoparea se înregistrează destul de rar: *kalap* > *clop* „chapeau”, *kalapács* > *clăpaci* „marteau”.

După consoanele palatale *č*, *ğ*, *í*, *n'* etc. (în scrierea obișnuită notate cu *cs*, *gy*, *j* — *ly*, *ny*), *ă* trece, prin faza intermediară *ă*, la *e*, *i*: *csalni* > *celui* „tromper”

csatorna > *cetirná* „gouttière”

gyalu > *gelău*, *gilău* (*gealău*) „rabot”

nyalkaság > *nielcoșag* „fierté”

saroglya > *șăriglă*, *șeriglă*, *șireglă*, *șiriglă* „cul de charette” etc.

-Ă

-ă > ă

Fiind în poziție neaccentuată, reflexul acesta apare firesc și frecvent: *gazda* > *gazdă* *pélđa* > *pildă*, *pusztá* > *pustă* etc.

-ă > -ău

Când apare în poziție finală, *ă* nu cunoaște și transformarea sa în -o. Dacă în poziție inițială și medială *ă* este redat frecvent ca *o*, mai ales în zonele influențate mai puternic de limba maghiară, în poziție finală reflexul *o* nu apare. Se știe că una din caracteristicile limbii române este absența aproape totală a lui -o. Până și în neologisme -o este trecut la -ou și, popular, chiar la -ău: fr. *bureau* > *birou* (> *birău*), *panneau* > *panou* (> *panău*). Și formele mai puțin răspândite — la care ne-am fi așteptat să apară -o, dacă nu exista această restricție din partea limbii române — cunosc terminația -ău. Trecerea lui -ă la -ău, mai ales dacă avem în vedere că în magh. -ă se pronunță mai închis, mai labial, aproape de *o*, este firească. Astfel, în atlasul lingvistic maghiar găsim înregistrată forma *hámfa*¹⁵ (cu *a* închis, pentru *hámfa*), iar glosarele regionale atestă varianta *zablou*¹⁶ (pentru *zabla*, *zabola*), ceea ce explică trecerea lor la *hamfău* „volée” și *zablăuă* (*zăbală*) „mors”.

Iată și alte exemple cu -ă > -ău: *kaloda* > *călădău* „pince à pied”, *karfa* > *corfău* „parapet”, *pálca* > *palțău* „bâton”, *sámfa* > *șamfău* „embauchoir”, *szikla* > *șiclău* „pic”.

Majoritatea lor prezintă și variante în -ă: *calodă*, *carfă*, *șamfă*, după cum cele terminate în -ă au dublete cu -ău: *gubău*, *șargău* etc.

-ă > (-ă) > -e

¹³ Nu *katalan*, cum se indică în DLRM.

¹⁴ Cf. *A magyar nyelv járások atlasza*, I, Budapeșt, 1968, h. 50, pct. 20; h. 78, pct. 5.

¹⁵ *Ibidem*, h. 150, pct. 1.

¹⁶ Gálffy Mózes és Márton Gyula, *Tájszók Kalotaszegről és környékéről* (Glosar dialectal din regiunea Izvorul Crișului Repede și împrejurimi), în *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965, p. 7—154.

Ca și în poziție medială vocala *ă* după consoanele palatale (sau un *i* dezvoltat pentru a evita hiatul în maghiară) trece la *e*: *ármádia* > *armadie* „armée“, *bánya* > *baie* „mine“, *eklézsia* > *eclezie* „paroisse“,

-ă>-

Dintre exemplele care se pot cita aici amintim: *árpakása* > *arpăcaș* „gruau (d'orge) mon-dé ou perlé“, *palánta* > *pălânt*, *palántá* „plant“, *paripa* > *parip* „cheval“ etc.

Dispariția lui *ă* este accidentală și la fiecare cuvind are o explicație aparte. La *arpăcaș* partea a doua a cuvîntului a putut fi apropiată de rom. *caș*. În alte cazuri explicația trebuie căutată în cerința limbii române de a se marca diferența dintre singular și plural, dintre masculin și feminin. Astfel *șarg* „fauve“, *parip* apar pentru a indica masculinul. Forma masculină *șarg* a apărut pe teren românesc pentru a forma opoziția cu femininul *șargă*, care provine direct din magh. *šárga*. Consacrarea magh. *šárga* drept feminin românesc se datorează schimbării lui *-ă* > *-ă*. În aceeași situație se găsește și *cionc* „mutil“ care se opune împrumutului *cioancă* (< *csónka*), interpretat de români ca o formă feminină. *Gaci* e o altă formă de singular refăcută după un împrumut considerat, din cauza terminației sale, o formă de plural: *gatyá* > pl. *gace* „galeçon“ (*ty*+*a* > *č*+*e*) și, pe urmă: sing. *gaci*—pl. *gace* (ca *tălmaci*—*tălmace*, *trăgaci*—*trăgace* etc.).

Și aceste exemple dovedesc existența unei legături strînse între fonetică și morfologie precum și faptul că morfologia selectează toate elementele convenabile din aspectul fonetic al etimonului (*šárga* > fem. rom. *șargă*, *gatyá* > pl. rom. *gace* etc.).

Una din problemele cele mai discutate în legătură cu împrumuturile maghiare este prezența lui *-ă* la numeroase cuvinte care în limba-sursă nu au un *-a*. De exemplu: *bárd* > *bardă* „dolabre“, *darab* > *dărabă* „morceau“, *fodór* > *fodră* „plissure“, *láb* > *labă* *szidalom* > *sudalmă* „juron“, *talp* > *talpă* „plante du pied“, *vám* > *vamă* „droits de douane“ etc.

Explicațiile formulate pînă în prezent pentru înțelegerea acestui fenomen fonetic sînt numeroase și măcar unele dintre ele merită să fie reținute. Unii¹⁷ lingviști au crezut că *-ă* apare datorită faptului că aceste împrumuturi ar fi venit prin mijlocire slavă. În ultimul timp s-a dovedit că explicațiile prin „filieră“ slavă, cel puțin în cazul împrumuturilor din maghiară, sînt greu de acceptat. După cum s-a arătat, nici în cazul verbelor cu *-ui*¹⁸, nici în cel al formelor cu *v* în loc de *w*¹⁹ nu trebuie să căutăm neapărat o explicație în faptul că ar fi fost mediate de către limbile slave. Pe de altă parte, unele din aceste cuvinte cu *-ă* sînt mult mai noi decît perioada în care ar fi putut avea loc preluarea prin slavă: *fodrá*, *corlată* etc. Alți cercetători²⁰ au considerat că explicația trebuie căutată în particularitățile celor două limbi în contact. Kis Emese reușește să dea o explicație valabilă pentru un număr destul de mare din aceste cuvinte. Autoarea pleacă de la formele maghiare cu sufixul posesiv *-ă* > rom. *-ă*: *lába* > *labă*, *szidalma* > *sudalmă*, *talpa* > *talpă*. Autoarea însă își dă seama că nu se pot lămuri toate formele prin sufixul posesiv *ă* și atunci încearcă o soluționare prin formele de instrumental, circumstanțial, genitiv arhaic etc. (*kosár*, instr. *kosárral* > *kosarra* > rom. dial. *coșară* „panier“, *bárd*, poses. arh.* *bárdá* > rom. *bardă*, **váma* > *vamă*). Aceste ultime explicații, bazate uneori pe forme neatestatate, ni se par forțate, cu atît mai mult cu cît, în acest fel, rămîne nelămurită alternanța formelor cu *-ă* și fără *-ă* în aceleași locuri (*dărab*—*dărabă*)²¹. Este cunoscut și faptul că variantele cu *-ă* sînt mai răspîndite în afara zonei bilingve, iar cele fără *-ă* circulă mai ales în nord-vest. Explicația acestei stări se consideră a fi aceea că în părțile unde apar formele cu *-ă* românii cunosc mai puțin maghiara și au considerat posesivul drept nominativ, iar în celelalte părți, cunoscîndu-se maghiara, s-a impus forma de nominativ²². Cunoașterea sau

¹⁷ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticej*, București, 1933, p. 596; TDRG.

¹⁸ L. Ghergariu, *Note lexicale*, în LR, XI, 1962, nr. 5, p. 541—542.

¹⁹ Emil Petrovici, *A magyar bilabiális v hang kérdése*, în „Magyar Nyelv“, LII, 1956, p. 7 (vezi tot aici -p. 11, 20- păreriile lui Tamás L. și Benkő L.).

²⁰ Jacques Byck și Alexandru Graur, *Influența pluralului asupra singularului substantivelor și adjectivelor în limba română*, în Jacques Byck, *Studii și articole*, București, 1967, p. 49—92; Kis Emese, *Incadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, Cluj, 1962 [în manuscris].

²¹ Ambele exemple sînt din Maramureș, cf. Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 290.

²² Kis Emese, *lucr. cit.*, p. 108 și urm.

necunoașterea limbii maghiare ar într-adevăr un rol, dar nu în sensul arătat aici. Dacă numai cunoașterea limbii maghiare ar determina existența celor două forme, atunci *dărab*—*dărabă* n-ar putea apărea în același loc pentru că vorbitorul nu poate să știe și să nu știe, în același timp, limba maghiară. Pe de altă parte, dacă aceste forme sînt în funcție de cunoașterea limbii maghiare, cuvintele *talpă*, *vamă* etc. ar trebui să aibă în nord-vest variantele **lab*, **talp*, **vam* etc. pentru că subiectul putea să-și dea seama că are în față o formă de nominativ sau posesiv (genitiv)²³. Se știe că formele *labă*, *talpă*, *vamă* sînt general răspîndite²⁴ și nu prezintă dubletele presupuse, iar altele nu se pot explica din posesivul maghiar (*boltă*, *corlată*²⁵). În același timp, unele din aceste cuvinte au pătruns și în alte limbi, dar fără să aibă o terminație vocalică²⁶.

În explicarea formelor cu -ă, J. Byck și Al. Graur pornesc de la presiunea sistemului limbii române și arată că majoritatea singularelor amintite sînt forme refăcute după cerințele pluralului: sg. *dărab*—pl. *dărabe*, nou sg. *dărabă*, magh. *dob*, pl. rom. *tobe*, singular refăcut *tobă* etc. Este indiscutabil că această explicație trebuie preferată, cu atît mai mult cu cît procesul de analogie putea fi sprijinit și de împrumuturile cu -ă etimologic (<-ă): *gazdă*, *pildă*, *pustă* etc. Nici acest proces însă nu poate explica toate împrumuturile terminate în -ă. Sînt unele, cum ar fi *ocă* „caușă”, fără plural, *keszeg*>*chesacă* „fretin”, *lakat*>*lacătă* și *lacăt* la care „este imposibil să admitem o influență a pluralului”.²⁷ Dintre aceste, *ocă* se explică din magh. *oka* (*ok*+suf. poses. -a)²⁸, iar *chesacă* din etimonul *keszege*. Alții, pentru a explica o formă sau alta din aceste cu -ă, aduc în discuție forme de acuzativ²⁹, de postverbal³⁰ etc. După cum se vede, unele împrumuturi din această categorie se pot explica, fie pornindu-se de la un etimon cu sufixul posesiv, fie prin influența pluralului românesc, iar altele se opun ambelor soluții preconizate. Așa cum arată J. Byck și Al. Graur apariția frecventă a unui -ă în împrumuturile românești este „un fenomen general, care n-a fost încă explicat și care face să planeze o îndoială asupra valorii tuturor exemplelor de origine maghiară citate aici”³¹.

Se pare că există o tendință mai largă în limba română în care s-au putut încadra atît cuvintele maghiare cu sufix posesiv, cît și singularele refăcute după plural. Această tendință — care ar explica toate formele în discuție — ar fi pronunțarea labialelor și a dentalelor românești cu un apendice explosiv, concretizat la unele împrumuturi în -ă³². Împotriva explicării tuturor formelor cu -ă printr-un -ă din maghiară vorbește și faptul că acest -ă apare și la împrumuturile de altă origine, care în limba-sursă au o terminație consonantică. Aceste împrumuturi, cu -ă în română, se termină în limba-sursă, aproape fără excepție, în labială sau dentală: fr. *bon-bon*>*bomboană*, *cachet*>*cașetă*, rus. *čobot*>*ciubotă*,³³ țig. *baxt*>*baftă*, *beng*>*bengă*³⁴ etc. Prin urmare problema lui -ă neetimologic nu se pune numai în cazul împrumuturilor din maghiară și nu se explică numai prin complexul sonor al etimonurilor. Tendința de a pronunța labialele și dentalele cu un element vocalic suplimentar a dat naștere la -ă care, apoi a putut fi exploatat de limbă drept un suport mai rezistent pentru marcarea opoziției: singular — plural. Această este, de altfel, și o cerință a limbii noastre pentru că „printre limbile romanice, româna este

²³ Folosim terminologia românească pentru denumirea cazurilor, impropriu maghiarei, dar avantajoasă în prezentarea faptelor de împrumut.

²⁴ Cf. Lajos Tamás, *op. cit.*

²⁵ Înainte de *i*, -ă ar fi trecut la -e (*bolt*, pos. *boltja*, deci *i*+ă).

²⁶ În graiul german din jurul Sibiului lui *korlát* din maghiară îi corespunde *kqrłqt*, cf. Lajos Tamás, *op. cit.*, p. 270.

²⁷ Jacques Byck și Alexandru Graur, *lucr. cit.*, p. 77.

²⁸ DLR.

²⁹ Pe *hasnă* L. Tamás îl explică din magh. acuz. *hasznót* (*op. cit.* 406)

³⁰ TDRG: *samă* este postverbal de la *sămălui*.

³¹ Jacques Byck și Alexandru Graur, *lucr. cit.*, p. 77.

³² L. Trembl, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în UJb, IX, 1929, p. 313. După L. Balázs „*drimbă* se poate explica pe cale pur fonetică, din necesități pur articulatorii, explozia lui *b* fiind însoțită de un element asemănător cu *ă*” (L. Balázs, *Bilinguismul în comuna Suatu*, Cluj, 1964 [în manuscris]).

³³ Th. Hristea (*Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 327) le consideră forme de singular refăcute după plural.

³⁴ Jacques Byck și Alexandru Graur, *lucr. cit.*, p. 77; DLRM pentru *baftă* indică etimonul tc. *baht*, deci tot un cuvînt cu terminație consonantică (dentală).

limba care prezintă diferențierile cele mai marcate între singular și plural".³⁵ Astfel se explică și problema împrumuturilor din maghiară. Cele terminate în *-ă* și general răspîndite, fie că vin cu suf. pos. *-a*, fie fără terminație vocalică, sînt împrumuturi mai vechi și s-au încadrat mai temeinic în această tendință. Celelalte forme la care avem alternanță de tipul: *dărab — dărabă, lacăt — lăcată* sînt împrumuturi mai noi, prima formă oglindind mai fidel etimonul iar a doua marcînd încadrarea într-o tendință mai largă din limba română. În acest fel, se poate înțelege și absența variantelor la *talpă, samă* și prezența în același loc a lui *dărab — dărabă*. Tendința își exercită presiunea dinspre centrul teritoriului lingvistic românesc și variantele apar acolo unde ea întâlnește opoziția unei alte tendințe, contrare. Maghiara nu cunoaște articularea suplimentară a labialelor și a dentalelor.

După cum s-a putut constata la reflexele lui *ă* în împrumuturile românești, această vocală nu afectează decît cantitativ structura vocalică a limbii române comune, ridică frecvența vocalelor *ă, ă, o, u, i, e, i*, și a diftongilor *ău* și *oa*. În ceea ce privește rolul jucat de *ă* în sistemul vocalic al subdialectelor de nord-vest și sud-vest părerile diferă fundamental. G. Weigand pretinde că în unele părți din Banat „oricare *a* accentuat este reprezentat printr-un *o* deschis care la timbru seamănă complet cu ungureșcul *a*”³⁶. În schimb I. Popovici susține că *ă* din aceste localități „este cu totul deosebită de ungureșcul *a*”³⁷. I. Iordan, referindu-se la aceeași particularitate din Banat, afirmă că în aceste localități „întîlnim un fenomen fonetic, care iarăși nu poate fi decît de origine străină, adică ungurească: *ă* este redat prin *ă*, întocmai ca *a* scurt din limba maghiară”, iar ceva mai jos conchide că „și *ă* bănățean e de atribuit tot influenței maghiare”³⁸. În ceea ce privește părerea lui G. Weigand, trebuie să observăm că el confundă magh. *ă* cu rom. *q*; cit despre deosebiriile dintre *ă* din maghiară și *ă* din Banat și istroromână, precizările lui I. Popovici trebuie luate în seamă³⁹. La acestea, adăugăm o singură observație: existența lui *ă* în Banat este condiționată de fiecare dată de accent! Schimbarea fonetică e condiționată, cauza este internă (accentul), prin urmare și efectul (*ă*) trebuie considerat un fapt intern.

Alta este însă situația lui *q* atît în Banat cît și în nord-vest, mai ales. Cu toate că nici în privința originii lui *q* părerile nu sînt unanime, nici unul dintre cercetători nu exclude total rolul influenței maghiare. Gr. Rusu consideră că rolul principal în apariția lui *q* în graiurile din Ardeal l-a jucat trecerea timbrului labial al consoanelor asupra vocalei *a*, iar influența maghiară a avut „fără îndoială un rol important, dar nu cel determinant”⁴⁰. I. Pătruț⁴¹ și, mai puțin categoric, R. Todoran⁴² susțin că *q* se datorează limbii maghiare. Trebuie să subliniem că aici prin influență nu trebuie să înțelegem un împrumut de fonem! După cum am arătat atunci cînd am analizat magh. *ă* și rom. *q*, între cele două foneme există deosebiri suficiente (loc de articulație diferit, caracter labial asemănător, dar nu identic). Rom. *q* nu este un *ă* maghiar împrumutat (*ă* este mai mult un fonem medio-posterior, iar *q* posterior). Contribuția maghiarei constă în aceea că diftongul rom. *oa*, sub influența vorbitorilor maghiari, se reduce și în vorbirea

³⁵ Jacques Byck și Alexandru Graur, *lucr. cit.*, p. 92.

³⁶ Cf. Al. Philippide, *op. cit.*, p. 3.

³⁷ Iosif Popovici, *Die Dialecte der Munten und Pădureni*, Halle, 1905, p. 121. În *Vocalele românești*, I. Popovici precizează că „nicăiri n-am găsit sunetul ungureșc *a* (*a* închis) păstrat în nuanța maghiară...” (p. 45).

³⁸ Iorgu Iordan, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în RF, I. 1927, p. 147.

³⁹ Cf. *Vocalele românești*, p. 45–46. Vezi și S. Pușcariu, *Studii istoromâne*, II, București 1926, p. 61 și urm.; Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 99.

⁴⁰ Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL, IV, 1959, nr. 1, p. 65.

⁴¹ I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1958, p. 72.

⁴² R. Todoran, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne în LR*, V, 1956, nr. 2, p. 47.

românilor la o ⁴³. Dacă acest o ⁴⁴ ar fi același cu a din maghiară, împrumuturile maghiare făcute din română nu ar reda oa cu o , ci cu a : *coadă* > *kóda*, *mioară* > *mióra*, *noatin* > *nótin*, *toucă* > *tóka*⁴⁵, și nu **kada*, **miara* etc.

FR. KIRÁLY

STUDIUL COMPARATIV PRIVIND EXPRIMAREA RAPORTULUI ATRIBUTIV ÎN LIMBILE RUSĂ ȘI ROMÂNĂ

În anii nouăzeci ai veacului trecut se conturează un nou punct de vedere conform căruia scopul primordial al cercetărilor tipologice trebuie să fie evidențierea trăsăturilor generale, proprii limbilor ce se vorbesc în lumea întreagă. Acesta nu poate constitui unicul scop al cercetărilor tipologice.

Finalitatea cercetărilor tipologice rezidă în punerea în evidență atât a izomorfismului limbilor, cât și a alomorfismului acestora, stabilindu-se totodată elementele izomorfe în limitele fiecăreia dintre grupele de limbi existente¹.

E. A. Makaev, ocupându-se de raporturile dintre gramatica comparată, contrastivă și tipologică,² consideră că gramatica istorico-contrastivă este o gramatică a convergențelor și a divergențelor care se găsesc în limbi diferite sau în arii lingvistice ale unei anumite familii de limbi.

Francis Debyser arată că lingvistica contrastivă și-a propus crearea unor gramatici de un tip aparte care să înlesnească învățarea corectă a limbilor străine și, într-o modalitate generală, trecerea de la o limbă la alta³.

Între două limbi supuse unui studiu vor apare atât diferențe de structură, cât și deosebiri de profunzime care pot fi puse pe seama caracterului unor sisteme complet deosebite, practic neexistând posibilitatea de a le compara — unitate cu unitate.

Problema comparării diferitelor limbi pe plan sincronic nu prezintă numai o importanță practică, cum am fi tentați să credem în primul rând, ci și o semnificație de ordin teoretic.

Valoarea reală de necontestat a gramaticii contrastive se materializează în domeniul comparării limbilor. Prin intermediul ei putem stabili analogii și deosebiri esențiale în structura limbilor.

⁴³ Pentru răspândirea lui o vezi Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, în SCL, XVII, 1964, nr. 3, p. 340; Gh. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 258. Cu totul izolat (cf. ALRT, p. 214—217) apare o în loc de a acc! Este vorba ori de extinderea pronunțării lui $oa > o$, ori de un fapt de bilingvism înaintat (Comuna Mihăileni, din părțile Ciucului).

⁴⁴ Maria Mărdărescu, *Observații asupra structurii acustice a vocalelor /o/ și /e/ din graiurile dacoroâmne*, în SCL, XVII, 1966, p. 419—423.

⁴⁵ Cf. Géza Blédy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare. Studiu lexicologic*, Sibiu, 1942, p. 13 și urm.

¹ V. Z. Panfilov, *O zadačax tipologičeskix issledovanii i kriterijax tipologičeskoj klassifikacii jazykov*, în: „Voprosy jazykoznanija”, nr. 4, 1969, p. 5.

² E. A. Makaev, *Les rapports entre grammare comparee, contrastive et grammare typologique*, în: „Langages”, 15 IX 1969, apud Lingvistică-Filologie. Revista de referate și recenzii, vol. VII, nr. 2, 1970, p. 182.

³ Francis Debyser, *La linguistique contrastive et les interférences*, în: „Langue française”, 8 XII, 1970, apud Lingvistică-Filologie Revista de referate și recenzii, vol. VIII nr. I, 1971, p. 62.

În ultimul timp, Eugen Coșeriu consideră că e necesar să stabilim o distincție între gramaticile contrastive și cele confrontative. Gramaticile contrastive, după opinia lui Eugen Coșeriu, au scopuri pur practice, studiază deosebirea dintre o limbă A și o limbă B, în timp ce gramaticile confrontative, cu scopuri științifice, analizează atât diferențele cât și analogiile dintre limba A și limba B, gramaticile contrastive formînd numai o parte a gramaticilor confrontative⁴.

Precizarea făcută de Eugen Coșeriu o socotim oportună și, în cercetarea pe care o întreprindem, vom încerca să o concretizăm.

În funcție de caracterul îmbinării atributului cu cuvîntul determinat, el poate fi acordat sau neacordat, în limba rusă. În limba română după aspectul formal, adică după valoarea părților de vorbire prin care este exprimat, atributul cunoaște următoarele categorii: adjectival, substantival, pronominal, verbal, adverbial⁵. Aceste categorii sînt grupate, în ultimul timp, după unii autori, în două mari grupe: 1) atribut variabil (adjectival, substantival, pronominal); 2) atribut invariabil (verbal, adverbial, interjecțional)⁶. Această clasificare are la bază părțile de vorbire prin care atributul poate fi exprimat și criteriul morfologic de împărțire a părților de vorbire în cele două grupe fundamentale: flexibile și neflexibile.

Atributul acordat, în limba rusă, se exprimă, în primul rînd, printr-un adjectiv calificativ care poate avea numeroase valori. Iată cîteva: 1) culoarea obiectelor: „... белые зубы сверкали у всех под розовыми губами». (I. S. Turghenev). 2) relația spațială: „Тенб от близкой липы падала на обоих». (I. S. Turghenev) 3) calitatea fizică a omului sau a animalului: „Не правда ли спросила она его, — Какой Владимир Николаич приятный, молодой человек» (I. S. Turghenev). 4) calitatea de caracter: У Владимира Николаича доброе сердце, заговорила Лиза, — он умен ...» (I. S. Turghenev) 5) aprecierea generală a obiectului: «Вы можете мне помочь в моих агрономических работах: вы можете дать мне какойнибудь полезный совет» (I. S. Turghenev). 6) mărimea „... вдали небольшие березовые рощи своими округленно зубчатыми верхушками одни нарушали почти прямою черту небосклон». (I. S. Turghenev). 7. gustul: «Годы молодые с забубенной славой /Отравил я сам вас горькою отравой». (Есенин). 8. greutatea: «Захотел ли он скрыть от самых стен, что у него происходило на лице, по другой ли какой причине, только он встал, остервенел тисапри занавески опять опть бросился на диван». (I. S. Turghenev). 9. temperatura: «Все кругом золотисто зеленело, ее широко и мягко волновалось и лоснилось под дыханием теплого ветерка». (I. S. Turghenev).

În limba română atributul adjectival poate fi exprimat printr-un adjectiv propriu-zis sau prin alte părți de vorbire cu valoare de adjectiv, numeral, pronume, verb la participiu sau gerunziu, care se acordă cu substantivul determinat⁷. „Atributul adjectival este cel mai des folosit dintre toate atributele, cu deosebire cel realizat prin adjective și participii“⁸.

Atributul adjectival, în limba română, poate exprima diferite valori Pe lîngă calitate, care în sintaxa rusească, după cum am putut să constatăm mai înainte, este mai amănunțit studiată sub diferite aspecte, atributul adjectival românesc poate exprima și alte varietăți ale însușirii obiectelor, după cum urmează:

1) agentul: „Активность *сригторической* рѣмѣне, cum e natural, închinată colectivului“. (Gramatica Academiei).

2) posesorul: „Аpoi пѣдурѣа *Domnească* îнгһite uruitul trѣсурii, viltorindu-l în ecouri zgomotoase.“ (L. Rebreanu).

3) originea: „Îнtr-o curte mare rumegѣ, culcate douѣ vaci *ungurești*, iar o babѣ ѣде pe prispѣ... „ (L. Rebreanu)

⁴ *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Jarbuch, 1969, des Instituts fur deutsche Sprache, Dusseldorf, Padagogischer Verlag Schwann, apud *Linguistică-Filologie*, Revista de referate și recenzii, vol. 8, nr. 3 p. 309.

⁵ *Gramatica limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1963 p. 114.

⁶ Vasile Șerban, *Sintaxa limbii române*, Curs practic, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 149.

⁷ *Gramatica limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1963, p. 115.

⁸ Vasile Șerban, *Sintaxa limbii române*, Curs practic, Editura didactică și pedagogică, București, p. 149.

Atributul adjectival poate fi realizat, în limba română, și prin locuțiuni adjectivale: „Și chiar de ar fi om de treabă și ar avea gânduri serioase, tot nu le-ar putea înfăptui decât peste cinci ani...” (L. Rebreanu)

Atributul acordat din limba rusă poate fi exprimat și printr-un adjectiv relativ care arată materialul din care este făcut obiectul: Базаров вскочил в тарантас, уткнулся головой в кожаную подушку, и оба экипажа покатили». (I. S. Turghenev). De obicei, acestor adjective rusești, în limba română, le corespund locuțiunile adjectivale.

Atributul acordat exprimat printr-un adjectiv relativ poate să exprime o relație temporală: «Осенний холод ласково и кротко / Крадется мглой к овсяному двору». (Есенин). Adjectivul relativ, în funcție de atribut acordat, poate să arate o relație spațială: «Я хотел под конские краны Обниматься соседним кустом». (Есенин)

De asemenea, atributul acordat, realizat printr-un adjectiv relativ, poate să indice destinația: «Он спокойно поклонился Дарии Михайловне и подошел к чайному столу». (Тургенев)

Atributul acordat poate fi realizat și printr-un adjectiv relativ-posesiv care redă o relație de posesie: «Я покинул родимый дом». (Есенин 94), «И вновь вернулся я в отчий дом». (Есенин)

Atributul acordat mai poate fi exprimat, în afară de adjectiv și prin participii: «Там недавно срубленные осины печально тяну лись по земле ...» (Тургенев)

De asemenea și numeralul atît cardinal, cît și ordinal, adesea are funcția de atribut acordat. Numeralul cardinal îndeplinește funcția de atribut acordat atunci, cînd se află în cazurile obice: «... за ними шел их учитель, Басистов, двадцати двух лет, только что окончивший курс». (Тургенев)

În limba română, spre deosebire de limba rusă, atributul mai poate fi exprimat prin verbe la gerunziu cu valoare adjectivală. Cu alte cuvinte categoria atributului adjectival e mai largă în comparație cu attributele rusești exprimate prin adjectiv: „Astfel notele *murinde*/ Blînde, palide, încet, /Zbor sub mîna-ți *tremurînde*“ (M. Eminescu)

Spre deosebire de limba rusă, în limba română atributul poate fi exprimat prin adjective pronominale posesive relativ-interogative, demonstrative, nehotărîte, negative și de întărire.

Atributul realizat prin adjective posesive poate să exprime o serie de raporturi cum sînt: posesia, apartenența, dependența, subiectul. În schimb, în limba rusă nu există o asemenea categorie adjectivală. Pronumele chiar dacă însoțesc substantivele, ele nu sînt interpretate ca adjective pronominale. Cu toate acestea și în limba rusă următoarele pronume pot îndeplini funcția de atribut acordat: posesivele (cu excepția pronumelor *его, её, их*), demonstrativele, determinativele, negativele, nedeterminativele.

În limba română, attributele exprimate prin pronume propriu-zise formează categoria atributului pronominal. Atributul pronominal „prezintă multe analogii cu atributul substantival atît din punct de vedere formal, al speciilor și al mijloacelor de exprimare, cît și din punctul de vedere al raporturilor exprimate”. De aceea vom avea aceleași feluri de attribute pronominale ca și în cadrul atributului substantival. Printre acestea menționăm următoarele: 1) atributul pronominal în genitiv. Acest fel de atribut poate fi exprimat prin cazul genitiv al pronumelor demonstrative, nehotărîte, negative, posesive, relative și personale (la persoana a III-a). printre valorile cele mai importante, exprimate de atributul pronominal în genitiv sînt: posesia, apartenența, dependența, subiectul, obiectul.

Atributul pronominal prepozițional se realizează printr-un pronume personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, relativ-interogativ, nehotărît sau negativ precedat de prepoziție sau adverb de comparație cu valoare de prepoziție. Acest fel de atribut poate să exprime următoarele raporturi: obiectul, partitivul, comparația.

Confruntînd posibilitățile de exprimare prin pronume a atributului acordat din limba rusă și a celui variabil din limba română ajungem la următoarele constatări: 1) atributul acordat și atributul variabil se pot exprima atît în limba rusă, cît și în limba română prin următoarele categorii de pronume: posesive, demonstrative, negative. 2) atributul acordat din limba rusă poate fi exprimat numai prin două categorii ale pronumelui nedeterminat, adică prin *некий* și *некоторый* în timp ce în limba română toate pronumele nehotărîte pot să îndeplinească funcția de atribut. 3) atributul acordat din limba rusă este exprimat prin pronumele

⁹ Gramatica limbii române, vol. II, Editura Academiei, 1963, p. 131.

determinative: *весь, самый, сам, всякий, каждый, любой, иной*, în limba română funcția de atribut variabil o pot îndeplini pronumele nehotărâte și de întărire. 4) atributul variabil din limba română, spre deosebire de atributul acordat din limba rusă, se poate exprima și prin pronumele personale (persoana a III-a), precum și prin pronumele reflexiv. În acest caz se poate spune că atributul variabil din limba română, în comparație cu atributul acordat din limba rusă, dispune de mai multe modalități de exprimare când este vorba de pronume. În mod practic, toate categoriile de pronume din limba română pot să îndeplinească funcția de atribut pronominal.

În limba română, atributul variabil, spre deosebire de atributul acordat din limba rusă, poate fi exprimat prin substantive în cazurile genitiv, dativ, acuzativ cu prepoziție.

Atributul substantival în genitiv poate să exprime numeroase raporturi:

— posesia: „În mijlocul drumului picotește ciinele *învățătorului* Zaharia Herdelea, cu ochii întredeschiși, suflând greu“; (L. Rebreanu).

— apartenența: „Fața *Anei*, lunguiață, arsă de soare, cu o întipărire de suferință, se posomorî“; (L. Rebreanu).

— dependența: „Las-o pe Ana că-i cu Ion al *Glanetașului* în grădină sub nuc“; (L. Rebreanu).

— denumirea: „Drumul trece peste Pîrîul *Doamnei*, lăsînd în stînga casa lui Alexandru Pop-Glanetașu“; (L. Rebreanu).

— subiectul: Sosirea *musafirilor* ne-a produs o mare bucurie. (e.n.)

Atributul substantival în dativ are o circulație mai restrînsă în limba literară contemporană, constituind o categorie specifică limbii vechi și populare: „Și bogat în sărăcia-i ca un astru el apune, / Preot *deșteptării* noastre, *semnelor* vremii profet“; (M. Eminescu).

Atributul substantival prepozițional se realizează printr-un substantiv precedat de o prepoziție sau de un adverb de comparație cu valoare de prepoziție. Cu ajutorul atributului substantival prepozițional se exprimă diferite nuanțe:

— posesia: „Era dascăl în Butucani, bun sat și mare, oameni *cu stare*“ (Gramatica Academiei).

— subiectul: „O adiere *de vînt*, răcoritoare pătrunde pînă-n sufletul flăcăului ...“ (L. Rebreanu).

— materia din care este făcut obiectul: „Drumul trece prin Jidovița pe podul *de lemn*, acoperit, de peste Someș, și pe urmă se pierde în șoseaua cea mare și fără început“; (L. Rebreanu).

— obiectul: „Te urmărește săptămîni/ Un pas făcut alene, / O dulce strîngere *de mîni*“; (Gramatica Academiei).

— calitatea: „Altîminteri are o inimă de *ceară* și de douăzeci și opt de ani nu și-a bătut femeia niciodată...“ (L. Rebreanu).

— relația de loc: „... se apropie el și de Belciug care începuse să povestească oamenilor cum i-au scos doctorii cei mari un rinichi în spitalul *de la Cluj*“; (L. Rebreanu).

relația temporală: „... întîlnirile acestea, împreună cu balul din *octombrie* și serata dansată *din februarie* organizate de profesorii și elevii liceului din Armadia, erau distracțiile cele mai înalte“; (Idem).

Pînă aici am discutat despre atributul acordat din limba rusă, despre atributul variabil din limba română. Să urmărim în continuare care sînt virtualitățile de exprimare ale atributului neacordat din limba rusă și ale atributului invariabil din limba română.

Atributul neacordat din limba rusă poate fi exprimat prin substantive în cazurile oblice cu prepoziții sau fără prepoziții, pronume personale la persoana a III-a la cazul genitiv, cu rol de pronume posesive, prin adjective la gradul comparativ, adverbe, verbe la infinitiv și gerunziu¹⁰. Mai frecvent, atributul neacordat se realizează printr-un substantiv la cazul genitiv care poate exprima numeroase valori:

— posesia: «Все мысли *Рудина* казались обращенными в будущее...» (Тургенев)

— subiectul: Во все продолжение разговора *Лаверецкого* с *хозяином* дома Паниным, и Марфой Тимофеевной он сидел в уголке ...» (Тургенев)

— apartenența: «Ухо *Рудина* не оскорблялось странной пестрою речью в устах Дарии Михайловны ...» (Тургенев)

¹⁰ N. Manguș și alții, *Limba rusă literară contemporană*, Editura de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 521.

— însușirea obiectului: «Вы москѣ Лем,—сказала Мария Дмитриевна, —пришли дать урок музыки Лизе?» (Тургенев.)

— însușirea calității obiectului: «Вошел человек *высокого роста*, в опрятном суртуке, коротеньких паталонах' серых замшевых перчатках ...». (Тургенев).

— purtătorul unei însușiri: «Елена не знала, что счастье каждого человека *основано* на несчастье другого ...» (Тургенев)

Atributul neacordat se exprimă și prin substantive în cazurile oblice cu prepoziții. Atributul realizat în acest chip poate avea diferite valori gramaticale, dintre care amintim următoarele:

— materialul din care este făcut obiectul: «В нем было много старых липовых аллей, золотисто—темных и душистых с изумрудными просветами по концам, много беседок *из акации и сирени*». (Тургенев)

— originea obiectului: «-Не люблю я этого умника, говорил он — выража ется он неестественно, ни дать ни взять, лицо *из русской повести* ...» (Тургенев)

— locul: « Мария Дмитриевна, несмотря на свое отвращение к сквозному ветру вела отворить все окна и двери *в сад* и объявила, что в карты играть не станет ...» (Тургенев)

— destinația: «В конце сентяб^ра был свезен лес *для постройки двора* ...» (Толстой).

— trăsătura exterioră sau interioară a obiectului: «Он скоро вернулся в сопровождении дряхлого мужика *с белой бородой*». Тургенев) «Он доказывал, что человек *без самолюбия* ничтожен, что самолюбие — архимедов рычаг, которым, землю с места можно сдвинуть ...» (Тургенев.)

— cauza: «Для иных людей брак *по любви* может быть несчастным; но не для вас, с вашим спокойным правом, с вашей ясной душой!» (Тургенев)

— specialitatea, calificarea, felul: «На заседа нии парламента выступал министр *по вопросам планиров^ния*» (е. п.).

Funcția de atribut neacordat o mai pot îndeplini și pronume personale la persoana a III-a la cazul genitiv: *его*, *ее*, *их*, cînd aceste pronume au valoare de pronume posesiv: «В чертах *его* лица было нечто азиатское». (Тургенев) «Действительно, по дороге бежали Вania и Петя, сыновья Дарин Михайлованы; за ними шел *из* учитель, Васистов ...» (Тургенев)

Atributul neacordat, în limba rusă, uneori se poate exprima prin adverbe: «Длинный нос с горбинкой, большие неподвижные глаза *навыкате*, крупные красные губы, покаты либ, черные как смол волосы—все в нем изоблачало восточное происхождение». (Тургенев) De asemenea, rare sînt cazurile cînd atributul neacordat se realizează prin verbe la gerunziu: «Работа медленная, *не спеша*, был ему по душе» (е. п.)

În sfîrșit, atributul neacordat se mai poate exprima prin verbe la infinitiv: Во первых, по моему, на свете только три несчастья и есть: *жить* зимой в холодной квартире, летом *носить* узкие сапоги да *мочевать* в комнате, где спит ребенок, которого нельзя посылать за персидским порошком ...» (Тургенев)

În limba română, atributul invariabil se exprimă, în primul rînd, printr-un verb. Acest tip de atribut poartă numele de atribut verbal. Atributul verbal poate fi exprimat prin verbe la infinitiv sau supin, și, uneori, la gerunziu. Atributul verbal realizat printr-un infinitiv, determină substantive abstracte verbale: „Titu făcu o încercare timidă de *a-i lămuri* că nepotrivirea dintre sentimentele și faptele omului e o crimă față de ideal...“ (L. Rebreanu). Atributul verbal, exprimat prin supin, se construiește cu prepozițiile *de*, *pentru* etc: „Vremea de *ogorît* era tîrzie“. (L. Rebreanu) Atributul verbal poate fi exprimat și prin gerunziu: „Nici o țipenie de om în ogrăzile băltoase, cu care dejugate, părăsite în ploaie, cu viței *muginđ* sub soproane sparte“. (Gramatica Academiei).

Atributul adverbial apare singur sau, mai frecvent, precedat de prepoziții. Funcția de bază a atributului adverbial este de precizare. Cînd adverbele îndeplinesc acest rol sintactic, stau pe lîngă substantivele pe care le determină: „Satul e la horă. Și hora e pe ulița *din dos*, a Tudosia, văduva lui Maxim Oprea“. (L. Rebreanu.).

Din cele discutate pînă aici reies cîteva concluzii :

1) În definirea atributului, gramatica limbii ruse pornește de la caracterul îmbinării atributului cu cuvîntul determinat. Astfel această categorie sintactică cunoaște două grupe a) atributul acordat ; b) atributul neacordat.

2) Gramatica limbii române definește atributul după criterii formale mai exact, după părțile de vorbire prin care este exprimat, distingînd mai multe feluri de atribute : adjectival, substantival, pronominal, verbal și adverbial.

3) Atributul acordat în limba rusă se apropie prin sfera și modalitățile de exprimare de atributul variabil din limba română.

4) Atributul variabil, din limba română, cuprinde în sfera sa atributul adjectival, substantival, pronominal. Atributul variabil, în limba română, are o arie mai vastă, în comparație cu atributul acordat din limba rusă, prezentînd și deosebiri. Observăm că, în limba română, atributul variabil este exprimat și prin substantive, în timp ce acest fenomen nu este valabil pentru atributul acordat din limba rusă.

5) Atributul exprimat prin adjective în limba rusă are o arie mai restrînsă, în comparație cu atributul adjectival din limba română. În timp ce în limba rusă acest tip de atribut se exprimă prin adjective calificative și relative, în limba română, atributul adjectival poate fi exprimat atît prin adjective propriu-zise, cît și prin alte părți de vorbire cu valoare de adjectiv : numeral, adjectiv pronominal, verb la participiu sau gerunziu, care se acordă cu substantivul determinat. Prin urmare, sfera atributului adjectival în limba română e mult mai întinsă în comparație cu sfera atributului exprimat prin adjective din limba rusă. Acest concept de atribut adjectival se apropie mai degrabă de noțiunea atributului acordat din limba rusă.

6) Deosebiri și mai tranșante se constată cînd vorbim de exprimarea atributului prin pronume în cele două limbi. În limba rusă, atributul exprimat prin pronume se încadrează în categoria atributului acordat. Din clasa morfologică a pronomelor rusești pot îndeplini funcția de atribut acordat : posesivele, demonstrativele, determinativele, negativele, nedeterminativele.

7) Atributul pronominal, în limba română, este exprimat prin pronume propriu-zise. Cînd pronumele însoțesc substantive pe care le determină, și se acordă cu ele avem de-a face cu atribute adjectivale, realizate prin adjective pronominale. Această interpretare a fenomenului sintactic în discuție aparține, în exclusivitate, limbii române. Gramatica limbii ruse nu diferențiază un asemenea fapt de limbă, în ea nu se tratează despre atribute realizate prin adjective pronominale, ci de atribute exprimate prin pronume.

8) Atributul neacordat, în limba rusă, se exprimă prin cazurile oblice cu prepoziții sau fără prepoziții, pronume personal la persoana a III-a în cazul genitiv, cu rol de pronume posesiv, adjective la gradul comparativ, adverbe, verbe la infinitiv și gerunziu.

9) În limba română, atributul invariabil are în vedere atributele realizate prin verbe la infinitiv sau supin, uneori la gerunziu și pe cele exprimate prin adverbe.

În încheiere se poate spune că, deși există unele similitudini între atributul acordat în limba rusă și atributul variabil din limba română, pe de o parte, între atributul neacordat din limba rusă și atributul invariabil din limba română, pe de altă parte, sferile celor două concepte, cu toate că pe alocuri se suprapun, de cele mai multe ori diferă se distanțiază și prezintă deosebiri marcate. Aceste deosebiri decurg din faptul că, în definirea atributului, gramatica limbii ruse pleacă de la modul îmbinării atributului cu cuvîntul determinat, de la acordul dintre cuvîntul determinat și determinant, pe cînd gramatica limbii române pornește în definirea atributului de la formă, de la criteriul morfologic de clasificare a părților de vorbire în cele două grupe de bază : flexibile și neflexibile. În al doilea rînd, unele deosebiri ale atributului, în limbile rusă și română, decurg din faptul că unele clase morfologice, în cele două limbi, prezintă anumite particularități ce diferențiază o limbă de alta. În limba română există categoria adjectivului pronominal, modul supin, gerunziu ce se acordă cu substantivul — fapte de limbă inexistente în limba rusă.

ROLUL CUVINTELOR MODALE ÎN CÎMPUL MODALITĂȚII DIN LIMBA GERMANĂ

Sistemul unei limbi este constituit din mai multe sisteme parțiale sau nivele, între care există raporturi de interdependență. Aceste raporturi își găsesc adesea expresia în faptul că mijloacele de exprimare din diferite compartimente ale limbii intră în relații unele cu altele și cooperează în vederea unui scop comun: redarea unuiia și aceluiași conținut. „Totalitatea mijloacelor de limbă, constituite în sisteme, și care cooperează pentru a deservi un singur domeniu de conținut, formează un cîmp.”¹

Majoritatea cîmpurilor au ca dominantă o categorie gramaticală. Ea formează și nucleul cîmpului, iar în jurul acestui nucleu se grupează, dinspre centru spre periferie, deci îndepărtându-se de acesta și intrînd în legături din ce în ce mai puțin stabile cu el, celelalte mijloace de exprimare de ordin gramatical, lexico-gramatical sau lexical. Dominanta nu trebuie să aparțină sistemului morfologic, ea poate fi o categorie sintactică sau lexicală. Esențial este însă, ca dominantă să satisfacă următoarele condiții:²

1. să fie folosită în mod sistematic
2. să aibă un sens univoc
3. să fie neutră din punct de vedere stilistic.

Cîmpul modalității din limba germană contemporană prezintă o structură foarte complexă. El este un macrocîmp, care, la rîndul său, se divide în două microcîmpuri: cel al realității și cel al irealității. Microcîmpul realității are o întindere mai mare, ocupă un spațiu mult mai larg decît cel al irealității. Microcîmpul irealității însă prezintă stratificări sub forma unor microcîmpuri de rangul doi: microcîmpuri potențial-ireal, microcîmpul îndemnului și microcîmpul ipotezei. Fiecare din aceste microcîmpuri are o dominantă, cu excepția microcîmpului ipotezei. Astfel în microcîmpul realității dominantă o constituie modul indicativ, în microcîmpul potențial-ireal modul conjunctiv, iar în microcîmpul îndemnului modul imperativ. În compoziția acestor microcîmpuri intră și alți constituenți, uneori în poziție periferică. Ei sînt de obicei constituenți nespecializați în redarea faptului de limbă respectiv, au caracter facultativ și sînt împrumutați ocazional din alte cîmpuri.

La nivelul întregului cîmp al modalității se detașează următorii constituenți:³

1. modurile indicativ, conjunctiv și imperativ, care formează dominantele diferitelor microcîmpuri;
2. îmbinări stabile de lexeme cu regim gramatical (relevîndu-se în mod special verbele modale cu infinitivul fără „zu”);
3. cuvinte modale;
4. propoziții monomembre de tipul propozițiilor exprimate prin infinitiv sau participiu;
5. propoziții pseudosecundare (adică propoziții cu topologia secundarei, dar care exprimă un enunț independent: o dorință irealizabilă sau nerealizată);
6. fraze cu conjuncții subordonatoare modale.

Această mare varietate a constituenților conferă cîmpului modalității un caracter complex și specific, adesea încă neelucidat. Cîmpul modalității ridică numeroase probleme atît prin descrierea amănunțită a constituenților, cît și prin stabilirea raporturilor existente între constituenți. Azi categoria de modalitate este acceptată în sensul ei cel mai larg, se ține cont de toți factorii care contribuie la exprimarea ei. Dar cooperarea constituenților în cadrul cîmpului modalității a fost încă prea puțin abordată.

Cuvintele modale — categorie de altfel foarte controversată în germanistica ultimilor ani — joacă un rol deosebit în structura cîmpului modalității. Deși nu formează dominantă

¹ E. V. Gulîga / E. I. Sendels, *Die feldmäßige Betrachtung der Sprache*, în: „Deutsch als Fremdsprache”, nr. 5/1970, pag. 310.

² *Ibidem*, pag. 310.

³ E. V. Gulîga / E. I. Sendels, *Grammatico-leksiceskie polja v sovremennom nemetkom iazike*, Moscova, 1969, pag. 75.

nici unui microcîmp, cuvintele modale se deosebesc printr-o serie de trăsături semnificative de ceilalți constituenți ai cîmpului modalității. Ele pot influența în mod substanțial natura modalității exprimate de ceilalți constituenți, ele pot întări, diminua sau anula această modalitate, transferînd constituentul cu care se asociază dintr-un microcîmp într-altul, schimbîndu-i nuanța modală. O trăsătură specifică a cuvintelor modale este și faptul că ele nu apar în nici un alt cîmp gramatical sau lexico-gramatical, dovedind prin aceasta că sînt instrumente specializate exclusiv în redarea modalității.

Gramaticile germane mai vechi⁴ consemnează cuvinte ca *möglicherweise*, *wahrscheinlich*, *vielleicht*, *sicher* etc. în rîndul adverbelor. Dar cuvintele de acest tip se deosebesc atît din punct de vedere semantic, cît și din punct de vedere funcțional-sintactic de adverbe. De aceea lingviștii sovietici Vinogradov, Guliga, Moskalskaia, Admoni⁵ au denumit aceste lexeme cuvinte modale, scoțindu-le din rîndul adverbelor și atribuindu-le calitatea de parte de vorbire de sine stătătoare.

Din punct de vedere semantic cuvintele modale exprimă atitudinea vorbitorului față de enunț, apreciază enunțul sub aspectul modalității.

Möglicherweise besucht er uns.

Wahrscheinlich hat er sich verspätet.

Vielleicht gibt es eine Lösung.

Modalitatea ilustrată prin exemplele de mai sus este o modalitate de natură subiectivă; ea exprimă punctul de vedere al vorbitorului față de enunț. Ea se deosebește de modalitatea obiectivă, independentă de atitudinea vorbitorului față de enunț, așa cum apare în cazul verbelor modale.

Er muß zur Sitzung kommen.

Er darf zur Sitzung kommen.

De aceea W. Admoni⁶ vede în cuvintele modale o categorie comunicativ-gramaticală și le opune categoriilor logico-gramaticale, din care fac parte și adverbele.⁷

Din punct de vedere sintactic cuvintele modale se deosebesc de adverbe prin trăsături specifice. Cuvintele modale nuanțează modal o propoziție sau o sintagmă, așadar o relație sintactică, cel mai adesea pe cea predicativă

Er kommt hoffentlich

dar uneori și pe cea atributivă

vielleicht wiederkehrende Gespräche

zweifelloos sicherer Erfolg

în opoziție cu adverbe, al căror elemente de referință este o singură parte de propoziție

Er kommt pünktlich.

Această diferențiere se evidențiază mai clar în structura de adîncime a celor două enunțuri. Cuvintele modale apar în structura de adîncime sub forma unei propoziții regente⁸

Man hofft, daß er kommt.

Es ist hoffentlich so, daß er kommt.

pe cînd adverbele nu sînt propoziții în structura de adîncime

*Es ist pünktlich so, daß er kommt.

Negația *nicht* apare antepusă adverbului și postpusă cuvîntului modal.

Er kommt nicht pünktlich.

Er kommt wahrscheinlich nicht.

⁴ L. Sütterlin, *Die deutsche Sprache der Gegenwart*, 1910; O Behaghel, *Deutsche Syntax*, 1923; W. Jung, *Kleine Grammatik der deutschen Sprache*, 1955.

⁵ V. V. Vinogradov, *Russkij iazik*, Moscova 1947; O I. Moskalskaia, *Grammatika nemetskogo iazika*, Moscova, 1957; W. G. Admoni, *Der deutsche Sprachbau*, Leningrad, 1960.

⁶ W. G. Admoni, *Der deutsche Sprachbau*, Leningrad, 1960, pag. 151.

⁷ Considerăm totuși că o delimitare strictă dintre cele două categorii nu este întru totul posibilă. Chiar și în cazul modalității obiective exprimate prin verbele modale și infinitivul cerut de acestea apare o notă de subiectivitate. Se pare că modalitatea obiectivă-intrinsecă apare numai la nivelul vorbitorului care preia de la cineva și transmite mai departe un enunț, așa cum l-a recepționat, fără să intervină cu nimic în modificarea lui.

⁸ După G. Helbig, *Sind Negationswörter, Modalwörter und Partikeln im Deutschen besondere Wortklassen!* în: „Deutsch als Fremdsprache“, nr. 6/1970, pag. 398.

Acest fapt ilustrează încă o dată strînsă legătură dintre verb și adverb în structura de așincime a propoziției, legătură inexistentă în cazul cuvintelor modale.

La o propoziție interogativă totală (*Entscheidungsfrage*) se poate răspunde printr-un cuvînt modal

Kommt er? *Wahrscheinlich*.

dar niciodată printr-un adverb:⁹

Kommt er? **Pünktlich*.

Cuvintele modale nu au funcție sintactică în propoziție, deosebindu-se în acest sens de adverbe. Dar în anumite situații pot influența topica propoziției în care apar, modificîndu-i chiar și sensul.¹⁰

Wahrscheinlich ist er pünktlich.

față de: 1 ② 3

Er ist *wahrscheinlich* pünktlich.

1 ② 3

ilustrează clar, că în structura topologică a propoziției enunțiative cuvîntul modal a provocat o inversiune, împingînd subiectul pe locul 3.

Prin marea sa mobilitate în propoziție cuvîntul modal are posibilitatea de a sta în fața unor sintagme diferite, sintagme care sînt afectate de nuanța modală inerentă cuvîntului modal.

Ich könnte das leuchtende Tuch *vielleicht* für ein

Weilchen in die Hosentasche stecken. (*Strittmatter*)¹¹

Ich könnte das leuchtende Tuch für ein Weilchen

vielleicht in die Hosentasche stecken.

Din punct de vedere morfologic cuvintele modale nu prezintă particularități demne de semnalat. O delimitare de adverbe pe baza criteriului morfologic s-a dovedit imposibilă. Cuvintele modale nu dispun de grade de comparație, dar această trăsătură apare și la unele adverbe și depinde de sensul lexmului respectiv. Realizarea comparației cu mijloace lexicale la un număr foarte mic de cuvinte modale nu poate fi considerată ca un semn distinctiv:

sehr wohl, ganz gewiß.

Pe planul formării cuvintelor diferențele între adverbe și cuvinte modale sînt minimale, în general tipul de formare la cele două grupe de cuvinte este identic:

möglicherweise — *paarweise*

wahrscheinlich — *höflich*

scheinbar — *wunderbar*.¹²

Dar și modelele de formare a cuvintelor modale sînt irelevante pentru o eventuală categorie morfologică.

Doar diferențele de ordin semantic și sintactic permit o distincție între adverbe și cuvintele modale. O delimitare între cele două grupe de cuvinte este chiar necesară și utilă atît din punct de vedere teoretic și cît din punct de vedere practic. Dar considerăm că în cazul cuvintelor modale nu se poate vorbi de o parte de vorbire nouă,¹³ deoarece lipsesc caracteristicile de ordin gramatical. Cuvintele modale constituie, după părerea noastră, o clasă de cuvinte delimitată prin semantica lor, cu implicații în planul sintactic, fără însă a constitui o clasă morfologică aparte.¹⁴

⁹ *Ibidem*, pag. 399.

¹⁰ Cf. D. Lehmann / U. Spranger, *Modatwörter im Deutschen*, în: „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung“, nr. 3/1966, pag. 251.

¹¹ Exemplu citat după D. Lehmann / U. Spranger, *ibidem*, pag. 252.

¹² Cf. *ibidem*, pag. 244.

¹³ Vezi, W. G. Admoni, *Der deutsche Speechbau*, Leningrad, 1960.

¹⁴ În stabilirea părților de vorbire se iau azi în considerare criterii de ordin gramatical: criterii morfologice și sintactice. Cuvintelor neflexibile li se aplică în mod curent criteriul sintactic în clasificare: dacă pot fi parte de propoziție, dacă cer un anumit caz etc. Absența caracteristicilor de ordin sintactic confirmă ipoteza noastră. Vezi și: W. Flämig, *Probleme und Tendenzen der Schulgrammatik* în: „Deutschunterricht“ (Berlin), nr. 6/1966, pag. 335. Pentru delimitarea cuvintelor modale de negații, interjecții vezi: H. Hempel, *Wortklassen und Bedeutungsweisen*, în: „Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik“, Darmstadt, 1965, pag. 229 — 247.

În cadrul câmpului gramatical al modalității *componenta semantică* a cuvintelor modale este cea demnă de semnalat, implicațiile de ordin sintactic avînd un rol secundar. Dar și în delimitarea sferei semantice a acestor cuvinte există opinii divergente.¹⁵ Astfel în lingvistica contemporană pot fi desprinse trei orientări în clasificarea cuvintelor modale).¹⁶

1. în sensul cel mai restrîns cuvintele modale exprimă un anumit grad de realitate sau de irealitate a enunțului;
2. într-un sens ceva mai larg ele includ și modul de exprimare al gîndurilor vorbitorului, însumarea enunțului în totalitatea sa etc.;
3. în accepția cea mai largă cuvintele modale cuprind și aprecieri emoționale ale enunțului din partea vorbitorului.

Cercetînd îndeaproape aceste trei accepții ale sferei semantice la cuvintele modale, am optat pentru următoarele grupe:¹⁷

1. cuvinte modale de întărire (verstärkende Modalwörter): *wahrhaftig, zweifellos, natürlich, wirklich, offenbar, wahrlich, bestimmt, sicher, gewiß, freilich,*
2. cuvinte modale potențiale (potentielle Modalwörter): *vielleicht, wahrscheinlich, augenscheinlich, scheinbar, vermutlich, wohl, angeblich,*
3. cuvinte modale apreciative (einschätzende Modalwörter) *hoffentlich, leider, glücklicherweise,*
4. cuvinte modale care însumează sau motivează enunțul (zusammenfassende und begründende Modalwörter): *übrigens, schließlich, überhaupt, eigentlich, jedenfalls,*
5. cuvinte modale afirmative și negative (bejahende und verneinende Modalwörter): *ja, doch, gewiß, sicher, nein, keineswegs, keinesfalls, nicht.*¹⁸

Desigur, o delimitare strictă între aceste grupe nu este totuși posibilă, unele cuvinte modale putînd să apară, în funcție de context, în mai multe dintre categoriile stabilite. În special cuvintele modale de întărire și cele de afirmare au dovedit tangențe multiple, delimitarea făcîndu-se adesea doar prin intonație.

În cadrul câmpului modalității cuvintele modale intră în raporturi de compatibilitate sau incompatibilitate semantică cu ceilalți constituenți ai câmpului. Aceste raporturi, încă necercetate în interacțiunea lor, se conturează a fi foarte complexe. De aceea prezenta cercetare se limitează la analiza cooperării dintre dominantă fiecărui microcîmp cu unele grupe ale cuvintelor modale.

În cazul compatibilității semantice s-a constatat un raport unidirecționat, în sensul că numai cuvîntul modal exercită o influență hotărîtoare asupra celui alt constituent al câmpului modalității. Niciodată o altă componentă a câmpului modalității nu poate influența substanțial cuvîntul modal, alterîndu-i nuanța modală. Cuvîntul modal poate întări, amplifica sensul modal al enunțului inițial sau îl poate diminua pînă la negarea totală.

În microcîmpul realității cuvintele modale de întărire și cuvintele modale afirmative și negative subliniază, întăresc sau neagă modalitatea exprimată de modul indicativ, fără a comuta însă sensul din planul realității în cel al irealității. Proba elidării cuvîntului modal dovedește că modalitatea exprimată inițial rămîne nealterată.

Ich muß dich *unbedingt* sprechen.

(Wohlgemuth, Egon, p. 254)

Ich habe so vieles durchlebt, so viele
Erfahrungen gemacht, daß ich es auf den
Tag genau *natürlich* nicht sagen kann.

(Th. Mann, *Königliche Hoheit*, pag. 273)

¹⁵ O privire de ansamblu asupra încercărilor de clasificare la U. Spranger, *Modalwortprobleme. Aus der Geschichte der Modalforschung*, în: „Deutsch als Fremdsprache“, nr. 5/1972, pag. 288.

¹⁶ Cf. S. Saidow, *Klassifikation der Modalwörter der deutschen Sprache*, în: „Deutsch als Fremdsprache“ nr. 4/1969, pag. 313.

¹⁷ Vezi și D. Lehmann / U. Spranger, *Modalwörter im Deutschen*: în, „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung“ nr. 3/1966, pag. 247.

¹⁸ Categoriei cuvintelor modale le aparțin și negațiile, dar ele au funcții distincte față de celelalte cuvinte cu sens modal. Vezi: W. Admoni, *Der deutsche Sprachbau*, pag. 155.

*Zweifello*s wird er diese Aufgabe lösen.

Sicher kommt er zu spät.

Keinesfalls ist das eine Lösung.

Gewiß, sagte Rost, als hätte ihm die Frau ein sachliches Stichwort gegeben, *gewiß*, du hast ganz recht.

(J. Urzidil, *Bildnis eines Knaben*, pag. 226) ¹⁹

dieser *nicht* sehr kluge Mann.

Cuvintele modale apreciative sau cele care insumează sau motivează enunțul nu influențează în mod deosebit dominantă din microcîmpul realității. Ele adaugă însă enunțului real nuanța lor modală specifică (vezi mai sus, clasificarea cuvintelor modale).

Glücklicherweise kam er noch pünktlich an.

Hoffentlich war dies nur ein Zufall.

Warum bist du *eigentlich* bei uns! hatte er

Carla einmal gefragt, kurz nachdem er sie

kennengelernt hatte. (A. Andersch, *Jesuskindutscheke*, p. 409)

Kurt Steiner kroch *schließlich* zurück in

sein Kellerloch, das kam ihm fast wohnlich vor.

(A. Seghers, *Das Schilfrohr*, pag. 141)

Cuvintele modale însă pot și comuta sensul modal inițial al enunțului, atribuindu-i o valoare modală nouă. În acest caz cuvîntul modal este deosebit de „puternic“, el îl „copleșește“ pe celălalt constituent al cîmpului modal, schimbîndu-i valoarea modală. Această comutare are caracter legic în cadrul cooperării indicativului, dominantă a cîmpului realității, cu cuvintele modale potențiale. În acest caz are întotdeauna loc un transfer din microcîmpul realizării în microcîmpul potențial — ireal sau în cel al ipotezei. Enunțul real își adaugă o valoare modală nouă, exprimînd posibilitatea, presupunerea, îndoiala.

Aber *vielleicht* ist es besser, wenn sie es

wissen: Als er verhaftet war, hat Hermann

nicht mehr daran geglaubt.

(S. Hermlin, *In einer dunklen Welt*, p. 189)

Es war ein kluger Weg, er umging all die Fallen,

die sich stets dort auftun, wo das Unendliche

erreichbar erscheint. *Wahrscheinlich* eine Spur,

von einem Forscher abgesteckt, der weit dort

hinten sein Ziel schon im Auge hatte.

(W. Hildesheimer, *Der Ruf in der Wüste*, pag. 103)

Elidarea cuvintelor modale ar schimba în aceste situații întru totul modalitatea enunțului, conferindu-i caracter de realitate.

În microcîmpul potențial — ireal, însă, cuvintele modale potențiale își pierd funcția de comutare. Alături de modul conjunctiv, dominantă a acestui microcîmp, ele întăresc nota dubitativă, îndoială, nesiguranța, irealitatea.

Er käme *wahrscheinlich*, wenn ...

Er wäre *vielleicht* pünktlich gewesen, wenn ...

Vielleicht hätte ich nichts sagen sollen von

dem immer leeren Fahnenhalter des Studienrates,

aber er war ja unser Nachbar, und jeder sah,

daß er nicht flaggte ...

(G. Grass, *Studienrat Brunies*, pag. 135)

Wäre sie hereingekommen, hätte ich mich *wahr-*

scheinlich zu ihr an den Tisch gesetzt, ihr die

Hand geklopft und gesagt: Nun, nun, es ist nicht

so schlimm.

(H. E. Nossack, *Begegnung im Vorraum*, pag. 101)

Cuvintele modale potențiale sînt însă incompatibile cu dominantă din microcîmpul îndemnului, cu modul imperativ.

¹⁹ Exemplele sînt citate din volumul de proză scurtă *Verteidigung der Zukunft*, editată de Marcel Reich — Ranicki, Piper Verlag, München, 1972.

* Komm *wahrscheinlich* !

* Bemüh dich *vermutlich* !

sînt enunțuri imposibile.

Incompatibile cu imperativul sînt și cuvintele modale apreciative și cuvintele modale care însumează sau motivează enunțul.

În microcîmpul îndemnului cuvintele modale apar în general rar în cooperare cu dominantă.

Komm *keinesfalls* zu spät !

Absența unui raport sintactic evident în cazul modului imperativ pare să explicitizeze absența cuvintelor modale lingă acesta. De aceea cuvintele modale apar în microcîmpul îndemnului legate mai ales de verbe modale, îmbinarea dobîndind aproape caracter sistematic:²⁰

Setz dich. *Ja*, du kannst dich setzen. Hierher.

(L. Feuchtwanger, *Die Witwe Capet*, pag. 9)

unde este vorba de o poruncă atenuată ulterior, de o permisiune.

Du darfst deinen Entschluß *natürlich*

nicht rückgängig machen.

Raporturile dintre cuvintele modale și dominantele microcîmpurilor cercetate sînt așadar foarte variate. Gama largă de variante cuprinde atît raporturi de incompatibilitate semantică cît și raporturi de compatibilitate diferite. Dar nu în toate microcîmpurile s-au putut detașa raporturi obligatorii între cuvintele modale și ceilalți constituenți, numai arareori cooperarea dintre cei doi constituenți ai cîmpului modalității a dobîndit caracter sistematic.

Din cele de mai sus se pot desprinde următoarele:

1. Cuvintele modale prezintă particularități de ordin semantic și sintactic față de *adverbe*, fapt care permite să fie detașate de acestea ca un microsistem lexico-gramatical și nu ca o clasă morfologică propriu zisă.

2. În cadrul cîmpului modalității cuvintele modale ocupă un loc deosebit ca instrumente specializate numai pentru redarea modalității.

4. În microcîmpul cu care sînt înrudite ca sens, cuvintele modale au rol de întărire, de amplificare sau de negare a modalității implicate deja în enunț.

5. În celelalte microcîmpuri, ele duc fie la comutarea sensului, provocînd un transfer al enunțului dintr-un microcîmp într-altul, fie la raporturi de incompatibilitate.

YVONNE LUCUȚA

UN MICROSISTEM AL LIMBII FRANCEZE: PREPOZIȚIILE CARE EXPRIMĂ „INTERIORITATEA“

În articolul de față ne propunem să studiem *cîmpul semantic al relației de interioritate*

Vom porni de la următoarele considerații teoretice:

Prepozițiile sînt o categorie, o clasă de lexeme a căror trăsătură definitorie comună este *relația*: prepozițiile sînt elemente subordonatoare ale limbii care servesc la exprimarea unei relații între doi termeni, A și B, a căror incidență nu se exprimă în mod direct¹.

Prepozițiile au un sens, un conținut descriptiv analizabil în seme sau trăsături distinctive². Ceea ce s-a numit valoarea fundamentală (sau valoarea intrinsecă³) a prepozițiilor constă în

²⁰ O încercare în acest sens o reprezintă lucrarea (nepublicată) de licență: R. Papp-Andrașiu, *Cooperarea dintre verbul modal și cuvîntul modal*, Universitatea Timișoara, 1972.

¹ Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 193.

² A. — J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966, p. 41.

³ Georges Gougenheim, *Y a-t-il des prépositions vides en français?*, in *Le Français Moderne*, XXVII, ianuarie 1959, p. 1—25.

anumite trăsături, delimitate la nivelul limbii (*langue*), care definesc fiecare prepoziție în sine, deosebind-o de altele. Trăsăturile nucleare⁴ sau inerente⁵ ale unei prepoziții sînt de fapt un ansamblu de trăsături distinctive care redau anumite categorii semantice din limbă (*langue*) și care sînt exprimate în general printr-un „sistem de poziții și de mișcări într-un spațiu sau într-un spațiu-timp”⁶. Este vorba în fond de o reprezentare abstract-spațializată, unică pentru fiecare prepoziție și care stă la baza diverselor sale sensuri din vorbire⁷.

Funcționarea prepozițiilor în vorbire, în context, pune în evidență anumite trăsături contextuale⁸ sau selective⁹, trăsături implicate în termenii de care prepoziția se leagă din punct de vedere sintactic, pe care îi selectează, cu alte cuvinte „trăsături compatibile în termenii dominați de același simbol: SP (=sintagmă prepozițională)”¹⁰. Trăsăturile contextuale nu pot fi de loc neglijate în cazul analizei prepozițiilor, datorită specificului existenței și manifestării acestora ca *elemente de relație*.¹¹ Urmîndu-l pe Pottier, vom pune în evidență existența a trei cîmpuri de aplicare a reprezentării unice din limbă, sau, altfel spus, existența a trei categorii de trăsături contextuale: spațiale, temporale și noționale. Fiecare din aceste trăsături se manifestă în anumite efecte de sens în vorbire. Firește, în analiză se pornește de la particular la general, de la efectele de sens din vorbire spre descoperirea trăsăturilor distinctive ale prepozițiilor.

Pe baza trăsăturilor lor fundamentale, prepozițiile se constituie în mici sisteme. Considerăm că, la fel ca în cazul oricărui sistem al limbii, nu există nici în cazul prepozițiilor o posibilitate unică de a pune în evidență modul în care acestea se structurează. Vom urmări aici felul cum se organizează în limbă și funcționează în vorbire prepozițiile limbii franceze care manifestă o anumită trăsătură semantică comună, în speță interioritatea, situarea în interiorul unui spațiu (în sens foarte abstract) determinat de anumite limite¹². Prepozițiile luate în discuție sînt: *en*, *dans*, *entre*, *parmi*, *par*, *pendant*. Vom prezenta pe rînd fiecare din aceste prepoziții, situînd-o în relație cu altele, cu care intră în opoziție sau interferează, pentru a face apoi cîteva considerații de ansamblu asupra microsistemului organizat în jurul „relației de interioritate”.

Prepozițiile *dans* (lat. *de intus*) și *en* (lat. *in*) care, amîndouă, se traduc în românește cu *în*, vor fi prezentate în paralel.

Prin comutarea în același context, a prepoziției *dans* cu alte prepoziții (ex. *dans/à/sur/vers la maison*) și prin compararea între ele a tuturor contextelor — sau a contextelor tipice — în care apare această prepoziție, precum și prin compararea definițiilor formulate în dicționare și gramatici¹³, vom ajunge să-i definim sensul fundamental, să-i găsim trăsătura semantică definitorie, și anume: relația de interioritate (cf. definiția din Petit Robert¹⁴: prepoziția *dans* indică poziția, situarea unei persoane sau a unui obiect în raport cu ceea ce le conține).

Prepoziția *en* stabilește și ea un raport de interioritate (cf. Petit Robert: prepoziția *en* indică poziția în interiorul unor limite spațiale, temporale sau noționale). *Dans* și *en* au deci în comun trăsătura [interioritate]. (cf. Gougenheim¹⁵: *dans* și *en* exprimă interioritatea, precum

⁴ A. — J. Greimas, *op. cit.*

⁵ Jean Dubois și Françoise Dubois-Charlier, *Éléments de linguistique française: syntaxe*, Paris, 1970.

⁶ *Ibidem*, p. 120.

⁷ vezi B. Pottier, *op. cit.*

⁸ vezi A. — J. Greimas, precum și J. Dubois și F. Dubois-Charlier.

⁹ B. Pottier, *op. cit.*, p. 129.

¹⁰ J. Dubois și F. Dubois-Charlier, *op. cit.*

¹¹ La Pottier, unele prepoziții, ca de exemplu *pendant* și *par*, au aceeași reprezentare în limbă, distingîndu-se doar la nivelul trăsăturilor contextuale.

¹² Termenul B al relației A — R — B este cel care desemnează aceste limite. E vorba de un spațiu, obiect sau proces care e interpretat ca limită în raport cu un alt spațiu sau obiect sau proces, — în funcție de contextul dat, în funcție de sintagma prepozițională respectivă.

¹³ De altfel, acestea se referă, în majoritatea cazurilor, mai mult la trăsăturile contextuale.

¹⁴ *Le Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1967.

¹⁵ Georges Gougenheim, *Système grammatical de la langue française*, Paris, 1962, p. 309.

și Le Bidois¹⁶: *dans* și *en* exprimă un raport de interioritate, ideea unui lucru conținut de altul.) DFC¹⁷ prezintă cele două prepoziții împreună, sub cuvîntul-titlu *Dans*, dîndu-le o definiție comună.

Bernard Pottier descrie astfel sensul fundamental al celor două prepoziții: ele exprimă interioritatea în raport cu o limită dublă, sau, mai exact, indică o mișcare ce trece peste o limită de interioritate sau situarea într-un interior determinat de o limită dublă¹⁸. Pottier stabilește următoarele reprezentări grafice ale sensului fundamental al prepozițiilor *en* și *dans*:

Observăm că cele două reprezentări nu coincid întru totul: în primul caz limitele sînt incluse, în al doilea caz ele nu sînt atinse, sînt excluse, *en* exprimînd o interioritate integrantă, iar *dans* o interioritate integrată¹⁹. Ce înseamnă aceasta și ce implicații are acest fapt? Exemplul dat de Pottier e grăitor²⁰. *La maison est en feu*: casa și focul sînt una, se suprapun. Includerea limitelor dă impresia unei echivalențe, a unei transformări complete. *La maison est dans le feu*: casa e situată în interiorul focului, limitele nu sînt atinse.

Dans presupune o percepere mai precisă, mai concretă a lucrurilor în spațiu, indicînd „cu mai multă precizie și forță localizarea în interiorul unui spațiu”²¹. Să reținem și formularea deja citată a lui Georges și Robert Le Bidois: situarea unei persoane sau a unui obiect în raport cu ceea ce le conține, deci excluderea limitelor. Impresia de echivalență, suprapunerea obiectului și a limitelor sînt excluse.

En aduce o percepere globală, în cazul căreia limitele sînt incluse. Această prepoziție poate exprima în consecință sensuri abstracte mai numeroase și mai variate decît *dans*. Deosebirea aceasta dintre *dans* și *en* explică într-un fel calificarea lor de către Wartburg și Zumthor drept prepoziție „plină” (cu înțeles, cu sens), respectiv „incoloră”²² (calificare cu care, de altfel, nu putem fi de acord).

Studiînd distribuțiile prepozițiilor *en* și *dans*, se impune de la început următoarea observație: cînd termenul B al relației este un substantiv, se manifestă o opoziție între sintagmele prepoziționale construite cu *dans* și cele construite cu *en*. *Dans* selectează întotdeauna un substantiv determinat, precedat de articolul hotărît (sau de un alt determinant), pe cînd *en* nu permite prezența articolului hotărît. Cele două prepoziții sînt în acest caz variante combinatorii; exploatarea semantică rămîinînd aceeași, ele au distribuții complementare²³. Exemple: *en France/dans la France des rois*; *Il entre en colère/il est entré dans une colère terrible*.

En admite prezența articolului hotărît doar în anumite formule locuționale sau în expresii cu caracter marcat, stilistic. (Acestea din urmă, deși contestate de puriști, pot fi întîlnite la diverși autori). Iată cîteva exemple de acest fel: *en l'absence*, *en la personne*, *en la circonstance*; „*en la forêt*” (Genevoix), „*en le meilleur hôtel de Lisieux*” (Allais)

În ce privește trăsăturile contextuale, atît *dans* cît și *en* pot indica situarea în interiorul unor limite spațiale, temporale sau noționale. Vom exemplifica referindu-ne la principalele efecte de sens din vorbire și vom scoate în evidență efectele de sens specifice uneia sau celeilalte prepoziții. Nu vom avea în vedere aici locuțiunile în componența cărora intră aceste prepoziții.

Trăsătura [S]

Dans. Termenul B e un substantiv inanimat sau un substitut.

¹⁶ Georges și Robert Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, vol. II, Paris, 1968, p. 714.

¹⁷ *Dictionnaire du français contemporain*, Paris, 1966.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 214.

¹⁹ *ibidem*, p. 219.

²⁰ *ibidem*, p. 218.

²¹ W. von Wartburg și P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berna, 1958.

²² *ibidem*.

²³ Jean Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, 1965, p. 153.

Efecte de sens : pătrunderea sau situarea într-un spațiu concret, un domeniu, un spațiu social.

„Nous passâmes **dans** la salle à manger“. (Y. de Bremond d'Ars)

Etre d a n s les affaires.

Lire d a n s un livre.

Entrer dans un complot.

Substantivele nume proprii de persoane se asimilează inanimatelor. **Dans** Racine înseamnă „în opera lui Racine“.

Dans prezintă varianta *dedans*, cu caracter popular sau arhaic. „J'ai mis le linge *dedans* le panier“. (apud Frei)

En. Termenul B poate fi un substantiv sau un substitut. Spre deosebire de *dans*, *en* selectează și pronume personale.

„Il sentit brusquement s'installer **en** lui le malaise“. (Druon)

„Ce qui me frappait le plus **en** elle (...)“. (Y. de Bremond d'Ars)

Efecte de sens : pătrunderea, situarea într-un loc concret sau abstract ; punctul de vedere, domeniul de studiu.

„Retirée **en** sa chambre“. (Genevoix)

„Tu as déjà travaillé **en** hôtel ! “ (Druon)

„Si quelque chose vous revient **en** mémoire (...)“. (Ray Lasye)

„Nous nous limiterons donc, **en** ce petit ouvrage, aux structuralismes propres aux différentes sciences“. (Piaget)

„En la stylistique de Ball y“. (Piaget)

„On avait Mademoiselle Cuissard **en** math“. (Troyat)

„Des étudiants **en** français“. (Chabrol)

În această întrebuintare, *en* prezintă varianta *ès* (= *en* + *les*), care are un domeniu foarte restrâns de folosire. *Ès* selectează numai substantive la plural și e folosit doar în limbajul universitar sau juridic ori la figurat.

Docteur ès sciences (dar *docteur en droit*).

Agir ès qualités.

„Grand clerc **ès** choses grammaticales“. (Le Bidois)

Sens specific : materia, materialul din care e făcut un obiect.

Table en bois.

„Ce n'est pas malin, il est **en** carton“. (Jarry).

Trăsătura [T]

Dans. Efecte de sens :

— epocă, durată

Dans son enfance. Dans la soirée.

— momentul când o acțiune are loc. Efect de sens specific : moment în viitor când se va produce o anumită acțiune.

„**Dans** une heure, nous prenons la route pour Paris“. (Y. de Bremond d'Ars)

En. Efecte de sens :

— situarea aproximativă într-o epocă, perioadă de timp

En hiver.

„En ses débuts, ou **en** des périodes difficiles“. (Druon)

„N'est-elle pas plus heureuse en s'imaginant **en** des temps où elle était belle ! “ (Druon)

— momentul în care se situează o acțiune

„Mais **en** cet instant, qui savait ?“ (Genevoix)

— durata, timpul necesar pentru săvârșirea unei anumite acțiuni (sens specific)

„Les gens qui ont fait fortune **en** un jour ne m'intéressent pas“. (A. Christie)

Trăsătura [N] (în domenii relațiilor abstracte)

Dans. Efecte de sens : modul, starea etc.

„L'existence désordonnée qu'elle a menée quelque temps **dans** l'ivresse de la liberté brutalement conquise“. (Y. de Bremond d'Ars)

„J'ai usé ma force **dans** le rêve.“ (Y. de Bremond d'Ars)

Agir dans les règles.

Sa chambre est dans le plus grand désordre.

Efect de sens specific : aproximația.

Dans les cent francs.

En. Termenul *B* este în multe cazuri un substantiv neactualizat sau un adjectiv. Efecte de sens: starea, forma, modul, dispoziția, transformarea.

„Une maigriotte *en* chignon“. (Chabrol)

Elle est en blanc.

Venez en vitesse.

„Nous nous sommes sentis immédiatement *en* confiance“. (Chabrol)

„Veuillez m'adresser le *Littre*, édition intégrale *en* 7 tomes“. (Figaro littéraire)

„Parfois, il suffit de transformer *en* verbe auxiliaire l'un des termes du groupe“. (Grammaire Larousse)

Efect de sens specific: când precedă un substantiv cu funcție de element predicativ suplimentar (în franceză „attribut du sujet ou du complément“), *en* înseamnă „în calitate de“, „ca“.

Il agit en soldat.²⁴

Prepozițiile *en* și *dans* exprimă deci amândouă situarea în interiorul unor limite, cu, respectiv fără includerea acestora. *Dans* are în general o valoare mai concretă și e urmat de un substantiv determinat. *En* e folosit într-o accepțiune nedeterminată sau care nu e determinată în mod precis²⁵. *En* are întrebuintări mai variate, apărind și în multe locuțiuni (*en avant, en haut, en fait, en général* etc.). Cu toate restricțiile sintactice, *en* e foarte mult folosit în limba actuală. *Dans* are întrebuintări mai puțin variate, dar poate mai precis definite din punct de vedere semantic. Zonele lor de intersecție, de concurență reală, sînt restrinse.²⁶ Putem cita aici cîteva exemple din limba literară, în care *en* și *dans* devin simple variante: „*dans* l'espace extérieur „/„*en* l'espace intérieur“ (Ricardou); „Est vain *dans* ses discours, volage *en* ses desirs“ (Boileau)

Să urmărim acum un alt cuplu de prepoziții care exprimă un raport de interioritate: *entre* și *parmi*.

După DFC, *entre* (lat. *inter*) exprimă situarea într-un interval determinat de două sau mai multe puncte formînd o limită, sau situarea într-un ansamblu a unei persoane sau a unui obiect care sînt izolate, diferențiate. Este vorba deci de o limită discontinuă, de un spațiu definit ca un ansamblu de elemente. Pottier definește sensul fundamental al prepoziției *entre* ca o situație în interiorul a două limite semnalate în mod precis, cu reprezentarea următoare:

În cazul lui *entre*, termenul *B* poate fi un „dual“ sau un plural: fie că e vorba de doi termeni (substantive etc.) la singular sau la plural coordonați prin *et*, ori de două verbe la infinitiv, fie că e vorba de un singur termen cu formă de plural²⁷.

Trăsăturile contextuale caracteristice acestei prepoziții se referă la domeniile spațial, temporal și noțional.

[S] Efect de sens: situarea în intervalul dintre două sau mai multe obiecte.

Il s'est assis entre Jean et Marie.

Herbe qui pousse entre les pierres.

„Il erra longtemps entre ciel et terre“. (R. Pinget)

[T] Efect de sens: interval de timp delimitat de două momente, epoci sau acțiuni. *Entre le coucher et le lever du soleil*.

Je viendrai te chercher entre 2 et 3 heures.

„Un personnage *entre* deux deux âges“. (Simenon)

[N] Efecte de sens: ansamblu din care e izolat un obiect, o ființă; o relație între două sau mai multe persoane, grupuri de ființe, acțiuni.

²⁴ Nu ne vom opri aici asupra gerunziului, construcție formată din prepoziția *en* și un participiu în *-ant*. E tot o întrebuintare specifică a prepoziției *en*.

²⁵ *Dictionnaire Quillet de la langue française*, Paris, 1959.

²⁶ René Lagane, „*En*“ et „*dans*“, în *Le Français dans le Monde*, nr. 58, 1968, p. 31.

²⁷ *Entre* poate preceda un termen la singular, în construcții ca următoarea: „l'espace ménagé entre chaque trio de maisons“ (R. Pinget), *entre* chaque avînd un sens distributiv. Vezi Maurice Grevisse, *Le Bon Usage*, Gembloux, 1964, p. 375.

Qu'y a-t-il entre vous?

„Il n'a rien de commun en effet entre un maître et un esclave“. (Camus)

Les loups se dévorent entre eux.

Choisir entre plusieurs solutions.

„Les femmes (...) n'avaient le choix qu'entre se lancer dans l'aventure guerrière ou se réfugier dans l'aventure mystique“. (Druon)

Parmi (lat. *per medium*) desemnează relația dintre un obiect și un spațiu-ansamblu delimitat de mai mult de două elemente, sau, altfel spus, definit de o limită discontinuă. Iată reprezentarea lui Pottier :

Prepoziția *parmi* impune anumite restricții din punct de vedere sintactic, selectând ca termen B doar substantive (sau substitute) la plural sau singular cu înțeles colectiv. Există unele cazuri când termenul B e un substantiv la singular, dar fără valoare de colectiv; sint construcții marcate ce apar în limba literară, exprimând nuanțe stilistice, ca în exemplul : „Les souvenirs sont cors de chasse / Dont meurt le bruit **parmi** le vent“. (Apollinaire)

În cazul lui *parmi* se realizează doar două din principalele trăsături contextuale : [S] și [N]. [T] nu se poate realiza, deoarece desfășurarea în timp e lineară; nu poate fi vorba aici decât de două puncte-limită (vezi prepoziția *entre*).

Efecte de sens : includerea într-un spațiu-ansamblu, într-un mediu, apartenența la un grup, la un ansamblu; apartenența unei caracteristici abstracte la un grup de ființe.

Venez vous asseoir parmi nous.

„Il s'avance **parmi** les blés mûrs“.

Comprendre parmi ses ennemis.

L'égalité parmi les hommes.

„N'importe lequel **parmi** l'ensemble“. (Pottier)

„Au lieu de mépriser une caste qui l'avait humilié, il ne songeait qu'à s'intégrer **parmi** elle.“ (Exbrayat)

Parmi indică cuprinderea unei persoane sau a unui obiect într-un spațiu-ansamblu ale cărei limite nu sînt în general individualizate, Ansamblul e definit în mod global, ca masă, categorie, clasă, grup. Esențială e aici apartenența la această entitate globală.

Comparînd prepozițiile *entre* și *parmi* (DFC le dă împreună sub cuvîntul-titlu *Entre*), constatăm deci că amîndouă exprimă o relație de interioritate în raport cu un spațiu definit de o limită discontinuă. Deosebirea dintre ele constă în faptul că elementele-limită ale spațiului, sau ale spațiului-ansamblu, sînt individualizate, sînt bine precizate în cazul lui *entre*, în timp ce în cazul lui *parmi*, aceste elemente (mai mult de două) sînt înglobate în ansamblu.

Existența a mai multe trăsături comune celor două prepoziții face posibilă neutralizarea uneia sau unora din opozițiile manifestate la nivelul celorlalte trăsături. În unele contexte *entre* și *parmi* pot deveni sinonime, realizînd fiecare efecte de sens caracteristice celeilalte prepoziții. „Il fut trouvé entre les morts“ (apud Grevisse) : *entre* înseamnă aici „în mijlocul, prîntre“, devenînd sinonim cu *parmi*. Ceea ce contează aici nu e situarea în intervalul dintre elementele care definesc spațiul discontinuu, ci înglobarea în ansamblu, care duce aproape la o identificare. „Maisons disséminées parmi les arbres“ : în Petit Robert, de unde am preluat acest exemplu, se consideră că *parmi* e sinonim cu *entre*; casele sînt considerate ca fiind situate în spațiu, în intervalul care separă copacii, aceștia fiind priviți izolat, și nu formînd un ansamblu.

În contextele care ar admite amîndouă prepozițiile, acestea se opun, păstrîndu-și trăsăturile specifice. *L'égalité parmi les hommes* : e vorba de o caracteristică abstractă comună membrilor ansamblului, considerați ca aparținînd ansamblului și nu izolat. O posibilă comutare cu prepoziția *entre* ar duce la exprimarea unei relații stabilite între membrii ansamblului luați în parte.

Comparînd cuplurile *entre/parmi* și *dans/en*, remarcăm că toate aceste prepoziții se definesc prin relația de interioritate pe care o exprimă; ceea ce le deosebește este faptul că primele două se referă la un spațiu mărginit de o limită discontinuă, pe cînd celelalte situează în interiorul unei limite continue.

Interferențele între aceste două categorii de prepoziții sînt posibile. *Je le remettrai entre vos mains* : *entre* e aici sinonim cu *dans* sau *en* (cf. *dans les mains de, en si bonnes mains*). „La

lumière surnaturelle parmi laquelle courait Yvette" (André Dumas): în locul prepoziției neutre *dans*, scriitorul a folosit prepoziția *parmi* cu valențe stilistice. Gougenheim²⁸ interpretează ca variante stilistice prepozițiile *entre* și *dans* din contextele următoare: *entre ces murs/dans les murs*; *entre les bras de ma nourrice/ porter un enfant dans ses bras*. În secvența *apercevoir quelqu'un dans la foule*, *dans* devine sinonim cu *parmi*, datorită termenului *B* care are un înțeles colectiv.

Ne rămâne să studiem prepozițiile *par* și *pendant*, care, la Pottier, au aceeași reprezentare: [○—→●], ceea ce desemnează o mișcare de la un capăt la celălalt al unei limite duble. *Par* (lat. *per*) indică străbaterea (sau situarea aproximativă în cadrul unui interior definit de două limite, sau, după Gougenheim, un spațiu intermediar între un punct de plecare și un punct de sosire).

Trăsăturile contextuale ce caracterizează această prepoziție se definesc în domeniile spațial, temporal și noțional²⁹.

În domeniul spațial, relația de interioritate stabilită de *par* e de natură dinamică (străbaterea unui spațiu) sau statică (situarea aproximativă într-un spațiu).

Venir par la route.

Passer par la Suisse.

Dire tout ce qui vous passe par la tête.

"C'était moins bruyant **par** là." (Simenon)

În domeniul temporal, *par* situează în mod aproximativ un proces în cadrul unei durate, al unei perioade de timp.

C'est comme par le passé.

Par le temps qui court.

Remarcăm folosirea lui *par* în situațiile în care apare o referire la starea vremii.

Par une belle matinée de printemps.

"C'était **par** un bel après-midi de mai." (Y. de Bremond d'Ars)

Pendant și *durant* (la origine participii prezente) se referă doar la domeniul temporal. Ele indică timpul parcurs, situează un proces în interiorul unei perioade de timp determinată de limitele unui alt proces, cu care primul e simultan. În cazul lui *pendant* simultaneitatea poate să nu fie decât parțială; în cazul lui *durant* e o simultaneitate totală, sau, oricum, prelungită.³⁰

Pendant les vacances.

J'y suis resté pendant huit jours.

Durant la nuit. Parler une heure durant.

În registrul temporal *par* și *pendant* interferează, putându-se întâlni și cu prepozițiile *dans* și *en*. În secvențele: *par le passé*, *par une belle journée d'hiver*, *par* este sinonim cu *pendant*. Se spune *en hiver*, dar și *pendant l'hiver*. *Dans son enfance* înseamnă „*pendant son enfance*”.

Analiza de mai sus ne permite să punem în evidență organizarea prepozițiilor limbii franceze care exprimă relația de interioritate:

1. situarea sau pătrunderea într-un „interior” determinat de anumite limite

a). limită continuă — cu includerea limitei: *en*,

— fără includerea limitei: *dans*;

b). limită discontinuă — cel puțin două elemente, precizate, individualizate: *entre*,

— mai mult de două elemente: percepere globală a limitelor: *parmi*;

2. străbaterea unui „interior” definit prin două limite: *par*; *pendant*, *durant*.

Se observă importanța noțiunii de *limită* ca un criteriu de clasificare, de sistematizare. Spre deosebire însă de Pottier, de la care am preluat această noțiune, noi nu acordăm aici primul loc acestui criteriu, stabilind un mod de organizare a unui grup de prepoziții în jurul noțiunii de *interioritate*. Este vorba de un spațiu, de un „interior” în care se integrează un obiect sau un proces.

²⁸ *Système grammatical de la langue française*, p. 309.

²⁹ În domeniul noțional, *par* realizează efecte de sens variate, exprimând cauza, agentul instrumentul, modul etc. Urmându-l pe Pottier, vom considera că avem de-a face în acest caz cu prepoziția *par₂*, derivată din *par₁*, dar având o altă reprezentare, și anume o mișcare ce unește două limite distincte. Vorbitorul nu are în vedere aici străbaterea unui interior. După Quillet, acest *par* indică ceea ce produce un efect.

³⁰ Georges și Robert Le Bidois, *op. cit.*, p. 721.

Reprezentarea grafică pe care o dăm acestor prepoziții e diferită de cea a lui Pottier. Vom păstra doar reprezentarea dată de el prepozițiilor *par* și *pendant*. Iată reprezentările grafice pe care le propunem pentru primele patru prepoziții analizate aici :

en dans entre parmi

Pottier separa prepozițiile *entre* și *parmi*, care formează de fapt un cuplu și trebuie deci studiate în paralel. Am pus în evidență aici ceea ce deosebește cuplurile *en/dans* și *entre/parmi*, respectiv continuitatea sau discontinuitatea limitelor.

Care era situația în limba latină ? Microsistemul relației de interioritate, pentru limba latină, coincide cu cel definit de B. Pottier în funcție de o dublă limită³¹, și care cuprinde trei prepoziții : *in* — indicînd pătrunderea și situarea în interiorul unei limite duble ; *inter* (variantă a lui *in*) — cu valorile lui *entre* și *pendant* din franceză ; *per* — indicînd parcurgerea, străbaterea unei limite duble dintr-un capăt în celălalt. Se poate observa că franceza și-a construit microsistemul relației de interioritate pornind tocmai de la cele trei prepoziții latinești : *in* — *en* (limită continuă), *inter* — *entre* (limită discontinuă), *per* — *par* (străbaterea unui „interior“).

În ce privește limba română, se remarcă, în cadrul sistemului prepozițiilor propus de Laura Vasiliu³², două serii paralele, constituind un microsistem, foarte bine organizat, al inerenței (interioritate). Acesta cuprinde șase prepoziții, organizate în felul următor :

	inerența	
	continuă	discontinuă
situarea, pătrunderea într-un interior străbaterea unui interior desprinderea din interior	în prin din	între printre dintre

Simplitatea organizării și simetria perfectă a acestui microsistem își găsesc o explicație etimologică. Limba română a moștenit din latină prepozițiile *in* și *inter*, pe baza cărora a construit cele două serii de prepoziții (compuse la origine) ; în componența lor se pot recunoaște prepozițiile *per* și *de*³³.

Plecînd de la materialul oferit de limba latină, româna și franceza au construit, fiecare, cîte un microsistem al relației de interioritate. Româna l-a dezvoltat însă pe verticală, folosind procedeul compunerii prepozițiilor primare, pe cînd franceza l-a dezvoltat pe orizontală, nuanțîndu-l și îmbogățîndu-l prin formații proprii.

³¹ *Op. cit.*, p. 274.

³² *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, în *Studii de gramatică*, vol. III, 1961, p. 11—43.

³³ În franceză, ca și în latină, prepoziția *de* se situează în afara microsistemului interiorității, avînd ca valoare fundamentală desprinderea, îndepărtarea de o limită oarecare.

lat.	in	inter	per
rom.	în prin din	între printre dintre	
fr.	en/dans	entre/parmi	par ; pendant

MARIA ȚENCHEA

DESPRE SENSUL CONOTATIV AL CUVINTELOR (CU REFERIRE SPECIALĂ LA LIMBA ENGLEZĂ)

Cu scopul de a facilita urmărirea observațiilor noastre asupra sensului conotativ vom trece în revistă, pe scurt¹, ce se înțelege în lingvistica de azi, prin sens conotativ.

Sensul conotativ este, în general, opus celui denotativ, ambele fiind considerate componente ale sensului lexical. Sensul denotativ (numit și sens cognitiv, logic sau intelectual²) este aceea componentă a sensului lexical care face comunicarea posibilă. Conotația a fost definită de L. Bloomfield drept „prezența unor valori suplimentare”³ în sensul cuvintelor. În ultima vreme se folosește adesea termenul de sens pragmatic în loc de conotație sau sens conotativ. Ch. Morris denumește prin pragmatică una din cele trei subdiviziuni ale semioticii și anume aceea care studiază relația : semn-om care îl utilizează, celelalte subdiviziuni fiind semantica, al cărei obiect îl constituie studiul relației semn-obiect, și sintaxa (syntactics), care studiază relațiile dintre semne⁴. S. Ullmann folosește termenii de sens emotiv sau supratonuri emotive pentru sensul conotativ. El afirmă că termenul „emotiv” trebuie luat ca un *pars pro toto* pentru toți factorii necognitivi care intră în configurațiile verbale⁵. S. Ullmann preia de la Ch. Bally distincția pe care acesta din urmă o face între caracterul afectiv natural al cuvîntului (caractères affectifs naturels), adică resursele emotive ale cuvîntului însuși și puterea evocatoare a cuvîntului (effets par évocation), adică efectul cuvîntului de a evoca mediul căruia îi aparține în mod natural⁶. Ne vom referi, în cursul lucrării de față, la distincția operată de Ch. Bally folosind termenii de valoare emotivă și valoare de evocare și vom face, totodată, și unele precizări vizînd aceste două aspecte ale conotației cuvintelor.

¹ Vezi I. Coteanu, *Raportul dintre conotație și denotație*, „Limba și literatură”, nr. 2, 1972, p. 301–308, pentru o prezentare detaliată a raportului dintre conotație și denotație.

² S. Stati, *Interferențe lingvistice*, București, Editura științifică, 1971, p. 204.

³ L. Bloomfield, *Language*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1961, p. 151.

⁴ C. W. Morris, 'Foundations of the Theory of Signs' (*International Encyclopedia of Unified Science*, I, ii, Chicago, 1938) pp. 6 f., apud S. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford, Basil Blackwell, 1967, p. 8.

⁵ S. Ullmann, *Principles...*, p. 96.

⁶ *Ibidem*, p. 98.

1. Valoarea de evocare a cuvintelor

Unele cuvinte evocă situația de vorbire în care sînt folosite de regulă, stilul funcțional sau „registru”⁷ căruia îi aparțin, dar numai cu condiția de a fi scoase din registrul lor obișnuit și de a fi plasate în alt registru. În contextul lor caracteristic, cuvintele nu au putere evocatoare. Vom numi această putere a cuvintelor de a evoca situația de vorbire în care sînt folosite în mod caracteristic *conotație de registru*. Conotațiile de registru sînt numeroase și variate. Putem vorbi, din acest punct de vedere, de o conotație juridică, sportivă, comercială, științifică, tehnică, religioasă, infantilă, jurnalistică, publicitară, politică, militară, argotică, oficială, colocvială, poetică, etc.

Diferite de conotațiile de registru sînt *conotațiile dialectale*. Ele diferă de primele prin faptul că un cuvînt își păstrează în permanență amprenta dialectală, indiferent de stilul funcțional în care este folosit, și îl caracterizează pe vorbitor, regiunea din care acesta provine: conotație regional-dialectală, sau clasa socială căreia îi aparține: conotație social-dialectală. Conotațiile sociale și regionale se întrepătrund de cele mai multe ori.

Atît conotațiile de registru cît și cele dialectale se datorează unor asociații extralingvistice. În primul caz asociem cuvîntul cu situația în care el este folosit în mod curent, în cazul al doilea îl asociem cu proveniența regională sau apartenența socială a vorbitorului.

Atunci cînd cuvîntul are puterea de a evoca perioada istorică de care el este strîns legat, putem vorbi de o *conotație istorică* a cuvîntului. Avem a face, din nou, cu asociații de ordin extralingvistic, cuvîntul fiind, de data aceasta, raportat la o anumită epocă, la epoca pe care el o evocă. Putem distinge, în cadrul conotațiilor istorice, conotații arhaice și neologice. Conotațiile neologice sînt nestabile și mai greu de sesizat.

Valorile de evocare ale cuvintelor, conotațiile de registru, dialectale și istorice, sînt independente de sensul denotativ al cuvintelor. Ele au o importanță deosebită în stilistică, atît în stilistica funcțională cît și în stilistica înțeleasă ca studiu al valorilor expresive ale limbajului comun.

2. Valoarea emotivă a cuvintelor

În studiul valorii emotive a cuvintelor este important să se facă o distincție, care este de multe ori trecută cu vederea și anume distincția dintre conotația individuală și de grup, precum și conotația pe care cuvintele o au în limbajul poetic, pe de o parte și conotația generală a cuvintelor, pe de altă parte.

Orice cuvînt poate avea o valoare emotivă personală legată de asociațiile individuale ale fiecărui vorbitor, de experiența sa personală în legătură cu obiectul la care se referă cuvîntul. „Aceste asociații... nu fac parte din sistemul limbii deoarece se limitează la individ și sînt neînțeleșibile pentru restul comunității”.⁸ Atitudinile personale vor varia întotdeauna. Acesta este domeniul interpretării subiective prin excelență. *Conotațiile individuale* sînt infinite și studiul lor nu aparține lingvisticii. Ele pot fi studiate în psihologie (poate și în psiholingvistică). Semantica generală se face vinovată tocmai de a supraestima conotațiile individuale ale cuvintelor, de a le absolutiza, de a nega puterea de generalizare care există în fiecare cuvînt. Conotațiile individuale pot fi asemuite cu variantele individuale din fonologie.

Pe lîngă conotația individuală se poate vorbi de o *conotație de grup*. S. Ullmann afirmă că orice cuvînt, chiar și cel mai prozaic, poate, în unele contexte, să fie înconjurat de o aureolă emotivă și ilustrează această afirmație cu ajutorul cuvîntului *wall* „zid” care este încărcat cu semnificații emoționale diferite pentru prizonierul sau invalidul închis în dosul zidurilor pentru cetățeanul care respectă legea și pentru custodele legii⁹. Acest exemplu servește lingvistului englez pentru a discuta contextul ca o sursă a valorii emotive dar exemplul său ilustrează foarte bine conotația de grup.

⁷ Termenul de registru este preluat de la M. A. K. Halliday, A. McIntosh și P. Stevens, *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, London, Longmans, 1964, p. 87.

⁸ S. Ullmann, *Principles...* p. 99.

⁹ S. Ullmann, *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford, Basil Blackwell, 1964, p. 130–131.

Este evident faptul că nici reacțiile individuale nici cele de grup nu pot fi luate în considerare de lingvist. Lingvistul este preocupat numai de valorile emotive care au valabilitate pentru întreaga comunitate lingvistică. Ele pot fi denumite prin termenul de *conotație generală*.

Strîns legată de problema conotațiilor individuale, de grup și generale este *conotația cuvintelor în limbajul poetic*. S. Ullmann consideră că numai situația ne va arăta măsura valorii emotive a cuvîntului și dă mai multe exemple. Cuvîntul *swallow* „rîndunică” este un cuvînt neutru pentru ornitolog dar are o puternică încărcătură afectivă într-un cîntec de dragoste sau în povestirea *Prințul fericit* de Oscar Wilde. Cuvîntul *overcoat* „manta”, care pare să nu aibă nici un potențial afectiv, dobîndește puternice supratonuri emotive în binecunoscuta năvelă de Gogol sau în actul al patrulea al Boemei¹⁰. Cuvîntul *wall* este redat într-un citat din Shakespeare și într-unul din Byron în care dobîndește conotații puternice și diferite¹¹. S. Ullmann nu consideră necesar să delimiteze valoarea emotivă generală a cuvîntului de valoarea emotivă pe care acesta o dobîndește în limbajul poetic. Potențialul emotiv al cuvîntului este infinit în limbajul poetic. Aici contextul are rolul de a crea o infinitate de conotații noi (așa după cum poate crea și o infinitate de sensuri denotative noi¹²). Conotația generală poate fi neutralizată, modificată sau chiar răsturnată în limbajul poetic.

În studiul lingvistic al valorii emotive a cuvintelor trebuie să izolăm atît conotația individuală și de grup, cît și conotația în limbajul poetic de conotația generală. Studiul conotației individuale și de grup aparține psihologiei și psiholingvisticii. Studiul conotației în limbajul poetic aparține poeticii. Pe lingvist îl interesează în primul rînd conotația generală.

Ne vom ocupa în cele ce urmează de valoarea emotivă generală a cuvintelor. Vom face o distincție, care se întîlnește, în mod frecvent, între sensul principal al unui cuvînt polisemantic și sensul sau sensurile sale secundare¹³. Sensul principal este, de obicei, sensul liber de context; el este și sensul cel mai frecvent și deci cel mai important. Celelalte sensuri depe ndente de context sînt sensuri secundare. Vom discuta în primul rînd valoarea emotivă generală a cuvîntului în sensul lui principal și apoi vom ilustra valoarea emotivă a cuvîntului în sensurile sale secundare.

2-a. Valoarea emotivă generală a unui cuvînt în sensul său principal

Uneori această valoare emotivă derivă din puterea sugestivă pe care o are referentul, obiectul extralingvistic. Dacă, de exemplu, spunem despre cuvintele *night* „noapte”, *blood* „sînge” că au o conotație neplăcută, sinistă și despre cuvintele *sunset* „asfințit” și *flower* „floare” că au o conotație plăcută, favorabilă, aceste conotații derivă din faptul că referenții acestor cuvinte evocă ceva neplăcut sau plăcut pentru majoritatea vorbitorilor. Vom folosi termenul de *conotație referențial-evocatoare* pentru a ne referi la acest tip de valoare emotivă. Ea se bazează pe relația semn-referent, dar legătura pe care o facem nu este cu referentul însuși ci cu ceea ce acest referent sugerează sau evocă. Tradițiile culturale, sociale, politice ale fiecărei comunități lingvistice vor determina, în mare măsură, conotațiile referențial-evocatoare. Ele au un mare grad de subiectivism și fluctuațiile individuale, de grup sau cele din limbajul poetic pot fi foarte numeroase. Contextele în care cuvîntul apare în sensul său principal pot neutraliza sau intensifica conotația referențial-evocatoare pe care cuvîntul o are independent de context.

Alte conotații sînt legate de referentul însuși. Le vom numi *conotații referențiale*. De exemplu, cuvinte ca *fool* „neghiob”, „prost”, *rat* „șobolan” au o conotație neplăcută, nefavorabilă, în timp ce cuvinte ca *hero* „erou”, *wise* „înțelept” au o conotație favorabilă. Atît în cazul conotațiilor referențiale cît și în cazul celor referențial-evocatoare asociațiile pe care le facem sînt de ordin extralingvistic, avem în vedere relația semn-obiect. Dar pentru cuvintele care au o conotație referențială analiza componentială a sensului principal dezvăluie una sau mai multe mărci semantice care exprimă chiar conotația cuvîntului. Deci, conotația cuvîntului face parte din microstructura lui semantică. Întrepătrunderea factorilor lingvistici cu cei extralingvistici conferă conotațiilor referențiale un caracter mult mai general. Ele sînt greu de neutralizat în cazul vorbitorilor individuali sau în diferite contexte în care aceste cuvinte apar cu sensul lor principal.

¹⁰ S. Ullmann, *Principles* ..., p. 62.

¹¹ S. Ullmann, *Semantics* ..., p. 131.

¹² G. I. Tohăneanu, *Omonimia poetică*, lucrare nepublicată.

¹³ Sensurile principale și secundare trebuiesc distinse de sensurile primare și cele dezvoltate ulterior, acestea din urmă reprezentînd ierarhizarea sensurilor unui cuvînt polisemantic într-o abordare diacronică a polisemiei.

Un alt grup de conotații în care putem apela la sensul referențial, la relația semn-referent, îl constituie *conotațiile tabu*. Referentul ocupă în aceste cazuri o poziție specială. El este un obiect de care comunitatea lingvistică respectivă a legat un tabu și există canoane prohibitive în legătură cu rostirea numelui acestor referenți. Conotațiile tabu sînt numeroase și variate. Discutarea lor pe larg ar necesita un capitol separat. Ele se apropie de conotațiile referențial-evocatoare prin faptul că sînt legate de prejudecățile și tradițiile culturale ale fiecărei comunități lingvistice. O prezentare detaliată a conotațiilor tabu ar implica și discutarea conotațiilor eufemistice, care rezultă din evitarea folosirii unor termeni cu conotație tabu și înlocuirea lor cu alte cuvinte.

Există o altă categorie de conotații în care considerațiile extralingvistice nu își au locul, în care sensul referențial nu ne ajută la dezbătutarea conotației. Aceste conotații sînt legate de factori pur lingvistici și pot fi grupate în felul următor : a) cele ce țin exclusiv de forma cuvîntului ; b) cele care implică stabilirea unor relații paradigmatică între cuvinte și c) cele care implică analiza componentială și stabilirea unor mărci semantice de evaluare.

a) În cadrul conotațiilor care se leagă exclusiv de forma cuvintelor un rol important îl joacă motivarea morfologică a cuvintelor sau forma lor internă. Avem în vedere, în primul rînd, cuvintele cu o *conotație străin-livrescă*, conotație datorată unui model de derivare caracteristic, așa numitul model de derivare „pe o bază neo-latină”¹⁴. Cuvinte ca *facilitate*, *cronic*, *admissive vicinity*, *receive* etc., în care vorbitorul nu poate atribui nici un sens rădăcinii cuvintelor, unor elemente ca *facili-*, *cron-*, *admiss-*, *vicin-*, *-ceive*, au o amprentă conotativă livrescă. Abilitatea vorbitorului de a le folosi îi măsoară educația ; erori în folosirea lor¹⁵ îl trădează pe vorbitorul semidict. Conotația străin-livrescă se deosebește de conotația oficială¹⁶, care a fost amintită în paragraful despre valoarea de evocare a cuvîntului. Conotația oficială este operantă numai în cazul în care cuvîntul este scos din stilul funcțional oficial. Conotația străin-livrescă este operantă și în stilul oficial, ea este un însoțitor permanent al cuvîntului și este determinată de forma cuvîntului, de lipsa lui de motivare în interiorul sistemului. Dar, deseori, conotația străin-livrescă se împletește cu conotația oficială, deoarece cuvintele livresci sînt folosite cu o frecvență mai mare în stilul oficial. În cele mai multe cazuri, putem vorbi de o conotație livrescă-oficială deși există multe cuvinte oficiale fără o conotație străin-livrescă. Și în cazul conotației străin-livresci există un mare grad de subiectivism căci ea depinde de nivelul de educație clasică a vorbitorului. Dar toate cuvintele cu un model de derivare neo-latin au un nucleu conotativ livresc.

Opuse cuvintelor cu conotație străin-livrescă sînt cuvintele cu *conotație autohtonă simplă*. Aceasta se datorează așa numitului model de derivare „pe o bază autohtonă”¹⁷. Toate cuvintele formate în limba engleză prin compunere, sufixare și prefixare au o conotație autohtonă simplă. Aceste cuvinte sînt morfologic motivate. În cadrul lor putem deosebi cîteva conotații specifice, determinate de valoarea emotivă a sufixelor care intră în formarea lor și anume : conotații hipocoristice, diminutive și augmentative. Numărul cuvintelor cu asemenea conotații este destul de redus în limba engleză.

b) Unele din conotațiile care exclud referirea la factori extralingvistici implică stabilirea unor relații paradigmatică semantice și (sau) formale între cuvinte. Le vom numi *conotații de intensitate*. Uneori ele derivă din poziția pe care cuvîntul o ocupă pe axa paradigmatică într-o serie sinonimică în care ceilalți termeni sînt neutri, din „valoarea” cuvîntului (valoare în sensul lui Saussure). De exemplu, în seria sinonimică : *want*, *wish*, *desire*, *desire* are o conotație de inten-

¹⁴ Cf. H. Marchand, *The Categories and Types of Present-day English Word Formation*, Wiesbaden, 1960, p. 6—7.

¹⁵ Asemenea erori se numesc în limba engleză *malapropisms* după personajul Mrs. Malaprop din comedia lui R. B. Sheridan, *Rivalii* (1775).

¹⁶ M. A. K. Halliday, A. McIntosh și P. Strevens, *op. cit.*, p. 90—94, propun o clasificare a registrelor după : domeniul discursului, *field of discourse* (cu registre care diferă în funcție de subiectul comunicării : registrul legal, politic, militar, etc.), modalitatea discursului, *mode of discourse* (limba scrisă sau vorbită) și stilul discursului, *style of discourse* (cu doi poli opuși, stilul oficial, *formal style*, și stilul colocvial, *informal style* ; aceste stiluri sînt raportate la relațiile care se stabilesc între vorbitori în timpul comunicării : relații formale, protocolare, oficiale sau relații lipsite de formalitate, intime, apropiate).

¹⁷ Cf. H. Marchand, *op. cit.*, p. 7 Termenul folosit de H. Marchand este : *native basis of coining*.

¹⁸ Verbe care se traduc prin *a dori*.

sitate, termenii *want* și *wish* fiind neutri. Analiza componentială a sensului principal al cuvîntului *desire* dezvăluie marca semantică de intensitate numai dacă opunem acest cuvînt cuvintelor neutre de care se leagă prin relația de sinonimie. Termenii de oprobriu etnic și rasial intră și ei în această categorie. Alături conotațiile de intensitate derivă din asociații paradigmatică formale. De exemplu, cuvîntul *relict* „văduvă” are o conotație nefavorabilă, jignitoare. El poate fi opus sinonimului său neutru *widow* dar forma lui îl plasează și în cîmpul asociativ al cuvîntului *relic* „moaște”, „rămășițe”, „resturi”, „relicve”. Cuvîntul *blurb* „prezentare a conținutului unei cărți pe coperta ei” are o conotație nefavorabilă. Cuvîntul este asociat pe de o parte, cu substantivul și verbul *blur* „pată”, „trăsătură confuză” și „a păta”, „a umbri”, „a estompa” și pe de altă parte, cu verbul *blurt* „a trîni”, „a lăsa să-i scape”. Conotațiile de intensitate pot fi multiple: peiorative, de apreciere, nefavorabile, ironice etc..

c) Există unele cuvinte a căror marcă semantică cea mai importantă este marca de evaluare. Dacă mărcile semantice sînt ordonate într-o ierarhie a importanței lor, atunci marca semantică cea mai importantă a cuvintelor la care ne referim va fi cea de evaluare. Cuvintele *bun*, *moral*, *cinstit*, *fals*, etc., au o conotație de evaluare. Pentru aceste cuvinte valoarea emotivă este mai mult decît o conotație, ea face parte integrantă din sensul lor denotativ.

Conotațiile care au la bază factori extralingvistici se pot îmbina cu conotațiile care au la bază factori lingvistici în diferite feluri. Vom da cîteva exemple. Cuvîntul *cur* „javră” are o conotație neplăcută determinată de relația semn-referent (conotație referențială), deoarece referentul este un ciine slab și prăpădit. Dar conotația acestui cuvînt implică și relația semn-semn (conotație de intensitate), deoarece el poate fi opus pe axa paradigmatică cuvîntului neutru *dog* „ciine”. Cuvîntul *home* „casă”, „cămin” își datorează conotația puternică pe care o are o în limba engleză capacitatea de evocare a referentului: locul în care locuiești, de obicei împreună cu familia. Acest cuvînt are, deci o conotație referențial-evocatoare. Dar *home* poate fi opus cuvintelor neutre *house* și *place* și astfel îmbină conotația referențial-evocatoare cu cea de intensitate. Cuvîntul *squalor*¹⁹ are o conotație referențială neplăcută, denotă murdărie, gunoi, dar și o conotație străin-livrescă²⁰. Sinonimul său *filthiness* are aceeași conotație referențială împletită, însă, cu o conotație autohtonă simplă, care rezultă din forma internă a acestui cuvînt.

2-b. Valoarea emotivă generală a unui cuvînt polisemantic în sensurile sale secundare

Sensurile secundare ale unui cuvînt polisemantic sînt cele dependente de context. Ne vom referi numai la contextul verbal, făcînd abstracție de contextul de situație. Considerăm că, în măsura în care îl interesează pe lingvist, numărul sensurilor secundare este finit. Aceste sensuri sînt înregistrate de dicționare și unele dicționare dau și contextul sau contextele necesare evocării lor. În cazul expresiilor idiomatice sensul aparține întregii expresii și nu numai unui anumit cuvînt sau cuvintelor care formează expresia.

În fiecare din sensurile sale secundare, cuvîntul poate avea oricare din conotațiile discutate pentru sensul său principal. Vom ilustra conotațiile substantivului polisemantic englez *fool* în sensurile sale secundare (sensurile 2), 3), 4) și 5)): 1) prost, neghiob; 2) clown, bufon; 3) (cînd este precedat de un participiu prezent) entuziast; 4) (numai în *April-fool*) persoană păcălită de 1 aprilie; 5) gelatină sau cremă de fructe. *Fool* cu sensul de „clown”, „bufon” și cu sensul de „entuziast” are o conotație referențial-evocatoare. În *April fool* conotația este referențială și aparține întregii expresii idiomatice. *Fool* cu sensul de „gelatină” sau „cremă de fructe” este neutru, lipsit de o valoare emotivă generală.

Dacă unul din sensurile secundare este un sens figurat bazat pe sensul principal și legătura între sensul figurat și cel principal este încă vie pentru vorbitor, atunci cuvîntul folosit în sensul său figurat va avea o conotație de intensitate. De pildă în contextul *He is a perfect ass* „E un adevărat măgar”, cuvîntul *ass* este folosit în sensul secundar de „persoană stupidă”, sens înregistrat de dicționare, și are o conotație referențială nefavorabilă. Dar cuvîntul are și o conotație

¹⁹ J. D. Salinger folosește cu deosebită măiestrie acest cuvînt în povestirea *For Esme with Love and Squalor*.

²⁰ Conotația străin-livrescă îi dă posibilitatea lui J. D. Salinger să opereze cu acest cuvînt într-un mod cu totul neașteptat și să-i răstoarne nu numai conotația dar și denotația.

de intensitate, care derivă din asociația de similaritate pe care vorbitorul o face cu sensul principal al cuvîntului *ass*. Considerăm că toate conotațiile care provin din legătura pe care vorbitorul o face cu sensul principal al cuvîntului sînt conotații de intensitate atît în sens negativ, cît și în sens pozitiv. Cuvintele care denumesc animale au puternice conotații de intensitate (peiorative, ironice, grotești etc.) atunci cînd sînt folosite în sensul figurat care le transpune în sfera umană.

MARIANA POPA

OBSERVAȚII ASUPRA RELAȚIILOR PARADIGMATICE ÎN CIMPUL LEXICAL AL CUVINTELOR CARE DENUMESC PĂRȚI ALE CORPULUI OMENESC

De la impunerea ideii caracterului de sistem al limbii în cel de al doilea deceniu al secolului nostru și pînă în etapa actuală, noțiunea de „sistem“, trecînd prin interpretări foarte variate, a generat, la rîndul ei, o multitudine de concepții teoretice, metodologii, subordonate căutării celor mai eficiente căi de studiere a raporturilor de sistem ale lexicului.

Analizînd concepțiile teoretice de bază ale semasiologiei contemporane cu privire la esența sistemului semantic al limbii, N. G. Dolgih¹ ajunge la concluzia că în cercetarea lexicului ca sistem se conturează două aspecte distincte: aspectul logic și aspectul lingvistic. Aspectul logic se caracterizează prin interpretarea noțiunii de sistem fie ca totalitate a unităților de limbă, luate în afara legăturilor interne dintre ele, și care constituie o simplă descriere a vocabularului, concretizată în așa numitele dicționare „thesaurus“ (F. Dornseiff, H. Kassares), fie ca totalitate a cîmpurilor noționale, cărora în limbă le corespund cîmpurile lexicale și care presupun o analiză a legăturilor interne dintre elementele acestui cîmp. Cîmpurile lexicale nu există izolat, independent, în afara vocabularului, ci se desprind din acesta ca rezultat al raportării lor la un cîmp noțional. În teoria lui J. Trier și a adepților săi se postulează, evident nejustificat, un paralelism perfect între planul conținutului cîmpului noțional și planul exprimării lingvistice a acestuia, deci o suprapunere perfectă a cîmpului noțional („Sinnbezirk“ după expresia lui J. Trier) și celui lexical („Wortfelder“ după expresia lui L. Weissgerber). Teoria la care ne referim constituie esența abordării logice a caracterului de sistem al lexicului. După cum remarcă unii cercetători, ea prezintă numeroase limite și, de aceea, nu ne permite să surprindem specificul sistemului studiat.

Delimitarea cîmpurilor semantice nu pe bază noțională, ci pe bază lingvistică este meritul unor lingviști de seamă ca A. Jolles, E. Oksaar, K. Rheuning, W. Porzig, L. Weissgerber, N. Ipsen, O. Duhaček, A. I. Kuznețova, A. A. Ufimțeva, D. N. Șmeliiov și alții, în accepția cărora cîmpul semantic este totalitatea cuvintelor reunite pe baza unor legături ce se stabilesc între sensuri și care se concretizează în anumite raporturi paradigmatică și sintagmatice.

Diversificîndu-se în raporturi semantice, derivative și asociative, raporturile paradigmatică în cadrul unui cîmp lexico-semantic sînt determinate de tipurile principale de subgrupe și subsisteme, existente în cadrul acestuia (în limitele seriilor sinonimice, antonimice, a paradigmelor derivative etc.).

Din aceste două căi de abordare a lexicului — cea logică și cea lingvistică — ultima s-a dovedit a fi de o eficacitate superioară, soldîndu-se cu o multitudine de lucrări, studii și tratate, care, constituind o adevărată înfruntare pe arena lingvisticii, au stimulat cercetarea în continuare a lexicului ca sistem.

1 Н. Г. Долгих, *Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии*, филологические науки, 1973, № 1, p. 89—99.

Tot ca o consecință a delimitării pe bază logică sau lingvistică a cîmpului semantic s-au cristalizat cele două procedee de bază pentru examinarea structurii semantice a lexicului: procedeul semasiologic, adică de la cuvînt la noțiune, și procedeul onomasiologic, adică de la noțiune la cuvînt. Procedeul semasiologic se concretizează pe baza corelației dintre sensuri, iar procedeul onomasiologic rezolvă problema corelației dintre cuvînt și noțiune². Determinarea legăturilor dintre elementele constitutive ale cîmpului semantic, de la oricare procedeu s-ar porni, implică și antrenarea celui alt. Numai astfel poate fi cercetat un cîmp lexico-semantic, o noțiune cu o arie largă, în care se întrepătrund problemele de bază ale lexicologiei: problemele de sinonimie, antonimie, polisemie, problema corelației dintre cuvînt și sens etc.

După cum s-a arătat mai sus, în cadrul cîmpului semantic cuvintele apar ca elemente ale unei mulțimi, elemente dintre care se pot stabili anumite legături. În articolul citat al lui I. N. Karaulov se precizează că asemenea legături sînt posibile dacă sensurile cuvintelor au componente comune, mai precis, dacă sensurile sînt *echivalente* (люб—чело, лицо—физиономия), dacă ele se află în opoziții *privative* (птица—ворона, мебель—стол), *echipolente* (ум—умный, мыслить—думать) sau *disjunctive* (хорошо—плохо). După cum reiese din exemple, sensurile echivalente sînt caracteristice pentru seriile sinonimice, în cadrul cărora elementele se deosebesc doar prin nuanțe de sens; opozițiile privative sînt opoziții între termenul generic și specific, cele echipolente apar între cuvintele aparținînd diferitelor părți de vorbire, între cuvintele înrudite sau între sensurile cuvîntului polisemantic, și, în sfîrșit, opozițiile disjunctive care pot caracteriza antonimele.

În lumina definirii succinte a acestor legături, repectiv opoziții, toate cîmpurile semantice se reliefează cu o structură internă invariabilă, independentă de materialul concret de limbă. Denumirea cîmpului semantic, însă, diferă de la o limbă la alta.

În contextul acestor considerații succinte teoretice cuvintele care denumesc părțile corpului omenesc, la fel ca și cuvintele care denumesc gradele de rudenie, pomii fructiferi, mobilierul etc., în accepția lui D. N. Șmeliov³ formează un „grup tematic“, care nu are la bază o categorie semantică comună ca, de exemplu, cuvintele care exprimă conceptul *timp, muncă, intelect* etc. și care se unesc pe baza unor legături interlingvistice ci, reflectînd într-un anumit fel fragmente ale realității, cuvintele „grupurilor tematice“ se unesc pe baza unor legături „extralingvistice“. Pe aceste considerente unii lingviști înclină să excludă din domeniul cercetărilor lingvistice un asemenea grup de cuvinte. În studiul *Об анализе семантической структуры слова* D. N. Șmeliov⁴ pledează pentru caracterul unitar al legăturilor inter- și extralingvistice dintre cuvinte, subliniind că la cercetarea structurii lexicului trebuie luate în considerare toate raporturile existente în limbă, indiferent ce le determină, întregul lexic reflectînd mai mult sau mai puțin nemijlocit realitatea extralingvistică, iar a vorbi despre sensul cuvîntului fără a-l raporta la ceva în afara limbii, înseamnă a concepe cuvîntul *sens* într-o accepție îngustă. Fiecare limbă — precizează D. N. Șmeliov — defalcă și grupează în felul ei fenomenele realității, de aceea momentele „extralingvistice“ sînt strîns împletite cu cele lingvistice propriu-zise. Insuși faptul că în majoritatea limbilor nu există o semnificație generală pentru toate părțile corpului omenesc, pentru toți pomii fructiferi, este un fapt de limbă care merită să fie luat în considerare.

În literatura lingvistică aproape că nu există lucrări care să fi cercetat cuvintele supuse analizei. În tratatul lui H. Krcnasser *Handbuch der Semasiologie*⁵ și a lui V. I. Gak *Беседа о французском слове*⁶ este amintită lucrarea lui A. Zanner. *Die romanischen Bezeichnungen der Körperteile*, apărută în revista *Romanische Forschungen* (1903), însă numai cu scopul de a arăta că, pentru prima dată în lingvistică, în cadrul acestei lucrări se delimitează noțiunea de *semasiologie* de cea de *onomasiologie*.

² Ю. Н. Караулов, *Структура лексико-семантического поля*, филологические науки, 1972, № 1, p. 57—969.

³ Д. Н. Шмелёв, *Очерки по семасиологии русского языка*, М., 1967.

⁴ Д. Н. Шмелёв, *Об анализе семантической структуры слова*, în *Zeichen und System der Sprache*, vol. III, Berlin, 1966.

⁵ H. Krcnasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1968.

⁶ В. И. Гак, *Беседа о французском слове*, М., 1966, p. 28.

Sfera grupului tematic *părțile corpului omenesc* a fost stabilită pe baza dicționarului tematic al lui F. Dornseiff⁷, a lui K. Babov și A. Virgulev⁸, cit și pe baza Dicționarului limbii ruse contemporane în patru volume⁹.

Analizei au fost supuse 44 de cuvinte, care, prin luarea în considerare a relațiilor de sinonimie, au fost sporite pînă la 99 de cuvinte. Din sfera cercetării s-au eliminat cuvintele aparținînd lexicului profesional, care au un potențial lingvistic redus și ca atare nu intră în aria de cercetare a lucrării noastre.

Grupul tematic supus analizei cuprinde următoarele cuvinte:

1. голова	12. язык	23. шея	34. ноготь
2. лицо	13. небо	24. затылок	35. кулак
3. лоб	14. ухо	25. туловище	36. нога
4. нос	15. щеки	26. спина	37. бедро
5. глаз	16. висок	27. плечо	38. колено
6. брови	17. скула	28. грудь	39. ступня
7. веки	18. челюсть	29. рука	40. голень
8. ресницы	19. подбородок	30. палец	41. пята
9. рот	20. борода	31. кисть	42. макушка
10. губы	21. усы	32. ладонь	43. сердце
11. зубы	22. волосы	33. локоть	44. жила

Cercetarea noastră a cuprins relațiile dintre aceste cuvinte pe plan paradigmatic și sintagmatic. În lucrarea de față ne propunem să prezentăm succint unele dintre concluziile analizei și anume cele privind relațiile paradigmatică, mai precis concluziile care se desprind din raporturile de sinonimie, sistemul opozițiilor stilistice și raporturile derivative, caracteristice cuvintelor care denumesc părți ale corpului omenesc.

Cele mai relevante legături pentru caracterul de sistem al lexicului în cadrul grupului tematic studiat sînt cele de sinonimie. Confruntînd datele dicționarului cu cele din dicționarul de sinonime al lui Z. E. Alexandrova¹⁰ am delimitat 20 paradigme sinonimice care însumează 73 de cuvinte, deci acoperă peste 75% din întreaga arie a grupului tematic.

Analizînd sturctura internă a paradigmatelor sinonimice se constată că trăsăturile diferențiale ale componenților sînt aproape exclusiv de ordin stilistic, concretizate în anumite conotații stilistice sau stileme¹¹.

Pe baza opoziției marcat/nemarcant aceste paradigme sinonimice se pot diversifica în două nemarcate și optsprezece marcate. Numai în cadrul seriilor nemarcate — тело, туловище, стан și ступня, стопа — trăsăturile semantice diferențiale sînt legate de planul conținutului. Trăsătura semantică comună a seriei тело, туловище, стан este definită ca „totalitatea organelor unor ființe vii”. Cuvintele туловище și стан au o trăsătură diferențială în plus, putînd denumi corpul unor ființe vii fără cap și membre.

Seria ступня, стопа cuprinde doi componenți cu aceeași semnificație și anume „partea inferioară aabei piciorului”. Înlocuirea unui component prin celălalt neatrăgînd după sine nici o modificare semantică a contextului, putem vorbi de sinonime absolute.

Pe baza altor trăsături semantice cuvîntul стопа poate înșă forma o paradigmă sinonimică cu cuvîntul нога, diferențindu-se pe baza opozițiilor marcat/nemarcant în cadrul aceleiași paradigme. Sub aspectul trăsăturilor stilistice cuvîntul нога este nemarcant, iar стопа în accepție de нога este marcat prin stileme: *învechit, livresc, poetic*.

⁷ F. Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sprachgruppen*, Berlin, 1959.

⁸ К. Бабов, А. Въргулев, *Тематичен руско-български речник*, София, 1961.

⁹ *Словарь русского языка в четырех томах*, АН СССР, М., 1961.

¹⁰ З.Е. Александрова, *Словарь синонимов русского языка*, М., 1969.

¹¹ În lucrarea de față nu ne-am propus să prezentăm deosebirile de ordin semantic între unii componenți ai seriilor sinonimice marcate, de exemplu, între cuvintele спина—хребет, волосы — грива, рука — лапа — десница — шуйца, considerîndu-le neesențiale în contextul relațiilor paradigmatică cercetate.

Cele 18 paradigme sinonimice se caracterizează prin opunerea cuvintelor dominante nemarcate (глаза, рот, лицо, палец... etc.) cu 1—9 sinonime marcate, adică cu anumite valori expresiv-stilistice. De exemplu:

	лицо		рот
лик	морда	хайло	
физиономия	мурло	пасть	
рожа	харя	уста	
рыло	ряшка	зев	

În cadrul acestor paradigme sinonimice, pe baza cuvintelor dominante nemarcate *лицо*, *рот* se identifică valoarea expresiv-stilistică a celorlalți componenți — *рыло*, *рожа*, *морда*, *харя*, *ряшка* pe de o parte și — *хайло*, *пасть* — pe de altă parte, care aparțin lexicului vulgar și popular.

Sistemul opozițiilor stilistice ale cuvintelor care denumesc părți ale corpului omenesc este determinat de 9 trăsături diferențiale stilistice (stileme): stil vorbit (разг.), popular (просторечн.), vulgar (груб.), poetic-popular (нар. — поэт.), învechit (устар.), livresc (книжн.), poetic (поэт.), regional (обл.), și elevat (высок.). Luate în ansamblu, aceste conotații conferă grupului tematic în cauză o anumită structură stilistică și îndeplinesc două funcții: de diferențiere a componenților în cadrul paradigmelor sinonimice și de apropiere în jurul lor a unor cuvinte cu stileme identice din diferite serii sinonimice, dînd astfel naștere la o serie de paradigme noi „intersinonimice“, relevante pentru structura stilistică complexă a întregului grup tematic.

Pentru funcția de diferențiere a stilemelor un exemplu convingător ne oferă seria sinonimică *глаза* cu 9 componenți, marcate cu 6 stileme diferite:

глаза	— nemarcat
глазищи	— popular
глазенапы	— popular
гляделки	— popular, vulgar, regional
буркалы	— popular, vulgar
бельма	— popular, vulgar
шары	— popular, vulgar, regional
зенки	— popular, vulgar
очи	— învechit, poetic

Pe baza celei de-a doua funcții a stilemelor se diferențiază următoarele paradigme lexicale:

1. nemarcat: *лицо*, *физиономия*, *лоб*, *глаза*, *веки*, *рот*, *губы*, *щёки*, *тело*, *туловище*, *стан*, *спина*, *рука*, *палец*, *ступня*, *стопа*, *нога*, *голова*, *волосы*, *затылок*, *плечи*, *шея*, *грудь*, *бедро*.

2. învechit: *лик*, *чело*, *очи*, *вежды*, *зев*, *ланиты*, *длань*, *десница*, *шуйца*, *перст*, *стопа*, *глава*, *власы*, *потылица*, *рамена*, *выя*, *бюст*, *перси*.

3. popular: *мурло*, *харя*, *ряшка*, *глазищи*, *глазенапы*, *гляделки*, *буркалы*, *бельма*, *зенки*, *шары*, *хайло*, *пасть*, *нюни*, *хребет*, *лапа*, *башка*, *котелок*, *черепушка*, *кумпол*, *волосья*.

4. vulgar: *рожа*, *рыло*, *морда*, *харя*, *ряшка*, *гляделки*, *буркалы*, *бельма*, *зенки*, *шары*.

5. stil vorbit: *шевелюрка*, *грива*, *волос*, *ляжки*.

6. livresc: *чело*, *ланит*, *десница*, *шуйца*, *стопа*.

7. poetic: *очи*, *вежды*, *стопа*, *глава*, *рамена*, *ланиты*.

8. regional: *гляделки*, *шары*, *длань*.

9. elevat: *уста*, *выя*.

10. poetic-popular: *глазенапы*, *головушка*.

Confruntînd cele 10 paradigme lexicale, a căror componenți sînt uniți între ei prin stileme identice, putem constata că în structura stilistică a grupului tematic de cuvinte, asupra căruia ne-am oprit atenția, predomină valorile stilistice specifice limbii vorbite (40 cuvinte, față de 32 cuvinte care sînt specifice limbajului scris). 30 din cele 40 cuvinte au o valoare stilistică depreciativă, cele mai bogate paradigme fiind marcate cu *popular* — 20 de cuvinte — și *vulgar* — 10 cuvinte. Acestora li se opun paradigmele reunind cuvinte cu o nuanță stilistică elevată și anume

paradigmele marcate cu *învechit* — 19 cuvinte, *livresc* — 7 cuvinte, *poetic* — 5 cuvinte și *elevat* — 3 cuvinte, care constituie așa numitele arhaisme poetice, poetisme tradiționale de origine slavă bisericească.

Legăturile paradigmatică ale cuvintelor care formează grupul tematic *părțile corpului omenesc* se manifestă și prin posibilitățile lor vaste de derivare. Ne vom limita la formațiile care corespund valorii denotative a cuvintelor. Paradigmele derivative se construiesc pe opozițiile echipolente între componenți, adică două elemente se întrepătrund, avînd trăsături comune, dar și diferențiale.

Privit sub aspectul derivativ, cele mai bogate paradigme lexicale formează următoarele cuvinte :

<i>Голова</i>	<i>Глаз</i>	<i>Зубы</i>	<i>Волосы</i>
голова	глазѣнка	зубастый	волосастый
головушка	глазок	зубатый	волосистый
головѣнка	глазастый	зубик	волосѣнки
головонька	глазной	зубной	волосик
головочка	глазеть	зубовный	волосинка
головище	глазомер	беззубый	волосняной
головастый	чѣрноглазый	зубоврачебный	волоски
головной	сероглазый	зубодѣр	золотоволосый
головастик	косоглазый	зуборезный	черноволосый
безголовый	остроглазый	зубоскал	волосатый etc.

Caracteristic pentru cuvintele supuse analizei sînt derivările cu sufixe emoțional-afective (apreciative), fie diminutivale, fie augmentative, cît și formațiile care rezultă în urma compunerii : substantive și adjective compuse. Prin urmare, cuvintele analizate intră în diferite raporturi pe baza comunității componenței lor morfematice și formează următoarele paradigme lexicale :

1. Cu sufixe diminutivale :

- к- : головка, бровка, губка, ушко, бородка, шейка, спи нка, ручка, ножка, щѣчка ;
- ик : лобик, носик, зубик, усики, ротик, плечико ;
- ок : носок, зубок, волосок, кулачок.

2. Cu sufixe diminutivale cu nuanță alintătoare :

- ѣнк-/-онк- : головѣнка, глазѣнка, ручонка ;
- очк- : головочка, ручоночка, коленочко, пяточка, кровиночка
- очек : носочек, зубочек, ноготочек ;
- ечк- : сердечко, ладошечко.

3. Cu sufixe augmentative :

- аст- : головаастый, лобаастый, глазаастый, броваастый, губаастый, зубаастый, языкаастый, скулаастый, щекаастый, бородаастый, усаастый, волосаастый, рукаастый ;
- ат- : носатый, зубатый, языкатый, бородаатый, усаатый ;
- ач- : носач, бородач, усач ;
- ищ- : головище, носище, ротище.

Bazîndu-ne pe trăsăturile semantice comune ale acestor cuvinte, determinate de nuanța lor diminutivă, augmentativă sau afectivă, putem desprinde și alte tipuri de paradigme :

голова	ручонка	лобаастый
лобик	зубочек	носатый
носик	коленочка	бородач
ротик	локоточек	ротище

Cuvintele care denumesc părțile corpului omenesc intră în raporturi cu totul diferite de cele descrise mai sus prin derivarea lor cu sufixele -н-, -ов- cu ajutorul cărora ele formează adjective relative. Faptul că 27 de cuvinte din acest grup tematic pot forma cu sufixul -н- adjective relative este concludent pentru bogăția acestei paradigme lexicale. De exemplu :

1. Cu sufixul -н-, : головной, личный, лобный, бровный, губный, нёбный, ушной, челюстной, подбородочный ;

2. Cu sufixul -ов- : носовый, зубовой, языковый ;

În cadrul cîmpului lexical studiat derivarea cu prefixe (безголовый, беззубый, безбородый, безусый), cît și derivarea verbală (ручаться, обличать, глазеть, облокотиться) este foarte limitată.

În schimb pe baza procedurii compunerii se pot delimita o serie de paradigme lexicale, ca de exemplu :

1. *Substantive de tipul :*

головокружение
головоломка
головорез
носоглотка
глазомер
ротозей
зуболечебница
зубоскал
губошлёп

2. *Adjective de tipul :*

многоголовый
красноголовый
белолицый
смуглолицый
черноглазый
кризоглазый
тугоухий
курносый
золотоволосый и т.д.

Din cele relatate se desprind următoarele concluzii :

1. Cuvintele care denumesc părțile corpului omenesc formează un grup tematic în cadrul căruia elementele sînt reunite pe baza unor legături extralingvistice. Această caracteristică nu exclude stabilirea între aceste cuvinte a unor legături interne determinate fie de echivalența totală a sensurilor, fie de opozițiile echivalente, specifice grupului tematic analizat.

2. Legăturile interne între cuvintele care denumesc părți ale corpului omenesc dau naștere unor paradigme multiple sinonimice, stilistice și derivate.

3. Aceste paradigme lexicale, la rîndul lor, formează microgrupuri, micro sisteme, care se întrepîtrund, devenind astfel relevante pentru caracterul de sistem al lexicului studiat.

GABRIELA HAIVAS

POLISEMIE SAU OMONIMIE ?

Reabilitarea sensului lexical, ca urmare a depășirii unor exagerări ale structuralismului, a readus în actualitate problemele categoriilor semantice. Cercetarea acestor categorii nu mai poartă un caracter atomist, lingviștii îndreptîndu-și atenția, în special, asupra studierii unității și interdependenței lor. Un loc deosebit în studiile de acest fel îl ocupă problema corelației dintre polisemie și omonimie. Dacă pînă în deceniul al III-lea al secolului nostru între aceste două fapte de limbă nu se stabilea, în general, nici o punte de legătură¹, în prezent marea majoritate a cercetătorilor acceptă ideea că „în multe cazuri omonimele apar ca rezultat al dezintegrării polisemiei”², dezintegrare care se datorează faptului că „un cuvînt poate evolua semantic în direcții atît de diferite, încît relația dintre semnificații se pierde, simțul lingvistic putînd să deosebească două cuvinte omonimice”³. Dezvoltarea omonimiei din polisemie nu este, însă, singura direcție în care se manifestă legătura dintre aceste două fenomene. Deși mai rar, cercetătorii semnalează și posibilitatea apariției și dezvoltării polisemiei pe seama reîntrepretării omonimelor⁴. Acest tip de polisemie este însă privit cu rezerve de către unii lingviști întrucît,

¹ Caracteristic pentru acest punct de vedere este modul în care problema omonimiei este tratată în lucrările lui J. Gilléron (*Pathologie et thérapeutique verbales* I. și II, Neuveville 1915 ; *Thaumaturgie linguistique*, Paris, 1923 etc.)

² R. A. Budagov, *Введение в науку о языке*, М., 1965 p. 46.

³ Kurt Baldinger, *Teoria semantica. Hacia una semantica moderna*, Madrid, 1970, p. 43.

⁴ Vezi St. Ullmann, *Semantics. An Introduction to the science of meaning*, Oxford, 1964, p. 164.

așa cum afirma Bloomfield „gradul de apropiere a sensurilor, nu poate fi măsurat cu precizie”⁵. În aceasta constă, de altfel, și greutatea găririi unor criterii obiective de delimitare a polisemiei de omonimie. Problema se complică, dacă avem în vedere și existența unor tipuri de polisemie caracterizate printr-un grad mai mare sau mai mic de apropiere față de ceea ce lingvistica numește în mod curent omonimie.

Plecînd de la această idee, I. D. Apresian consideră că polisemia și omonimia sînt categorii relative, între care se poate stabili o anumită ierarhie a posibilităților de trecere a uneia în cealaltă⁶.

Dacă în lexicologia clasică, unde drept omonime erau recunoscute numai cuvintele care proveneau din etimoni diferiți, dar cu o dezvoltare fonetică convergentă, problema delimitării polisemiei de omonimie își găsea rezolvarea în studiul etimologiei cuvintelor, o dată cu apariția concepției semantice despre posibilitatea dezvoltării omonimiei din polisemie criteriul etimologic devine inoperant. Se impunea, astfel, necesitatea elaborării unor noi criterii, capabile să ducă la rezolvarea acestei probleme importante atât în teoria semanticii, cît și în practica lexicografică. Într-adevăr, literatura de specialitate citează în prezent o mare varietate de criterii, care, în funcție de aspectul pe care îl consideră esențial în interpretarea fenomenului, pot fi încadrate în două mari grupe:

1) criterii extralingvistice

2) criterii lingvistice, subdivizate, la rîndul lor, în criterii *semantice* și criterii *formale*.

La baza criteriilor *extralingvistice* stă caracterul corelației cuvîntului cu realitatea: dacă fiecare din sensurile cuvîntului, independent unul de altul, este îndreptat spre un „obiect” (denotat) sau spre noțiunea care îl exprimă, avem a face cu cuvinte omonime. În lingvistica românească acest punct de vedere este împărtășit de Finuța Asan⁷, care consideră că din raporturile ce se pot stabili între structura noțională și structura semantică a cuvîntului supus analizei (raporturi de ordonare, de interferență și de exclusivitate), numai raportul de exclusivitate certifică prezența omonimelor. Considerăm că acest criteriu nu poate oferi date cu privire la apariția omonimelor, întrucît pe baza lui se delimitează și sensurile cuvintelor polisemantice, iar acestea duc, în ultimă instanță la dizolvarea polisemiei în omonimie.

Dacă criteriul extralingvistic se bazează pe corelația cuvînt-realitate, criteriile *lingvistice* de delimitare a omonimiei de polisemie studiază raporturile dintre formele și sensurile diferitelor cuvinte. Clasificarea criteriilor lingvistice, propusă mai sus, își găsește justificarea tocmai în prioritatea pe care o acordă cercetătorii uneia sau alteia dintre laturile dicotomiei formă-sens.

Criteriul semantic, bazat pe studierea raporturilor dintre sensurile cuvintelor supuse analizei, are în vedere existența sau lipsa unei „verigi semantice intermediare” între aceste sensuri. Elaborat de R. A. Budagov, acest criteriu este definit de cercetătorul L. A. Novicov în felul următor: „Dacă sensurile divergente ale cuvîntului nu mai pot fi legate prin intermediul „verigii intermediare” înseamnă că avem a face cu omonime”⁸. Un punct de vedere asemănător adoptă Paula Diaconescu, care consideră că divergența semantică a sensurilor unui cuvînt polisemantic se desăvîrșește în omonimie atunci cînd „sensul în a cărui sferă semantică erau cuprinse și constituia veriga de legătură dintre ele dispare din limbă, nu se mai întrebuintează”⁹. Pe aceeași poziție se situează Otto Ducháček, care consideră omonime sintactice acele cuvinte, care „provin dintr-un singur cuvînt, dacă nu se mai simte nici o legătură între accepțiunile lor”¹⁰. Acest punct de vedere predomină în semantica contemporană, majoritatea lingviștilor acordîndu-i o importanță de prim rang în discuțiile asupra grupurilor omonimice.

Deși utilitatea acestui criteriu nu poate fi contestată, aplicarea lui în practica lexicografică duce deseori la interpretări subiective, unele și aceleași serii de cuvinte fiind interpretate de către

⁵ K. Bloomfield, *Language*, New-York, 1933, p. 436.

⁶ Vezi I. D. Apresian, *О регулярной многозначности*, «Известия АН СССР», серия литературы и языка, т. xxx, Выпуск 6, 1971, p. 514.

⁷ Vezi despre aceasta Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. II, 1960.

⁸ L. A. Novicov, *Об одном из способов разграничения полисемии и омонимии*, «Русский язык в школе», № 3, 1960 p. 12.

⁹ Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. I, 1959, p. 139.

¹⁰ Otto Ducháček, *L'homonymie et la polysémie*, în „Sonderabdruck aus Vox romanica”, Band 21/1, France Verlag Bern, 1962 p. 50.

unii cercetători drept grupuri omonimice, iar de către alții drept sensuri ale unui cuvânt polisemantic. Acest fapt se reflectă în varietatea interpretărilor pe care le primesc grupurile omonimice în dicționarele explicative ale unei limbi. Astfel, un studiu preliminar al grupurilor omonimice din principalele dicționare ale limbii ruse contemporane¹¹ atestă faptul că numai 25% din totalitatea grupurilor omonimice coincid în toate dicționarele cercetate. Acest subiectivism este determinat de:

a) faptul că, în plan sincron, datorită conștiinței lingvistice neunitare a vorbitorilor, poate avea loc o apropiere semantică a omonimelor etimologice și

b) faptul că termenul de „verigă semantică intermediară” primește accepțiuni diferite. Ea este reprezentată, în concepția unor autori, de unul din sensurile cuvântului polisemantic, din care diverg celelalte¹², în timp ce alții conferă termenului o accepțiune mai largă și mai puțin determinată — aceea de apropiere semantică a sensurilor.

Punctul de vedere conform căruia drept verigă intermediară este considerată unul din sensurile cuvântului conturează cu precizie termenul, dar este aplicabil numai în cazul polisemiei radiale. Al doilea punct de vedere este mai operant, pentru că se poate aplica în toate cazurile, dar fundamentația sa științifică este fragilă, el sprijinindu-se mai mult pe acel „simț al limbii” cu care este înzestrat fiecare purtător al ei și care poate duce la interpretări subiective. Aceste interpretări au dus la așa numita „ofensivă semantică” în domeniul omonimiei, pe care o semnală V. P. Grigoriev: „Adevăratele omonime, care au apărut în urma dezintegrării polisemiei, se încaă în dicționare în masa unor false omonime”¹³. Un semnal de alarmă față de această stare de lucruri a lansat V. I. Abaev, după părerea căruia „omonimia în noua ei interpretare — mai largă — devine o împărăție a bunului plac și a arbitrarului”¹⁴. Articolul lui Abaev readuce în actualitate concepția tradițională asupra omonimiei. Autorul, criticând pe bună dreptate neajunsurile concepției semantice asupra omonimelor, se situează însă pe poziții extreme, atunci când afirmă că „în mod obiectiv în lexic există două fenomene total diferite, care nu au nimic comun: polisemia și omonimia”¹⁵. Deși această lucrare a readus în actualitate teoria etimologică asupra omonimelor, majoritatea lingviștilor rămân pe pozițiile de apărători ai teoriei semantice. Faptul este dovedit, printre altele, și de încercarea lingvistei sovietice E. M. Galkina-Fedoruk de a propune un nou criteriu semantic pentru delimitarea polisemiei de omonimie: substituția sinonimică. Cercetătoarea consideră că, dacă la divergența sensurilor se poate adăuga și existența unor sinonime diferite ale acestora avem certitudinea metamorfozei polisemie-omonimie. Acest criteriu are însă o sferă restrânsă de aplicabilitate, deoarece nu toate sensurile cuvintelor polisemantice pot intra în paradigme sinonimice.

La delimitarea grupurilor de omonime semantice, după părerea noastră, trebuie să se ia în considerare existența sau inexistența „verigii semantice intermediare”. Este necesar însă ca acest termen să primească o accepțiune unanimă și precisă, bazată pe studiul conținutului semantic al cuvintelor. Semantica contemporană oferă cercetătorilor o metodă adecvată de studiere a acestui conținut — analiza semică. Descompunerea cuvintelor în trăsături semantice distinctive (seme) este în măsură să confirme sau nu desprinderea în unitate lexicală independentă a unuia din sensurile cuvântului polisemantic. Un asemenea sens dobândește statut de cuvânt independent numai atunci, când nu mai poate fi găsit nici un nivel al analizei semice, la care interpretarea lui (arboarele semantic) să dezvăluie un sem comun cu cel puțin unul din celelalte sensuri ale cuvântului polisemantic din care s-a desprins.

Un cuvânt este polisemantic dacă pentru oricare două sensuri ale sale a_i și a_j se vor găsi alte sensuri $a_1, a_2 \dots a_k, a_l$, în așa fel, încât a_i să aibă o trăsătură distinctivă comună cu a_1, a_l cu a_2, a_k cu a_1 și a_l cu a_l . După cum se observă, nu este necesar ca aceeași trăsătură comună

¹¹ *Словарь современного русского литературного языка*, Moscova—Leningrad, т. I-17, 1957—1961; *Словарь русского языка*, Moscova т. I—4, 1957—1961; С.И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Moscova, 1963.

¹² Vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 139

¹³ V. P. Grigoriev, *Обсуждение вопроса омонимии*, «Вопросы языкознания»; № 2, 1958, p. 162.

¹⁴ V. I. Abaev, *О подходе омонимов в словаре*, «Вопросы языкознания», №3, 1957, p. 34.

¹⁵ Idem, p. 33.

să fie proprie tuturor sensurilor cuvântului polisemantic¹⁶. Cuvântului *mărunt* în D.L.R.M. (București 1958, p. 487) i se atribuie următoarele sensuri: 1) De dimensiuni mici, foarte mic; 2) (Despre bani). Cu monede divizionare; 3) De statură mică, scund; 4) (Despre pași) Mic; 5) Fig. De mică importanță, de rînd, neînsemnat. Analiza semică a sensurilor acestui cuvînt învederează existența unei trăsături distinctive, *micimea*, comune tuturor sensurilor sale: 1) *nisip mărunt* „compus din particule minuscule”, 2) *bani mărunți* „cu valoare mică”, 3) *om mărunt* „mic de statură”, 4) *pași mărunți* „mici și deși”, 5) *lucruri marunte* „de mică importanță”. Existența acestei trăsături distinctive comune, pe care o putem numi *sem de identificare*, atestă caracterul polisemantic al cuvîntului analizat. Aceste *seme de identificare* trebuie să reprezinte, după părerea noastră, tocmai acele „verigi semantice intermediare”, atît de des implicate în discuțiile despre criteriile de delimitare ale omonimiei de polisemie. Lipsa lor atestă dezintegrarea polisemiei și apariția grupurilor omonimice. Astfel, dacă cuvîntul *corn*¹ în sensul „arbore cu lemnul foarte tare...” (D. L. R. M. p. 188) este pe drept cuvînt considerat omonim cu cuvîntul polisemantic *corn*², ale cărui sensuri sînt legate prin semele comune *formă alungită* și *material cornos*, autorii amintitului dicționar greșesc atunci cînd consideră că *spată*¹, „piesă la războiul de țesut”, *spată*² „armă de luptă, avînd o lamă lungă, dreaptă și lată” și *spată*³ „os lat care susține articulația umărului” sînt omonime, întrucît sensurile lor dezvăluie, ca și în cazul cuvîntului polisemantic *corn*², seme de identificare comune: *formă lată*, *material osos*.

Pornind de la considerația că semantica încă nu dispune de o teorie unanim acceptată a sensului, unii cercetători propun înlocuirea considerațiilor referitoare la sens cu studiul atent al laturii formale a cuvintelor, care poate oferi lingvistului date obiective cu privire la asemănările sau deosebirile dintre cuvinte. În literatura de specialitate s-au propus numeroase criterii *formale* în problema delimitării omonimiei de polisemie:

- a) deosebirele de distribuție lexicală și sintactică,
- b) neconcordanța categoriilor și formelor gramaticale,
- c) nonidentitatea paradigmelor derivative,
- d) deosebirile în potențialul transformațional al sensurilor,
- e) unicitatea sau repetabilitatea unor sensuri în sistemul lexical.

În concepția diferiților cercetători aceste criterii primesc o apreciere contradictorie, ele fiind declarate fie unice și indispensabile, fie auxiliare ale criteriului semantic. Primul punct de vedere este exprimat în lucrarea „Polisemia și omonimia” a cercetătorilor M. G. Arseneva, G. V. Stroeve și A. P. Hazanovici, care propun drept criteriu de delimitare a omonimiei de polisemie deosebirile existente între sumele distribuțiilor cuvintelor¹⁷: în caz de neconcordanță a posibilităților de îmbinare lexicală și sintactică a două cuvinte cu aceeași formă sonoră, ele trebuie considerate omonime. Posibilitățile de aplicare a acestui criteriu sînt însă limitate, el presupunînd epuizarea valențelor distribuționale ale cuvintelor sau sensurilor supuse analizei, ceea ce practic este imposibil de realizat. Mai mult decît atît, rezultatele obținute în urma aplicării acestui criteriu trebuie privite cu rezervă, deoarece și sensurile unui cuvînt polisemantic au, de obicei, distribuții diferite. Pe de altă parte, este foarte greu de găsit cuvinte cu aceeași formă sonoră, în suma distribuțiilor cărora să nu se semnaleze cazuri de identitate¹⁸. Existența lor implică necesitatea stabilirii unui număr — limită a distribuțiilor identice, sub care se poate certifica destrămarea identității semantice a cuvîntului. Această limită, însă, nu poate fi aleasă decît în mod arbitrar.

În practica lexicografică cunoaște o largă răspîndire criteriul nonconcordanței dintre categoriile și formele gramaticale ale cuvintelor cu același înveliș sonor. Într-adevăr, în multe cazuri, deosebirile de formă sau categorii gramaticale însoțesc divergența totală a sensurilor lexicele. D.L.R.M., de exemplu, consemnează la pagina 491 omonimele *membru*¹ „organ” și *membru*² „persoană”, diferențiate prin gen și prin formele de plural. Aceste deosebiri sînt spe-

¹⁶ Acest punct de vedere asupra polisemiei a fost expus de I. D. Apresian, *О регулярной многозначности*, «Известия АН СССР», 4, серия литературы и языка, т. xxx, Выпуск 6, 1971.

¹⁷ Vezi M. G. Arseneva, G. V. Stroeve, A. P. Hazanovici, *Многозначность и омонимия*, Leningrad, 1966, p. 48.

¹⁸ Astfel, în lucrarea mai sus menționată a lui M. G. Arseneva, G. V. Stroeve, A. P. Hazanovici, cuvintele *партия*¹ (partid) și *партия*² (partidă) sînt declarate omonime, deși analiza lor distribuțională semnalează 8 cazuri de îmbinări identice.

cifice însă și sensurilor multor cuvinte polisemantice¹⁹ (ex. *cot* — *cofi*, *coate*, *coluri*). Un caz particular de delimitare a omonimiei de polisemie pe baza acestui criteriu îl reprezintă cuvintele ce aparțin unor părți de vorbire diferite. În general, autorii dicționarilor explicative sînt de acord în a le considera omonime (ex. substantivul și adverbul *bine*; substantivul, adjectivul și adverbul *rău*). Această rezolvare a problemei vine însă în contradicție cu însăși definiția omonimiei, fapt care îi determină pe unii cercetători să le considere drept sensuri ale unui cuvînt polisemantic²⁰.

Formarea omonimiei în urma dezintegrării polisemiei poate fi dovedită, după părerea unor autori, prin compararea paradigmelor derivative ale cuvintelor grupului omonimic. Dacă derivatele acestor cuvinte au forme diferite și nu au contigente semantice, înseamnă că ele provin din omonime. De exemplu, omonimelor limbii ruse *mir*¹ „pace” și *mir*² „lume” le corespund derivatele *mirnoj* „pașnic” și *mirovoj* „mondial, universal”. În lucrările consacrate omonimiei limbii engleze acest criteriu dobîndește o importanță deosebită, comparabilă, uneori, cu aceea a criteriului semantic: „În limba engleză cel mai important factor, care determină formarea omonimelor, alături de factorul semantic, este cel legat de formarea cuvintelor, celelalte caracteristici pot sluji în egală măsură atît pentru reliefaarea omonimelor, cît și pentru deosebirea sensurilor unuia și aceluiași cuvînt”²¹. Aplicarea acestui criteriu este susceptibilă de obiecții: 1) există omonime care nu pot servi drept bază de derivare, 2) multe omonime au paradigme derivative identice și 3) sînt sensuri ale unui cuvînt polisemantic, ale căror derivate au structuri deosebite (*pămînt* — *pămîntean*, *pămîntesc*, *pămîntiu*).

Generalizînd elementele ultimelor două criterii analizate, J. Dubois²² propune un criteriu nou — deosebirea în potențialul transformațional al sensurilor: *Il descend d'un grand écrivain* *Il est le descendant d'un grand écrivain*, dar *Il descend de l'échelle* la *descente de l'échelle*. Aplicînd acest criteriu în cercetarea semanticii verbelor limbii ruse, I. D. Apresian remarcă însă faptul că nu întotdeauna transformările neidentice sînt o dovadă a destrămării unității semantice a cuvîntului polisemantic²³.

În unele lucrări, drept criteriu de delimitare a omonimiei de polisemie se propune caracterul *unic* sau *repetabil* al combinațiilor de sensuri ale cuvintelor²⁴. Dacă o anumită combinație de sensuri se întîlnește o singură dată în vocabularul limbii, atunci sensurile respective se constituie într-un grup omonimic; repetarea acestei combinații constituie un indiciu al polisemiei. Existența în limbă a așa numitei polisemii neregulate²⁵ reduce însă posibilitățile de aplicare a acestui criteriu.

Succinta analiză a criteriilor formale de delimitare a omonimiei de polisemie a scos în evidență, credem, multitudinea de restricții care se impun în aplicarea lor, precum și faptul că rezultatele pe care le oferă sînt susceptibile de interpretări contradictorii. Ele, însă, pot și trebuie să fie aplicate în interpretarea rezultatelor obținute cu ajutorul criteriului semantic, singurul în măsură să dea o rezolvare unitară problemei în discuție. Acest criteriu trebuie să se bazeze pe metoda analizei semice a conținutului semantic al cuvintelor, care poate evidenția existența sau inexistența unor seme de identificare, seme care atestă sau infirmă dezintegrarea cuvintelor polisemantice și aparția omonimelor.

V. MOLDOVAN și B. ISPAS

¹⁹ În legătură cu restricțiile de ordin gramatical ale sensurilor cuvintelor polisemantice vezi V. V. Vinogradov, *Типы лексических значений*, «Вопросы языкознания», № 5 1953, p. 4.

²⁰ Vezi V. V. Vinogradov, *О формах слова*, «Изв. АН СССР», ОЛЯ, т. III, Вып. 1, 1944.

²¹ M. Falkovici, *Р вопросу об омонимии и полисемии*, «Вопросы языкознания» № 5, 1960, p. 87.

²² J. Dubois, *Dictionnaire du français contemporain*, Paris, 1966.

²³ Vezi I. D. Apresian, *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*, Moscova, 1967, pp. 84, 85, 96—108.

²⁴ Vezi A. I. Smirnițki, *Лексикология английского языка*, Moscova, 1956 și R. Wells, *To what extent can meanings be said to be structured?* în „Reports for the eighth international congress of linguists”, Oslo, 1957, vol. II.

²⁵ Polisemia se numește neregulată, dacă deosebirea semantică dintre sensurile unui cuvînt polisemantic nu mai poate fi identificată în nici un alt cuvînt al limbii date.

M. RIFFATERRE ȘI PROBLEMELE CERCETĂRII STILULUI

Opera literară este astăzi punctul de confluență a unor drumuri, altă dată paralele, care acum se intersectează aici în aspirația comună a dezvăluirii naturii ei aparte, natură care refuză totuși să se lase în întregime captată de către o luminoasă cunoaștere rațional obiectivată.

În acest spațiu, interdisciplinar prin excelență, poetica, neoretica, stilistica literară își dispută primatul în nădejdea dezvăluirii *literarității* textului artistic. Acest concept prin care arta literară se definește pe sine stă în centrul realizării acelei gramatici a limbajului poetic, de care vorbea Roman Jakobson și care polarizează interesul ardent al cercetătorilor veniți din direcții deosebite dar interesați deopotrivă de cunoașterea pe cât posibil mai adâncă a acestei zone „umbrite” a limbajului — artă și a legilor lui încă insuficient elucidate. Multe lucrări apărute în ultimul timp ținesc tocmai spre o astfel de investigație a textului literar.

Printre ele cartea lui Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, apărută la editura Flammarion, 1971, ocupă un loc aparte. A vorbi despre ea înseamnă de fapt a vorbi despre concepția despre stil a cercetătorului american și, implicit, a arăta poziția autorului față de problemele mari și încă deschise ale unei științe care suscită în momentul de față atâtea discuții și pe care unii (ca Dámaso Alonso, de exemplu), o consideră integratoare (totală). Volumul reunește articole apărute la date diferite care se succed însă într-o ordine interioară foarte strictă ceea ce-l face să fie un concentrat tratat de stilistică de pe unele poziții teoretice ale structuralismului. Analizele pe text, de asemenea prezente, sînt menite să ilustreze eficacitatea teoriei. Iată cuprinsul cărții, cu totul revelator în acest sens:

Partea întâi: *Chestiuni de principiu*

- cap. I. *Criterii pentru analiza stilului*
- Cap. III. *Contextul stilistic*
- Cap. IIII. *Probleme de analiză a stilului literar*
- Cap. IV. *Spre definiția lingvistică a stilului*
- Cap. V. *Funcția stilistică*

Partea a doua: *Cuvintele*

- Cap. VI. *Funcția de clișeu a prozei literare*
- Cap. VII. *Studiul stilistic al formelor literare convenționale*
- Cap. VIII. *Poetizarea cuvîntului la V. Hugo*
- Cap. IX. *Viziunea halucinatorie la V. Hugo*
- Cap. X. *Recitind Orientalele*

Partea a treia: *Texte*

- Cap. XI. *Formalismul francez*
- Cao. XII. *Antimemoriile de André Malraux*
- Cap. XIII. *Pisicile de Baudelaire*.

În prezentarea care urmează ne folosim și de foarte interesantul articol *L'explication du texte*, însoțit de comentarii: întrebări urmate de răspunsurile autorului, apărut în volumul *L'enseignement de la littérature*, Librairie Plon, 1971.

Concepția despre stil a lui M. Riffaterre se caracterizează în primul rînd printr-o impresionantă constanță a punctelor de vedere de-a lungul unui îndelungat și pasionat sondaj al textului literar. *Essais de stylistique structurale* ne prezintă, prin comentariile pe care autorul însuși le face privind evoluția în timp a ideilor sale, și modul în care a „crescut” concepția sa stilistică: o creștere organică, armonioasă, pe coordonate, încă de la început, foarte ferme. Într-o epocă în care, în științele umaniste, se crează și se răstoarnă valori și idei, într-un ritm vertiginos, această soliditate a eșafodajului său teoretic, ne face să ne raportăm la el cu sentimentul că a devenit într-un anumit fel „clasic”, înțelegînd prin această faptul că el reprezintă acum un element de referință în teoria generală a stilului de care nu se mai poate face abstracție.

Situîndu-se în centrul textului, Riffaterre nu speculează cu noțiuni ipotetice ci realizează o metodă susținută de cîteva postulate teoretice ce ni se par un bun cîștigat al stilisticii actuale.

Beneficiînd de unele rezultate valabile ale structuralismului lingvistic, el încearcă să descopere mecanismul de structură al faptului de stil, proteic și fluid în aparență, invederînd, ală-

turi de rigoarea și forța teoretică, finețe și subtilitate în analiza pe text căruia îi sporește, printr-o exegeză exactă și nuanțată în același timp, dimensiunile evidențiate de critica de text anterioară.

Conform unei caracteristici importante a lingvisticii americane moderne (în speță descriptivismul lui Bloomfield, de exemplu) ținând de un anumit empirism și caracter inductiv, izvorit dintr-o aspirație a palpabilului (a cunoaște numai ceea ce este direct accesibil și a descrie numai ceea ce cunoaștem nemijlocit), Riffaterre se apleacă asupra operei, singura realitate care îl interesează și care încheie în însăși *unicitatea* ei secretul alcătuirii și perenității sale. În această unicitate găsește Riffaterre și definiția cea mai simplă a *literarității*, unicitate căreia îi dă numele de stil. Deplasat de la individul ipotetic numit autor, *le style c'est le texte même*. Analiza stilistică se grăbește să întâlnească acel „je ne sais quoi” al textului artistic și, instalându-se în interiorul lui, să descrie intratextualitatea concepută ca o structură în și prin care se crează și se impune atenției faptul stilistic, receptacol al valorilor intersubiective. A face impalpabilul să devină palpabil, prin descoperirea în text a propriului cod și al modului său de funcționare, iată ceea ce-și propune o stilistică, aspirând în permanență către rigoare, precizie și obiectivitate.

Concepută de Riffaterre astfel, stilistica se desparte de retorică, care, după el, generalizează analiza transformând-o în codificări prescriptive, ca și de poetică, întrucât aceasta din urmă, prin însăși generalitatea ei — plasând expresia literară în cadrul unei teorii generale a semnelor — nu ține seama de caracterul propriu al mesajului literar: natura sa de text.

Dar stilistica se desparte și de lingvistică, din care în mod cert descinde — circumscriindu-se astfel — prin studierea comportamentului particular al cuvintelor în opera literară.

Caracteristicile esențiale ale textului artistic, ținând de unicitatea lui, concept central și organizator al datelor teoretice, cer ca stilistica și lingvistica să rămână diferențiate într-o proximitate mereu necesară. Structurile stilistice ale textului, care sînt de fapt structuri semantico-sintactice, nu se suprapun celor lingvistice. Pentru a descrie textul din punct de vedere stilistic, trebuie să se recurgă la o altă segmentare a secvenței verbale decît se face într-o cercetare lingvistică, căci textul artistic întrebuintează alte „cuvinte”, adică unitățile sale lexico-semantice sînt diferite de cele din limbajul curent, ele nu corespund cuvintelor din dicționar.

Supunerea față de text și regulile sale proprii reprezintă coordonata esențială a explicării lui. Textul însuși orientează analiza, în el există direcția ei prin proiectarea *paradigmaticului în sintagmatic*, furnizînd exegezei o cheie (Riffaterre ar spune unica) pentru a-l decoda. Regăsim aici principiul *imaneței* propriu lingvisticii structurale.

Astfel, pentru a adapta exemplificarea — pe baza unui material românesc — lexemul *Arheologie*, din poezia cu acest titlu a lui T. Arghezi, se încarcă cu alte semnificații, prin derogare de la uzul comun, semnificații care sînt doar ale acestui text și care nu pot fi deduse (deci trimite la) decît prin raportarea cuvîntului la alte lexeme care „desfășoară” în text ideea poetică, printr-o rețea de elemente devenite doar *hic et nunc* sinonime. *Arheologie* strînge în el aici, semnificația complexă de „răsucire” a trecutului în prezentul care-l poartă și pe care rememorează, în actul creației, îl scoate la iveală printr-o coborîre care-l restituie... în spirit. Cuvîntul „se spiritualizează” prin sinonimia *arheologie*, *suflet*. Cum spunea Mihail Sadoveanu, intuind un adevăr esențial al poeziei, cuvintele despărțite de la facerea lumii se întîlnesc aici și se logodesc cu bucurie tainică. În felul acesta valorizate în textul poetic cuvintele sînt protejate tocmai de structura în care apar de orice „contaminare” a lor cu întrebuintările curente din alte contexte.

Acest divorț (aparent) între stilistic și lingvistic stă la baza conceptului de funcție poetică a limbajului, (cum a numit-o Jakobson) sau, cum crede Riffaterre că ar fi mai adecvat numită, de funcție stilistică, cu consecința sa imediată, centrarea textului asupra lui însuși.

Căci precizează Riffaterre explicînd versul lui V. Hugo — *la mort est bleue* (deconcertant luat izolat, dar sugestiv prin plasarea lui în rețeaua în care acumularea sinonimică invederînd ideea de lumină, ne permite să interpretăm asocierea aparent contradictorie între *mort* și *bleue*, drept o imagine a unui sfîrșit care poartă în el un început, deci simbol al unei noi vieți) „non seulement le poème est écrit dans un code qui n'est qu'à lui mais la clef de ce code est enfermée dans le texte” (*Essais de stylistique structurale*, p. 221).

Lingvistul — stilistician trebuie să descopere în context cuvîntul ca valoare: anomalia secvenței verbale (asocierea lexemelor *mort* și *bleue*, de exemplu), indică existența faptului stilistic, el realizîndu-se nu în raport cu o normă ideală greu de definit, ci în raport cu ambianța în care apare, printr-o *distribuție* (alt concept esențial al structuralistului american!) neobișnuită a termenilor, purtători ai ideii poetice. Textul este deci norma, față de el, deci în el, se fac devierile; noțiunea de *écart* fiind deplasată din paradigmatic în sintagmatic permite acum descoperirea punctelor nodale ale structurii stilistice.

Ideea ce ni se pare deosebit de valoroasă vine să pună capăt discuțiilor îndelungate dacă faptul de stil este realizat ca „adaos” din „afară” (adică a stilului conceput ca „ornament”, prin considerarea faptelor de stil cu valoare în sine, deci permanentă, imuabilă, ca alegere (printre posibilitățile oferite de limbă, idee prezentă și în stilistica românească la Tudor Vianu, uitându-se faptul că artistul nu alege ci crează, depășește, de cele mai multe ori materialul brut de care el se servește și chiar dacă acceptăm noțiunea de alegere într-o stilistică genetică, cuvîntul, o dată „ales”, este unic, căci el reprezintă pentru text „cuvîntul ce-i exprimă adevărul”) sau ca *abatere față de limbă* (ignorîndu-se de data aceasta faptul că limba însăși la un moment dat reprezintă o tensiune a unor forțe în echilibru instabil, este dinamică, noul coexistînd cu elemente care tind să dispară, deci nu poate fi luată ca element de referință). Fondul pe care apar efectele de stil este textul însuși, printr-un subtil joc de contraste la nivelul *contextului* între secvențele marcate și cele nemarcate din punct de vedere stilistic. Prin urmare, pentru definirea faptului de stil nu avem nevoie de criterii exterioare. Cînd vorbim de limba operei, (precizează pe bună dreptate Riffaterre) nu avem limbă în sens saussurian, rezervor al potențialităților de expresie, ci *vorbire*, permanentă creație, activitate, valorizare care rămîne închisă în text, deci este unică, irepetabilă.

Ideea apare la Humboldt și este reluată de școala idealistă și cea neolingvistică. Iată ceea ce spune Bertonî în *Breviario di neolinguistica* Modena, 1925, „De exemplu limba din Divina Comedie fu inima lui Dante. Dacă o analizăm fragmentată este un cimitir de cadavre în care nu se află nici măcar umbra spiritului dantesc. Cînd citesc și înțeleg poemul multiplicitatea lingvistică se topește în unitate și atunci limba lui Dante nu mai este un „fapt” ci un „act”, nu mai este „εργον ε'λε'ρλεκ, (se renunță deci cu totul la cuvîntul luat izolat). Faptul stilistic fiind intratextual și fiind dependent de structura în care apare, efectul său este variabil în funcție de context. Astfel într-un text în întregime figurat cuvîntul propriu va fi, din punct de vedere stilistic, marcat, pentru că el reprezintă „anomalie” (elementul imprevizibil) față de secvențele verbale anterioare saturate; în acest punct avem, deci, stimulul stilistic care este perceput ca surpriză. Iată deci cum figurile de stil se „devalorizează” devenind fundal pentru apariția faptului de stil autentic. Aceleași elemente figurate pot fi însă stimuli stilistici într-un context nefigurat, căruia i se opune. Valorizarea faptelor de limbă cît și a „procedeeelor retorice” se realizează prin integrarea lor într-o *structură* care să le dinamizeze. Către această structură se îndreaptă atenția stilisticii lui Riffaterre care este (și) în acest fel o *stilistică organic structurală* (și nu printr-o simplă preluare a unor procedee ale lingvisticii structuraliste).

Efectele de stil se realizează prin ruperea contextului, faptul stilistic manifestîndu-se ca o diodă cu poli inseparabili: primul crează o posibilitate, cel de-al doilea o frustrează. Faptele de stil sînt codate în text în anumite puncte care formează structura stilistică și care sînt percepute de cititor. Unitățile stilistice nu sînt obținute printr-o segmentare pur lingvistică (în cuvinte) a discursului pentru că ele sînt întotdeauna un *grup* de cuvinte și fraze legate între ele printr-un raport sintagmatic (se renunță deci cu totul la cuvîntul luat izolat). Faptul stilistic fiind intratextual și fiind dependent de structura în care apare, efectul său este variabil în funcție de context. Astfel într-un text în întregime figurat cuvîntul propriu va fi, din punct de vedere stilistic, marcat, pentru că el reprezintă „anomalie” (elementul imprevizibil) față de secvențele verbale anterioare saturate; în acest punct avem, deci, stimulul stilistic care este perceput ca surpriză. Iată deci cum figurile de stil se „devalorizează” devenind fundal pentru apariția faptului de stil autentic. Aceleași elemente figurate pot fi însă stimuli stilistici într-un context nefigurat, căruia i se opune. Valorizarea faptelor de limbă cît și a „procedeeelor retorice” se realizează prin integrarea lor într-o *structură* care să le dinamizeze. Către această structură se îndreaptă atenția stilisticii lui Riffaterre care este (și) în acest fel o *stilistică organic structurală* (și nu printr-o simplă preluare a unor procedee ale lingvisticii structuraliste).

În lumina acestui fapt unele noțiuni ale statisticii lingvistice practicate ca auxiliar în abordările structuraliste, trebuie revizuite. Este vorba, în primul rînd, de noțiunea de *frecvență* (calculul frecvenței va trebui să urmărească numai grupările care sînt variantele unei aceleași structuri) și de cea imediat afiliată de *cuvînt-cheie* (căci ceea ce s-a numit *cuvînt-cheie* nu are în toate actualizările lui aceeași semnificație). În cazul efectuării de statistici, cuvintele luate în considerare trebuie să fie elementele marcate ale grupului.

Proprietatea fundamentală a fenomenului stilistic fiind *perceptibilitatea* lui *obligatorie*, consecința metodologică a acestui fapt este utilizarea *arhilectorului*. Element esențial în cadrul concepției lui Riffaterre, menit să asigure investigației stilistice obiectivitatea care lipsește, de obicei, criticii literare, prin descoperirea în dosul reacțiilor care pot fi subiective și variabile, a cauzei obiective și deci invariabile: stimulul stilistic. Procedeu vizează primul „tîmp” al analizei, deci stadiul euristic (descriptiv). Dacă utilizarea informatorilor este un procedeu frecvent în lingvistica americană (se regăsește, din nou, la Bloomfield), apariția sa în stilistică a fost, desigur, neașteptată și nu este de mirare că tocmai ea a stîrnit opoziții, nedumeriri, discuții. Prin această procedură Riffaterre se dovedește, încă o dată credincios lingvisticii americane moderne de factură descriptivistă.

Arhilectorul este „une somme de lectures, et non un moyenne“ (*op. cit.*, p. 46). În articolul *L'explication du texte*, el face câteva precizări importante. „Mon objection à la manière dont la littérature est étudiée en général, c'est que le critique construit son modèle directement sur ses impressions personnelles : il risque par conséquent de négliger tout ce qui ne passe pas par son filtre impressionniste. L'avantage de mon analyse c'est de mettre à la disposition du critique la carte aussi complète que possible des stimulus de réactions contenus dans le texte. Dès lors le critique n'est plus tenté d'occulter avec sa propre grille, car il a sous les yeux la description de ce que n'importe quel lecteur passé, présent ou à venir peut voir dans le texte. Il s'agit de soumettre au critique un texte véritablement pertinent, dépouillé des éléments qui ne sont pas des faits de style“ (p. 378).

Și mai încolo : „Il s'agit de fonder une réalité objective du texte par un relevé trans-subjectif (...) J' ai alors recours à des cobayes, à des lecteurs contemporains — méthode lente et pénible, mais encore nécessaire“ (p. 378).

În continuare, în același articol, ca răspuns adus unor întrebări, Riffaterre arată felul practic în care a procedat. Pasajul fiind deosebit de concludent (aducând și elemente noi, ținând de aplicarea metodei, față de *Essais de stylistique structurale*) îl reproducem de asemeni : „En général, j'ai recours à des lecteurs dont la langue du texte est la langue maternelle. J'ai même recours à des traductions : non pour les substituer au texte d'origine (...) mais pour savoir ce qui arrête le traducteur, lequel commence par être lecteur.“

Gilbert Lascault m'a demandé si j'utilisais des questionnaires. Je m'en garde bien : il faut éviter tout ce qui pourrait orienter les réactions du lecteur. Le lecteur doit simplement souligner dans le texte tout ce qui ralentit sa lecture, si peut que ce soit, y compris celles qui ne lui semblent pas avoir du rapport, réel avec sa lecture. Dès qu'on souligne, on court le risque d'exagérer, de faire trop attention, mais le risque est pallié par l'accumulation des témoignages. L'exhaustivité du relevé est plus qualitative que quantitative : on voit des modes de réactions se former en certains points avec une surprenante rapidité, et dès les premiers témoignages, et il sont très stables (...) le contenu des réactions était radicalement différent d'un groupe à l'autre, mais l'important, c'est que ces groupes ont réagi aux mêmes composantes du texte“ (p. 391).

Deși cercetătorul american afirmă identitatea reacțiilor celor mai diferiți cititori (excepțiile nu sînt concludente, spune el, întrucît ele au cauze exterioare ca neatenția, de exemplu), în mereu aceleași puncte ale textului, faptul pare totuși greu de admis și pare mai de grabă un experiment psihologic de care stilistica se poate totuși dispensa. Problema ar fi și de competența psiholingvisticii și rămîne contribuția metodologică esențială a lui Riffaterre, dar și cea mai vulnerabilă.

Structura stilistică nu este latentă ; nu avem o structură de adîncime și una de suprafață. Riffaterre respinge deci structuralismul de tip chomskian, rămînînd credincios lingvisticii structurale mai vechi.

După identificarea faptelor de stil analiza intră în cel de-al doilea „timp“ al ei, cel interpretativ sau hermeneutic, care, chiar dacă nu se bucură de un interes teoretic special din partea stilisticianului american, este ilustrat în *Essais de stylistique structurale* prin câteva „explicări de text“ (ca să folosim propria sa expresie) sensibile și originale, printre care analiza poeziei lui Baudelaire *Les chats* reține în mod special atenția.

Chiar dacă Riffaterre respinge de la început și foarte insistent stilistica genetică (critica intențiilor) pentru a considera fenomenul literar exclusiv ca relație *text-cititor*, autorul izgonit în prima etapă a analizei, se însinuează totuși în cea de a doua cînd interpretarea nu poate să nu aspire către revelarea unei viziuni, deci a unei conștiințe ; „obiectivitatea“ laborioasă a demersului analitic, face loc, în ciuda intențiilor lui Riffaterre, subiectivității, adică de la observație și catalog al faptelor la valoare. Elementele exegezei stilistice, deduse printr-o lectură colectivă stau acum în fața „analistului“ care după ce a notat punctele nodale, ale textului, nefiind un simplu cititor care reacționează doar la stimulii stilistici, trebuie să intre într-un univers încîrnat pe care el trebuie să-l *descifreze* uînd de întreaga sa cultură, de gustul și rafinamentul său artistic, adică punînd în joc toate datele personalității sale. Căci chiar dacă calea de acces este construită cu mîgală în prima „fază“, timpul al doilea este cel care dă viață textului fiind în același timp și măsura posibilităților de care dispune interpretul de literatură rămas, în acest moment hotărîtor, *singur* în fața acestuia ; canalul alcătuit de stimulii stilistici, dirijează doar interpretarea care nu poate să nu fie o *re-facere* a textului dintr-un unghi particular, stilul nefiind numai forma textului ci transfer spiritual de la opera *obiect* la opera *subiect*.

Este însă meritul lui Riffaterre de a încerca să epureze descrierea de o judecată de valoare implicită, prin apelul, chiar și discutabil, la mai mulți observatori; se pornește însă de la *formă* — *scientism* către *conținut* — *subiectivism*, dualitate care nu este rezolvată ci adâncită în cele două etape ale analizei. Dincolo de discontinuu (primul timp) există continuitate (timpul al doilea), și, regăsind pe Flaubert, „la continuité constitue le style“.

O altă problemă importantă este aceea a literaturii ca reprezentare. Datorită importanței esențiale a funcției referențiale a limbajului în comunicarea obișnuită, cotidiană, utilitară, raționalizarea pe marginea textului artistic invocându-se referentul este curentă încă într-un anumit tip de exegeză. Riffaterre consideră că este imposibilă construirea unei realități perceptibile plecând de la cuvinte. Chiar dacă textul este clar reprezentare, puțin importă faptul, spune el, dacă referința la real care ne dictează textul poate fi concepută sau nu. Într-o poezie a lui Nerval în care ni se descrie un orient oniric poetul compară frunzele sicomorilor (plante exotice reale) cu panașele cocoșilor faraonilor (o realitate exotică necunoscută) făcându-se o trecere nu de la o realitate mai puțin cunoscută la una mai cunoscută ci de la un semnificat exotic la alt semnificat exotic, menit de fapt să acopere un gol semantic (pentru noi acea realitate nu există, nu seamănă cu nimic cunoscut de mai înainte). Pe bună dreptate concludem Riffaterre că alterarea referinței la real (din ce în ce mai frapantă în poezia modernă) nu amenință mimesisul realului (am spune al unui anumit real, realul subiectiv „al artistului“), căci, citindu-l pe Breton „l'imagination est ce qui tend à devenir réalité“. Orice text este materializarea unei experiențe a unicului, chiar și atunci când acesta se clădește pe date deja cunoscute. Riffaterre susține: „Il n'y a pas des mots qu'on lit, et ensuite les images mentales ou concepts qui en constituent le sens. Il y a des mots qu'on lit, et ensuite des groupes de mots enregistrés par la mémoire, dans lequel les mots lus figurent en divers positions et donc en divers fonctions, ce qui explique que les représentations littéraires soient insensibles aux modifications des référents et à l'évolution des mythes: *white Christmas* garde tout son pouvoir pour un Australien dont le Noël antipodique est étrangère à la neige“ (*L'explication du texte*, p. 346). Cercetarea stilistică, desprinsă de autor cât și de raportarea ei la realitate, trebuie raportată doar la cititorul care percepe textul artistic în natura sa de text: este deci o abordare dinăuntru (din interior spre exterior).

Dacă prin referință înțelegem neapărat realul concret (planul ontologic, să zicem) Riffaterre are desigur dreptate. Există însă un referent mai abstract ținând de experiența personală trăită și chiar livrescă ce se constituie într-o lume de ecouri emotive pornind tocmai de la și prin funcția referențială a limbajului.

Analiza stilistică (și Riffaterre în loc să facă excepție, confirmă strălucit acest lucru) „urcă“ spre o conceptualizare globală în centrul căreia stă, totuși, autorul, ce-i drept, un autor ipotetic, autorul interpretului.

Relevarea faptelor de stil se face de la începutul spre sfârșitul textului conform oricărei lecturi normale, altfel se tulbură ordinea percepției, ceea ce duce la destructurarea textului. Fenomenul lecturii realizează abia în final o percepție globală, printr-o „creștere“ progresivă: „la lecture est à la fois découverte vers l'avant et référence constante, a posteriori, à ce qui on a lu au début, ce qu'on a lu au début changeant d'aspect à mesure qu'on avance (*art. cit.*, p. 374).“ Les seules impressions globales pertinentes sont celles que l'on se forme en fin de lecture. Ces impressions, bien sur, commencent à se former dès les premiers mots, à mesure que la lecture progresse. Il y a un constant échange de références, toutes intérieures au texte, toutes d'un signifiant à l'autre“ (*art. cit.*, p. 379).

Concepția stilistică a lui Riffaterre ocupă un loc aparte între direcțiile actuale ale stilisticii literare, aducând contribuții deosebit de valoroase privind, în special, modalitatea de descoperire a faptelor de stil prin devierile care apar în context. Chiar reproșuri făcute de pe poziții teoretice diferite, probează actualitatea ideilor sale: „L'analyse formelle poussée avec cet esprit de système non seulement dépasse le perçu, mais situe la valeur uniquement dans la complexité structurelle, transposant au niveau syntagmatique (et y bloquant l'analyse) ce que Valéry faisait pour le tissu sonore du vers, sans guère se référer aux paradigmes lexicaux de l'oeuvre, confondant les structures préexistantes des formes (un sonnet, l'alexandrine) avec leur utilisation unique. Non que cette formalisation morphologique (parfois excessive) soit vicieuse, mais elle cède à la facilité, à l'enivrement de son propre jeu, sur des textes choisis pour leur caractère déjà formalisé, et qui ne sont pas toute la poésie“ (Henri Meschonnic, *Pour la poétique* Gallimard, 1970, p. 23).

În analizele făcute Riffaterre invocă însă uneori paradigmele lexicale ale operei, ceea ce infirmă, cel puțin în parte, afirmația lui Meschonnic. În ceea ce privește posibilitățile de aplicare ale metodei, S. Doubrovsky sublinia, cu un an mai târziu, în *L'enseignement de la littérature*, p. 337, tocmai faptul că ea poate fi utilizată pentru analiza oricărui text, ceea ce probează incertitudinile care există în problemele explicării de text.

Într-un domeniu atât de controversat, concepția lui Riffaterre ni se relevă ca un tot, ale cărei articulații ferme și voite, strict circumscrise, dezvăluie nostalgia unei cunoașteri obiective, exacte și dinăuntru a operei, dar care, cum continuăm să credem, nu poate să nu fie — și autorul însuși o arată, împotriva propriilor sale aserțiuni — în același timp intuitivă, sensibilitate, prin transfer subiect între opera ca emanație a autorului și interpretul ei.

Această concepție demonstrează de asemenea faptul deosebit de important că „un linguistique sourd à la fonction poétique comme un spécialiste de la littérature indifférent aux problèmes et ignorant des méthodes linguistiques sont d'ores et déjà l'un et l'autre, de flagrants anachronismes” (Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, p. 248).

ILEANA OANCEA

RECEPTIVITATE ȘI INOVAȚIE ÎN OPERA LUI FERDINAND de SAUSSURE

Majoritatea dintre cercetările întreprinse pînă în prezent¹, referitor la opera lui Ferdinand de Saussure, valorifică contribuția acestuia în domeniul lingvisticii generale nu prin prisma continuării tradiției impuse de lingvistica secolului trecut, ci prin reliefaarea rupturii radicale a concepției marelui lingvist genevez față de tot ce s-a scris pînă la el. Se ridică însă, în același timp, întrebarea dacă despre Saussure s-a spus totul, dacă ideile cuprinse în *Cursul de lingvistică generală* nu-și revendică, parțial, paternitatea și dacă o lectură mai atentă n-ar putea desluși ecurile unei receptivități creatoare față de această tradiție. Răspunsul este afirmativ. Rămîne numai să se arate care au fost influențele decisive în conturarea unei doctrine atât de îndrăznețe.

Înainte de a intra în miezul discuției angajate, este necesar de subliniat că și în această privință, drumul a fost marcat, urmărindu-se pe diferite căi, punerea în lumină a fenomenului de receptivitate, în măsura în care facilitează acest lucru însăși opera sa lingvistică. Prima încercare de acest fel a fost făcută de L. Bloomfield în *Comentariile*² sale asupra *Cursului de lingvistică generală* a lui F. de Saussure. El arată că la începutul secolului XX, ideile saussuriene pluteau în aer, prin existența a două curente lingvistice: *geografia lingvistică*, care se baza pe cercetarea sincronică a dialectelor și, *fonetica experimentală*, care studia, exclusiv, idiomurile vorbite. Desigur că filiația dintre cele două școli și doctrina saussuriană se explică și prin influența exercitată de neogramatici asupra fiecărei dintre cele trei orientări, în parte. În felul acesta însă, s-ar ajunge numai la trăsături singulare ale doctrinei saussuriene. O altă posibilitate ar fi compararea ideilor înrudite din ansamblul orientărilor pe care le însumează istoria lingvisticii generale, cale fructificată, de altfel, de E. Coșeriu³. În sfîrșit, se pot adăuga concluziile unor comen-

¹ *Nouveaux documents saussuriens ; Les cahiers E. Constantin*, (în) „Cahiers F. de Saussure, XVI 1958—1959 ; R. Wells, *De Saussure's system of linguistics*, „Word“, 3,1—2, 1947 ; B. MalMBERG, *New Trends in Linguistics*, Stockholm, 1964 ; M. Leroy, *Le grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles, 1964.

² apărute în „Documents pour l'histoire de quelques notions saussuriennes“, Ed. E. Benveniste, C. F. S. 21, 1964, p. 143—135.

³ E. Coșeriu, *L'arbitraire du signe*, Archiv, 204, 1968, p. 81—112.

tatori mai noi ai operei saussuriene,⁴ concluzii în care se certifică apropierea dintre ideile exprimate de Saussure și cele ale unui strălucit precursor al lingvisticii moderne: W. D. Whitney. De fapt, Saussure îl citează pe Whitney pentru problemele centrale ale cursului (vezi p. 18; p. 26; p. 110). Mai mult, că acesta avea pentru Whitney o admirație deosebită, reiese clar din existența unor note rămase în manuscris, privind savantul și omul Whitney. Saussure n-a avut, însă, răgazul necesar definitivării acestor observații în vederea redactării articolului propus. Redactarea sa ar fi soluționat, desigur, multe dintre problemele spinoase ridicate de dezvoltarea lingvisticii generale.

În cele ce urmează, ne propunem să surprindem fenomenul de receptivitate în opera lui F. de Saussure, nu în toată complexitatea sa dialectică, adică în raport cu orientările lingvistice existente pînă la el, ci numai referitor la acele orientări care l-au precedat foarte apropiat în timp. Cu alte cuvinte, ne propunem să demonstrăm în ce măsură lingvistica științifică modernă a exercitat vreo influență în elaborarea doctrinei sale. În acest sens, vom face unele apropieri între ideile exprimate de F. de Saussure și cele susținute de precursorii săi imediați. Ne vom limita însă, la discutarea cunoscutele dicotomii saussuriene: *limbă/vorbire*; *sincronie/diacronie*.

Este de remarcat că dicotomia *sincronie/diacronie* a fost fundamentată cu mult înainte de Saussure, de către neogramatici. Aceștia menționau că alături de metoda evolutivă se poate distinge și o metodă descriptivă în studierea faptelor de limbă. H. Paul, de pildă, în *Principii de istoria limbii*⁵, analizează atît stările de limbă, cît și evoluțiile acestora, cu toate că din punct de vedere teoretic este de părere că „a descrie o atare stare de limbă înseamnă a face o istorie imperfectă”. Evident că nici această afirmație nu ne apropie prea mult de problema propriu-zisă pe care ne-am propus s-o discutăm. În afara faptului că dicotomia *sincronie/diacronie* nu constituie decît o aprie din doctrina sa, vreo asemănare între modalitățile de a o argumenta este exclusă de la sine. Dicotomia saussuriană caută să exprime mai ales faptul că lingvistica sincronică nu trebuie să fie numai descriere, ci să aibă un pregnant caracter hermeneutic, să devină așadar, o metodă de cercetare egală în rang cu cea istorică și totodată, independentă de aceasta, subliniere pe care neogramatici nu intenționaseră să o facă în scrierile lor.

Pentru a obține noi date asupra problemei aflate astăzi, din nou, în centrul atenției lingviștilor — raportul dintre metoda de cercetare și lingvistica ca știință — vom recurge, pe rînd, la raționamentul aplicat de H. Schuchardt, precum și la doctrina lingvistică a lui Georg von Gabelentz. În 1893, în opoziție vădită cu H. Paul, acesta (Schuchardt) se întreba: „Există în afară de istoria limbii, lingvistică”, pentru a conchide apoi: „...stările de limbă care trebuie studiate nu se află numai în raporturi de succesiune, ci și în raporturi de strictă vecinătate unele față de altele. Rămîne doar să se observe care dintre acestea sînt preponderante în funcția pe care și-o asumă limba”.⁷ Trebuie să admitem că ideile susținute de Saussure într-un context asemănător cu privire la *sincronie/diacronie*⁸ derivă foarte aproape din cele exprimate de H. Schuchardt. Despre o anumită lipsă de receptivitate din partea lui Saussure, în acest caz, nu mai poate fi vorba. Contemporan cu F. de Saussure, G. von Gabelentz se afla în 1891, de asemenea, la Leipzig. Asupra filiației Gabelentz-Saussure a atras atenția E. Coșeriu,⁹ demonstrînd că principiile lingvistice ale lui G. von Gabelentz reprezintă unul din izvoarele esențiale ale doctrinei saussuriene. Nu dorim prin urmare, să aducem în discuție exemple noi care ar întregi cele arătate deja, de E. Coșeriu, ci revenim la unele paralele Saussure-Gabelentz pentru a dez-

⁴ R. Godel, *F. de Saussure's Theory of Language*, (în) „Current trends in linguistics”, III, Paris, 1966, p. 479—480; cf. și B. Terracini, *Guida allo studio della linguistica storica*, Roma, 1949, Capit. III.

⁵ *Principii* ..., Ed. a V-a, 1920.

⁶ *ibidem*, p. 38.

⁷ *Hugo-Schuchardt Brevier*, Ed. L. Spitzer, Halle, 1928, 365—370.

⁸ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Ed. a IV-a, 1960, p. 60, 62, 324, 120; cf. E. Coșeriu, *Sincronia diacronia e historia. El problema del cambio linguistico*, Montevideo, 1958.

⁹ E. Coșeriu, *Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique*, „Word”, 23, 1967, 74—100; N. Drăgan, „Dacoromania”, 7, 1931—1933; I. Iordan, *Linguistica romanică. Evoluție. Curenți. Metode*, Ed. Ac. R. P.R., București, 1962, p. 287; R. H. Rensch, *F. de Saussure und Georg von der Gabelentz*, (în) „Phonetica”, 15, 1966.

vălui care sînt influențele cărora a fost tribut ar acesta din urmă, așa încît opera sa nu trebuie socotită un punct de plecare în elucidarea fenomenului de receptivitate la F. de Saussure; ci mai de grabă, o verigă în lanțul circumscris de acest fenomen. Vom căuta ca pe baza dicotomiilor menționate anterior să facem unele observații de amănunt. Ne interesează dacă aceste dicotomii au existat în lingvistica științifică modernă și înainte de Gabelentz și Saussure. S-a vorbit și în acest sens, chiar de o filiație Humboldt-Gabelentz-Saussure. Afirmatia aparține mai multor cercetători contemporani,¹⁰ dar niciunul dintre aceștia n-a căutat să o motiveze pe baza unor analize adecvate pe text, în limita celor două coordonate propuse de noi: receptivitate și inovație.

Desigur că trebuie, în permanență, avut în vedere faptul că Saussure se folosește de o terminologie mai clară și mai adecvată decît Gabelentz și că terminologia acestuia apare mai exactă decît cea uzitată de precursorii săi: Bopp, Steinthal, Humboldt. Acestea fiind spuse, vom căuta să exemplificăm existența celor două dicotomii amintite mai sus, în opera lui Gabelentz și Humboldt, în raport cu accepțiunea dată acestor dicotomii de F. de Saussure.

Correspondența categoriilor saussuriene: *limbă/vorbire/limbaj* se întîlnesc la Gabelentz pentru circumscrierea aceluiași elemente, termenii: *limba ca vorbire* „un mijloc oarecare de exprimare a unei gîndiri oarecare“ (=Rede; das Sprechen),¹¹ *limba ca expresie individuală a unei gîndiri* „o entitate de mijloc de exprimare pentru fiecare gîndire în parte“ (=Sprache)¹² și *limbajul* „capacitatea tuturor popoarelor de a se exprima prin limbă“,¹³ în ce privește distincția făcută de Saussure între *limbă* și *vorbire*, aceasta nu se identifică cu ceea ce exprima Humboldt prin *ENERGEIA* și *ERGON*, întrucît, în citatul devenit, deja, clasic, Humboldt precizase că limba este doar una (ENERGIA), nu și cealaltă.¹⁴ Cu un alt prilej, însă, W. von Humboldt face distincție între *vorbire* și *limbă*, considerînd că *limba* derivă din *vorbire*. Pentru el, *limba* constituie „un tezaur de cuvinte și un sistem de reguli“. Ori de cîte ori este vorba de *națiune* și de felul în care aceasta își exprimă prin literatură sa Weltansicht, Humboldt arată că în asemenea situații, aceasta (națiunea) se folosește de *vorbire* și nu de *limbă*. S-ar putea să deducem de aici că Humboldt acordă primat vorbirii și că despre o paralelă Gabelentz-Humboldt, în acest caz, nu poate fi vorba, dacă n-avea în vedere faptul că alteori, el subliniază importanța *limbii*, care se dovedește a fi, în concepția sa, la fel de covîrșitoare: „... imaginea veridică a proceselor de înlănțuire a gîndirii n-ar fi posibilă de redat prin *vorbire*, dacă limba nu i-ar pune la dispoziție bogăția coplesitoare de îmbinări necesare“. ¹⁶ Că Humboldt subînțelege, în al treilea rînd, prin *limbă* și *limbajul* se deduce din faptul că este preocupat de „rezolvarea problemei limbajului universal, încorporat în diversele limbi naționale“. ¹⁷

Am vrut să arătăm aici că dualismul „limbă“, „vorbire“ nu constituie o inovație saussuriiană, el fiind presupus de natura complexă a limbajului, sesizată de unii reprezentanți ai lingvisticii secolului trecut, înclinați către teoretizare, cum au fost W. von Humboldt și G. von Gabelentz. El este semnalat însă și de neogramatici, la H. Paul,¹⁸ de pildă, care vorbește de (*Sprache*)= „Usus“ (=langue la Saussure) și „(individuelle) Sprechfähigkeit“ (=parole). Teoreticianul neogramaticilor discuta, de asemenea raporturile dintre aceste două aspecte ale limbajului omenesc, insistînd mai ales asupra faptului că schimbările *uzului* își au cauza în *vorbirea obișnuită*. Tot așa procedează Al. Philippide, neogramatic prin excelență, (vezi *Principii de istoria*

¹⁰ V. Mathesius, *La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques*, (în) „Actes du 2 Congrès International de Linguistes“, Paris, 1933, 145 p.

¹¹ G. v. der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891, p. 3—4; I. Iordan, *op. cit.*, p. 287.

¹² *ibidem*, p. 3.

¹³ *ibidem*, p. 4.

¹⁴ W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes*, (în) „Gesammelte Schriften“, hg. von der Kgl. Preuss. Akademie der Wissenschaften (A. Leitzmann), VII, 1, Berlin, 1907; H. Mueller, *On re-reading von Humboldt*, (în) „Monograph Series on Languages and Linguistics“, Washington, DC, 19, 1966, p. 10.

¹⁵ Humboldt, *ibidem*, p. 180.

¹⁶ Humboldt, *ibidem*, p. 192.

¹⁷ Humboldt, *Über den Dualis*, Ges. Schriften, VI, 1, p. 4.

¹⁸ H. Paul, *Principii* ..., p. 31, 286, 404.

limbii,¹⁹ p. 5) unde termenii lui H. Paul sînt redați prin *uz* respectiv *vorbire ocazională*.²⁰ Trebuie însă să arătăm, de asemenea, că, deși distincția : *limbă/vorbire* nu-i aparține lui Saussure, nimeni, înainte de el, n-a acordat acestei deosebiri o importanță atît de mare, încît să facă din ea temelia unei doctrine lingvistice. Sistemul lingvistic al lui F. de Saussure este construit, în toate laturile sale, pe această opoziție. În *Cursul de lingvistică generală* (la p. 13–21) se arată că „facultatea vorbirii” sau limbajul (le langage) are două aspecte : „limba” (=la langue) și „vorbirea” (la parole). Limba este „aspectul social al limbajului, elementul său esențial. Ea este o instituție creată în vederea comunicării, o convenție acceptată de societate”. Limba este formată dintr-un „sistem lexical și unul gramatical, care există virtual în conștiința vorbitorului și care cuprinde cuvintele, sistemul de relații și modele după care se realizează comunicarea”. În opoziție cu limba, vorbirea este „aspectul individual al limbajului, reprezentînd actul prin care vorbitorul se servește de limbă pentru a-și exprima ideile. Vorbirea depinde de voința individului și se caracterizează prin libertatea îmbinărilor”.

F. de Saussure a scos în evidență, mai clar decît predecesorii săi, Humblodt și Gabelentz, faptul că între limbă și vorbire există o strînsă legătură și că modificările limbii își au izvorul în vorbire. Dar el nu a conceput vorbirea ca formă de existență a limbii, ci a considerat că ea nu conține nimic colectiv și reprezintă doar manifestări „momentane” și „individuale”. Concluzia lui F. de Saussure că lingvistica trebuie să acorde prioritate limbii este îndreptățită, dar nu trebuie să uităm că pentru cunoașterea limbii cercetătorii își extrag materialul din vorbire, tocmai pentru că limba se manifestă prin vorbire. Fiind forma de realizare a limbii, vorbirea nu este ruptă de aspectul social : scopul vorbirii este social, iar materialele cu care operează aparțin colectivității. Individuală și momentană este doar ideea de exprimat, dar exprimarea se realizează cu elemente ale limbii.²¹ Din punctul de vedere al lui Saussure, numai limba reprezintă sistemul, în timp ce vorbirea cuprinde și fapte din afara sistemului. Ideea aceasta nu poate fi susținută. Ca formă de manifestare a limbii, vorbirea reprezintă, pentru noi, realizarea multilaterală și concretă a sistemului, modul lui de existență. Or, după Saussure, aspectul social ar privi numai limba, prin aceea că ea este exterioară indivizilor, că le este impusă din afară și nu poate fi modificată după voința lor. Izvorul acestui mod îngust de înțelegere a naturii sociale a limbii constă, de fapt, în neînțelegerea justă a caracterului social al limbajului. Antinomia stabilită de Saussure în cadrul acestuia („limbă/vorbire”) rezistă la critica numai dacă dăm celor două noțiuni o accepție sociologică, în sensul celor făcute de noi mai sus. Numai în felul acesta ne îndepărtăm de concepția sociologică a lui Durkheim, a cărei influență s-a exercitat vădit asupra operei lui F. de Saussure.²² Se știe că sociologul francez considera fenomenele sociale drept reprezentări existente în conștiința colectivă, înzestrate cu forță coercitivă, or, noțiunea de limbă (langue) din concepția saussuriană prezintă toate caracteristicile atribuite de acesta fenomenului social.

Dicotomia saussuriană *sincronie/diacronie* apare în opera lui Gabelentz, după cum arăta Coșeriu²⁴, sub forma de „cercetare individuală a limbii” (=sincronică) și „cercetare comparativ-istorică a limbii” (=diacronică). Din moment ce Gabelentz înțelege prin *individual* : *sincronic*, ne putem explica de ce pentru el „orice cercetare istorică trebuie să depășească sfera de cercetare a unei singure limbi”.²⁵ Dimpotrivă, *cercetarea individuală* „presupune numai studiul vorbirii ... a forței care o străbate și care este specifică fiecărei națiuni în parte”.²⁶ Asemănător lui Gabelentz își exprimase convingerile și W. von Humboldt : „Limba este organul existenței noastre interioare, poate chiar această existență. De aceea toate fibrele rădăcinilor ei duc spre forța spirituală națională. Prin ansamblul țesăturii ei, este, de fapt, un efect al rați-

¹⁹ Al. Philippide, *Princii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 5.

²⁰ I. Iordan, *op. cit.*, p. 287.

²¹ F. de Saussure, *Cours...*, p. 38.

²² J. Vendryes, *B S L XXVII*, (1926–27), fasc. 2, p. 6.

²³ W. Doroszewski, *Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique. Durkheim F. de Saussure*, (în) „Psychologie du langage”, 1933; Al Graur și Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Ed. ști., București, 1965, p. 111; cf. și G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, (litografiat), Iași, 1948, p. 51.

²⁴ E. Coșeriu, *Gabelentz...*, I, 4; 2.1; 2.2.

²⁵ Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft...*, p. 59.

²⁶ *ibidem*, p. 78.

unii lingvistice naționale”.²⁷ Intenționat am folosit aici termenul de *asemănare*. Căci pentru „forța spirituală națională”, Humboldt subînțelege limba. Și dacă el continua să afirme în cadrul aceluiasi citat că „s-ar putea să nu găsim în ea materialul necesar efectuării unor cercetări comparativ-istorice”,²⁸ aceasta se explică nu prin opoziția *sincronie/diacronie* — cum subliniasă Wartburg — ci, pentru că Humboldt nu înțelege prin „istorie”, „diacronic”, ci „empiric” în opoziție cu „teoretic”, după cum reiese din citatul următor: „... pericolul care amenință studiul comparativ asupra limbii constă în orientarea unilaterală, fie în sens istoric, fie în cel teoretic. Niciunul ... nu trebuie să uite că studiul metodic adecvat al unei limbi cere din partea lingvistului atât gândire abstractă (reines Denken), cât și cercetare strict istorică”.²⁹ Că el face totuși și distincția dintre *diacronie/sincronie*, vom arăta în cele ce urmează.

Pentru a defini limba ca sistem, Saussure s-a folosit de termenii *système* și *organisme*. La fel a procedat și Gabelentz. Pentru acesta „fiecare limbă este un sistem al cărui elemente se înlanțuiesc organic și acționează în același sens. Se deduce astfel că nici unul dintre aceste elemente nu poate lipsi și nu se poate schimba, fără a atrage după sine schimbarea întregului sistem”.³⁰ Ne amintim aici, desigur, de definiția limbii ca organism dată de Humboldt, care a fost alăturată, tot mai mult, în zilele noastre, de către diverși cercetători,³¹ raționamentului saussurian cu privire la limba ca sistem. Ideea de sistem apare, însă, deosebit de clar formulată la Humboldt, în fragmentul de față, conceput aproape structuralist: „limba, prin ea însăși, are o structură organică. Fiecare element al ei există numai prin celălalt și întregul prin elementele sale constitutive. Individul e capabil să sesizeze un anumit număr de elemente ale limbii, dar legăturile lor se prelungesc până la infinit, legături prin care fiecare element se află în relație nemijlocită cu toate celelalte”.³² În același context, Humboldt ne dă și o caracterizare a dimensiunii paradigmatică: „Limba este ca o țesătură fină, aproape invizibilă. În timpul vorbirii, individul se folosește numai de o parte din firele acestei țesături, instinctiv, de parcă le-ar avea la îndemână pe toate celelalte”.³³ Revenim acum asupra opoziției *sincronie/diacronie* pe care n-am putut-o explica anterior la Humboldt. Credem că din felul în care acesta își imaginea structurat sistemul limbii se conturează și această opoziție. Definiția lui Gabelentz privind limba ca sistem se referă, de fapt, la ideea că „fiecare limbă, în orice moment, este un tot care subzistă numai prin” ceea ce este viabil în momentul respectiv”.³⁴ La fel se exprima și Humboldt: „Toate și fiecare în parte sînt atât de concrete, după cum se prezintă în momentul respectiv, în țesătura limbii, luată în ansamblul ei și aceasta, în așa fel, încît să fie exclusă orice posibilitate de schimbare a acesteia”.³⁵ În sprijinul afirmațiilor făcute pînă în prezent, s-ar putea lua în discuție aici modul în care este definită analogia de către Gabelentz, Humboldt și Saussure.

Saussure scria: „analogia are atât un caracter gramatical, cât și unul sincronie” (*Curs...* p. 27); Gabelentz afirma: „Asemenea produse (*analogiile*) sînt prea insistent definite prin urmărirea lor în sistem (adică în sistemul analogiilor) și acesta nu o poate demonstra decît cercetarea individuală asupra limbii și nicidecum cea istorico-comparativă”.³⁶ În sfîrșit, Humboldt: „Se înțelege, de la sine, că fiecare limbă nou născută își are propria analogie și prin consecințele ei duce la formarea unui nou sistem... Forma nouă se impune în limbă și se dezvoltă. Originea ei este importantă numai în măsura în care de ea depinde corectitudinea altor forme noi create, de efectul ei general în limbă”.³⁷

²⁷ Humboldt, *Über die Verschiedenheiten...*, p. 14.

²⁸ *ibidem*, p. 248.

²⁹ W. von Wartburg, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, Tübingen, 1970, p. 247.

³⁰ Humboldt, *Über die Dualis*, Ges. Schriften, VI, 1, p. 5.

³¹ N. Chomsky, *Cartesian Linguistics*, 1966, p. 26; R. H. Rensch, *Organismus-System-Struktur in der Sprachwissenschaft*, „Phonetica”, 16, 1967, p. 71—83.

³² Humboldt, *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, Ges. Schriften, IV, 1905, p. 35.

³³ Humboldt, *Verschiedenheiten...*, p. 70.

³⁴ Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft...*, p. 18.

³⁵ Humboldt, *Verschiedenheiten...*, p. 256.

³⁶ Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft...*, p. 64.

³⁷ Humboldt, *ibidem*, p. 256.

Renunțăm la alte comparații între Humboldt-Gabelentz și Saussure. Rămîne să adîncim fundamentarea acestor filiații. Datele biografice de care dispunem ne sînt, în acest sens, de un mare folos. Faptul că Saussure ar fi cunoscut opera lui Gabelentz se poate deduce numai printr-o lectură atentă a *Cursului* ...; toate celelalte, cum ar fi o întîlnire la Leipzig, unde și unul și celălalt studiau, în aceeași perioadă, rămîn simple supoziții: și chiar dacă ar fi fost așa, ne îndoiim că ideile lui Gabelentz ar fi găsit ecolul de mai tîrziu în opera lui F. de Saussure, avînd în vedere că acestea adică, ideile) nu dobîndiseră, pe atunci, forma definitivă. În schimb, influența exercitată de Humboldt asupra lui Gabelentz se poate dovedi ușor. Georg von der Gabelentz, după cum o mărturisește singur, s-a format la școala teoretică humboldtiană, prin intermediul cunoștințelor filologice și lingvistice primite de la tatăl său — un discret admirator al lui Humboldt și Steinthal. Nu e de mirare, deci, faptul că fiul acestuia, G. von der Gabelentz, va deveni continuatorul cel mai devotat al doctrinei humboldtiene. Dar cercetarea noastră ar fi unilaterală dacă ne-am limita la considerații de ordin biografic. În realitate, este vorba de mult mai mult, de o influență humboldtiană exercitată asupra întregului secol al XIX-lea și a cărei ecouri răzbat pînă la începutul secolului nostru.

Receptiv la teoria lui W. von Humboldt a fost, în primul rînd, H. Steinthal și dacă Gabelentz se folosește de expresia „formă internă”, atunci el amintește deopotrivă, de terminologia lui Humboldt, cit și cea cultivată de Steinthal. Mai tîrziu, aceleași influențe va fi tributar H. Schuchardt. Am menționat, deja, poziția lingvistică a acestuia, rămîne, doar, să precizăm că, pentru el, cercetarea sincronică se realizează în strictă interdependență cu cea diacronică. Poziția sa contrastează cu afirmațiile făcute în acest sens de Saussure, ea apără, în schimb, punctul de vedere exprimat de Gabelentz și Humboldt. Formularea lui Gabelentz o recunoaștem, astăzi, în teza lui W. von Wartburg³⁸ și în cele afirmate, mai tîrziu, de E. Coșeriu,³⁹ cu privire la necesitatea conlucrării celor două metode de cercetare (sincronică și diacronică).

Acestea fiind arătate înseamnă că Saussure n-a fost receptiv în egală măsură față de ansamblul teoriilor lingvistice promovate de precursorii săi imediați: Humboldt și Gabelentz. Drumul său se întretaie, în acest sens, cu cel circumscris de K. Vossler. Că teoria lingvistică a Școlii idealiste este într-o mare măsură tributară ideilor promovate de Humboldt și Gabelentz, este cunoscut în cercetarea lingvistică⁴⁰. Dacă totuși ea rămîne atît de opusă în esență doctrinei saussuriene, aceasta se explică prin faptul că ambii lingviști, Vossler și Saussure, au fost receptivi la idei felurite din doctrina acestora, pe care le-au dezvoltat apoi, în mod creator, conduși fiind de o rațiune lingvistică proprie. Vom lua în discuție un singur exemplu dualismul *limbă-vorbire*, prezent în doctrina lui Humboldt și Gabelentz, a fost preluat, în mod creator, de Saussure și Vossler. Motivarea acestei selecții trebuie căutată în concepția lor filozofică idealistă de factură însă diferită, ca și în deosebita lor formație intelectuală. Este știut, de altfel, că Saussure a luat în considerație, îndeosebi, limba, în timp ce Vossler, numai, vorbirea. Fiecare avea dreptate în felul său. Saussure studia limbajul omenesc în elementele lui comune, generale, Vossler se interesa de particularitățile lingvistice individuale. Este evident că amîndoi au exagerat, dar în direcții deosebite: Vossler supraestima rolul *vorbirii*, pînă la desființarea aproape totală (cel puțin teoretic) a *limbii*, în schimb Saussure neglija, intenționat, așa cum am arătat deja, existența reală a *vorbirii*.

Așa cum am încercat să arătăm, despre o simplă preluare de idei nu poate fi vorba în cazul operei lui F. de Saussure. Cu alte cuvinte, în cazul adevăratului om de știință, receptivitatea este dublată de inovație, ea presupune prelucrarea în mod creator a ideilor preluate, precum și integrarea lor într-un sistem de gîndire coerent și personal. Credem că numai în această accepțiune se poate vorbi de *receptivitate* și *inovație* în opera lingvistică a lui Ferdinand de Saussure.

DORINA DINCĂ

³⁸ W. von Wartburg, *Das Ineinandergreifen von deskriptiver und historischer Sprachwissenschaft*, (în) „Berichte u. d. Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse, 83, Band, (1931), Heft, 1; cf. și E. Coșeriu, *Sincronia* ..., Montevideo, 1958.

³⁹ I. Iordan, *op. cit.*, p. 294—95.

PROBLEME ALE IMPLICAȚIEI ȘI EXPLICAȚIEI SEMANTICE

Studiul de față face parte dintr-o cercetare mai amplă privind problematica traducerii¹ atât teoretică cât și practică.

Ne-am propus aci să urmărim verbele „compuse cu particulă separabilă”¹ în limba germană în comparație cu corespondentele lor din limba română. Se vor ivi probleme de implicații și explicații semantice,² probleme de redundanță.

La început două precizări de ordin teoretic.

În studiul comparativ a două sau mai multe limbi pornim de la ideea saussureană a arbitrarului semnului lingvistic. După cum multor teze saussuriene li s-au adus corective și completări, și ideea arbitrarului semnului lingvistic a fost extinsă — și nu în ultimul rând ca urmare a avântului pe care l-a cunoscut în anii din urmă preocuparea pentru problemele teoretice ale traducerii.³

Astfel George Mounin atrage atenția asupra faptului că noțiunea de arbitrar al semnului lingvistic este tot atât de valabilă și pentru structura gramaticală a propoziției.⁴

Și în gramatica transformațională se demonstrează caracterul arbitrar al structurii de suprafață (Oberflächenstruktur) a propoziției.⁵

Tot în această ordine de idei pot fi privite și noțiunile de structuri mentale și structuri instrumentale — termeni folosiți de Mario Wandruszka.⁶

În al doilea rând relevăm faptul că din punctul de vedere al teoriei traducerii — și implicit în practica traducerii — delimitarea dintre semantică și gramatică nu poate fi făcută întotdeauna suficient de riguros.

Problema raportului dintre semantică și gramatică privit din perspectiva teoriei traducerii ar implica întrebarea: care semantică trebuie pusă în discuție din punctul de vedere al gramaticii. Aceasta pentru că probelele de gramatică și semantică se întrepătrund, și cu atât mai mult în cazul traducerii, unde factorul esențial este transmiterea fidelă a informației, indiferent de mijloacele semantico-gramaticale prin care aceasta se realizează ele variind de la o limbă la cealaltă.⁷

Reluind o idee citată mai sus, putem conchide: pentru aceleași structuri mentale folosim structuri instrumentale diferite, cu alte cuvinte — ideea arbitrarului semnului lingvistic într-o accepțiune mai largă.⁸

În cazul verbelor din limba germană denumite în gramatica tradițională „verbe compuse cu particulă separabilă” (trennbar zusammengesetzte Verben) avem un asemenea exemplu de întrepătrundere a domeniilor de cercetare ale gramaticii și semanticii.⁹

¹ Denumirea de „verbe compuse cu particulă separabilă” corespunzând celei din limba germană de „trennbar zusammengesetzte Verben” este folosită în manualele de limba germană, ca de exemplu în „Limba germană” — autori Jean Livescu și un colectiv-București 1963, p. 194, și altele.

² În cazul „implicației semantice” o parte a informației este lăsată pe seama contextului.

În cazul „explicației semantice” informația respectivă este precizată, este „explicată”.

³ Cf. *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, München, Mueber 1971 *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*-Leipzig 1969.

⁴ George Mounin: *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris 1963, apud Mario Wandruszka: *Deutsche und romanische Verbalstrukturen*, în: *Probleme der kontrastiven Grammatik* Schwann Düsseldorf 1969, p. 54.

⁵ *Ibidem* p.54.

⁶ Mario Wandruszka: *Interlinguistik: Umriss einer neuen Sprachwissenschaft*, München, Piper 1971 „Seit der Frühzeit der Menschheit bezeugt das Dolmetschen, bezeugen die Notwendigkeit und die Möglichkeit des Übersetzens, daß hinter allen instrumentalen Formen und Strukturen der einzelnen Sprachen eine gemeinsame Sprache der Menschheit liegt.” op. cit., p.10.

⁷ Albercht Neubert: *Regeln des Übersetzens* în *Fremdsprachen* nr. 2/1965.

⁸ La unele probleme teoretice m-am referit în articolul „Aspecte teoretice ale traducerii” în *Analele Universității Timișoara, seria Științe filologice*, vol X, 1972.

⁹ Cf. Hans Glinz: *Die innere Form des Deutschen*, Bern und München 1968, p. 392.

Din punctul de vedere al structurii de suprafață verbele cu particulă separabilă se încadrează în tendința generală a „construcției ramă” din limba germană, caracterizată prin despărțirea și punerea la distanță a ceea ce semantic constituie o unitate indisolubilă. Astfel la timpurile compuse partea conjugată a predicatului — verbul auxiliar — pe de o parte și forma nominală a „verbului plin” (Vollverb) pe de altă parte — formează o asemenea „construcție ramă”, căreia — pentru propoziția principală enunțiativă îi corespunde în planul structurii de suprafață următoarea schemă.¹⁰

	P ₁		P ₂
--	----------------	--	----------------

(P₁, respectiv P₂ reprezintă cele două părți ale „ramei verbale“.)

Ilustrăm prin următorul exemplu concret :

Sie ist in die Stadt gegangen.

În aceeași schemă se încadrează verbele cu particulă separabilă :

Sie macht das Fenster auf.

Ich rufe später noch einmal an.

Cînd intervine un timp compus, „construcția ramă” a acestuia o înlocuiește pe cea formată din verb și particula separabilă, particula alipindu-se de forma nominală a verbului respectiv.

Sie hat das Fenster aufgemacht.

Ich werde später noch einmal anrufen.

Această distanțare formală a ceea ce constituie o unitate semantică a fost explicată de Erich Drach,¹¹ care îl citează pe Charles Bally.¹² Considerații asupra „construcției ramă” întîlnim și la Karl Boost¹³ și la alții.

În planul structurii de suprafață verbele cu particulă separabilă nu ar trebui considerate ca un fenomen aparte, ceea ce se poate demonstra și prin metoda substituției. (Revenim asupra acestei probleme mai jos). Același lucru se poate demonstra și prin argumente semantice. Astfel și Erich Drach și-a pus întrebarea : de ce să interpretăm diferit cazuri ca : „Zur Seite treten”, „abseits treten”, „wegtreten”¹⁴. În toate trei cazurile este vorba de o fuziune semantică a părților constitutive.

„Partea separabilă” a acestor verbe a provenit în special din prepoziții și adverbe — la început din adverbe care puteau fi și prepoziții¹⁵. Considerarea lor ca un fenomen diferit își are în parte explicația în ortografie, în tendința — care s-a impus de altfel — de a le scrie împreună.

Acceptînd existența verbelor cu particulă separabilă vom face o deosebire semantică între două categorii :

I — verbele la care sensul particulei separabile a devenit parte integrantă a verbului, sensul ei inițial de adverb sau prepoziție fiind :

— a) încă păstrat parțial sau

¹⁰ Precizăm — fără a intra în amănunte — că altor tipuri de propoziții după conținut, ca de exemplu propoziția interogativă neintrodusă, propozițiile imperative pe de o parte și propozițiile secundare pe de altă parte (într-un stil neutru) le corespunde o altă structură de suprafață, determinată și aici în primul rînd de locul verbului conjugat — locul prim, respectiv ultim.

¹¹ Erich Drach : *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*, Frankfurt/Main 1939

¹² *ibidem* p. 40. Chales Bally explică construcția ramă opunînd topica progresivă celei anticipate (progression et anticipation). „Anticipation” este procedeul prin care sensul unui cuvînt este clarificat abia mai tîrziu, printr-un alt cuvînt.

¹³ Karl Boost : *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Der Satz als Spannungsfeld.*, Berlin 1955.

¹⁴ Erich Drach, *op. cit.* p. 55.

¹⁵ J. Adelung, apud E. Drach, *op. cit.* p. 56.

b) — fuzionînd complet cu verbul cu care a intrat în combinație, dîndu-i un sens nou. Această categorie de verbe compuse cu particulă separabilă nu ridică în principiu nici o problemă în traducere, sensul lor fiind clar:

ankommen — a sosi (jemanden) *anrufen* — a chema (pe cineva la telefon).

2 — Verbele la care particula este relativ autosemantică.

De ex : *zumachen* — a închide (*zu*=închis), *hineingehen* — a intra (*hinein* — înăuntru, îndîcînd direcția).

Uneori unui verb cu particulă separabilă îi corespunde chiar și în limba germană un verb simplu exprimînd aceeași noțiune; intervine însă o deosebire de nuanță stilistică. Existența paralelă a unor verbe „cu particulă separabilă” ca și a unor verbe simple cu același sens oferă o disponibilitate stilistică. Astfel verbul „machen” intră în combinație cu diferite adverbe și prepoziții, primind noi sensuri — pentru care de multe ori există verbe simple cu un conținut noțional identic, de exemplu : *aufmachen*, *machte auf*, *aufgemacht* — alături de *öffnen*, *öffnete*, *geöffnet*, sau *zumachen*, *machte zu*, *zugemacht*, — alături de *schliessen*, *schloß*, *geschlossen* etc. Compusele cu „machen” reprezintă în sfera stilistică forma din vorbirea uzuală. Deosebirea este evidentă în următorul exemplu :

„*Mach bitte das Fenster auf*.” *Sie öffnet das Fenster*. Preferința în vorbirea uzuală pentru verbul cu particulă separabilă chiar și în cazul în care există un alt verb — simplu — cu același sens noțional, se explică prin tendința puternic ancorată în planul structurii de suprafață a limbii germane a „construcției ramă”, a „ramei verbale”.

Pentru a demonstra că în cazul multor verbe cu particulă separabilă cele două părți au fuzionat într-o unitate semantică, putem folosi metoda substituției, în felul următor : substituînd verbul și păstrînd particula :

(*sich etwas*) *vorstellen*-(a-și) *închipui*; *vortragen*-a *recita* (*ceva*) ;

aufzählen — a *enumera* *aufstehen* — a *se scula*

sau invers — păstrînd verbul și substituînd particula

zuhören — a *asculta* (*la-ceva*)

aufhören — a *înceta*

Uneori, ca în cazul compuselor avînd la bază verbul „machen” se poate ajunge prin schimbarea particulei la antonime :

zumachen — a *închide*, *aufmachen* — a *deschide*

În aceste cazuri însă particulele sînt relativ autosemantice, păstrîndu-și sensul adverbial (nu cel de prepoziție). Două exemple pentru fuzionarea semantică a celor două părți :¹⁶

1) *Julius Korjuhn...könnte sich einfach nicht vorstellen, daß der Anker der Erinnerung nirgendwo faßte.* (Dst. p. 15)

Julius Korobjuhn ... pur și simplu nu-și putea închipui că ancora amintirii nu s-a agățat nicăieri. (O. g., p. 29)

2) *Eminescu i-a înșirat aceluia într-o noapte tot ce ştia din literatura germană, i-a declamat poezii de-ale sale.* (V. Em. p. 108)

Eminescu zählte dieses in einer Nacht alles auf, was er aus der deutschen Literatur kannte, er trug ihm von seinen Gedichten vor. (L. Em. p. 135)

A doua categorie de verbe compuse cu particulă separabilă o formează cele la care particula este autosemantică, provenind în acest caz din registrul adverbial.

La aceste verbe intervin explicații semantice suplimentare, de multe ori redundante, — în limba germană, — în limba română explicația semantică suplimentară nu este simțită ca fiind necesară, ea reieșind din context.

Cînd explicația semantică suplimentară este simțită ca fiind necesară în limba română, ea se realizează prin structuri instrumentale diferite de cele din limba germană.

Ne vom referi mai întîi la particulele separabile care dau informații în legătură cu direcția obiectivă, ca : *ein-, aus-, auf-, ab-*. Puse în legătură cu particulele *her-* și *hin-*, care dau o informație suplimentară subiectivă — în legătură cu direcția în raport cu vorbitorul ;

lui : *herein-, hinein-* plus verb îi corespunde a intra

lui : *heraus-, hinaus-* plus verb îi corespunde a ieși

¹⁶ Menționăm că acesta ca și următoarele exemple au fost selecționate dintr-un număr mare de propoziții luate din proza beletristică — română și germană și traducerile respective.

lui : herauf-, hinauf- *plus verb* îi corespunde a urca

lui : herab-, hinab- *plus verb* îi corespunde a cobori¹⁷

Informația privind direcția redată în limba germană în mod explicit prin particula adverbială (*plus verb*) este implicit redată în limba română printr-un verb simplu. Când informația : „*inspre*“ sau „*dinspre*“ vorbitor — conținută în particulele „*her-*“ sau „*hin-*“ în limba germană — este simțită ca fiind necesară să apară în mod explicit în limba română, se apelează aci la registrul adverbial :

Ich kann nicht wegsehen, wenn sie den gekrümmten Strandweg heraufkommen, ins blaue Direktionsgebäude geführt werden und... ungeduldig hinausdrängen. 6 (Dst. p. 97)

Nu pot să nu-i văd cum urcă încoace pe poteca șerpuitoare de pe plajă, cum sînt conduși în clădirea albastră a direcției, de unde... năvălesc nerăbdători afară

Simpla opoziție : *heraufkommen* — *urcă încoace*, *hinausdrängen* — *năvălesc afară*, este edificatoare.

În multe cazuri însă informația din particulă este redundantă. Pentru exemplificare iată două exemple, pornind de la un text în limba română :

Eminescu își trage un scaun lângă masă (V. Em. p. 216)

Eminescu zieht einen Stuhl an den Tisch heran. (L. Em. p. 277)

Războiul m-a smuls din mijlocul cărților, de la universitate. (Păd. s. p. 280)

Der Krieg hat mich aus dem Studium herausgerissen (W. Ge. p. 15)

În primul exemplu avem o informație redundantă : *an* și *heran* ; *her-* indică direcția înspre persoana în cauză, informație redată în limba română prin pronumele reflexiv. În al doilea exemplu informația redată în limba română prin verbul *a smulge* este redundant redată în limba germană : o dată de verbul *reißen*, apoi de particula *heraus*.

De faptul că explicația suplimentară este redundantă ne dăm seama în cazul în care vorbitori bilingvi — ne referim la bilingvismul român-german — prin interferență cu limba germană spun de exemplu : **a ieșit afară*, *a coborît jos* etc.

În limba germană această informație redundantă nu este percepută ca atare și datorită faptului că prin „construcția ramă“ pe care o prilejuiește (în cazul în care „rama verbală“ formată de particulă și verb nu este înlocuită de cea formată de cele două părți ale unui timp compus), aceste verbe cu particulă separabilă se încadrează în sistemul structural al „ramei verbale“ din limba germană.

Constatarea făcută mai sus cu privire la informația suplimentară cuprinsă în particula separabilă este legată de o altă deosebire a structurilor instrumentale ale celor două limbi folosite pentru redarea aceluiași informații.

Faptul că în limba germană o parte a informației este redată de „particula separabilă“, oferă posibilitatea ca verbul însuși să dea informații suplimentare privind felul mișcării exprimată de verb. De exemplu :

1) *hereinkommen* 2) *hereinlaufen* 3) *hereinfliegen* 4) *hereinhüpfen* 5) *(sich) hereinschleichen* 6) *hereintanzen*.

În limba română această informație suplimentară redată de verb este lăsată fie pe seama implicației contextuale, sau este redată prin alte structuri instrumentale :

1) *a intra* 2) *a intra fugind* 3) *a intra în zbor* 4) *a intra sărind* 5) *a intra pe furiș* 6) *a intra dansind (în pas de dans)*.

Observăm că în limba română caracterizarea felului mișcării este redată : 1) — prin gerunziu sau 2) — printr-un substantiv cu prepoziție, putînd alterna uneori.

Pentru explicația semantică cuprinsă în verbele compuse cu particulă separabilă în care aceasta din urmă preia o parte a informației, întîlnim în limba română următoarele cazuri :

1) — Explicația semantică suplimentară este lăsată pe seama implicației semantice contextuale — deci explicației semantico-gramaticale din limba germană îi corespunde implicația (semantică) contextuală în limba română.

Ilustrăm prin următorul exemplu :

Fast hatte ich einen Anfang gefunden, als das Fenster aufgestoßen wurde und Ditte, Max Ludwig Nansens Frau, mir, wie so oft, ein Stück Sträuselkuchen herausreichte. (Dst. p. 14)

¹⁷ Vom arăta mai tirziu de ce am specificat doar „*plus verb*“, fără a concretiza care verb anume.

Aproape că găsisem începutul, când s-a deschis fereastra, și Ditte, soția lui Max Ludwig Nansen, mi-a întins, ca în multe rânduri, un pesmecior. (O. germ. p. 28)

Datorită particulei separabile *auf-*, care informează deja în parte că cineva deschide fereastra, verbul ca atare ne informează că aceasta a fost deschisă cu putere, — fie pentru că se deschidea greu, fie pentru că trebuia deschisă repede. În traducerea de față informația această suplimentară lipsește; dacă traducătorul ar fi considerat că este absolut necesară, ar fi trebuit să recurgă la registrul adverbului („dintr-odată” sau să folosească un substantiv cu prepoziție cu sens adverbial — „cu putere”). La al doilea verb din propoziția de mai sus și anume „*hinaus-reichte*” avem de a face cu o informație redundantă prin particula „*hinaus*” care în limba română este în mod firesc lăsată pe seama implicației contextuale (e de la sine înțeles că prin fereastră „în afară” i-a întins pesmeciorul).

2) Explicația semantică suplimentară este redată și în limba română, recurgându-se în special la registrul adverbial (la adverbul simplu sau la locuțiunea adverbială), la gerunziu sau la un substantiv cu prepoziție.

Ilustrăm prin următoarele două exemple:

1) *Ich fuhr mit und sah uns gleichzeitig...gemeinsam auf dem Deich entlangfahren.* (Dst. p. 12)

Merream și eu cu bicicleta și totodată mă vedeam și pe mine și pe tata alunecând împreună pe roți de-a-lungul digului. (O. germ. p.26)

Remarcăm aici și implicația semantică la verbul simplu „*fahren*”, redat în românește prin „*merream pe bicicletă*”. Opoziția explicație-implicație o întâlnim deci și în alte cazuri, afară de cele care ne preocupă aici.

În verbul „*entlangfahren*” particula „*entlang*” -de-a-lungul” indică direcția mișcării, iar felul mișcării (cu un vehicul) este explicit redată prin „*fahren*”; această informație este redată pentru a doua oară în această propoziție. Traducătorul a considerat aci că precizarea trebuie făcută și în limba română, redînd-o prin perifraza: „alunecînd pe roți”—formată dintr-un gerunziu și un substantiv cu prepoziție.

2) *Joswig selbst hat...meinen metallenen Schrank durchforscht...und danach ist er zu mir gekommen, um mich abzutasten von der Schulter bis zum Knie...* (Dst. p.7)

Verbului „*forschen*” îi corespunde în limba română „*a cerceta*”.

Joswig în persoană...mi-a cercetat temeinic dulapul de metal... s-a apropiat de mine și m-a pipăit pe îndelete de la umeri pînă la genunchi. (O. germ. p. 21)

Pentru a reda sensul de „*cercetare temeinică*” limba germană adaugă verbului „*forschen*” particula „*durch*”, iar limba română recurge la registrul adverbial, „*temeinic*” (similar lui „*ab*” din „*abtaștea*” îi corespunde „pe îndelete”).

Următoarea observație este deosebit de importantă atît pentru planul structurii de supra-

față cît și pentru cel semantic — în cazul particulelor relativ autosemantice: și verbul poate fi omis uneori, în cazul în care pentru comunicarea respectivă importantă este informația con-

ținută de particula separabilă, sensul verbului reieșind implicit din context:

Er ist *weg* (se subînțelege: Er ist *weggegangen*)

Der Zug ist *ab*. (se subînțelege: Der Zug ist *abgefahren*)

Relativa independență a unor particule verbale se poate demonstra — în planul semantico-

gramatical — prin metoda substituției:

Sie kamen *herein*

ins Zimmer

in die Klasse

Sie gingen *hinaus*

in den Hof, in den Garten.

Concluzii:

Cazul special al verbelor „cu particulă separabilă” din limba germană și corespondentele lor din limba română ne oferă încă un exemplu al arbitrarului semnului lingvistic.

Sub aspectul structurii de suprafață aceste verbe se încadrează în structura ramei verbale specifică limbii germane.

Sub aspectul semantic am deosebit:

1 — verbe separabile în care particula este sinsemantică. Aceste verbe nu ridică probleme la traducerea în limba română, unde le corespunde un verb simplu.

2 — verbe compuse cu particulă separabilă în care particula și-a păstrat sensul mai mult sau mai puțin autonom. În limba germană se observă aici cazuri de redundanță a informației.

Ca urmare a faptului că o parte a informației este conținută de particulă, verbul însuși poate da informații suplimentare referitoare la felul mișcării.

La traducerea în limba română deosebim două cazuri :

1 — informația particulei este redundantă, sensul ei fiind conținut în verbul simplu, corespunzător din limba română.

2 — informația dată de particula separabilă din limba germană trebuie redată în limba română. În acest caz se recurge în limba română A)-la registrul adverbial — adverb sau locuțiune adverbială, B)-la gerunziu, C)-la un substantiv cu prepoziție.

CRISTINA STANCIU

Abrevieri

Dst. — Siegfried Lenz : *Deutschstunde*, Hamburg, 1969.

O. germ. — Siegfried Lenz : *Ora de germană*. Univers, București, 1972. Traducerea — Ion Roman.

V. Em. — George Călinescu : *Viața lui Mihai Eminescu*, București, 1966.

L. Em. — George Călinescu : *Das Leben Mihai Eminescus*, Jugendverlag Bukarest, 1967
Traducerea : Harald Krasser.

Păd. s. — Liviu Rebreanu : *Pădurea spînzuraților*, București, 1956.

W. Ge. — Liviu Rebreanu : *Der Wald der Gehengten*, Berlin Bucarest 1965. Traducerea : Valentin Lupescu.

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE ÎN SCHIMB CU „ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN TIMI-
ȘOARA” între 1.VI.1972 — 1. VI. 1973 *

Cărți

- ADLER, MORTIMER, *How to Read a Book*, Jarrolds Publishers London Limited, 1939.
- ALBERES, R.M, *L'Aventure intellectuelle du XX-e siècle. Panorama des littératures européennes* (1900—1970), Editions Albin Michel, Paris, 1969.
- ALLEN J. P. B, PAUL VAN BUREN, *Chomsky: Selected Readings*, London, Oxford University Press, New York Toronto, 1971.
- ALPDRUCK, SCHULE, *Auswege und Hilfen durch die Heimschule*. (Schriften für die Schulpraxis), List Verlag, München, Frankfurt, Berlin, Hamburg, Essen, 1969.
- * * *, *Arabskaja i iranskaja filologija*, Izdatel'stvo „Fan“, Taškent, 1972.
- ARNOLD EKKEHARD, *Zum Bild des Verschwörers. Catalina und Seianthre Darstellung bei Sallust und Tacitus*. Inaugural-Dissertation, Freiburg, 1972.
- ANSORGE, HANS-JÜRGEN, *Art und Funktion der Vorrede im Roman*. Inaugural — Dissertation, Würzburg, 1969.
- BACH C. BERT, BROWNING, GORDON, *Fiction for Composition*, Scott, Foresman and Company, 1968.
- BARCKLOW, BRIGITTE, *Die Begriffe Barock und Manierismus in der heutigen Shakespeare — Forschung*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- BARON, GÜNTHER, *Fulbert von Chartres und seine Zeit im Spiegel seiner Briefe*, Inaugural Dissertation, Würzburg, 1968.
- BECKERT, MICHAEL, *Untersuchungen am Erzählwerk Heinrich Bölls. Themen — Gestalten-Aspekte*. Inaugural-Dissertation, 1970.
- BERGMANN, P., *Der Atridenmythos in Epos, Lyrik und Drama*, Inaugural-Dissertation, Nürnberg, 1970.
- BEYER, WOLFGANG, *Die Synonymik der Vorgebezeichnungen in der ostfränkischen Mundart*, Inaugural-Dissertation, Nürnberg, 1972.
- BÖHLER, REINHARD, *Die Funktion der Dichtung in der Theorie Sir Philip Sidneys*, Inaugural-Dissertation, Nürnberg, 1972.
- BUCK, ELMAR, *Die Dramaturgie des Dramatikers Gotthold Ephraim Lessing. Impulse und Praktiken seines dramatischen Schaffens*, 1970.
- BUMM, PETER, H., *Drama und Theater der konservativen Revolution*, Inaugural-Dissertation, München, 1971.
- BUTT, ILSEGRET, *Studien zu Wesen und Form des Grußes, insbesondere des Magischen Grußes*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1968.
- * * * *, *Otilia Cazimir* (Bio-bibliografie), Iași, 1972.
- COHEN, S. P., *Modern Social Theory*, London, 1968.
- DAICHES, D., *Critical Approaches to Literature* New York, Norton Company Inc., 1956.
- ERATH, WALTER, *Die Dichtung des Lygdamus*, Inaugural-Dissertation, Nürnberg, 1972 .
- * * *, *Etudes anglaises et américaines*. Travaux du centre d'études anglaises et américaines, 1972.
- * * *, *Folklor Shqiptar I*. Proza popullore. Vëllimi V. Anekdotë. Tiranë, 1972.

* Repertoriu întocmit de Victoria Stroescu, filolog.

- FRITZSCHING, HUBERTUS, *Das Weltverständnis des deutschen Genetwertsromans im Spiegel seiner Erzählhaltung*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1966.
- FUHRMANN, KARL-JOACHIM, *Die Gestalt des Dichters und die Bestimmung der Dichtung bei Heinrich Heine*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1966.
- FUSS, ALBERT, *Bemerkungen zur Symbolik und Metaphorik bei Teilhard de Chardin*, Inaugural-Dissertation Würzburg, 1969.
- GÁLDI, L., *Contributions a l'histoire de la versification roumaine*, Budapest, 1972.
- GARDNER, HELEN, *The New Oxford Book of English Verse (1250–1950)*, Clarendon Press, Oxford, 1972.
- GEISENDÖRFER, KARL, *Motive und Motivegeflecht im „Phantastus“ von Arno Holz*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1962.
- GNIFFKE, FRANZ, *Problemggeschichtliche Studien zur neuen Methode Bacons*, Würzburg, 1968.
- GÖTZ, PETER, *Römisches bei Cicero und Vergil*, Inaugural-Dissertation, Freiburg, 1972.
- GRAU, HELMUT, *Die Darstellung gesellschaftlicher Wirklichkeit im Frühwerk Thomas Manns*, Inaugural-Dissertation, Freiburg im Breisgau, 1971.
- GSELL, OTTO, *Das „Jeu de la Feuille“ von Adam de la Halle*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1970.
- HANKE, PETER, *Gesellschaft und Moral im Werk Bertolt Brechts*, Inaugural-Dissertation, München, 1972.
- HEGAZI, MAHMOUD, *Abu Sacid as – sirafi, der Sibawaih – kommentator als Grammatiker*, Inaugural-Dissertation, München, 1971.
- HERLEMANN, KLAUS-DIETER, *Osacr Wildes ironischer Witz als Ausdruck seines Dandysmus*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- HOOCK, HELGA, *Lope de Vegas „Fuente Ovejuna“ als Kunstwerk*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1963.
- HUNDT, DIETMAR, *Anklagemotive im mittelhochdeutschen Minnelied*, Inaugural-Dissertation, Landshut, 1970.
- HUSMANN, KARLHEINZ, *Das – mente – Adverb im Italienischen*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- KADE, JOCHEN, *Literatur und Leben. Das Problem der Künstlerexistenz und die Entwicklung der poetischen Konzeption. Ein Beitrag zur existentiellen Deutung Heinrich Heines*, Inaugural-Dissertation, München, 1970.
- KÄFERLEIN, DIETRICH, *Erzählsituation und fiktive Wirklichkeit in Immermanns „Münchhausen“*, Inaugural-Dissertation, Nürnberg, 1972.
- KERN, KARL, *„Der Welt Schmerz in der Lyrik von Leopardi, Vigny und Leconte de Lisle“*, Inaugural-Dissertation, Frankfurt am Main, 1962.
- KORD – LÜTGERT, HORST, *Der Krieg in der englischen Dichtung (1918–1945)*, Hannover, 1970.
- KREUTZER, WINFRIED, *Die Imagination bei Baudelaire*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1970.
- KRZYWON, JOSEF-ERNST, *Heinrich Heine und Polen*, Inaugural-Dissertation, München, 1971.
- KUPPER, MARGARETE, *Die Weltanschauung Else Lasker-Schölers in ihren poetischen Selbstzeugnissen*, Inaugural-Dissertation, 1963.
- LAKEBRINK, MARKUS, *Montesquieus Cicero-Rezeption*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1967.
- LIVINGSTONE, RICHARD, *The Future in Education*, Cambridge University Press, 1941.
- LOOSE, HANS-GEORG, *Urteile französischer nationalistischer Literaten über Deutschland vor 1914*, Inaugural-Dissertation, Düsseldorf, 1971.
- MAIER, FRIEDRICH, *Der ΣΟΦΟΣ – Begriff. Zur Bedeutung, Wertung und Rolle des Begriffes von Homer bis Euripides*, Inaugural-Dissertation, München, 1970.
- MARINESCU, RAREȘ, *Exercices de conversation. La français parlé d'aujourd'hui*, Brașov, 1972.
- MARTINET, ANDRÉ, *La considerazione funzionale del linguaggio*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1971.
- McDOUGALL, WILLIAM, *An introduction to social psychology*, London, Methuen and Co. Ltd, 1931.
- * * * , *Materiali do slovnika bukovinskih govirok*. Vip. 2. Černivtzy, 1971.

- MEIER-PFALLER, HANS-JOSEF, *Das große Buch der Sprichwörter*, Bechtle Verlag, 1970.
- * * *, *Metodika prepodavanija inostrannyh jazikov I.* 1958—1961, Moskva, 1963.
- * * *, *Metodika prepodavanija inostrannyh jazikov II.* (1962—1963), Moskva, 1966.
- MORGAN, CHARLES, *A Breeze of Morning*, London, Macmillan and Co LTD, 1951.
- MORGAN, CHARLES, *The Fountain*, Pan Books, LTD, London, 1947.
- MÖSSLANG, MONIKA, *McCarthy und der McCarthyismus in der amerikanischen Literatur. Wesen und Bedeutung eines literarischen Protests*, Inaugural-Dissertation. München, 1971.
- NICOLAEV, M. P., *Rol' V. I. Lenina v žizni i dejatel'nosti A. M. Gor'kogo*, Riga, 1971.
- NUNN, PERCY, *The Educational Guidance of the School Child*, London, Evans Brothers Limited, Montaque House, f. a.
- OSBORNE, H., *Aesthetics*,
 * * *, *Pagini literare*. Turda (1934—1943). Indice bibliografic, Cluj, 1972.
- PAPASTATE, C. D., *Cours de littérature française des origines jusqu'à 1850*, Craiova, 1972.
- PAPASTATE, C. D., *Cours de littérature française*. Vol. II., Craiova, 1972.
- PLATZER, CHRISTINE, *Das religiöse Spiel, das heute noch im Volk der romanischen Länder erhalten ist*, Inaugural-Dissertation, München, 1970.
- POHLE, KLAUS-RUDIGER, „Aus meinen Leben. Dichtung und Wahrheit“ oder *Die Wiederholung des Lebens*, Freiburg i. Br., 1972.
- PUCCI, RAFFAELE, *Linguaggio e interpretazione*, Libreria scientifica editrice, Napoli, 1966.
- RAUTHE, RAINER, *Zur Geschichte des Horaztextes im Altertum*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- * * *, *Referinte critice. Teorie și estetică literară* (1966—1967), Cluj 1971.
- REISER, IRMGARD, *Falkenmotive in der deutschen Lyrik und verwandten Gattungen vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*. Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1963.
- RONCARI, A. — BRIGHETTI C., *La lingua italiana. Insegnata agli stranieri*, Edizioni scolastiche Mondadori, 1971.
- SACK, VOLKER, *Ironie bei Horaz*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1965.
- SCHAEFER HEIDE-LORF, *Joseph von Eichendorff: Ahnung und Gegenwart. Untersuchungen zum christlich-romantischen Gesinnungsroman*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- SCHAFENDER, ROLAND, *Die Salome — Dichtungen von Flaubert, Laforgue, Wilde und Mallarme*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1965.
- SCHIEFER, ERHARD, *Nominalsatz und „Seins-Verb“ im Ostjakischen*, Inaugural-Dissertation, München, 1970.
- SCHILLER, INGE, *Art und Bedeutung des Religiösen im Prosawerk Hugo von Hofmannsthal unter besonderer Berücksichtigung der beiden Erzählungen „Das Märchen der 672. Nacht“ und „Die Frau ohne Schatten“*. Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1961.
- SCHIROK, BERND, *Der Aufbau von Wolframs „Parzival“*. Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- SCHMIDT, DIETMAR, *Die Problematik des Tragischen in den historischen Dramen Grabbes*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1963.
- SCHREIBER, EVA, *Zur Wortstellung in der Celestina*, Inaugural-Dissertation, Freiburg i. Br., 1972.
- SCHWADERER, RICHARD, *Das Verhältnis des Lyrikers Joachim du Bellay zu seinen Vorbildern*, Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1968.
- SINGER, KARIN, *Vanitas und Memento mori im „Narrenschiff“ des Sebastian Brant (Motive und Metaphern)*. Inaugural-Dissertation, Würzburg, 1967.
- * * *, *Slavjanskij sbornik*, Izdatel'stvo Saratovskogo Universiteta, 1972.
- SMOLSKAJA, A. C., *Slovoobrazovanie v slavjanskijh iazikah*, Odessa, 1971.
- SQUAROTTI-BARBERI, GIORGIO, *La narrativa italiana del Dopoguerra*, Cappelli, 1968.
- SQUAROTTI-BARBERI, GIORGIO, *La cultura e la poesia italiana del Dopoguerra*, Cappelli, 1968.
- SUCKALE, ROBERT, *Studien zu Stilbildung und Stilwandel der Madonnenstatuen der Ile-de-France zwischen 1230 und 1300*, Inaugural-Dissertation, München, 1971.
- TUMILEVIČ, O. F., *Narodnaja ballada i skaska*, Izdatel'stvo Saratovskogo Universiteta, 1972.
- * * *, *Vaprosi romano — germanskogo iazikoznanija*, Izdatel'stvo Saratovskogo Universiteta, 1972.

- * * *, *Voprosy romantizma*, Izdatel'stvo Kazanskogo Universiteta, 1967.
 * * *, *Vostokovedenie. (Jazikoznanije i Istorija)*, Taskent, 1971.
 WOLFF, PHILIPPE, *Western languages AD 100—1 500*, World University Library, 1971.

Reviste

- ACME (Milano), vol. XXV, 1972, fasc. 1, 2, 3.
Acta Ethnographica (Budapest), XXI (1972), fasc. 1, 2, 3, 4.
Acta linguistica (Budapest), t. XXII (1972), fasc. 1, 2.
Acta Universitatis Carolinae, Philologica, fasc. 1, 2, 3, 4, 5 (1971).
Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Anglistica Upsalensia, 1973, nr. 10, 11, 12.
Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Germanistica Upsalensia, 1972, nr. 10; 1973, nr. 11.
Aevum, Rassegna di Scienze Storiche-Linguistiche-Filologiche, Anno XLVI (1972), fasc. 3, 4, 5, 6; XLVII (1973), fasc. 1, 2.
American Literature, vol. 44 (1972), nr. 1, 2, 3, 4; vol. 45 (1973), nr. 1.
Anales de la Universidad de Cuenca, 1972, tomo XXIX, nr. 1, 2.
Annali de lla Facoltà di Lettere e Filosofia (Napoli), vol. XV (1972).
Annales de l'Institut Français de Zagreb, 1970—1971, nr. 22—23.
Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Philologica Moderna, t. II, 1971.
Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Philologica Hungarica, t. I, 1971.
Annuaire de la Faculté de philosophie à Novi Sad, Kniga XIV (1971), nr. 1, 2.
Arbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie, 1970.
Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, Band 208, Jg. 123, 1971, Heft 2, 3, 4—6; Band 209, Jg. 124, 1972, nr. 1, 2.
Arizona Quarterly, vol. 28 (1972), nr. 1, 2, 3, 4; vol. 29, nr. 1 (1973).
Arrabona (Győr), nr. 14 (1972).
Atti (Venezia), tomo CXXIX, 1971.
Atti della Accademia Nazionale dei Lincei Memorie (Roma), vol. XVI, 1971, fasc. 2, 3, 4; vol. XVI, fasc. 6, 7 (1972).
Audio vizuális (Budapest), 1971 (IX), nr. 1, 2, 3, 4, 6; 1973 (X), nr. 1, 2.
Bălgarski ezik (Sofia), XXI, 1971, Kniga 5, 6; XXII, 1972, kniga 1, 2, 3, 4.
Bălgarski ezik i literatura. Metodicesko spisanie (Sofia), nr. 2, 3, 4, 5, 6 (1972), nr. 1 (1973).
Bibliografia Kombatare a Republikes Populare të Shqipërisë (Tirana), XII (1971), nr. 2, 3, 4, 5, 7; XIII (1972), nr. 1.
Bibliographie d'Études Balkaniques, V (1970).
Bibliotekarske Novosti, 1971, nr. 1, 2; 1972, nr. 1, 2, 3, 4.
Bibliographie du Québec, 1972, 1973, nr. 1, 3.
Boletín de filología, t. XXI, 1970.
Bulletin annuel (Genève), 1971, nr. 14.
Bulletin de l'Association Guillaume Budé (Paris), quatrième série, nr. 2, 3, 4 (1972), nr. 1 (1973).
Canadian Slavic Studies (Montreal), vol. 6, nr. 1, 2 (1972).
Communications, nr. 19 (1972) nr. 20 (1973).
Comparative literature, vol. XXIV (1972), nr. 1, 2, 3.
Dania Polyglotta (Copenhaga), New Series, nr. 3 (1971).
Demos (Dresden), Jg. 12 (1970), nr. 1, 2, 3, 4.
Deutsch als Fremdsprache (Leipzig), Jg. 9 (1972), nr. 3, 4, 6; Jg. 10 (1973), nr. 1, 2.
Études des Lettres (Lausanne), 1972, série III, t. 5, nr. 2, 3, 4; 1973, série III, t. 6, nr. 1, 2.
Études Germaniques (Paris), nr. 2, 3, 28 (1973), nr. 1.
Études Romanes de Brno, vol. V, 1971; vol. VI, 1972.
Euphoriön, Band 66 (1972), Heft 2, 3, 4.
Ezik i literatura, XXVII, nr. 2, 3, 4, 5, 6 (1972); XXVIII, nr. 1 (1973).
FF Communications, jol. LXXIX^a (1971), vol. LXXX₁ (1972).
Folk og Kultur, 1972.
Forum for Modern Language Studies, 1972, vol. VIII, nr. 2, 3, 4; 1973, vol. IX, nr. 1, 2.
Folkeminder, 1971, Heft 15.
Gesamtinhaltsverzeichnis der Wissenschaftlichen Zeitschriften der Universitäten und Hochschulen der DDR, 1966/1967; 1968/69; 1970.

- Gjurmene Albanologjike. Seria e shkencave filologjike*, I (1971)
Indiana University Bulletin, 1972, LXX, nr. 5–6.
Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band, 6, 1971.
Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften und der Literatur — Mainz, 1970, 1971.
Jahrbuch für Volksliedforschung, Jg. XVII (1972)
Journal of Ethiopian Studies, 1972, vol. X, nr. 1.
Külfdöi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertórium, L 2, 3, 4 (1972), nr. 1 (1973).
Leeds Studies in English New Series, vol. V (1971).
Les Dialectes de Wallonie, tome 1 (1972).
Les Études Classiques (Namur), t. XI, 1972, nr. 2, 3, 4; t. XLI, 1973, nr. 1, 2.
Les Études Poétiques (Paris), Nouvelle Série, 1972, 53 année, nr. 270–272, 273–275; 1973, 54 année, nr. 276–178.
Le Folklore Brabançon (Bruxelles), nr. 193, 194, 195, 196, (1972), 197 (1973).
Leuvense Bijdragen, Tijdschrift voor Moderne Filologie (Leven), Jg. 61 (1972), nr. 2, 3, 4; Jg. 62 (1973), nr. 1.
Lětopis (Bautzen), Rjad A-rec a literatura; c 18/2 (1971); C (19/1, 2, (1972).
Letopis (Ljubliana), kniga 22 (1971).
Lingua e stile (Bologna), VII (1972), nr. 1, 2, 3.
London Magazine, vol. 12. (1972), nr. 1, 2, 3; 5, 6; vol. 13 (1973), nr. 1.
Magyar Folyóiratok Repertórium (Budapest), 1972, füzet 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24; 1973, füzet 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
Magyar Nemzeti bibliográfia (Budapest), 1972, füzet 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17; 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24; 1973, füzet 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.
Magyar Könyvszemle (Budapest), 88 (1972), nr. 1, 2, 3, 4.
Magyar Zeneművek. Bibliográfiája. 4 (1972), 1 (1973).
Makedonski Folklor (Skopje), 1970, III, nr. 5–6.
Modern Philology (Chicago), vol 69 (1972), nr. 4; vol. 70 (1972), nr. 1.
Neuerwerbungen, Auswahl (Rostock), 1972, Heft 2, 3, 4, 5, 6; 1973, Heft 1.
Neuphilologische Mitteilungen (Helsinki), LXXIII, 1972, nr. 3. 4.
Národnopisné aktuality, IX (1972), c. 1, 2, 3, 4; X (1973), c. 1.
Nordeurope. Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz-Arndt Universität Studien 5(1972).
New York Folklore Quarterly, vol. XXVIII (1972), nr. 1, 2, 3, 4.
Objets et Mondes. La Revue du Musée de l'homme (Paris), t. XII (1972), fasc. 2, 3, 4.
Österreichische Osthefte, 1972, Heft 2, 3, 4; 1973, Heft 1.
Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie (Wien), XXVI (1972) Heft 2, 3, 4; XXVII (1973), Heft 1.
Pädagogik (Berlin), 1972, 27 Jg. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12; 1973, 28 Jh, nr. 1, 2, 3, 4, 5.
Perspectives de l'éducation, vol. II, nr. 1, 2 (1972).
Philologica. Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho, XXI, 1969.
Radovi. Staroslavenskog Instituta Zagreb, 1972, nr. 7.
Referativni sbornik, nr. 1 (1970), nr. 2, 3, 4 (1971), nr. 5, 6 (1972).
Restaurator (Copenhagen), 1972, vol. 1, nr. 1, 2, 3.
Revista de Filologia Española, t. III, 1970, Cuad. 1–4; LIV, 1971, Cuad. 1–2.
Revue des Langues Romanes (Montpellier), t. LXXX, 1972, fasc. 1. 2.
Revue de l'Université de Bruxelles, Nouvelle série, 1972, nr. 1, 2, 3.
Romanische Forschungen, Band 83, 1971, Heft 4; Band 84, 1972, Heft 1, 2, 3
Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brněnské University (Brno), Rada Jazykovědná, XX, 1971, A. 19.
Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brněnské University (Brno), Rada literárne vedná, XIX–XX, 1971, D. 17–18.
Sbornik Praci Pedagogické, Faculty v Ostravě, Rada Series B. Pedagogi Psychologie, 1972, 31 B–7.
Sbornik za filologiju i lingvistiku (Novi Sad), XIII/2–1970; XIV/1–1971 XIV/2–1971.
Slavica (Debrecen), XI (1971).
Slavistična revija (Ljubliana), Casppis za jezik in literarne vede, XX (1972), nr. 2, 3, 4; XXI (1973), nr. 1.
Slovo, 21/1971; 22/1972.

- Sot la Nape* (Udine), XXIV, 1972, nr. 1, 2, 3, 4.
South Australiana, vol. XI, 1972, nr. 1.
Southern Folklore Quarterly XXXVI, 1972, nr. 1, 2, 3, 4.
Studia Albanica (Tirana), VIII (1971), nr. 1, 2; IX (1972), nr. 1, 2.
Studies in English Literature (Tokyo), 1972.
Studime Filologjike (Tirana), VIII (1971), nr. 2, 3; IX (1972), nr. 1, 2, 3, 4; X (1973), nr. 1.
Studia Litteraria, t. IX (1971).
Studia Neophilologica (Uppsala), vol. XLIV (1972), nr. 1.
Suomen Kirjallisuus. Finlands Litteratur. The Finnish National Bibliography, 1972, 1973.
Südost-Forschungen, Band XXX, 1971.
Sveucilišni vjesnik, Universitatis Zagrebiensis Informationes, 1970 vol. XVI.
Tanulmányok, 2 füzet 1970, 3 füzet (1971).
Tel quel (Paris), 47 (1971); nr. 50, 51, 52, 53 (1972).
Texas Studies In Literature and Language, vol. XIV (1972), nr. 1, 2.
The Literary Review, vol. 15 (1972), nr. 1, 2, 3.
The Library World, vol. LX (1959), LX (1960), LXII (1961), LXIII (1961), LXIII (1962).
The Slavonic and East European Review (London), vol. L (1972), nr. 119, 120; vol. LI (1973), nr. 122, 123.
Thesaurus (Bogota), t. XXVI (1971), nr. 2, 3; XXVII (1972), nr. 1, 2, 3.
Učenje zapiski. Serija filologičeskix nauk (Leningrad), nr. 350 (1972), vip. 75.
Učenyje zapiski (Tartu), vip. 284.
Universitas. An Inter-Faculty Quarterly, vol. 1, 1972.
University of California Publications in Linguistics, 1972, vol. 73.
Vergleichende Pädagogik (Berlin), 8 Jg (1972), Heft 2, 3, 4; 9 HJg (1973), Heft 1.
Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija filologija (Zurnalistika), Moskva, nr. 4, 5, 6 (1972), nr. 1, 2, 3 (1973).
Weimarer Beiträge, 1971; nr. 12.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität (Jena), Jg. 21 (1972), Heft 1, 2, 3, 4, 5—.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität Berlin Jg. XXI, 1972, Heft 1, 2, 3.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität (Leipzig), Jg. 20 (1971), Heft 3, 4, 5, 6; Jg. 21 (1972), Heft 1, 2, 3, 4, 5.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther-Universität (Halle), Jg. XXII (1973), Heft 1, 2.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Potsdam, Jg. 14, 1970, Heft 3, 4.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Dresden Jg. 5 (1971), nr. 2; Jg. 6 (1972) nr. 1.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Greifswald, Jg. XX (1971), nr. 4, 5; Jg. XXI (1972), nr. 1.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock, Jg. XIX (1970), Heft 8; Jg. XX (1971), Heft 3, 4, 6, 7, 8; Jg. XXI (1972), Heft 1, 2, 3, 4, 5.
Zbornik za slavistiku, nr. 1 (1970), nr. 2 (1971).
Zeitschrift für Balkanologie (Berlin), Jg. VIII (1972), Heft 1, 2.
Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, Band CI, Heft 1, 2, 3, 4 (1972); Band CII, Heft 1 (1973).

Tiparul executat sub comanda nr. 1511 la Întreprinderea Poligrafică Banat
Republica Socialistă România.

40559